

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İBN KESİR'İN HAYATI, ESERLERİ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

(DOKTORA TEZİ)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Hazırlayan
Kadir PAKSOY

T 92584

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ**

ŞANLIURFA - 1999

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
KISALTMALAR	9
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	10
A. Araştırmanın Önemi	10
B. Araştırmanın Amacı	11
C. Araştırmanın Metodu	12

GİRİŞ

İBN KESİR'İN YAŞADIĞI ASIR VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

I. İBN KESİR'İN YAŞADIĞI ASRA GENEL BAKIŞ	15
A. Siyasî Durum	15
1. İslâm Coğrafyası	15
2. İdarî Nizam, Dönemin Sultanları ve Yaşanan Bazı Önemli Olaylar	18
3. Halifelik ve Dönemin Halifeleri	22
B. Sosyal Durum	24
1. Dînî Yönden	26
2. İlmî Yönden	28
II. İBN KESİR'İN YETİŞTİĞİ ÇEVREYE GENEL BAKIŞ	30

BİRİNCİ BÖLÜM
İBN KESİR'İN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI	34
A. Adı ve Nesebi.....	34
B. Doğumu.....	35
C. Ailesi.....	36
1. Babası ve Annesi.....	37
2. Kardeşleri.....	38
3. Eşi ve Çocukları.....	40
D. Yetiştirilmesi ve Tahsil Hayatı.....	41
E. Aldığı Görevler.....	45
F. Mezhebi.....	47
G. Vefatı.....	48
II. HOCALARI	50
III. TALEBELERİ	59
IV. ESERLERİ	63
A. Tefsir İlimlerine Dair Eserleri.....	63
B. Hadis İlimlerine Dair Eserleri.....	65
C. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri.....	74
D. Tarih ve Biyografik Sahadaki Eserleri.....	80
E. Kelâma Dair Eserleri.....	89

İKİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'İN İLMÎ ŞAHSİYETİ

I. İLMÎ ŞAHSİYETİ	92
A. İbn Kesîr'e Atfedilen Unvan ve Vasıflar	94
B. Zekası ve Dirayet Yönü	95
C. Rivayet ilimlerindeki Üstün Gayreti	96
II. İBN KESİR HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER	98
A. Âlimlerin İbn Kesîr Hakkındaki Sözleri	98
B. İbn Kesîr'e Yöneltilen Tenkitler	102
1. İbn Teymiyye'nin Bazı Görüşlerini Benimsediği Gerekçesiyle Bazı Müelliflerin Yöneltiltikleri Tenkitler	102
2. Hafız 'Irâkî'nin Tirmizî ve Ebû Davud'la İlgili Müellifimize Yönelttiği Bazı Tenkitler	108
3. İbn Hacer el-Askalânî'nin Âfî ve Nâzil İsnad Yönünden Tenkidi	112
4. Ahmed Muhammed Şâkir'in İmam Ahmed'in Müsned'iyile İlgili Tenkidi	115
5. 'Abdulfettah Ebû Ğudde'nin Sa'lebe Hadisiyle İlgili Tenkidi	116
6. Bazı İsrailiyât Haberlerini Nakletmesi Sebebiyle Tenkit Edilmesi	117
7. Naklettiği Bazı Rivayetlerin İstifade Ettiği Kaynaktakilerden Farklı Oluşu Sebebiyle Tenkit Edilmesi	119
III. İBN KESİR'İN ALÂKADAR OLDUĞU İLİMLER	122
A. Hadis İlmî	122
B. Tefsir İlmî	122
1. Tefsirle İlgili Bazı Görüşleri	125
2. Tefsirdeki Metodu	130
C. Tarih İlmî	142
D. Fıkıh İlmî	157
E. Kelâm ve Akliyat ilimleri	162
F. Şiirle Alâkası	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HADİSÇİLİĞİ

I. HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE TABAKASI	167
A. Hadis İlmindeki Yeri.....	167
B. Tabakası.....	171
II. HADİSLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞ VE TESPİTLERİ	174
A. Usûl ve Ricâle Dair Bazı Konulardaki Görüş ve Tespitleri.....	174
1. Ma'nen Rivayet.....	174
2. Mürsel Hadis.....	175
3. Tirmizî'nin "Hasen Sahîh" Tabiri.....	176
4. Sika ya da Zaîf Ravinin Teferrüdü.....	177
5. Rivayet Yollarından "Vicâde".....	178
6. Ravilerin Tabakalara Ayrılması.....	179
7. Mübhem Raviden İbhamın Giderilmesi.....	180
8. Hakkında "Meskûtun 'anh/Seketû 'anh" Denilen Ravinin Durumu.....	180
9. Diğer bazı Konulardaki Görüş ve Tespitleri.....	181
B. Hadise İzah Getirmesi.....	183
1. Hadisi Hadisle Açıklaması.....	183
2. Hadise Mantıkî İzah Getirmesi.....	184
3. Hadisin Sebeb-i Vürûduna Temas Etmesi.....	185
4. İki Rivayet Arasındaki Teâruzunu Gidermesi.....	186
III. HADİS TENKİTÇİLİĞİ	189
A. Rivayetin Sihat ve Za'fiyetiyle İlgili Değerlendirmeleri.....	189
1. Rivayetin Sened Bakımında Muteber Olduğunu Belirtmesi.....	189
2. Rivayeti Farklı Tarîklerden Destekleyip Muteber Sayması.....	190
3. Sened Tenkidi Yapması.....	191
4. Metin Tenkidi Yapması.....	198
5. Rivayetin Farklı Vecihlerini Karşılaştırıp Sahihini Sakiminden Ayırması.....	203

6. Rivayetin Münker ya da Mevzû Olduğuna Dikkat Çekmesi	206
B. Gizli İletleri Tespiti	209
1. Ravinin Kimliği Hakkındaki İltibasa İşaret Etmesi	209
2. Muttasıl Olarak Nakledilen Rivayetin Munkatı Olduğunu Ttespiti.....	210
3. İsnaddaki Gizli İrsâli (Mürsel-i Hafî) Tespiti	211
4. Merfû Olarak Nakledilen Rivayetin Merfû Olmadığını Tespiti	212
5. Rivayetteki İdrâcı Tespiti	222
C. Bazı Muhaddisler ve Eserleri Üzerindeki Değerlendirmeleri	224
1. İmam Ahmed ve “Müsned”i.....	225
2. Tirmizî ve “Sünen”i	228
3. Ebû Davud’un “Sünen”i	229
4. Nesaî’nin Sıhhat Şartlarıyla İlgili İbn Seken ve Hafîb el-Bağdâdî’nin Görüşlerini Ddeğerlendirmesi.....	230
5. Diğer bazı kaynaklar hakkındaki Değerlendirlemeleri	230
IV. İBN KESİR VE İSRİLİYAT.....	234
A. İbn Kesîr’in İsrailiyâta Bakışı	234
B. İsrailiyât Haberlerini Tasnifi	239
C. İsrailiyât Haberlerine Yönelik Tenkitleri.....	240
1. Ka’bu’l-Ahbâr’ın Bazı Rivayetlerini Tenkidi.....	240
2. Vehb b. Münebbih’in Bazı Haberlerini Tenkidi	243
3. Harût ve Marût Kıssasıyla İlgili Haberleri Tenkidi	245
4. Ye’cûc ve Me’cûc ile Zülkarneyn Hakkındaki Bazı haberleri Tenkidi	248
5. Kâf Dağıyla İlgili Rivayetleri Tenkidi	250
6. Mâide (Sofra) Kıssasını İsrailiyât Haberleriyle Mukayese Etmesi	251
7. Diğer Bazı Konulardaki Rivayetleri Tenkidi	252
SONUÇ	256
BİBLİYOGRAFYA.....	259

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbi olan *Allah*'a hamd olsun. Salât ve selâm, âlemlere rahmet olarak gönderilen *Hz. Muhammed*'e, O'nun âl ve ashâbı üzerine olsun.

Dînin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağını teşkil eden hadisler, İslâm âlimlerinin üstün gayretleriyle sahabe döneminden itibaren sadırlarda ve satırlarda muhafaza edilmek suretiyle günümüze kadar intikal etmiştir.

Hadis ilminin geçirdiği devreleri bilmek ve bu ilme dair yazılmış eserleri tanımak için muhaddislerin hayatlarının araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İslâm kültürünün bir nevi temellerini oluşturan bu şahsiyetlerin incelenmesi ve eserlerinin ortaya konulması, bu kültürün zenginliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hadis çalışmaları, hıfz, kitabet, tedvîn, tasnif ve tehzîb gibi çeşitli devreler geçirmiştir. *İbn Kesîr*'in yaşadığı VIII/XIV. asır ise, *hadis tarihi* açısından hadis çalışmalarının tasnif ve tehzîb edildiği bir dönemdir. Bu dönemdeki alimler, hadis ve rical kitaplarını güzel bir sistemle cem ve tehzîb etmeye yönelmişlerdir. Bu sayede hadis ilimlerine dair büyük birikimi yeni tasniflerle ve sistematik çalışmalarla günümüze aktarmaya çalışmışlardır. Bu dönemdeki hadis rivayeti ise genellikle kitaplardan nakletme şeklinde idi. Bunun yanı sıra nadiren de olsa şeyhlerden rivayet de mevcuttu.

TeHzîb döneminin meşhur şahsiyetlerinden birisi de *İbn Kesîr*'dir. İslâm âleminin birçok ilim sahalarında en parlak devrini yaşadığı VIII/XIV. asrın yetiştirdiği seçkin sîmalardan birisi olan müellifimiz, değerli eserleriyle özellikle hadis ilimleri başta olmak üzere, tefsir, fıkıh ve İslâm tarihine fevkalâde faydalı olmuştur. Onun eserleri, gerek kendi asrında, gerekse sonraki asırlarda büyük şöhrete ulaşmıştır. Bugün bile onun eserleri şöhretini ve önemini korumaktadır.

Yaptığımız araştırmalara göre *İbn Kesîr* hakkında yapılmış detaylı bir çalışma mevcut değildir. Onun bazı eserlerini neşre hazırlayan araştırmacıların temas ettikleri bilgilerin yanı sıra, ansiklopedi maddelerinde ve bazı biyografik-bibliyografik eserlerde müellifimiz ve eserleri hakkında yüzeysel bilgiler verilmektedir.

Özellikle *İbn Kesîr* gibi velûd bir âlim üzerine Türkiye'de müstakil ve geniş bir

çalışmanın bulunmayışı, bizi bu konu üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir. Bu eksikliği gidermek maksadıyla çalışmamızı müellifimizin hayatı, eserleri, ilmî şahsiyeti ve hadisçiliği üzerinde yoğunlaştırdık.

Çalışmamız; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte; İbn Kesîr 'in yaşadığı asra ve çevresine genel bir bakış yaptık. O dönemde gelişen siyasi olayları ve sosyal faaliyetleri inceledik. Onun yaşadığı muhit olan Dimaşk ve Busrâ beldelerine temas ederek, müellifimizin yetişmesinde etkili olan âmilleri kaydettik.

Birinci Bölümde; İbn Kesîr 'in hayatını ulaşabildiğimiz kaynaklardan geniş bir şekilde anlatmaya çalıştık. Adı ve nesebi, ailesi, yetişmesi ve tahsil hayatı, vefatı, hocaları ve talebeleri hakkında gerekli bilgilere değindik. Eserlerini ise ilim dallarına göre tanıttık. Eserleri, önce matbû, sonra da yazma veya kayıp olanlarını incelemek suretiyle kaydettik.

İkinci Bölümde; İbn Kesîr 'in ilmî şahsiyetini ve ilimlerle olan irtibatını inceledik. Müellifimizin unvan ve vasıflarına, zeka ve dirayetine, rivayet ilimlerindeki üstün gayretine temas ettik. Müellifimiz hakkında yapılan değerlendirmelerde ise hakkında söylenen sözlere ve kendisine yöneltilen tenkitlere yer verdik. *İbn Kesîr* 'in alâkadar olduğu ilim dallarını gerektiği kadarıyla tahlil etmeye gayret ettik.

Üçüncü Bölümde; İbn Kesîr 'in hadisçiliğini genişçe inceledik. Onun hadis ilmindeki yeri ve tabakası, hadislerle ilgili bazı görüş, tespit ve değerlendirmeleri hakkında bilgi verdik. Müellifimizin hadis tenkitçiliğini ise misalleriyle birlikte genişçe izah ettik. Ayrıca israiliyât hakkındaki görüş ve tenkitlerini ortaya koymaya çalıştık.

Sonuçta ise, çalışmamızdan elde ettiğimiz bulguları kaydettik ve genel bir değerlendirme yaptık.

Gerek ders döneminde, gerek tez döneminde kendisinden istifade ettiğim danışmanım *Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN* beye, ayrıca tezimizin konusunu belirlemede yardımlarını esirgemeyen *Prof. Dr. Mehmed Said HATİBOĞLU* beye ve bu çalışmamızı gözden geçiren *Doç. Dr. Abdurrahman ELMALI* beye şükranlarımı arz ederim.

Çalışmak bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Kadir PAKSOY

ŞANLIURFA - 1999

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn
byy.	: Baskı yeri yok
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
h.	: Hicrî tarih
nr.	: Numara
Hz.	: Hazreti
iht.	: İhtisar eden
karş.	: Karşılaştırınız
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden, neşre hazırlayan
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa, sayfalar
s.a.v.	: Sallallâhu 'aleyhi ve sellem
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkik eden
tlk.	: Ta'lik yapan
trc.	: Tercüme, tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz, tarihi yok
vb.	: Ve benzeri, ve başkaları
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesâire
Yay.	: Yayınevi, yayınları, yayıncılık.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE METODU HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Tezimizin konusu, “*İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis ilmindeki Yeri*”dir. *Hafız İbn Kesîr*, tefsir, hadis, fıkıh, rical ve İslâm târihi ilimlerinin önde gelen müelliflerinden birisidir. O, 701/1302 yılında Dımaşk'ın (Şam) Busrâ iline bağlı Mecdal (Muceydel) Karyesi'nde doğmuştur. 774/1373 yılında ise Dımaşk'ta vefat etmiştir.

Küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan *İbn Kesîr*, Dımaşk'ın meşhur âlimlerinden ders almış ve pekçok kimseden hadis dinlemiştir. Ömrünü ilmî faaliyetle, ders okutmakla ve eser yazmakla geçiren *İbn Kesîr*, değişik ilimlere dair otuz civarında eser te'lif etmiştir. Onun en meşhur eserleri arasında “*Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm*”, “*el-Bidâye ve'n-nihâye*”, “*Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen*”, “*et-Tekmîl fî ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhil*” ve “*İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*” gibi kitaplarını sayabiliriz. Onun eserleri daha kendisi hayatta iken yaygınlaşıp şöhret bulmuştur.

VIII/XIV. asrın yetiştirdiği seçkin sîmalardan birisi olan *İbn Kesîr*, hadis ilminde hafızlık mertebesine ulaşmış değerli bir muhaddistir. *İbn Kesîr*'in hayatından bahseden kaynaklar, onun ilmini, hafızasını, idrak kabiliyetini, ilimlerdeki derinliğini takdir etmekle beraber, hadis ve rical ilmindeki otoritesine ve maharetine, bunun yanı sıra hadis tenkitçiliğine de işaret etmişlerdir.

Onun eserlerindeki en önemli özellik, rivayet ve dirayet ilimlerini mezcetmiş olmasıdır. Bu yönüyle onun Tefsiri, en makbul rivâyet tefsirlerinden sayılmaktadır. Aynı şekilde el-Bidâye ve'n-nihâye adlı eseri de İslâm târihi sahasında en muteber kaynaklar arasında zikredilmektedir

Bu çalışmamızda *İbn Kesîr*'in hayatına, eserlerine, ilmî şahsiyetine temas edecek ve özellikle hadisçiliği üzerinde genişçe duracağız.

A. Araştırmanın Önemi

Âlimlerin hayatlarını, ilmî şahsiyetlerini ve eserlerini incelemek, İslam kültürünün bir nevi temelini oluşturan öğeleri daha yakından tanıyabilmek açısından önem arz etmektedir. Özellikle meşhur kimselerin metodlarının ve eserlerinin incelenmesi, bir

biyografik-bibliyografik çalışma olmadan öte, bize farklı ve geniş bakış açıları kazandırması yönünden gereklidir. Bu konuda gerek müelliflerin ortaya koymuş oldukları metodlardan hareketle, gerekse bu güne kadar te'lif edilen eserlerden elde edilen bulgularla eski ve yeni meseleler üzerinde daha geniş ve daha şümüllü bir perspektif kazanılacak; pek çok meselenin vuzuha kavuşturulması ve daha uygun bir platformda ele alınması mümkün olacaktır.

Hayatı, ilmî şahsiyeti ve hadis ilmindeki yeri bakımından incelenmesi gereken önemli şahsiyetlerden birisi de *Hafız İbn Kesîr*'dir. VIII/XIV. asırda yaşayan *İbn Kesîr*, yazmış olduğu ve tasnif ettiği eserleriyle İslâmî ilimler alanında önemli bir yere sahiptir. Günümüzde bile onun eserleri şöhretini ve önemini korumaktadır. Ancak araştırmalarımız neticesinde *İbn Kesîr* hakkında geniş çapta müstakil çalışmaların bulunmadığını öğrendik. Her ne kadar müellifimizin hayatına ve eserlerine temas eden yüzeysel bazı çalışmalar bulunmakta ise de, onun ilmî şahsiyetini ve hadisçiliğini genişçe inceleyen çalışmalarla karşılaşmadık. Bu eksikliği gidermek maksadıyla böyle bir çalışmaya yöneldik. *İbn Kesîr* hakkında bilgi veren kaynakları taramak suretiyle onun biyografisini ve ilmî şahsiyetini inceledik. Ayrıca müellifimizin eserlerini tetkik etmek suretiyle onun ilmî şahsiyetinin yanı sıra, özellikle hadisçiliği üzerinde geniş bir çalışma yapmayı uygun bulduk.

B. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmamızda *İbn Kesîr*'in yaşadığı asrı, çevresini inceleyecek, o dönemin siyasî ve ilmî durumu üzerinde duracağız. Ayrıca müellifimizin yetiştiği ortamı ve bütün bunların onun üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Kesîr'in biyografisine geniş yer verecek; ailesi, yetişmesi ve ilim tahsili, hocaları, talebeleri ve hakkında söylenen sözlerle yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak, bu bilgiler ışığında onun nasıl bir şahsiyet olduğunu tespitte çalışacağız. Bu arada kendisine yöneltilen tenkitlere ve bunların tahliline yer vereceğiz.

Müellifimizin te'lif ettiği eserlerinden ulaşabildiklerimizi tanıtacak, ulaşamadıklarımızı da ismini vermekle yetineceğiz.

İbn Kesîr'in ilmî şahsiyeti üzerinde dururken, onun tefsir, fıkıh, tarih ve rical

ilmiyle olan irtibatına değineceğiz. İlmî şahsiyeti yönünden onun rivayet ve dirayet ilimlerindeki geniş bilgi ve ihatasını inceleyecek ve özellikle hadisçiliği üzerinde duracağız. Müellifimizin hadisçiliğini değişik yönlerden ele alarak, onun en bariz vasfı olan hadis tenkitçiliğini ise daha detaylı bilgilerle inceleyeceğiz.

Bu çalışmamızla araştırmacılara *İbn Kesîr* 'in biyografisi, eserleri, ilmî şahsiyeti ve özellikle hadisçiliği hakkında daha detaylı ve derli-toplu bilgi verme imkanı olacaktır.

C. Araştırmanın Metodu

Tezimiz bir monografi çalışması olduğu için, başta *İbn Kesîr* 'in hayatı hakkında bilgi veren kaynakları tespit edip ulaşabildiklerimizden istifade ettik. Bunu yaparken de öncelikle mukaddem kaynaklara başvurmaya özen gösterdik. Bu kaynaklar arasında ilk başta müellifimizin *Bidâye* 'sinden ve *Hafız Zehebî* 'nin (748/1347) bazı biyografik eserlerinden faydalandık. Ayrıca *İbn Kâdi Şuhbe* 'nin (851/1447) "*Tabakatu 'ş-Şafi 'iyye*", *İbn Hacer el-Askalanî* 'nin (852/1448) "*ed-Dureru 'l-kâmine*" ile "*İnbâu 'l-gumr*", *İbn Tağriberdî* 'nin (874/1470) "*en-Nucûmu 'z-zâhira*" ile "*el-Menhelu 's-sâfi*" adındaki tarihî ve biyografik eserlerini inceledik. Bunlardan sonra gelen muahhar kaynaklar ise bu eserlerden istifade edilerek yaklaşık aynı bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle zorunlu kalmadıkça onları zikretmedik. Ancak mukaddem kaynaklarda bulunmayan bazı bilgileri muahhar olanlardan aldık.

Müellifimizin eserlerinden matbû olanlarla yazma olanları tanıtmaya çalıştık. Matbû olanların ayrıca elyazma nüshalarına temas etmeyi gerekli görmedik. Eserlerinden halen elyazma olanları tanıtmaya özen gösterdik. Bunlardan başka kaynaklarda zikredilmesine rağmen günümüze ulaşmamış eserlerine de gerektiği kadar temas ettik.

İbn Kesîr 'in ilimlerle olan irtibatını ele alırken, ulaşabildiğimiz eserlerini incelemek suretiyle bu hususu tespite çalıştık. Ayrıca bu mevzuda kendi görüş, kanaat, tenkit ve tercihlerimizi de ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte; *İbn Kesîr* 'in yaşadığı döneme ve çevresine genel bir bakış yaparak o dönemin önemli siyâsî, sosyal ve ilmî faaliyetlerini inceledik.

Birinci Bölümde; *İbn Kesîr* 'in hayatına ve eserlerine temas ettik. Müellifimizin

hayatına ait biyografik bilgilere değinirken, onun adı, nesebi, ailesi, tahsili, hocaları ve talebeleri hakkında bilgi verdik. Müellifimizin eserlerini ilim dallarına göre tasnif ederek; önce önce matbû olan, sonra yazma veya kayıp olan eserlerini tanıttık.

İkinci Bölümde; İbn Kesîr 'in ilmî şahsiyetini inceledik. Burada önce âlimlerin *İbn Kesîr* 'e verdikleri unvan ya da vasıflar hakkında bilgi verdik. Müellifimiz hakkında söylenen sözlere ve değerlendirmelere de temas ederek, kendisine yöneltilen tenkitleri kaydettik. Ayrıca onun tefsir, tarih, fıkıh ve akliyat ilimleriyle olan irtibatını inceledik. Bunları yaparken eserlerini tetkik ve tahlil ederek bazı misallerle işlenen konuları müşahhas hale getirdik.

Üçüncü Bölümde; İbn Kesîr 'in hadisçiliğini geniş çapta ele aldık. Onun hadis ilimlerindeki bilgi ve tecrübelerini, usûl ve ricale dair bazı görüş ve tespitlerini, hadis tenkitçiliğini, muhaddisler ve eserleri üzerindeki bazı değerlendirmelerini ele alarak, israiliyâtla ilgili tespit ve tenkitlerini inceledik. Bu konuları müellifimizin eserlerinden seçtiğimiz örneklerle de tahlil ettik.

Sonuçta ise araştırmamızda tespit ettiğimiz önemli hususları kaydettik.

Dipnotlarda müellif ve eser isimlerini mümkün mertebe kısalttık. Sıkça geçen eserleri, müellifin ve eserinin kısa ismiyle verdik. Dipnot kaynaklarını genellikle kronolojik bir tertibe göre vermeye çalıştık. Kütüb-i Sitte'ye ait hadis referanslarında Concordance'ın sistemini esas almanın yanı sıra, hadislerin seri numarasını da parantez içinde kaydettik. Müellifimizin kitaplarından *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* 'in dipnot referanslarını ise hem cilt ve sayfa numarasıyla, hem de ilgili sure ve ayet nuralarıyla birlikte vermeye özen gösterdik.

Gerek metinde, gerekse dipnotlarda "*lâm-ı ta'rîf (elif lâm)*" takılarını ve transkrip işaretlerini zorunlu olmadıkça kullanmadık. Elimizdeki program transkripsiyon işaretlerini göstermeye uygun olmadığı için, sadece Arapça'daki "*hemze*" ve "*ayn*" harfine işaret eden düz (') ve ters apastrop (') işaretlerini gösterebildik.

Uzatma işaretlerini ve bunlardan nisbe ifade edenleri de gerek metinde, gerekse dipnotlarda göstermeye çalıştık. Ancak bazı meşhur isimlerin uzatma işaretlerini terkettik. Mesela *İsmâ'il* yerine *İsmail*, *Buhârî* yerine *Buharî* kelimelerini kullanmayı tercih ettik.

Metin içerisinde geçen şahısların vefat tarihlerini, önce hicrî, akabinden mîlâdî olmak üzere parantez içinde verdik.

Bibliyografyayı da müelliflerin isimlerine göre alfabetik olarak tanzim ettik.

GİRİŞ

İBN KESİR'İN YAŞADIĞI ASIR VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

GİRİŞ

İBN KESİR'İN YAŞADIĞI ASIR VE YETİŞTİĞİ ÇEVRE

I. İBN KESİR'İN YAŞADIĞI ASRA GENEL BAKIŞ

A. Siyasî Durum

İbn Kesîr'in yaşadığı asırdaki siyasî durumu önce İslâm coğrafyası yönünden inceleyelim, sonra da yaşanan siyasî olaylara, sosyal, dinî ve ilmî faaliyetlere bir göz atalım.

1. İslâm Coğrafyası

İbn Kesîr, VIII/XIV. asırda Memlûklar Devleti'nin hakimiyeti döneminde Şam bölgesinde yaşamış bir Arap âlimidir. O dönemdeki İslâm dünyasını ve İslâm coğrafyasını şu şekilde çerçevlendirmek mümkündür:¹

Anadolu'daki Toroslar'dan güneye doğru Suriye, Ürdün, Lübnan, Mısır, Kıbrıs, Hicaz ve Sûdan bölgesinde *Memlûklar Devleti* (1250-1517) bulunuyordu.

Adana-Hatay çevresinde *Ermeni Krallığı* vardı. Ancak hâkimiyetleri uzun sürmemiş, VII/XIII. asrın sonlarına doğru Memlûklar tarafından yıkılmıştır.

Musul, Irak, İran, Erzurum, Azerbaycan ile Afganistan çevresinde ise *İlhanlılar* (*İran Moğolları*) hüküm sürmekteydi. İlhanlılar'dan sonra aynı bölgede *Celâyirliler* (1336-1411), daha sonra da *Karakoyunlular Devleti* hâkim olmuştur (1365-1469).

VII/XIII. asrın sonlarında *Anadolu Selçuklu Devleti*'nin *Moğollar* (*İlhanlılar*) tarafından yıkılmasıyla birlikte Anadolu'nun değişik bölgelerinde bağımsız birçok beylik kurulmuştur. *Osman Gazi*'nin VII/XIII. asrın sonlarında kurmuş olduğu *Osmanoğulları*

1) Bkz. Makrizî, *Sûlûk*, I, 290, II, 99; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, VII, 111, VIII, 140 vd.; Sa'îd 'Âşûr, *'Asru memâlik*, s. 333 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1083 vd.; Kortantamer, Samira, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları*, s. 6-10; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 444, VII, 22 vd..

Beyliği 'nin hâkimiyetini koruyup sürekli genişlemesiyle birlikte, Anadolu merkez olmak üzere üç kıtaya yayılan bir imparatorluk vücuda gelmiştir.

Anadolu'nun kuzey batısında; İstanbul çevresiyle Trakya bölgesinde ise *Bizans İmparatorluğu* bulunmaktaydı.

İbn Kesîr 'in yaşadığı asırda Memlûklar Devleti, siyasî açıdan da hareketli olaylara sahne olmuştur. VI/XII. yüzyılda başlayan Haçlı Seferlerinin arkası kesilmemiş, VII/XIII. yüzyılda ortaya çıkan İlhanlı (Moğol) işgalleri belli aralıklarla devam etmiş ve İslâm dünyası sürekli olarak haricî tehlikelerle karşı karşıya kalmıştı. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Abbasî ve Eyyûbî devletleri tarih sahnesinden silinmişti. Kahire'de kurulan Memlûklar Devleti, uzun müddet Moğol ve Haçlılar'a karşı direnerek birkaç asır İslâm birliğini korumuştur. Memlûklar'ın bu savaşlardan başarıyla çıkmaları üzerine VII/XIII. asrın sonlarından itibaren Haçlı seferleri yön değiştirerek Mağrip ve Endülüs'teki İslâm devletlerini hedef almıştır.

Hulâgu Han (664/1266) komutasındaki iki yüz bin kişilik İlhanlı ordusu, beldeleri yağmalayarak 656/1258 yılında Abbasîler'in merkezi olan Bağdat'a girmiştir. İlhanlılar'ın kırk gün boyunca sürdürdükleri katliam neticesinde yüzbinlerce insan öldürülmüş, binlerce kişi esir alınmış ve İslâm kültürüne ait pekçok değerlere zarar verilmiştir. Son Abbasî halifesi *Musta'sım Billâh* 'ın öldürülmesiyle de hilafet bir müddet fetret dönemi yaşamıştır (656/1258).²

Ortadoğuya yönelik Haçlı tehlikesini durdurup Kudüs'ü geri almayı başaran Eyyûbîler (567-648/1171-1250), İslâm âleminde iç tehlike olarak gördükleri Fâtımîler Devletini de yıkmak suretiyle, Mısır ve Şam bölgesini Salahuddîn-i Eyyubî'nin hükümranlığına bağlamışlardır. Bu arada nüfuzlarını takviye için Eyyûbîler, birçok milletten *memlûk*³ adını verdikleri köleler almışlar; bunları yetiştirip dahilî ve haricî

2) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 225, 226; Suyûtî, *Târîhu 'l-hulefâ*, s. 308; Hasen İ. Hasen, *Târîhu 'l-İslâm*, IV, 158-162.

3) Memlûk (kölemen, çoğulu memâlik): Esir, beyaz köle mânâsına gelen bu kelime, münhasıran hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip ücretli askere denilmiştir. Bu uygulamanın tarihçesi Abbasîler'e dayanır. Halife Me'mun (198-218/813-833), Abbasî devletinin hem iç dengeyi sağlamak, hem de dış tehlikelere karşı koymak gayesiyle İslâm sınırları dışından getirtmiş olduğu ve daha çok Türkler'in oluşturduğu memlûk sistemini yaygınlaştırmıştır. Hatta bu gayeyle Samarra şehri kurulmuş ve iktâ usulüyle memlûklara toprak verilmişti. Zamanla nüfusları ve nüfuzları artan memlûklar, yer yer idareyi ellerine geçirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Nitekim bir Türk memlûku olan Ahmed b. Tolon, diğer memlûkların desteğini kazanarak Tolonoğulları adıyla Mısır'da ilk müstakil Müslüman-Türk devleti kurmayı başarmıştır (254/868). Abbasîler'in hizmetindeki diğer bir Türk memlûku İhşid

önemli yerlerde istihdam etmişlerdi. Bu memlûklar daha çok Türk, Moğol, Çerkez, Slav, Yunan ve İspanyol gibi kavimlerden idi. VII/XIII. asırdan itibaren Eyyûbî Devleti içinde siyasî ve askerî nüfuzları artan bu memlûklar, ordunun dahilî ve haricî tehlikelere karşı başarılı sonuçlar elde etmesinde etkili olmuştur. Ardı sıra gelen Moğol tehlikesi ve Haçlı Seferleri'nin geri püskürtülmesinde, Kûdüs'ün geri alınmasında (642/1244), Fransa kralı Saint-Louis'in komutasındaki VIII. Haçlı Seferinin durdurulup pekçok askeriyle birlikte kralın esir alınmasında (647/1249) vs. askerî açıdan önemli katkıları olmuştur. Siyasî gücü ellerine geçiren memlûklar, Eyyûbî hanedanından diledikleri sultanı azledebiliyor ve yerine dilediklerini sultan yapabiliyorlardı. Nitekim *II. Adil*'i (1238-1240) bir darbe ile tahttan indiren memlûklar, onun yerine *Melik Salih Necmuddîn Eyyûb*'u (1240-1249) hükümdar ilan ettiler. O da buna karşılık Eyyûbî ordusunun komutanlarının çoğunu Türk memlûklarından tayin etti. Ayrıca Mısır'da çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmliler'in oluşturduğu memlûk grubunu Nil nehri üzerindeki Ravza adasına yerleştirdi. Nil'e izafeten bunlara *Bahrî Memlûklar (Deniz Memlûkları/el-Memâlîku'l-Bahriyye)* denilmiştir. Bununla beraber Eyyûbî hükümdarı Turan Şâh'ın memlûkların başarılarını hiçe sayması ve onlara eziyet yapması neticesinde memlûklar ayaklanmış ve *Turanşah*'a karşı darbe düzenleyerek idareyi ele geçirmişlerdir. Bir Türk memlûku olan *Izzuddîn Aybek et-Türkmânî'nin (Aybek b. 'Abdillah es-Salihî en-Necmî, ö. 656/1258)* öncülüğünde gerçekleşen darbe girişimiyle Eyyûbî saltanatına son verilmiş; yerine Kahire merkez olmak üzere Mısır ve Suriye bölgesini içine alan topraklarda Bahrî Memlûklar devleti kurulmuştur. Sınırlarını genişleterek Filistin, Lübnan, Kıbrıs, Anadolu'nun güneyi, Suriye, Sûdan ve Haremeyn çevresine egemen olan Memlûklar aynı zamanda Abbasî soyundan halifeyi saltanat merkezleri Kahire'ye getirmek suretiyle

Muhammed b. Tuğc'un İhşîdiler Devleti adıyla kurduğu devlet de (323/935) buna misal olarak gösterilebilir. Fatımîler'in İhşîdileri yıkarak Mısır'ı ele geçirmeleri üzerine (359/969), Salahuddîn-i Eyyûbî (589/1193), Fatımîlerin hizmetindeki Türk memlûkların hazırladığı ortamdan da istifade ederek Mısır'a hakim olmuştur (567/1171). O, yıkılan Fatımî ordusunda bulunan Zenciler ve Ermeniler'in nüfuzunu azaltarak onların yerine Türkler'i ikame etmiş ve ayrıca Kıpçak Türkleri başta olmak üzere Mâveraunnehir'den çok sayıda memlûk getirterek askerî birlikler oluşturmuştur. Suriye'ye yerleşen Türkmenler de Eyyûbîlerin hizmetine girmiştir. Hatta Eyyûbîler, bu memlûklar sayesinde Haçlılar'ın üstesinden gelmesini bilmiştir. Ancak bir müddet sonra Türk memlûklarının öncülüğünde Eyyûbîler Devleti içten çökertilmiş, Mısır ve Şam çevresinde müstakil ve güçlü bir Memlûk Devleti kurulmuştur (648/1250). Bkz. İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, III, 21 vd., 256 vd., VI, 370 vd.; el-'Aynî, *İkdu'l-cumân*, II, 120-125; Hasen İ. Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 104-193; Sa'îd 'Âşûr, *Asru memâlik*, s. 11 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1087-1099; Heyet, *D.G.İslâm Tarihi*, VI, 211 vd.; Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları*, s. 6-10.

hilafeti de ellerine almışlardır (660/1262). Bunlardan başka saltanatları döneminde besledikleri büyük ve muntazam ordular sayesinde askerlik sahasında hatırı sayılır bir kuvvet olduklarını, gerek Haçlılar karşısında ve gerekse Moğollar'la yapılan savaşlarda ortaya koymuşlardır. Memlûklar döneminde haricî siyaset, yabancı devletlere karşı barış ya da harp; belli bölgeleri kazanma ya da kaybetme şeklinde devam etmiştir. Ancak Memlûklar, kendi iç işlerinde gücü ve kuvveti elinde bulunduranın lehine sürekli askerî darbeler, hükümdar değişiklikleri, idarecilerin birbirlerine karşı sinsî oyunları gibi arbede ve çalkalanma süreci yaşamıştır. Ancak bu dahilî karışıklıklar, haricî bir düşman musallat olduğu zaman hemen ittifaka dönüştürülüyor, düşman karşısında tek saf haline gelmek suretiyle aralarındaki ihtilaf bertaraf ediliyordu. Bu sayede Moğol ve Haçlılar'ın saldırılarına karşı koymasını bilmişlerdir.⁴

Diyebiliriz ki, *İbn Kesîr* 'in yetiştiği asırda Memlûklar Devleti, haricî tehlike olan Moğol ve Haçlılar'a karşı çetin mücadeleler vererek mevcudiyetlerini korumaya çalışmışlardır. Dahilde ise hükümdarla idareciler arasında yer yer yaşanan siyasî çekişmeler ve taht kavgaları görülmüştür. Ayrıca veba salgını, deprem ve kuraklık gibi bazı tabii afetler de yaşanmıştır. Bunun yanı sıra İstikrarlı dönemler de olmuş ve buna paralel olarak ilmî faaliyetler fevkalade artmıştır.

2. İdarî Nizam, Dönemin Sultanları ve Yaşanan Bazı Önemli Olaylar

Memlûklar'da sık sık yaşanan taht kavgaları ve idareci değişiklikleri gibi görünüşte kargaşa ortamları bulunmakta ise de, devletin idarî nizamı oldukça sağlamdı. Bu nizam sayesinde Memlûklar uzun süre ayakta kalmaya başarabilmişlerdir. Memlûkların kurmuş olduğu idarî yapıyı şöyle özetlemek mümkündür:

Merkez Kahire'de divanlar ve büyük görevliler yer almaktaydı. *Naib* ve *valilerin* başında bulunduğu çeşitli bölgelere mahsus mahallî idareler de kendi içinde sistemliydi. Bu büyük idare mekanizmasının başında *Memlûk sultanı* bulunuyordu. *Sultan*, genellikle büyük emirler arasından ya da bir sultan soyundan seçilirdi. *Memlûk sultanı*, sağlam bir posta teşkilatıyla ülkenin dört bir tarafından haberdar olurdu. Yetkilerini kullanırken emirlerin (ümera) ileri gelenleriyle ve devlet ricaliyle istişare ederdi. Sultanın

4) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 226-245; Makrizî, *Sulûk*, I, 368-404; Hasen İ. Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 104-193; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1087-1099.

başkanlığında gerçekleştirilen bu danışma meclisine *atabekü'l-asker, halife, vezir, dört mezhebin başkadıları ve yirmi dört kişiden ibaret olan emîru'l-ümera* katılırdı. Herhangi bir sebeple sultanın katılmadığı bu şûrâ meclisine onun vekili olan “*Nâibu's-Saltana*” başkanlık ederdi. Bunlar, merkez Kahire’de iki tane olup birinci derecede yetkili olana “*Naibu'l-kâfil (Naibu'l-hazre)*”, diğerine ise “*Naibu'l-gaybe*” denilirdi. “*Naibu's-saltana*”dan sonra idarede en yetkili isim, Memlûk ordusunun başkomutanı “*Atabek*” idi. *Atabek*, ordu komutanı ve ümera arasındaki en kuvvetli vurucu güce sahip olan kimse olması nedeniyle devlet idaresinde büyük bir nüfuz ve söz hakkına sahipti. Hatta bazı atabeklerin saltanatı ele geçirerek sultan olduğu ya da küçük ve dirayetsiz sultanlara baskı kurarak istedikleri gibi hüküm sürdükleri de vaki idi.

Devlet idaresinde atabekten sonra ağırlıklı olarak “*vezir*” görev almaktaydı. Vezirin görevi, sultanın ya da naibu's-saltana'nın talimatını yerine getirmek, devletin malî işlerini bu işlerle görevli olan nazır ile birlikte yürütmektir. Bunlardan başka devletin önemli idari görevlerini ifa eden valiler bulunmaktaydı.

Merkez Kahire’ye bağlı olup Suriye gibi bölgelerde vazife yapan ümeraya “*Naib*” denilirdi. Bunlar, *Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Safed, Kerek Naibi* şeklinde muhtelif sayıdaki eyaletlerin idarecileri konumunda idi. Bu naiblerden her biri, idarî birliklerinde sultana niyabet eder ve idarede sultanın temsilcisi sayılırdı. Kendi yetkilerinde olmayan hususlarda ise sultana ya da naibu's-saltanaya müracaat ederlerdi. Suriye’deki naibler, sınırlarını iç ve dış tehlikelere karşı korumakla da sorumlu oldukları için sultanlar, bunları şecaat ve idarecilikleriyle tanınmış ümeranın büyüklerinden seçerdi. İdarî kadroda görev yapan kimseler, “*erbabu's-suyûf (askerler)*” ve “*erbabu'l-kalem (ulema ve siviller)*” şeklinde iki kısımda mütalâa edilirdi.⁵

Memlûklar, saltanatı elinde bulunduran hanedanlar yönünden *Bahrî ve Burcî (Çerkez)* olmak üzere iki dönemden ibarettir. Bir buçuk asra yakın *süren Bahrî Memlûklar* döneminde (648-784/1250-1382) yirmi dört sultan vazife yapmıştır. *Burcî Memlûklar*’da (784-922/1382-1517) ise yirmi üç sultan hükümran olmuştur.⁶

5) Hasen İ. Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 200 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1111 vd.; Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları*, s. 14, 79, 125, 154; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 470 vd.

6) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 226 vd.; Makrizî, *Sülûk*, I, 368-466; Hasen İ. Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 111-222; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1087-1088; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 415 vd.

648/1250 senesinde *İzzuddîn Aybek et-Türkmânî* öncülüğünde kurulan *Bahrî Memlûklar*'ın hakimiyeti *Melik Mansûr Nuruddîn 'Ali* (655-657/1257-1259) ile devam etmiştir. Daha sonra gelen *Melik Muzaffer Seyfuddîn Kutuz* (657-658/1259-1260) *Ayn-Câlût* mevkiinde Moğollar'a karşı önemli bir zafer kazanmış (658/1260), bu sayede Mısır ve Şam bölgesindeki hakimiyetleri güvenceye alınmıştır. Yine bu dönemde Şam ve Halep mıntikasındaki Eyyübî döneminden kalan naiblikler de Memlûk hakimiyetine girmiştir.⁷

Memlûklar'ın en görkemli ve en istikrarlı dönemi, Kıpçak asıllı bir memlûk olan *Melik Zahir Ruknuddîn I. Baybars Bundukdârî* (658-676/1260-1277) tarafından gerçekleştirilmiştir. I. Baybars, önce iç düzeni ve istikrarı sağlamış, sonra siyasî, içtimai ve dînî icraatlarıyla tarihe mâlolmuştur. Ayrıca Moğol ve Haçlılar gibi haricî tehlikelere karşı da önemli tedbirler alarak onlara karşı verdiği mücadelelerde başarılı olmuştur. Bundan başka Abbasî hanedanından *Ebu'l-'Abbas Ahmed*'i Mısır'a getirterek Abbasî hilafetini tekrar ihya etmiştir (660/1262). Musul ve Haremeyn bölgesi de bu dönemde Memlûk topraklarına dahil edilmiştir (661/1263). Suriye ve Filistin mıntikasındaki küçük Hıristiyan beylikleri ve Toroslar'daki Ermeni Krallığı da ortadan kaldırılmıştır. Böylece devlet, Toroslar'dan Yemen'e, Fırat'ın doğusundan Bingazi'ye kadar genişlemiştir. Bazı Anadolu beyliklerinin muhtemel bir Moğol tehlikesine karşı kendisinden yardım istemeleri üzerine büyük bir ordu ile Anadolu'ya geçen *I. Baybars*, Elbistan'da Moğol ordusunu mağlup ederek Kayseri'ye uzanır (676/1277). Ancak Anadolu beylerinin Moğollar'dan çekinerek kendisiyle temasa geçmemesi üzerine tekrar Mısır'a geri döner.⁸

I. Baybars'ın ölümünden sonra sırasıyla *Melik Sa'îd Nasıruddîn Berk Han* (676-678/1277-1280), *Melik Âdil Bedruddîn Selâmîş* (678/1280) ve *Melik Mansûr Seyfuddîn Kalavun* (678-689/1280-1290) sultan olmuşlardır. *Kalavun* döneminde Moğollar'la tekrar savaş yapılır ve *Hulâgu*'nun oğlu *Abaka Han* komutasındaki Moğol ordusu Humus'ta mağlup edilir. Fakat bu yenilgiyi hazmedemeyen Moğollar, *Gazan Mahmud Han* (676-703/1277-1304) komutasındaki güçlü bir orduyla tekrar harekete geçerler. Memlûk hükümdarı *Nâsıruddîn Muhammed b. Kalavun*, Moğol ordusunu Suriye'nin Mercu's-Safer mevkiinde karşılar(699/1300). *Kazan Savaşı* adıyla tarihe geçen bu çetin

7) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 233-239.

8) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 235-240, 266, 278, 287; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, VIII, 140 vd.; Makrizî, *Sülûk*, I, 280-290; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1090-1095; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 477 vd.

muharebede Moğollar tekrar ve daha ağır bir şekilde bozguna uğramıştır. Bu savaş sonrasında Suriye ve Mısır'a yönelik Moğol tehlikesinin önü de alınmış olur.⁹

Bu arada Çerkez asıllı bir emîr olan *Ruknuddîn II. Baybars Câşankî (Çeşniğîr)*, saltanatı ele geçirse de, bu uzun sürmemiş, tekrar *Melik Nasır Nâsiruddîn Muhammed b. Kalavun* tahta geçmiştir (709/1309).¹⁰ *Muhammed b. Kalavun* dönemi, iç ve dış siyaset yönünden istikrarlı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Hama bölgesinin Memlûklar'a dahil edilmesiyle Suriye'nin tamamı Memlûklar'a bağlanmıştır (741/1341). Ayrıca başarılı ve istikrarlı siyaset neticesinde memleketin iktisadî durumu da fevkalade düzelmiştir. Onun döneminde inşa edilen muazzam cami, medrese, han, hamam, çeşme ve saraylardan pek çoğunun kalıntısı, bugün Mısır ve Suriye Bölgesinde hâlâ ayaktaadır.¹¹

Nasır'ın ölümünden sonra onun oğulları ve torunları dönemi denilen istikrarsız bir süreç başlamıştır. Sık sık değişen sultanların yanı sıra, küçük yaşta saltana getirilen bu dönemlerde ümeranın idaredeki yetkisi daha da artmış ve saltanat üzerinde sulta kurmuşlardır. *Seyfuddîn Ebû Bekr* (741-742/1340-1341) ile başlayan *Nasır'ın oğulları ve torunları döneminde* şu hükümdarlar vazife yapmıştır:¹²

Melik Eşref Alâuddîn Küçük b. Muhammed b. Kalavun	742-743/1341-1342
Melik Nasır Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Kalavun	743/1342
Melik Sâlih 'Imâduddîn İsmâil b. Muhammed	743-746/1342-1345
Melik Seyfuddîn I. Şâban b. Muhammed b. Kalavun	746-747/1345-1346
Melik Muzaffer Zeynuddîn I. Hacı b. Muhammed	747-748/1346-1347
Melik Nâsir Bedruddîn Hasan b. Muhammed	748-752/1347-1351
Melik Sâlih Salahuddîn b. Muhammed b. Kalavun	752-755/1351-1354
Melik Nâsir Bedruddîn Hasan b. Muhammed (II. kez)	755-762/1354-1361
Melik Mansûr Salahuddîn Muhammed b. Hacı	762-764/1361-1363
Melik Eşref Zeynuddîn II. Şâban b. Huseyn	764-778/1363-1376
Melik Mansûr Alâuddîn 'Ali b. Şa'bân b. Huseyn	778-783/1376-1381
Melik Salih Zeynuddîn II. Hacı b. Şa'bân b. Huseyn	783-784/1381-1382

9) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 335-336, XIV, 3-14.

10) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 50-51; Makrizî, *Sülûk*, I, 290, II, 33-45; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, VIII, 149-180; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1095 vd.; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 483-484.

11) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 3 vd.; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1099-1102; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 485-490.

12) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 202; Makrizî, *Sülûk*, II, 343 vd.; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, IX, 160, X, 16, 69, 178, 287, 314; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 491 vd.

Kahire'de güçlenen *Burcî Memlûklar hanedanı*, Çerkez asıllı *Melik Zâhir Seyfuddîn Berkûk* (784-791/1382-1389) öncülüğünde gerçekleştirdikleri bir iç darbe ile Bahrî Memlûklar dönemine son vermişlerdir. Dahilde devlete yeniden istikrar kazandırmaya çalışan *Melik Berkûk*, hariçte ise *Timurlenk*'i durdurmayı başarmış ve Bağdat'ı geri almıştır (796/1393). Daha güçlü bir orduyla yeniden harekete geçen *Timurlenk*, önce Anadolu'daki Osmanlı hükümdarı *Yıldırım Bayazıd*'ı Ankara Savaşı'nda mağlup eder (805/1402). Sonra da Memlûk hakimiyetindeki Şam bölgesine doğru yönelerek Halep ve Dimaşk'ı ele geçirir. Ancak *Timurlenk* daha fazla ilerleyemeden yolda vefat eder (808/1405). Memlûk-Osmanlı ilişkileri yönünden sonraki dönemde dikkat çeken önemli gelişmelerden birisi de, *Melik Berkûk* ile *Osmanlılar* arasındaki dostluk ilişkileridir. Ancak IX/XV. asrın sonlarında bu dostane ilişkiler bozulmuş ve iki devlet arasında küçük çapta fakat kesin bir sonuç elde edilmeyen muharebeler de vuku bulmuştur. Daha sonraları *Yavuz Selim Han*'ın Mısır seferi ile Memlûklar Devleti ortadan kaldırılmıştır (923/1517).¹³

3. Halifelik ve Dönemin Halifeleri

656/1258 yılında İlhanlılar (İran Moğolları) tarafından *Musta'sım Billah*'ın öldürülmesiyle son bulan Abbasî hilafeti, Memlûk sultanı *I. Baybars*'ın Abbasî hanedanından *Ebu'l-Kâsım Ahmed*'i merkez Kahire'de halife ilan etmesiyle yeniden kurulmuştur (659/1261).¹⁴

Ancak kurulan bu yeni Abbasî hilafetinin farklı bir özelliği vardı. O da idarî bütün yetkilerin Memlûk sultanlarının elinde bulunması, halifenin siyasî ve idarî hiçbir aktivitelerinin bulunmaması idi. *Gölge hilafet* tabiriyle ifade edilen ve sadece göstermelik bir makamdan ibaret bulunan bu sistemde halifenin belli başlı vazifeleri şunlardı: Tahta geçen Memlûk sultanına İslâm âlemi üzerindeki haklarını devretmek, her ayın başında sultanın huzuruna çıkıp onu tebrik etmek, halifeden onay isteyen başka Müslüman hükümdarlara menşûr (idarî yetki) vermek ve dinî lider olarak askerlere moral vermek için sultana seferde refakat etmek... Görünen o ki, halife, âdeta topraksız, yetkisiz, maaşlı ve ekonomik durumu iyi olmayan bir memur statüsündeydi. Sultan, halifeden hakları

13) Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1087 vd.; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 415 vd.

14) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 213 vd.

devralan; ama aynı zamanda halifeyi tayin eden, maaşını veren hatta hapsedebilen kişiydi.¹⁵

Sultan I. Baybars'tan itibaren Memlûk hükümdarları, halifelere karşı sürekli temkinli davranmışlardır. Hilafet makamının asırlarca halk arasında ifade ettiği önemli misyonu çok iyi bilen Memlûk sultanları, halifenin etkin olmasından ve halkın desteğini kazanmasından endişe duyarak halifenin yetkilerini azaltmışlardır. Hatta bazı defalar onları insanlarla temastan da alıkoymasını bilmişlerdir. Bu durumda halifenin idarede sözü geçmiyor ve pekçok yönden Memlûk sultanına bağımlı hareket etmek zorunda kalıyordu. Hatta halife seçiminde ve azlinde sultanın istekleri geçerliydi.¹⁶

I. Baybars'ın *Ebu'l-Kâsım Ahmed*'i halife tayin ederek ona *Mustansır Billah* unvanını vermesiyle başlayan (659/1261) Memlûk himayesinde ki Abbasî hilafeti bir yıl sonra fetrete uğramıştır. Bağdat çevresini dolaşmaya çıkan halife *Mustansır Billah*, Moğollar'ın tuzağına düşerek öldürülmüştür (660/1262).¹⁷ Bundan sonra *I. Baybars*, yine Abbasî hanedanından olan *Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebî 'Ali el-Kubbî*'yi Kahire'ye getirterek onu halife seçtiğini ilan eder. Bu yeni halifeye *Hâkim Biemrillah* unvanını verir (660/1262).¹⁸

Kırk sene hilafet makamında bulunan *Hâkim Biemrillah*, *İbn Kesîr*'in doğduğu sene vefat eder (701/1302). Vasiyeti üzerine oğlu *Ebu'r-Rabî' Süleyman I. Müstekfî Billâh* hilafete getirilir.¹⁹ Babası gibi uzun süre hilafet makamında kalan *I. Müstekfî Billâh*, *Sultan Nâsır Muhammed b. Kalâvun* döneminde insanlarla temastan alıkonur ve bir müddet sonra da vefat eder (740/1340).²⁰ Yerine geçen *I. Vâsık Billah Ebû İshak İbrahim*'in hilafeti kısa sürer. Daha sonra da sırayısıyla *II. Hâkim Biemrillah Ebu'l-'Abbas Ahmed* (741-753/1341-1352), *I. Mu'tezid Billah Ebu'l-Feth Ebû Bekr* (753-763/1352-1362), *I. Mütevekkil Alâllah Ebû 'Abdillah Muhammed* (763-785/1362-1383) halife seçilirler.²¹

15) Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları*, s. 69-78; Heyet, D.G. *İslâm Tarihi*, VII, 44-45.

16) Bu hususta geniş bilgi için bkz. Makrizî, *Sülûk*, I, 540 vd.; Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları*, s. 71-74.

17) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 244; Makrizî, *Sülûk*, I, 449.

18) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 246; Makrizî, *Sülûk*, I, 451.

19) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 20.

20) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 198-199.

21) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 307; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, XI, 123; İbnü'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 196.

Bahrî Memlûklar'dan sonra Burcîler'de de halifenin konumu aynı minval üzere devam eder. *II. Vâsık Billah 'Ömer*'in 785/1383 senesinde halife tayin edilmesinden Burcî Memlûklar'ın yıkılışına kadar on bir halife görev yapar. Her ne kadar o dönemde *Musta'in Billah*, hem halife, hem de sultan olarak tahta geçse bile (815/1412), bu durum altı aydan fazla sürmez ve halife tekrar eski konumuna indirgenir. Ridaniye savaşından sonra da Memlûk hakimiyetindeki Abbasî hilafeti Osmanlılar'a geçer ve dönemin halifesi *Muhammed III. Mütevekkil 'Alallah* (914-925/1508-1519) ile birlikte kutsal emanetler İstanbul'a nakledilir (923/1517). Bir müddet sonra yapılan devir teslim töreniyle hilafet Osmanlı sultanı *Yavuz Selim Han*'a intikal eder (925/1519).²²

B. Sosyal Durum

Memlûklar'da toplum, çok çeşitli tabakalardan oluşan bir cemiyet manzarası arz etmekteydi. Memlûk idarecilerinin çoğu, Suriye ve Mısır'da imtiyazlı bir askerî tabaka olarak hüküm sürmüş, tebaasını kendilerinden aşağı derecede insanlar olarak görmüş, bu nedenle yerli halkı idarî ve askerî işlere pek karıştırmamışlardır.

Memlûklar, soy olarak da yerli halkla karışmamaya gayret göstermiş, eşlerini aynı milletten esir olarak getirilen kızlardan seçmişlerdir. Bütün bu nedenlerle idarecilerle tebaa arasında büyük bir boşluk meydana gelmiş, sivil halk, içerde ve dışarıda yaşanan olaylara hep seyirci kalmıştır.

Memlûkların hepsi bir asıldan değildi. Çoğunluğu Türk asıllı kimseler olmakla birlikte, Moğol, Çerkez, Rum ve diğer milletlerden meydana geliyordu. Kendi durumlarını kuvvetlendirmek için esir tüccarlarının getirdikleri muhtelif milletlere mensup esirlerden çok sayıda insan satın alırken, onların meziyet ve özelliklerini de göz önünde bulunduruyorlardı. Memlûklar, genellikle efendilerine nisbetle anılıyorlardı.

Memlûk sultanları, kendi memlûklarının yetiştirilmesine ehemmiyet gösteriyorlardı. Yeni alınan bir memlûk, Mısır'daki Kal'atu'l-Cebel'de aynı asıldan olan ocağa veriliyor, onlara Müslümanlığın gerekleri ve harp sanatı güzelce öğretilip

22) İbn Tağriberdî, *Nucûm*, X, 111; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1100; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 400 vd.

yetiştiriliyordu. Kendi isimleri ne olursa olsun hepsi muhakkak bir Türkçe isim alırlardı.

Devletin hakimi olan Memlûk tabakasından sonra gelen ikinci tabaka, ilim adamlarının oluşturduğu münevver tabakasıdır. Bu tabakadan muhtelif fukaha, ulema, üdeba ve katipler, muhtelif divanlarda vazife yapmıştır. Ulemadan sonra üçüncü sınıf, tüccarlardan oluşuyordu. Diğer halk grupları ise (işçi, sanatkar, satıcı, taşıyıcı, çiftçi) avâm adıyla zikrediliyordu.

Memlûklarda halkın geçim kaynağı, genellikle ziraat idi. Devlet, ziraatı teşvik etmiş, gelir seviyesinin artmasını sağlamıştır. Ancak ziraatla meşgul olanların hayat seviyeleri yükselmemiştir. Çünkü ülkenin geliri ve serveti, büyük vergilerle devlete intikal ediyordu.

Sanayi ve zenaat da kısmen geliştirilmişti. Harp alet ve edevatının yapımına önem verilmişti. Ayrıca sahil kenarı olan İskenderiye ve Dimyat ile Ravza Adası'nda tersaneler kurulmuş, harp gemileri yapılarak donanmalar oluşturulmuştu. Diğer taraftan dokumacılık, madencilik, cam işleri, toprak eşya yapımı, ahşap işçilik, dericilik gibi el sanatları da gelişme göstermişti.

Ticaret açısından ise, denizyolu ticaretinde canlanma meydana gelmişti. Her ne kadar Haçlı seferleriyle Akdeniz limanları nisbeten fonksiyonunu kaybetse bile, İskenderiye limanından, Kızıldeniz ile Basra körfezinden doğu ile batı ülkeleriyle gemilerle ithalat ve ihracat devam etmiştir. Hatta Memlûk sultanları, Batı ile olan iktisadî bağlarını diplomatik bağlarla da kuvvetlendirmişti. Bu amaçla Sicilya, Kastilya ve İtalya hükümetleriyle bazı anlaşmalar yapmışlar, Venedikli tüccarların ülkelerine ticaret için gelip gitmelerine de izin vermişlerdi.

İç ticaret açısından da başta Kahire olmak üzere pekçok şehirlerde çarşılar kurulmuştu. Bu çarşılarda her çeşit malın satıldığı ayrı bölümler vardı. Ayrıca çarşılardaki alış-veriş muameleleri denetleniyor, ölçü ve tartılar ile malların fiyatları kontrol ediliyordu. Bilhassa gıda maddelerine iyice dikkat ediliyordu.

Memlûklarda üç çeşit para vardı. Bunlar, altın dinar, gümüş dirhem ve bakır fels (çoğulu fulûs) şeklindedir. Devlet hazinesine kaynak olan gelirler şer'î ve gayr-i şer'î olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Şer'î gelirler, zekat, haraç (arazî vergisi), cizye (zımmîlerden alınan vergi), sugûr (deniz ticareti yapan gayri müslimlerden alınan vergi), mevârîsu'l-haşeriyye (varisi olmayıp da ölen kimselerin mirası), darphane vergisi (altın, gümüş, bakır gibi madenleri paraya çeviren darphaneden alınan vergi) ve maden vergisi

(çıkarılan madenlerden alınan vergi) şeklinde idi. Gayr-i şer'î vergiler ise, hububat alım satımından alınan vergi, şeker kamışı ve şirahanelerden alınan vergi, kayık ve deniz araçlarından alınan vergiler vb. gibi. Toplanan vergiler, çeşitli hizmetlere sevk edilirdi. Memlûk alımı ve onların yetiştirilmesi, sultanın resmî ve şahsî masrafları, vezir, kadı ve katip gibi memurların maaşları bunlardan ödenirdi. Ayrıca su bendi, kanal yapımı ve tamiri gibi, cami, medrese vb. inşaat masrafları ile ordunun donatımı ve ihtiyaçları hazineden karşılanırdı.²³

Memlûklar döneminde Mısır ve Şam bölgesinde cereyan eden olaylar içinde 749/1348 yılında vuku bulan *veba salgını* en dikkat çekici olanıdır. Doğuyu ve batıyı etkisi altına alan ve tarihte *kara veba* ya da *kara ölüm* adı verilen şiddetli salgın, daha önce böylesine büyük ve tehlikeli olarak görülmüş değildi. Tarihçi Makrizî (845/1441) bu olayı şöyle ifade eder: “Bu veba, bir iklimde görülüp diğer iklimde görülmeyen cinsten değildi. Aksine bütün yeryüzünü ve bütün insanları hatta denizlerdeki balıkları, gökteki kuşları ve ormandaki vahşi hayvanları dahi tesiri altına almıştı... Bu hastalık, Moğolistan'dan çıkıp oradaki bütün insanları ve hayvanları helak ettikten sonra Batı'ya geçmiş, Suriye ve Mısır'a ulaşmıştı. Bu hastalığın belirtisi, kulak arkasında ve koltuk altında çıkan küçük bir sivilce olup buna yakalanan kişi kısa bir müddet sonra kan tükürmeye başlar ve birkaç saat ya da bir gün zarfında ölürdü.”²⁴ Her gün binlerce kişinin telef olduğu bu salgın sebebiyle içtimaî hayat durmuş, toprağı işleyecek kimse kalmamıştı. Sultan ve idareciler bundan kurtulmak için Kahire'den kaçmışlar, işlenmeyen topraklar kıraçlaşmış, çarşı ve pazarda alış veriş tamamen durmuştu. İnsanlar, işlerini güçlerini ve sanatlarını terk etmişler, düğün ve benzeri ihtifaller iptal edilmiş ve her yere hüznün çökmüştü.²⁵

1. Dînî Yönden

Memlûk sultanları, Müslüman kimseler olup İslâm'ı himaye etmeye gayret göstermişler, İslâm şeahirini ikame etmenin yanı başında din alimlerini kendilerine yakın

23) Sa'îd 'Âşûr, *Asru memâlik*, s. 308-311; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1102-1106; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 444 vd.

24) Makrizî, *Sülûk*, II, 750.

25) İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 158; Philip K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, IV, 1103; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 495.

tutarak onlara payeler vermişlerdir. Seçkin âlimleri huzurlarına çağırarak onlarla mücâlese ve münazara meclisleri kurdurmuşlar, dini meselelerin vuzuha kavuşması için onlardan istifade etmişlerdir. Ayrıca insanlar arasında hükmetmede onları kadı olarak vazifelendirmişler, devlet işlerinde müşkil olan hususlarda kadı ve alimlerle istişare etmişler, her bölgede ilim ehlinin yetişmesi için mescid ve medreseler inşa etmişlerdir. Sûfilere ve tasavvufa sıcak bakmışlar, onların yaygın hale gelmesine imkan tanımışlardır.

Memlûk sultanları, kendilerinden önce saltanat süren Eyyûbiler gibi Şiîlere karşı Sünnî akîdeyi kuvvetlendirmek için gayret göstermişlerdir. Bu maksatla medrese, cami ve mescidlerin sayısını çoğaltmışlar, Sünnî itikadın ve Sünnî eserlerin yaygınlaşmasına imkan tanımışlardır.

Memlûklar devrinde dînî hayat adına dikkat çeken diğer bir husus ise, tasavvufun halk arasında hızla yaygınlaşmasıdır. Gerek doğudan gelen şeyhlerin, gerekse Endülüs ve Mağrib ülkelerinde darlığa düşerek Memlûklar'ın hakim oldukları diyarlara göç eden mutasavvıfların, buralarda hüsn-ü kabul görerek meşreplerini yayma imkanı bulmaları da bu süreci hızlandırmıştır. Buna ilave olarak Haçlı ve Moğol istilasının Müslümanları çökerttiği, arkasından da kıtlık ve salgın hastalıkların yaşandığı bir vasatta, sofiler ve tasavvuf mesleği, halk içinde çok itibar görerek yaygınlaşmıştır. Bazı Memlûk sultanları tarafından da kendilerine imkan tanınması sayesinde Rufaî, Şâzelî, Nakşî vb. gibi tarikat kolları revaç bulmuştur. O dönemde derviş ya da sofilerin ikamet ettikleri yerlere hankâh, ribat, zâviye gibi adlar verilmiştir.²⁶

O dönemde bid'at, hurafat ve batıl âdetler de insanlar arasında öyle yerleşmiş vaziyette bulunuyordu ki, bunlar âdetâ İslâm'ın akîde ve değerlerinden sayılmaktaydı. Yine o dönemde tasavvufun yaygınlaşması, tarikatların geniş halk kitlesinde kendisini hissettirmesiyle birlikte pekçok nüfuz sahibi insanlar ve âlimler de bu tarikatlardan birisine intisab ederek yerlerini almışlardı. Ancak bu tarikatların içinde İslâm'ın temel esaslarına, dinî değerlere ters düşen körü körüne taklit, şatahat ve hurafat kabilinden pekçok şeylerin de girmiş olduğu, bunların insanların hayatlarının bir parçası haline geldiği de gözlenmekteydi. İşte mahzur teşkil eden bu vaziyetteki gidişatı uygun görmeyen dırayetli âlimler, ihlaslı davetçiler ve ıslahçılar, halkı sâf İslâm'a davet etmeye çalıştılar. Bu amaçla halkı Kur'an'a ve sünnete yönelmeye, bid'at ve hurafattan sakınıp özellikle tasavvufun

26) Makrizî, *Sûlûk*, II, 777; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 499-500.

dini, ictimai, ilmî ve fikrî açıdan gerçek çizgisinden çıkmış vaziyetine karşı mücâdele vermeye çağrıda bulundular. Nitekim *İbn Kesîr*'in hocalarından *İbn Teymiyye* ve başkalarının bu husustaki mücadeleleri kayda değer niteliktedir.²⁷

2. İlmî Yönden

Memlûklar döneminde dahilde yaşanan iktidar mücadeleleri ile hariçte yaşanan çetin savaflara rağmen ilmî faaliyetler durmayıp devam etmiştir. Bilhassa devlet ricalinin ilme ve âlimlere değer vermesi, vakıfların talebe ve müderrislere geniş imkanlar hazırlaması neticesinde pekçok âlim yetişmiştir. Bu itibarla müellifimiz *İbn Kesîr*'in yetiştiği VIII/XIV. asır Şam ve Mısır bölgesinin ilmî faaliyetleri, siyasi hayatın zıddına olarak çok daha iyi idi. Nitekim o dönemlerden kalan muazzam edebî eserler, tefsir, hadis, fıkıh, tarih gibi dinî ilimlerin yanı sıra müsbet ilimlere dair te'lif edilmiş önemli eserler de bu gerçeği yansıtmaktadır.²⁸

O asırda seçkin âlimlerin ve müelliflerin yetişmesinde idarecilerle vakıfların desteğinin yanı sıra şu hususları da gözönünde bulundurmak gerekmektedir: Moğollar'ın Bağdat'ı, Haçlılar'ın Şam bölgesini, Batılıların Endülüs ve Mağrip ülkelerini harap ederek kitapları ve dinî değerleri yok etmeye çalışmalarına karşılık İslâm âlimleri, hem dinî değerleri, hem de kendilerine tevarüs eden ilmî birikimi korumak gayesiyle daha sistemli faaliyetlere girişmişlerdir. Zira ilmî hayata canlılık kazandıran amillerden birisi de ilmî sorumluluktur. Nitekim âlimler, otorite haline geldikleri ilim dallarında yeni kitaplar te'lif etmelerinin yanı sıra, geçmiş eserlerin zayi olmaması için önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Tehzîb döneminin en seçkin eserlerinin verildiği VIII/XIV. asır, İslam ilim tarihinin önemli dönemlerinden birisi olarak tarihe geçmiştir. Yine bu bağlamda kimi âlimler ilim için yolculuk yapmış, kimisi de en meşhur ilim merkezleri olan Kahire ya da Dimaşk'a yerleyerek oralandaki ilmî faaliyetlere katılmışlardır.²⁹

Memlûklar devrinde *Kahire Ezher Camii* ve *Dimaşk Emevî Camii* çevresi adeta küçük birer ilim şehri haline gelmişti. O dönemde dikkat çeken önemli hususlardan birisi de, özellikle Dimaşk'ta pekçok seçkin âlimin yetişmiş olmasıdır. Tabakât, ricâl ve

27) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV,145-147, 247; Subkî, *Tabakâtu 'ş-Şâfi'iyye*, IX, 195; İbn Hacer, *Durer*, IV, 75.

28) Sa'îd 'Âşûr, *Asru memâlik*, s. 329-331.

29) Sa'îd 'Âşûr, *Asru memâlik*, s. 330-336.

biyografi kitaplarında da *İbn Kesîr*'in hocaları başta olmak üzere, *ed-Dımaşkî* nisbesiyle meşhur pekçok muasır âlimlerin bulunduğu dikkat çekmektedir.³⁰

Memlûklar döneminde tedrisat yapılan müesseselerin başında mektepler, camiler, külliyeler, medreseler ve kütüphaneler gelmektedir. Bunlardan bazılarını inceleyelim.

a) Mektepler: Mektepler ilkokul seviyesinde eğitim ve öğretim veren müesseselerdi. Buralarda okuma yazmanın yanı sıra dinî bilgiler, hesap, dilbilgisi ve biraz da şiir öğretilirdi. Talebe ve hocaların ihtiyaçları vakıflar ya da hayırseverlerce karşılanırdı. Yetim ve yoksulların da buralarda okutulmasına büyük imkan sağlanırdı.³¹

b) Medreseler: Sair dönemlerde olduğu gibi Memlûklar devrinde de medreseler, günümüzün yüksek okul veya üniversite seviyesinde bir eğitim müessesesi olarak sayılmaktaydı. İdareciler, medreselerin yapılmasına önemli ölçüde destek verirlerdi. Hatta onlar, medrese yapımında çalışan mimar, usta ve diğer görevlilere hil'at giydirilirdi. Medrese tamamlandıktan sonra da oralara müderris, fakîh, kurrâ ve ferrâş gibi görevliler tayin ederlerdi. Müderrislik, şerefli bir görevdi. Divan tarafından seçilen müderris, sultan ya da idarecilerin tasdiğiyle göreve başlatılırdı. Her müderrisin kendisine yardım eden ve talebelere dersleri tekrar ettiren yardımcıları vardı. Medrese talebeleri, okuyacakları dersleri seçmekte serbest idi. Bilhassa talebe, şöhretini duyduğu bir müderristen ders almak için gerekirse şehir şehir dolaşırdı. Tahsilini tamamlayan talebeye şeyhi, müderrislik veya müftülük için ehliyetini bildiren icazetname verir ve buna onun adı, şeyhleri, okuduğu dersleri, mezhebi ile diğer bilgiler yazılırdı. Medreselerin gerekli maddi ihtiyaçları da büyük ölçüde vakıflardan temin edilirdi. O dönemde sadece Dımaşk'ta bulunan medreselere ait istatistik rakamları ise şöyledir:³²

Daru'l-Kur'an ve Hadîs Medresesi	:123
Daru'l-Hadis Medresesi	: 20
Daru'l-Kur'an Medresesi	: 7
Şâfi'î Medreseleri	:129
Hanefî Medreseleri	: 53
Hanbelî Medreseleri	: 11
<u>Mâlikî Medreseleri</u>	<u>: 4</u>
Toplam medrese sayısı	: 347

30) Bu konuda geniş bilgi için müellifimizin *Bidâye*'sinin XIV. cildinde yer verdiği biyografilerle İbn Hacer el-'Askalânî'nin VIII/XIV. asrın âlim ve idarecilerinden 5300 şahsın biyografisini incelediği dört ciltlik eseri *ed-Dureru'l-kâmine*'sine bakılabilir.

31) Nu'aymî, *Dâris*, I, 111 vd.; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 510 vd.

32) Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-100.

Memlûklar döneminde inşa edilen meşhur medreselerden bazıları ise şunlardır:

- 1- Melik I. Baybars'ın kurduğu Zâhiriye Medresesi
- 2- Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun'un yaptırdığı Nâsırriye Medresesi
- 3- Melik Zâhir Berkûk'un kendi adına yaptırdığı Berkûkiye Medresesi
- 4- Cemâluddîn Mahmûd'un yaptırdığı Cemâliyye (Mahmûdiye) Medresesi
- 5- Melik Eşref Baybars'ın Dımaşk'ta kendi adına yaptırdığı Eşrefiye Medresesi.
(Müellifimiz *İbn Kesîr* bu medresede baş müderris olarak vazife yapmıştır).

Bütün bunlara ilave olarak pekçok cami, tekve, zaviye, ribat, külliye, köşk gibi değişik ilim mahfillerinde tedrisat yapılmaktaydı. Binasından revaklarına kadar pekçok yerinde ilim meclislerinin tertip edildiği tarihî Dımaşk Emevî Câmii ise, o dönemin en yoğun ve en meşhur tedrisat yuvalarından birisiydi.³³

c) Kütüphaneler: Moğol istilasıyla birlikte Bağdat kütüphaneleri gibi pekçok önemli kütüphaneler, yok edilmiş, İslâm dünyası zengin kültür hazinesi hükmünde olan ilmî mahsullerinden önemli bir kısmını kaybetmişti. Ancak Memlûklar döneminde istikrarın sağlanmasıyla birlikte eskiden yazılmış kitapların toplanması, muhtelif ilimlere dair yeni kitapların te'lifi ve bunlardan kütüphane oluşturulması şeklinde önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bilhassa sultanların, halifelerin ve diğer idarecilerin bu hususta önemli destekleri olmuştur. İdareciler, ilim merkezlerinin daha iyi hale getirilmesi, âlimlere ve eserlerine değer verilmesi gibi desteklerinin yanı sıra, pekçok yerde kütüphaneler kurulmasında imkan sağlamışlardır. Ayrıca değişik kavimlerden seçilen memlûkların yetiştirilmesinde merkez olarak kullanılan Kal'atu'l-Cebel gibi mıntikalarda geniş kütüphaneler kurulmuş ve bu kütüphaneler devletin yıkılışına kadar hizmet vermiştir. Bunlara ilave olarak her medrese ya da büyük camiye ait birer kütüphane oluşturulmaya çalışılmış, başta tefsîr, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp ve Arap dili olmak üzere çeşitli sahalarda yazılmış kitaplar temin edilmişti. Kütüphanelerin eser yönünden zengin hale getirilmesi için gerek yeni kitap satın alımı, gerek istinsah, gerekse hibe ya da vakfetme şeklinde girişimlerde bulunulmuştur. Bundan başka kütüphanelerde kitapları tanzim eden ve gerekirse tamir eden görevliler bulundurulmuştur.³⁴

33) Nu'aymî, *Dâris*, I, 472.

34) Nu'aymî, *Dâris*, I, 477; Sa'id 'Âşûr, *'Asru memâlik*, s. 336; Heyet, *D.G. İslâm Tarihi*, VI, 511.

II. İBN KESİR'İN YETİŞTİĞİ ÇEVREYE GENEL BAKIŞ

İbn Kesîr, Suriye'nin Dımaşk iline bağlı Busrâ beldesinin Mecdel (Muceydel)³⁵ karyesinde doğmuştur. Yedi yaşlarında Dımaşk'a yerleşmiş ve hayatının sonuna kadar Dımaşk'ta ikamet etmiştir.

Busrâ, eskiden ve hali hazırda bilinen meşhur bir yerdir. Bugünkü Suriye sınırları içinde bulunan ve nüfusu on binin üzerinde bulunan Busrâ, ülkenin güneyinde Yermûk nehrinin kaynağına yakın bir yerde Cebel-i Dürüz'ün (Cebel-i Arab) batı yamacında, denizden 850 m. yükseklikte verimli bir ova üzerinde kurulmuştur. Şimdiki Ürdün-Suriye sınırının 30 km kuzeyinde, Şam'ın 141 km güneyinde yer alır. Bütün bölgeye hakim olan coğrafi konumu dolayısıyla büyük bir stratejik öneme sahip olan bu şehir, milattan önce Nabatîler'e başşehir olmuş, sonraki asırlarda ise Roma İmparatorluğu'na bağlı önemli ticaret merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Geçmiş dönemlerde pazar ve panayırıyla meşhur olan Busrâ, bir taraftan Kızıldeniz yoluyla gelen malların, diğer taraftan Hint, Çin'den gelen baharat ve ipek yolu gibi önemli güzergahlardan gelen malların satıldığı önemli bir pazar olmuştur. Ayrıca Urfa, Antakya, Akdeniz sahilleri, Hîre ve Basra körfezine giden kervanlar da buradan geçiyordu. Busrâ'da Hıristiyanlık da yaygın hale gelmişti. Kuruluşundan beri bazı yahudi topluluklarının da yaşadığı bir Arap şehri olan Busrâ, Yemen'deki setlerin yıkılmasından sonra zaman zaman başka Arap kabilelerinin göç ettiği yerlerden birisi olmuştur. Busrâ, Gassânîler'in de merkezi olmuş, Gassânî emirleri ve Bizans döneminde tayin edilen Arap asıllı valiler, şehrin ünlü panayırından Bizans adına vergi toplamışlardır.

Bunlardan başka Busrâ, cahiliye döneminde de Kureyş'in sık sık ticaret için gidip geldiği bir beldedir. Bu hususa Kureyş 106/1-4 ayetlerinde de temas edilmektedir. Hatta *Hz. Peygamber* (s.a.v.), bi'setten önce ticaret için iki defa Busrâ'ya gitmiştir. Dokuz ya da on iki yaşında iken amcası Ebû Tâlib ile gittiği ilk seyahati sırasında Busrâ'da bir manastırda yaşayan Rahip Bahîrâ O'nu görmüş ve kendisinin peygamber olacağını

35) Her ne kadar bazı kaynaklarda bu karyenin adı Micdel olarak belirtilse de, doğrusu Mecdel'dir. Çünkü Micdel, Habur yakınlarında çarşı ve pazarıyla meşhur bir beldenin adıdır. Mecdel ise Busrâ'ya bağlı bir beldedir. Bununla beraber müellifimiz bu karyeyi ism-i tasğîr sığasıyla "Muceydel el-Karye" şeklinde kaydetmiştir. Bkz. *Bidâye*, XIV, 32; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, V, 56-57.

söylemiştir. İkinci seyahatini ise yirmi beş yaşında Hz. Hatice'nin kervanını yönetirken yapmıştır. Bu seyahati sırasında konakladığı yeri farkeden *Rahip Nestûrâ* kendisi hakkında, "Bu ağacın altına peygamberden başkası inmedi" demiştir. Hicretten sonra da Müslümanların ticaret için Busrâ'ya gitmeye devam ettikleri bilinmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Bedir Gazvesi'ne iştirak etmiş iki sahabiyle birlikte ticaret için Busrâ'ya gitmiştir. Bizans ve Sâsânî İmparatorluğu arasındaki büyük savaş (614) Ezriât ile Busrâ'da vuku bulmuş ve Busrâ bu savaşta tahrip edilmişti. Savaşın neticesi Mekke'deki Müslümanlarla müşrikler arasında da tartışılmış ve Rûm sûresinin ilk âyetleri bu sırada nâzil olmuştur. Rûm 30/3 ayetindeki "En yakın bir yerde" ibaresinin Busrâ ve Ezriât'a işaret ettiği rivayet edilmektedir.³⁶ Hz. Peygamber'in hadislerinde bazı mesafelerin açıklanması için Busrâ'nın kullanıldığına da şahit olunmaktadır. Mesela, cennetin kapısının genişliği dile getirilirken, iki kanadının arasının Mekke ile Busrâ'nın arası kadar geniş olduğu söylenmiş,³⁷ kıyamet alâmetleri zikredilirken de Hicaz'dan çıkacak bir ateşin Busrâ'daki devenin boynunun görülmesini sağlayacağı³⁸ bildirilmiştir.

Busrâ ve Dımaşk'ı kapsayan Şam bölgesi, Halife Hz. Ebû Bekr'in emri üzerine *Hâlid b. Velîd* tarafından kısa süren bir muhasaradan sonra 13/634 yılı başlarında barış yoluyla alınmıştır. Emevîler zamanında Dımaşk'ın başşehir olmasıyla birlikte Busrâ'nın önemi azalmaya başlamış ve bu durum Abbasîler döneminde de devam etmiştir. Moğollar'ın Suriye'yi işgalleri sırasında diğer kale ve şehirler gibi Dımaşk da tahrip edilmiştir. Ancak Memlûk Sultanı *I. Baybars*, Moğol işgalinden sonra şehri kurtarmış (659/1261) ve imarı için buraya Mısır'dan ustalar göndermiştir. Uzun dönem Memlûklar'ın idaresinde bulunan Dımaşk, Mısır'daki Memlûk sultanlarına bağlı *Naibu's-Saltana* adı verilen eyalet valisiyle idare edilmiştir. O dönemde Dımaşk'ta çeşitli kütüphane, mektep, medrese, daru'l-hadis ve daru'l-Kur'an gibi müesseseler yapılarak ilmî faaliyetler artırılmıştır. Daha sonraları Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçen Dımaşk, günümüzde ise Suriye Devleti'nin başşehridir.³⁹

36) Taberî, *Tefsîr*, XXI, 13; a. mlf., *Târîhu'l-Ümem*, I, 107.

37) *Buharî*, *Tefsîru's-sûre* 17/5 [nr. 4712]; *Müslim*, İman 194 [nr. 327].

38) *Buharî*, *Fiten* 24 [nr. 7118]; *Müslim*, *Fiten* 42 [nr. 2902]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 144.

39) İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 130 vd.; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, I, 10 vd.; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 441-442; Fayda, Mustafa, "Busrâ Beldesi", T.D.V.İ.A., VI, 470-472.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HAYATI VE ESERLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

A. Adı ve Nesebi

Müellifimizin adı *İsmail*'dir. Onun soy şeceresi ise şöyledir: *İsmâil b. 'Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Dav' b. Zer' el-Kuraşî el-Kaysî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î*.⁴⁰

Müellifimiz kendisine, daha önce vefat eden baba bir büyük ağabeyi *İsmail*'in adının verildiğini belirterek bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: “Büyük ağabeyim *İsmail*, Kur'an hıfzını babamızın yanında tamamlamış, fıkıh ve nahve dair ön bilgileri de almıştı. İlmîni geliştirmek için Dımaşk'a giderek bazı medreselere devam eder. Onun *Berrâniye Medresesi*'nde okurken bir defasında binanın çatısına çıktığı ve ayağının kayıp yere yuvarlandığı nakledilir. Bu düşme esnasında başından ciddi hasar görmüş ve komaya girmiştir. Birkaç gün baygın vaziyette kaldıktan sonra da vefat etmiş. Babam onun vefatına çok üzülmüş ve arkasından mersiyeler yazmıştır. Bir müddet sonra da ben doğmuşum ve babam bana ağabeyim *İsmail*'in adını vermiş. Böylece ailemizin en büyük ve en küçük evlatlarının adları *İsmail* olmuştur.⁴¹

İbn Kesîr'in künyesi, *Ebu'l-Fidâ*'dır. Ancak onun *Fidâ* isminde bir evladı bulunmamaktadır.⁴² Müellifimizin bu künyesinin ona verilen bir lakap olduğunu söyleyebiliriz. *Ebu'l-Fidâ*'nın mânâsı da bir lakap veya unvan olmaya uygundur. Zira bir şeyi kurtarmak için nefsinin, malını ya da sahip olduğu değerleri feda eden kimsenin

40) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Tağrıberdî, *Nucüm*, XI, 123; a. mlf., *Menhel*, II, 414; İbn Hacer, *Durer*, I, 373; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

41) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

42) *İbn Kesîr*'in evlatları ve isimleri hakkında ileride bilgi verilecektir.

babası, yani hamiyet sahibi, fedakarlıkta takdir edilecek insan mânâsına gelen *Ebu'l-Fidâ* ibaresi, müellifimizin vasıflarına da uygundur.

Aslen Arap olan müellifimizin *el-Kuraşî* nisbesi, iki şeye delalet etmektedir. Birincisi; *İbn Kesîr*'in soyu, baba tarafından *Kureyş* kabilesine dayanmaktadır. Soyları, *Hz. Peygamber*'in (s.a.v.) atalarından *Kays b. 'Aylan b. Mudar*'da birleşmektedir.⁴³ *İbn Kesîr* bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: “Babamın mensup olduğu *Benî Hasle*, şerefli ve soylu bir kabiledir. *Benî Hasle*'nin soy şeceresini tetkik eden değerli hocam *Hafız Miẓzî* (742/1342) de onların *Kureyş* kabilesine dayandıklarını ikrar etmiştir. Hatta bu sebeple o (*Hafız Miẓzî*) *Benî Hasle*'den insanlara ayrı bir değer vermekteydi. Hatta benim adımı yazarken *el-Kuraşî* nisbesini eklemeyi ihmal etmezdi.”⁴⁴

İkincisi; müellifimiz, babasının doğduğu karyenin adının *Kurâş* olduğunu ifade ederek, *Kureyş* kabilesine mensup olan ecdadının seneler önce *Busrâ* beldesine yakın bir yer olan bu karyeyi yurt edindiklerini ve onların bizzat buraya *Kurâş*⁴⁵ adını verdiklerini belirtmiştir.⁴⁶ Buna göre müellifimiz, ecdadının yurdu olan *Kurâş* karyesine nisbetle de *el-Kuraşî* nisbesiyle şöhret bulmuştur.

Müellifimizin *el-Kaysî* nisbesi, atalarının *Kureyş* kabilesinin *Kays b. 'Aylan b. Mudar* koluna mensup olması sebebiyledir. Yukarıda da temas ettiğimiz üzere *İbn Kesîr*'in soyu, *Hz. Peygamber*'in atalarıyla bu kolda birleşmektedir. Bu koldan pekçok sahabe ve tâbiîn ile onların nesillerinin geldiği bilinmektedir.⁴⁷

el-Busrâvî nisbesi, *İbn Kesîr*'in *Busrâ*'ya bağlı bir karyede (*Mecdel*) doğması sebebiyledir. Onun aile fertleri ve akrabaları *Busrâ* çevresinde ikamet etmiştir. Nitekim babasının köyü *Kurâş*, annesinin köyü *Mecdel* de *Busrâ*'ya bağlı birer karyedir.

ed-Dimaşkî nisbesi, *İbn Kesîr*'in *Dimaşk*'ta yaşamış olduğunu ifade etmektedir. O, babasının vefatından sonra *Dimaşk*'a yerleşerek ömrünün tamamını burada geçirmiştir. Hatta müellifimizin en meşhur nisbesi, *ed-Dimaşkî*'dir.

eş-Şâfi'î nisbesi de onun amelde Şâfi'î mezhebine mensup olması sebebiyledir.

43) Kuraşî nisbesi hakkında geniş bilgi için bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, IV, 470 vd.

44) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 32-33.

45) *Busrâ*'ya bağlı bir karye olan *Kurâş* (diğer adı *Şarkevîn*), *Busrâ*'nın batısında, *Busrâ* ile *Ezriât* arasında bulunmaktadır. Bkz. *Yâkut el-Hamevî*, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 111.

46) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 32-33.

47) *el-Kaysî* nisbesi ve *Kays b. 'Aylan* soyundan gelen meşhur şahıslar hakkında bkz. Sem'ânî, *Ensâb*, IV, 575-578.

B. Doğumu

İbn Kesîr, 701 (1302) senesinde Dımaşk'a bağlı Busrâ beldesinin doğusundaki Mecdel (Muceydel) Karyesi'nde⁴⁸ doğmuştur.⁴⁹

Her ne kadar bazı kaynaklar onun 700 (1301) senesinde doğduğunu⁵⁰ bildirmekte ise de, doğrusu 701 (1302) senesidir. Çünkü müellifimiz *Bidâye* 'de kendisinin 701 (1302) yılında doğduğunu haber vermektedir.⁵¹

Babası *Ömer b. Kesîr*'in biyografisine temas eden müellifimiz, babasını 703 (1304) senesinde kaybettiğini ve o esnada kendisinin üç yaşlarında bulunduğunu söylemiştir.⁵² *İbn Kesîr*'in 700 (1301) yılında doğduğunu kaydeden âlimler de muhtemelen bu karineden yola çıkarak mezkur tarihten üç sene düşmek suretiyle onun doğumunu tespit etmişlerdir.

İbn Kesîr'in doğduğu sene Dımaşk'ta *Emîr İzzuddîn Aybek b. 'Abdillah* (701/1302), nâib olarak vazife yapmaktaydı. O yıllarda Memlûk sultanı *Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun* (741/1340) Kahire'de tahtta idi. Dönemin halifesi ise, kırk yıl hilafette kalan *Hakim Biemrillah* idi. Ancak onun 701/1302'de vefatıyla yerine oğlu *Müsteşkî Billah* halife seçilmişti.⁵³

48) Müellifimiz doğduğu karyeyi *Mecdel* yerine daha çok ism-i tasğir kipiyle "*Muceydel el-Karye*" şeklinde kaydetmiştir. Bu karye hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, III, 111; *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 32.

49) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 22; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85; *İbn Tağriberdî*, *Nucûm*, XI, 123; a. mlf., *Menhel*, II, 414; *Dâvûdî*, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; *Ziriklî*, *A'lâm*, I, 317.

50) *Zehebî*, *el-Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74; *İbn Hacer*, *İnbâ'*, I, 45; a. mlf., *Durer*, I, 374; *Suyûtî*, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 231.

51) Müellifimiz *Bidâye*'de 701 (1302) senesi olaylarına temas ederek bu sene zarfında vefat eden meşhur kimselerden Mekke valisi *Şerîf Muhammed b. Emîr Hasen b. 'Ali b. Katâde el-Hasenî*'nin biyografisini kaydettikten sonra kendisinin aynı sene içinde doğduğunu şöyle ifade etmiştir: "Bu eserin sahibi *İsmail b. 'Ömer b. Kesîr el-Kuraşî eş-Şâfi'* de bu senede doğmuştur." Bkz. *Bidâye*, XIV, 22.

52) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 34.

53) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 19-21, 202; *Makrizî*, *Sülûk*, II, 343 vd; *İbn Tağriberdî*, *Nucûm*, IX, 160.

C. Ailesi

Müellifimizin atalarından sadece birkaç tanesinin isimleri bilinmektedir. Ancak onların biyografileri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda *İbn Kesîr*'in adına ve soyuna temas ederken; atalarının isimlerini zikretmiş ve onların Kureyş kabilesinin *Kays b. 'Aylan*'in neslinden gelmekte olduklarını belirtmiştik.

İbn Kesîr'in annesinin adı ve soyu hakkında da teferruatlı bilgi kaydedilmemiştir.

Burada tespit edebildiğimiz kadarıyla önce müellifimizin babasını, sonra da ailenin diğer fertlerini sırasıyla tanıyalım.

1. Babası ve Annesi

İbn Kesîr, *Bidâye*'de 703 (1304) senesinde vefat eden şahsiyetler arasında müstakil bir başlık altında babası *'Ömer b. Kesîr*'in biyografisine geniş yer vermiştir. Buna göre babası, *'Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Dav' b. Zer' el-Busravî el-Kuraşî*'dir. *Ebû Hafs* künyesiyle bilinen *'Ömer b. Kesîr*, birçok ilimde kendisini yetiştirmiş âlim, âbid ve hatîp bir şahsiyet idi. Bu itibarla kendisine *Şihâbuddîn ve el-Hatîb* lakabları verilmiştir.

Ömer b. Kesîr, 640 (1242) yılı civarında Busrâ'nın batısında, *Busrâ* ile *Ezriat* arasında bulunan *Kuraş* (diğer adıyla *Şarkevîn*) karyesinde doğmuştur. Genç yaşlarda ilme yönelmiş, bu gayeyle Busrâ'daki dayıları *Benî Ukbe*'nin yanında bir müddet ikamet ederek dinî bilgileri öğrenmiştir. Dayıları Hanefî mezhebinden olmasına binaen *'Ömer b. Kesîr* de ilk başta Hanefî fikhını öğrenmiş, usûl ve furu'a dair önemli eserlerden okumuş ve bazılarını da ezberlemiştir. Nahiv ve lügat ilimleriyle de meşgul olmuş, şiire olan merakı sebebiyle bazı Arap şiirlerini ezberlemiş, ayrıca methiye ve mersiye türünden kafiye, vezinli güzel şiirler yazmıştır.

Busrâ'nın kuzeyindeki Câmi'u Membreki'n-Nâka⁵⁴ mevkiindeki Membrek Medresesi'nde de ders okuyan *'Ömer b. Kesîr*, burada Şâfi'î mezhebine yönelerek Şâfi'î

54) Bu mevki hakkında *İbn Kesîr* özetle şu bilgilere temas etmektedir: "Halk arasında nakledildiği şekliyle, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice adına ticaret için Busrâ'ya geldiği esnada devesinin burada çökmesi sebebiyle daha sonraları bu mevkiye cami ve bazı külliyeler inşa edilmiştir. Bundan başka Şam'a gönderilen ilk Kur'an nüshasını taşıyan devenin burada çökmesi ve sahibisiyle birlikte konaklaması sebebiyle halk tarafından burası mübarek sayılmıştır. Daha sonra ziyaretgâh haline getirilen bu mevkinin hakikatini en iyi bilen Allah'dır." Bkz. *Bidâye*, XIV, 33.

fikhıyla meşgul olmuştur. Ayrıca birçok hocadan ders okuyan 'Ömer b. Kesîr'in meşhur âlimlerden *İmâm Nevevî* (676/1277) ve *Tâcuddîn el-Fezârî*'den (690/1291) de istifade ettiği nakledilir. Bazı hocalardan icazet aldıktan sonra Busrâ'nın doğusundaki bir karyede hatip olarak göreve başlayan 'Ömer b. Kesîr, orada evlenerek on iki sene ikamet eder. Bu evlilikten İsmâil, Yûnus ve İdris adında evlatları olur. Aile fertlerini alarak Busrâ'nın doğusundaki şirin bir belde olan Mecdel Karyesi'ne göç eden 'Ömer b. Kesîr, burada ikinci kez evlenir. Bu evlilikten 'Abdulvehhâb, 'Abdulaziz, Muhammed, birkaç kızı ve müellifimiz *İsmail* olmuştur.

'Ömer b. Kesîr, uzun müddet Mecdel'de ikamet etmiştir. Zira mütedeyyin bir insan olan 'Ömer b. Kesîr, gerek kendisi, gerekse aile fertleri için helal rızkı düşünmesi sebebiyle Mecdel karyesinden hoşlanmış ve geri kalan ömrünü burada geçirmiştir. Bu karyede uzun yıllar hatiplik yapmış ve 703 (1304) senesinde 63 yaşlarında vefat etmiştir. Cenazesi Mecdel kabristanındaki bir zeytin ağacının altına defnedilmiştir.

Müellifimiz, babasının mütedeyyin, âlim, âbid, güzel hitabet sahibi, ahlak ve yaşantısıyla örnek bir insan olduğunu ifade ederek, onun vaaz ve hutbelerinin halk içinde çok tesirli olduğunu, bu itibarla vefatından sonra da uzun süre unutulmadığını söylemiştir. Ayrıca vefatı esnasında kendisinin üç yaşlarında bir çocuk olduğunu ve onu hayal meyal hatırlayabildiğini ifade ederek, babasına ait kafiyeli, güzel muhtevalı yirmi üç beyitlik bir şiirini, meşhur Dimaşk tarihçisi *Birzâli*'nin kitabından iktibasla babasının biyografisinin sonuna kaydetmiştir.⁵⁵

İbn Kesîr'in annesi hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır. Müellifimiz bu konuda sadece babasının Mecdel karyesine geldikten sonra Mecdel'in yerli halkından olan annesiyle evlendiğini, bunun babasının ikinci evliliği olduğunu bildirmiştir.⁵⁶ Bunun dışında annesinin soyu ve biyografisine değinmemiştir. Üvey annesinden de bahsetmemiştir.

2. Kardeşleri

Babasının iki evlilik gerçekleştirmesi sebebiyle *İbn Kesîr*'in öz ve üvey kardeşleri bulunmaktadır. Baba bir, anneleri farklı olan üç ağabeyinden söz eden *İbn Kesîr*, bundan

55) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 33-35; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57.

56) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 33.

başka üç öz ağabeyi olduğunu ve birkaç ablasının bulunduğunu da bildirmiştir.⁵⁷

İbn Kesîr 'in kardeşleri sırasıyla şöyledir:

1) *İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (ö. ?)*: Baba bir büyük ağabeyi olan İsmail, Kur'an hıfzını babasının yanında tamamlayıp sarf ve nahiv ile fikhî bilgileri aldıktan sonra ilmini genişletmek için Dımaşk'a gitmiştir. Orada çeşitli ilimlere yönelmiş, fıkha dair *et-Tenbîh* adlı eseri ezberlemiş ve hocası *Burhânuddîn el-Fezârî*'ye (729/1329) arzetmiştir. Fıkıh usûlünden *el-Muntehab* üzerinde çalışmaya başladığı sıralarda, *Berrâniye Medresesi*'nin çatısından aşağı düşmüş ve birkaç gün komada kaldıktan sonra da vefat etmiştir. Vefatına çok üzülen babası, onun yokluğunu bir türlü unutamamış ve hakkında mersiyele söylemiştir. Bir müddet sonra müellifimizin doğması üzerine vefat eden büyük kardeşi İsmail'in adı ona verilmiştir. Böylece ailenin ilk ve son evlatlarının adı İsmail olmuştur.⁵⁸

2) *Yûnus b. 'Ömer (ö. ?)*: *İbn Kesîr* 'in baba bir ağabeylerinin ikincisidir.⁵⁹ Hakkında pek fazla malumat kaydedilmemiştir.

3) *İdris b. 'Ömer (ö. ?)*: *İbn Kesîr* 'in baba bir ağabeylerinin üçüncüsüdür.⁶⁰ İdris hakkında da bilgi mevcut değildir.

4) *'Abdulvehhâb b. 'Ömer (750/1349)*: *İbn Kesîr* 'in öz ağabeyidir. *eş-Şeyh, Kemâluddîn* gibi unvanlarla bilinen *'Abdulvehhâb*, ilim ve fazilet sahibi bir şahsiyettir. Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelmiş, Dımaşk'ta bazı hocalardan fıkıh ve diğer ilimlere dair dersler alarak kendisini yetiştirmiştir. Babalarının vefatı üzerine üç yaşında yetim kalan küçük kardeşi *İbn Kesîr* 'i bir baba şefkatiyle himaye ederek yetiştirmiştir. Nitekim *İbn Kesîr* 'i Mecdel karyesinden alarak Dımaşk'a getiren *'Abdulvehhâb*, onun ilim tahsil etmesine imkan sağlamanın yanı sıra, bazı fikhî dersleri ve dinî bilgileri de öğreterek onun ilk hocası olmuştur. Bu itibarla müellifimiz nezdinde ağabeyi *'Abdulvehhâb* 'ın ayrı bir yeri vardır. O, bütün bu iyilik ve yardımlarına karşı ağabeyini hayırla anmış ve hatta evlatlarından birisine *'Abdulvehhâb* adını vermiştir.⁶¹

5) *'Abdulazîz b. 'Ömer (ö. ?)*: *İbn Kesîr* 'in öz ağabeylerinin ikincisidir.⁶²

57) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

58) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33. İbn Kesîr, ağabeyi *İsmail* hakkındaki bu bilgileri hocası İbn'u-Zemlekânî'den (727/1328) dinlediğini söylemiştir.

59) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

60) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

61) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 34. Ayrıca bkz. Sehâvî, *Dav'*, V, 98; İbn'u'l-'Imâd, *Şezerât*, VII, 7.

62) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

'Abdülazîz'in hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

6) **Muhammed b. 'Ömer (ö. ?): İbn Kesîr**'in öz ağabeylerinin üçüncüsüdür.⁶³

Muhammed hakkında da bilgi bulunmamaktadır.

Kız kardeşleri: *İbn Kesîr*, kendisinden önce doğan bir kaç kız kardeşlerinin bulunduğu temas etmekle birlikte, onların isimleri ve biyografilerini zikretmemiştir.⁶⁴

3. Eşi ve Çocukları

Hocası *Ebu'l-Haccâc el-Mizzî*'nin (742/1342)⁶⁵ kızı *Zeyneb*'le evlenen *İbn Kesîr*, eşinin Kur'an hafızı olduğunu ve hıfzını *annesi Ümmü Fâtuma Âişe bint İbrahim b. Sıddîk*'in (741/1340) yanında tamamladığını nakletmiştir. Buna ilave olarak, kayın validesinin de hıfzını dönemin meşhur âlim ve âbid kadınlarından olan *eş-Şeyha es-Sâliha Ümmü Zeyneb Fâtuma bint 'Abbas b. Muhammed el-Bağdâdiye*'nin (714/1314) yanında tamamladığını kaydetmiştir.⁶⁶

İbn Kesîr, değerli eserler te'lif etmek suretiyle adını bakileştirdiği gibi, her birisi ilim erbabı olan değerli evlatlar yetiştirmekle de geriye hayırlı bir nesil bırakmıştır. Kaynaklarda onun beş erkek evladını tespit edebildik. Ancak kız evladının olup olmadığı hususunda her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Erkek evlatları ise şunlardır:

1) **'Ömer b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (783/1381):** Müellifimiz, babası 'Ömer'in adını ilk doğan bu evladına vermiştir. *'Izzuddîn* unvanıyla bilinen 'Ömer b. İsmail, 738/1337 senesinde Dımaşk'ta doğmuş, babasından ve başkalarından ders almış, hadis, fıkıh ve diğer ilimlerde kendisini yetiştirmiştir. Babasının bazı eserlerini temize çekmek suretiyle onun ilmî çalışmalarına da yardımcı olan 'Ömer b. İsmail, daha sonraları Dımaşk Hısbe teşkilatında ve Evkâf-ı Umûmiye'de idarecilik yapmıştır. Ayrıca babasının vefatından sonra bazı medreselerde müderris olarak vazife yapan 'Ömer b. İsmail, 45 yaşlarında iken 783/1381 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

2) **'Abdurrahman b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (792/1389):** *Zeynuddîn* unvanıyla da tanınan 'Abdurrahman b. İsmail, hayatı boyunca Dımaşk'ta ikamet etmiş ve yine aynı

63) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

64) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 33.

65) *Hafız Mizzî* hakkında müellifimizin hocaları bahsinde bilgi verilecektir.

66) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 72, 192.

67) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 127; İbn Hacer, *İnbâ*, II, 75.

yerde vefat etmiştir.⁶⁸

3) *Ahmed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (801/1398)*: *Ahmed b. İsmail* hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, onun muhaddis ve hafız olarak yetişen kızı *Esmâ bint Ahmed b. İsmail b. Kesîr*'in meşhur olması sebebiyle tanındığı, *Esmâ*'nın babasının *Şihâbuddîn* unvanıyla anılan *Ahmed b. İsmail*, dedesinin de *İbn Kesîr* olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹

4) *Muhammed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (803/1400)*: *Ebu'l-Bekâ* künyesiyle ve *Bedruddîn* unvanıyla şöhret bulan *Muhammed*, 759/1358'de Dımaşk'ta doğmuş, babasından ve başkalarından ders almıştır. Daha sonra Kahire ve bazı ilim merkezlerindeki âlimlerden ve muhaddislerden ilim tahsil eden *Muhammed b. İsmail*, güzel hattı olan ve iyi ezberleme kabiliyetine sahip bulunan değerli âlimlerden birisidir. Babasının vefatından sonra *Ümmü's-Sâlih Medresesi* 'nde müderrislik yapan *Muhammed b. İsmail*, müellifimizin el-Bidâye adıyla bilinen meşhur tarih kitabına kendi dönemindeki olayları ilave etmek suretiyle bir ta'lik çalışması gerçekleştirmiştir. *Timur*'un Dımaşk'ı istilas esnasında (803/1400) Remle'ye göç eden *Muhammed b. İsmail*, orada aynı sene içinde 44 yaşlarında iken vefat etmiştir.⁷⁰

5) *'Abdulvehhâb b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (840/1436)*: *İbn Kesîr*, babasının vefatından sonra kendisini şefkatle himaye edip yetiştiren büyük ağabeyi *'Abdulvehhâb*'ın adını bu evladına vererek ağabeyine olan vefasını izhar etmiştir. *Tâcuddîn* unvanıyla tanınan *'Abdulvehhâb*, 767 senesinde doğmuş, babasından ve başkalarından hadis ile diğer ilimlere dair ders okumuş, icazet almıştır. Babasının vefatından sonra ise Dımaşk'taki bazı medreselerde müderris olarak vazife yapan *'Abdulvehhâb*, 73 yaşlarında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁷¹

68) İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz*, s. 178.

69) Sehâvî, *Dav*, I, 243.

70) İbn Hacer, *İnbâ*, IV, 322; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VII, 35.

71) Sehâvî, *Dav*, V, 98.

D. Yetişmesi ve Tahsil Hayatı

İbn KesİR, 703/1304 senesinde henüz üç yaşlarında bir çocukken Meccel Karyesi'nin hatibi olan babasını kaybetmiştir. Yetim kalan müellifimiz, bir müddet annesinin yanında kaldıktan sonra büyük ağabeyi *'Abdulvehhâb b. 'Ömer b. KesİR*'in(750/1349) Dımaşk'taki evine yerleşmiştir (707/1307). Onu himayesine alan *'Abdulvehhâb*, babasının eksikliğini aratmayacak şekilde ona bakmıştır. İlim, fazilet ve mürüvvet gibi değerli meziyetlere sahip olan *'Abdulvehhâb*, aynı zamanda kardeşinin ilme olan yatkınlığını, ezber ve zeka yönünden üstün kabiliyetini keşfetmiş ve küçük yaştan itibaren ona fikhî bilgilerle bazı alet ilimlerini öğretmeye başlamıştır. Böylece müellifimizin ilk tahsil hayatı başlamıştır. Ağabeyi onun ilk muallimi olmuştur.⁷²

Daha sonra diğer hocalardan ders almaya başlayan *İbn KesİR*, Arapça konuşulan bir muhitte bulunmasına rağmen bu lisana daha iyi hâkim olabilmek için o dönemde okutulan kitapları ezberlemiştir. Belağat ve şiire de yönelerek Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmuştur⁷³

Erken yaşlarda Kur'an ve kıraat derslerine başlayan *İbn KesİR*, 711/1311 senesinde (on yaşında) Kur'an'ı ezberlemiş ve hocası *Şemsuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Şerefiddîn el-Ba'lebekkî el-Hanbelî*'ye (730/1330) arz ederek icazet almıştır.⁷⁴

Daha sonra fıkıh ve fıkıh usûlü derslerine devam eden *İbn KesİR*, dönemin seçkin fakihlerinden ders okumuştur. Yine o dönemde Şâfiî fikhına ait okutulan eserlerden *Ebû İshâk eş-Şîrâzî*'nin (476/1083) "*et-Tenbîh*"ini ezberlemiştir. Ayrıca 718/1318 senesinde (18 yaşında) bu eserin hadisleri üzerinde tahrîç ve tahlil çalışması yaparak hocası *Burhânuddîn el-Fezârî*'ye (729/1329) sunmuştur. Hocasının övgü ve takdirlerine mazhar olan bu çalışmayı daha sonra genişleterek "*İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*"⁷⁵ adıyla ilim dünyasına kazandırmıştır.⁷⁶ Fıkıh usûlüne dair *İbnu'l-Hâcib*

72) *İbn KesİR*, *Bidâye*, XIV, 34, 46; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

73) Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231; Şevkânî, *Bedr*, I, 153.

74) *İbn KesİR*, *Bidâye*, XIV, 156, 312.

75) Eser, *Behcet Yûsuf Hamd*'in tahkikiyle neşredilmiştir. (Beyrut 1416/1996, Müessesetu'r-Risale.)

künyesiyle bilinen 'Osman b. 'Ömer el-Mâlikî'nin (646/1249) *Muhtasarı İbni'l-Hâcib* adlı eserini ezberleyen müellifimiz, *Şemsuddîn el-İsfehânî*'ye (749/1348) bu eseri arz ederek icazet almıştır.⁷⁷ Müellifimiz daha sonra *Tuhfetu't-tâlib bi ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib* adını verdiği bir çalışmada bu eserin hadislerini tahriç ederek şerh etmiştir.⁷⁸

Devrin meşhur muhaddislerinden hadis dinleyen ve hadis ilimlerine dair dersler alan *İbn Kesîr*, genç yaşta hadis hafızı olmuştur. O, *Şeyhulislam İbn Teymiyye* (728/1328), *Hafız Mizzî* (742/1342) ve *İmam Zehebî* (748/1347) gibi meşhur muhaddisler başta olmak üzere pekçok şeyhten semâ ve arz yoluyla hadis almıştır. Ayrıca hadis ve ricale dair temel kaynakların yanı sıra, bazı hocalarının kitaplarını da ezberleyen *İbn Kesîr*, hadis ilimlerine dair pekçok hocadan icazetnâme almıştır. Bu arada 'ilelu'l-hadis, cerh ve ta'dîl gibi hadis kritikçiliğinde mahir hale gelmiştir. Buna paralel olarak tefsir, tarih ve akliyat ilimlerinde de kendisini yetiştiren müellifimiz, bir taraftan ders okutmaya, diğer taraftan eşine ender rastlanan değerli eserler te'lif etmeye yönelmiştir.⁷⁹

Müellifimizin yetişmesinde etkili olan bazı âmilleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mütedeyyin ve ilim erbabı bir ailede neş'et etmesi: *İbn Kesîr*, mütedeyyin bir aile ortamında dünyaya gelmiştir. Babası 'Ömer b. Kesîr, hem âlim, hem de güçlü bir hatip idi. Ayrıca babası, takvaya uygun bir hayat yaşamaya ve helal rızıkla geçinmeye dikkat eden bir aile reisi olarak Mecdel karyesini kendisine ve aile fertlerine çok uygun gördüğü için uzun süre burada ikamet ederek hatiplik yapmıştır. O, evlatlarının da dinî ilimlerde yetişmeleri için gayret göstermiştir. Ancak müellifimizin babası 'Ömer b. Kesîr'in erken vefat etmesi neticesinde onu büyük ağabeyi 'Abdulvehhâb himayesine almıştır. İlk dinî bilgileri de bu ağabeyinin yanında öğrenen *İbn Kesîr*, Dimaşk'ın meşhur hocalarından da ilim tahsil etmiştir. Özellikle hadis ilimlerinde otorite olan meşhur *Hafız*

76) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 146; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IX, 312-313; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

77) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 112; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

78) Müellifimizin bu çalışması, 'Abdulğani Hamîd el-Kubeysi'nin tahkikiyle neşredilmiştir. (Mekke 1406/1986, Daru Hirâ).

79) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85-86; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

Mizzî den (742/1342) uzun müddet ders alan *İbn Kesîr*, hocasının hafız ve mütedeyyin bir kızıyla da evlenmek suretiyle güzel bir yuva kurmuştur.⁸⁰

2. Dönemin en önemli ilim merkezlerinden birisi olan Dımaşk'ta ikamet etmesi: Daha önce de belirttiğimiz üzere, Dımaşk, Memlûklar döneminin en önemli ilim merkezlerinden birisi idi. Özellikle Bağdat'ın harabından sonra Şam bölgesinin en meşhur merkezlerinden birisi haline gelen Dımaşk, gerek yakın beldelerden, gerekse Mağrip ve Endülüs'ün karışık ortamından göç eden âlimlerin etkisiyle de rağbet edilen bir ilim merkezi olmuştu.

Buna ilave olarak dönemin idarecileri tarafından ilme ve ilim müesseselerine değer verilerek, Dımaşk'ta birçok ilim yuvası inşa edilmiş, halkın desteklediği vakıflar da bu müesseselerin imkanlarını daha iyi hale getirmiştir. Yeni medrese, daru'l-hadis ve kütüphaneler gibi ilim mahfillerinin yapılmasıyla da ilmî faaliyetler hızlanmıştır. İşte müellifimiz de bu ortamdan fevkalade istifade ederek kendisini yetiştirmiş ve pekçok ilimde otorite haline gelmiştir.

3. Devrin meşhur âlimlerinden istifade etmesi: *İbn Kesîr*'in hocaları arasında meşhur ve değerli pekçok âlim bulunmaktadır. Müellifimiz, Dımaşk'ın ilmî hareketliliğine paralel olarak önemli âlimlerinden de büyük ölçüde istifade etmesini bilmiş ve genç yaşta pekçok ilimde kendisini yetiştirmiştir. Her birisi dinî ilimlerde otorite olan *İbn Kesîr*'in hocalarını, onun hayatı bölümünde genişçe ele alacağız. Elbette *İbn Kesîr*'in yetişmesinde bu hocalarının da büyük katkısı olduğu bilinmelidir.⁸¹

4. *İbn Kesîr*'in şahsî karizması: Müellifimizin üstün bir zeka ve hafızaya, güçlü bir muhakemeye ve fevkalâde idrak kabiliyetine sahip olması da onun seçkin âlimler arasında yer almasında etkili olmuştur. Zira o, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelmiş ve pekçok şeyi ezberleyip kendisini yetiştirmiştir. Önce Kur'an hafızı olan müellifimiz, rivayet ilimlerine yönelerek güçlü bir hadis hafızı (muhaddis) olmuştur. Ayrıca tefsir, fıkıh, tarih ve rical ilimlerinde de temayüz etmiştir.⁸²

Bütün bunlar, *İbn Kesîr*'in yetişmesinde etkili olmuştur.

80) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 33, 72, 192.

81) İleride müellifimizin hocaları tanıtılırken bu konudaki bilgilere de yer verilecektir.

82) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85-86; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231.

E. Aldığı Görevler

Yaşadığı dönemin seçkin müellif ve müderrislerinden olan *İbn Kesîr*, bütün ömrünü te'lif ve tedrisatla geçirmiş ve pekçok talebeye ders okutmuştur. O, bazı medreselerde müderris/başmüderris olarak resmî görevler almanın yanı sıra, değişik yerlerde tertip ettiği ders halkalarıyla da şöhret bulmuş bir âlimdir. Onun aldığı resmî görevlerle ilim mahfillerindeki tedrisatını şöyle sıralamak mümkündür:

1) Müellifimiz, 11 Cumâdiye'l-Evvel 736/1335 tarihinden itibaren medrese hocası/müderris unvanıyla *Dımaşk Necîbiye Medresesi* 'nde bir müddet vazife yapmıştır.⁸³

2) Hocası *İmâm Zehebî*'nin (748/1347) vefatıyla boşalan *Dımaşk Ümmü's-Salih Medresesi* 'ne müderris olarak görevlendirilmiştir.⁸⁴ Müellifimizden sonra ise onun icazet verdiği talebelerinden *Kâdî Sa'duddîn Sa'd b. Yûsuf b. İsmail eş-Şâfi'î en-Nevevî* (805/1402) de aynı medresede vazife yapmıştır.⁸⁵

3) Yine *Hafız Zehebî*'nin (748/1347) vefatından sonra *Dımaşk Tenkiziye Daru'l-hadis ve'l-Kur'ân Medresesi* 'nde belli bir süre *başmüderris* unvanıyla vazife yapmıştır.⁸⁶

4) *Takiyyuddîn es-Subkî*'nin (756/1355) vefatıyla boşalan *Dımaşk Eşrefiye Dâru'l-Hadîsi* 'ne *başmüderris* olarak görevlendirilmiştir.⁸⁷ Eyyübî hükümdarı *Melik Eşref* (635/1238) tarafından 628/1231 senesinde *Daru'l-hadis Külliyesi* olarak inşa edilen ve günümüze kadar ayakta kalan bu meşhur medresede, müellifimizden önce müderris/başmüderris olarak şu meşhur âlimler de görev almışlardır: Muhaddis *İbnu's-Salâh* (643/1246), tarihçi *Ebû Şâme* (665/1267), muhaddis ve fakîh *İmâm Nevevî* (676/1277), *Zeynuddîn el-Fârûkî* (703/1304), müellifimizin hocalarından *İbnu'z-Zemlekânî* (727/1327) ve *Hafız Mizzî* (742/1342).⁸⁸

5) 766/1365 senesinde düzenlediği hadis derslerinde, her gün yedi ayrı mahfilde *Sahîhu'l-Buharî*'yi okuttuğunu söyleyen *İbn Kesîr*, bu yoğun müfredatı şöyle tatbik

83) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 173; Nu'aymî, *Dâris*, I, 472.

84) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 225; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 58; *İbn Kâdî Şuhbe, Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 86; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 112.

85) *Sehâvî, Dav'*, III, 254; Nu'aymî, *Dâris*, I, 320; *İbnu'l-'Imâd, Şezerât*, VI, 232.

86) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 133; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 58; Nu'aymî, *Dâris*, I, 123.

87) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIII, 147; *İbn Kâdî Şuhbe, Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 86; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 111.

88) Bkz. Nu'aymî, *Dâris*, I, 36.

ettiğini belirtir.⁸⁹

- a) Sabah namazından sonra işrak vaktine kadar *İbn Hişâm Mescidi*'nde,
- b) İşrak vakti *Nesr Kubbesi* altında,
- c) Kuşluk vakti *Nûriye Medresesi*'nde,
- d) Öğle vakti *Tenkiz Camii* 'nin mahfilinde,
- e) Öğleden sonra *Garbiye Medresesi* 'nde,
- f) İkindiden önce *Esmâ bint Vezir Sel'ûs Köşkü* 'nde,
- g) İkindiden sonra *Meliku'l-Umera Emîr 'Ali Köşkü* 'nde.

6) *Sahîhu Müslim* 'i *Mihrâbu'l-Hanâbile* adı verilen ilim mahfilinde belli bir süre okutmuştur.⁹⁰

7) Şevval 767/1366 tarihinde meşhur *Emevî Camii* 'nde tefsir dersleri başlatan *İbn Kesîr*, bu derslerde değerli eseri *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* 'i okutur. Talebelerin yanı sıra, idarecilerle halkın da katıldığı tefsir derslerine yoğun ilgi olmuştur. Hatta *Dımaşk Nâibi Seyfuddîn Menkiliboğa* gibi idarecilerle bazı âlimler de onun derslerine iştirak etmişlerdir.⁹¹

Hac Seyehati

İbn Kesîr, o dönemde misli görülmemiş bir hac seyahati yaşadığını şöyle nakletmiştir (özetle): “8 Şevval 731/1331 Pazartesi günü Mısır bölgesinden gelen hac kervanı, Şam ve Harran bölgesinden yola çıkan diğer kabilelerle Dımaşk'ta karşılaştılar. Ertesi gün bu kalabalık kabile içinde Hicaz'a doğru yola koyulduk. Memlûk devlet ricalinden *Emir 'Izzuddîn Aybek*, Kadı'l-kudât *Şihabuddîn ez-Zâhirî*, dönemin veziri *Moğoltay el-Cemâlî* -ki bu zat hasta idi, ancak Tebuk'e ulaşıldığında sıhhatine kavuşmuştu- ve birçok idarecinin yanı sıra, meşhur âlimlerden *Malikîler*'in kadısı *Takiyyuddîn el-Ahnâî*, *Fahruddîn en-Nuveyrî*, *Şemsuddîn İbnu'l-Hârisî*, *Mecduddîn el-Aksarâyî*, *Şeyhu 'ş-şuyûh Muhammed el-Mürşidî*, *Şihabuddîn b. Cehbel*, *Ebu'n-Nesr*, *İbn Cemle*, *Fahruddîn el-Mısrî*, *Sadruddîn el-Malikî*, *Şerefuddîn el-Küfrevî el-Hanefî*, *Bahâuddîn İbn İmam el-Meşhed*, *Celâluddîn el-A'yâlî*, *Şemsuddîn el-Kürdî*, *Fahruddîn*

89) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 327.

90) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 327.

91) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 336.

el-Ba'lebekkî, Mecduddîn, İbn Ebi'l-Mecd, Şemsuddîn İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddîn İbn Hatîb Beyre, Şerefuddîn Kâsım el-Aclûnî, Tacuddîn İbnü'l-Fakihânî, Şeyh 'Ömer es-Selâvî, Şam bölgesinden Şeyh 'Ali el-Vâsiti, İbnü'l-Mercâni, Irak bölgesinden Şeyh Ahmed Surûcî gibi birçok ilim ve fazilet erbabı, dört mezhebin önde gelen fakihleri, dört medrese ve daru'l-hadis başmüdürrisleri ile on üç müftü ve dört yüz kadar fakih vardı."⁹²

Dönemin Halifelerinden Mu'tezid Billah ile Görüşmesi

*İbn Kesîr, 753/1353 senesi Şaban ayının onuna tekabül eden bir cumartesi günü Kahire'den Şam bölgesine seyahat etmekte olan ve Dımaşk'a uğrayan Halife Mu'tezid Billah Ebu'l-Feth b. Ebî Bekr (740-763/1340-1362) ile görüştüğünü bildirmiştir. Dımaşklı bazı idareci ve âlimlerle birlikte Dimâğîye Medresesi'nde yapılan toplantıda halifeyi yakından tanıma fırsatı bulduğunu kaydeden müellifimiz, onun genç, güzel görünümlü, hoş sohbet, mütevazî, iyi idrak ve tatlı hitabet sahibi bir şahıs olduğunu ifade ederek bazı biyografik bilgilere yer vermiştir. Ayrıca orada Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde İmâm eş-Şâfi'î yoluyla naklettiği hadisleri, bizzat kendi isnadıyla Ahmed b. Hanbel'den naklederek okuduğunu söyleyen müellifimiz, halifenin takdir ve duasına mazhar olduğunu da ifade etmiştir. Müellifimizin şeyhleri vasıtasıyla Ahmed b. Hanbel'e ulaşan sened zinciri ise şöyledir: İbn Kesîr → 'Izzuddîn İbnü'z-Ziyâ el-Hamevî → İbnü'l-Buhârî → Zeyneb bint el-Mekkî → Ahmed b. Husayn → İbnü'l-Muzhib → Ebû Bekr b. Mâlik → 'Abdullah b. Ahmed → Ahmed b. Muhammed b. Hanbel.*⁹³

F. Mezhebi

*İbn Kesîr, itikadda Eş'arî, amelde Şâfi'î mezhebine mensuptur.*⁹⁴ Sahih bir itikada sahip olan müellifimiz, gerek yaşayışında, gerekse eserlerinde itidal ve istikameti

92) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 161.

93) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 257.

94) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 110; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231.

korumaya özen göstermiştir.

O, her ne kadar Şâfiî mezhebinden olsa da, fikhî meselelerde daha isabetli görüşler sözkonusu ise, mezhep taassubuna kapılmadan doğru ve muteber olan hususları belirtmiştir. Öte taraftan Şâfiî mezhebinin delillerini beyan ederken, mezhep taassubundan ve mezhep propagandasından uzak kalmayı yeğlemiştir. Hangi mezhepten olursa olsun ilim ve fazilet ehli kimselerin biyografilerine temas ederken, onların güzel meziyetlerini zikretmiştir.

İbn Kesîr, güzel ahlak, fazilet ve gıpta duyulacak meziyetlere sahip, gönlü geniş, mu'tedil, halim, selim, sadakatli ve ihlaslı, dostlarına vefalı, büyüklerine ve hocalarına karşı saygılı, talebelerine ve küçüklerine karşı da muhabbetli bir şahsiyet idi. İnsanların güzel yönlerini görmeye özen gösteren, onların faziletleriyle iftihar eden, kendisi için sevip arzu ettiğini başkaları için de arzu eden bir şahsiyetti.

G. Vefatı

Bazı kaynaklar, *İbn Kesîr*'in hayatının son döneminde gözlerini kaybettiğinden bahsetmektedirler.⁹⁵ Her ne kadar bu hususta müellifimizin açık bir beyanı bulunmasa da, talebelerinden *İbnu'l-Cezerî* (833/1429) bu konuda şu haberi nakletmiştir: "*Câmi'u'l-mesânîd*'i geceleri de gaz lambasının titreyen ışıkları altında yazıyorduk. Hocam *İbn Kesîr* söylüyor, yanındakiler yazıyordu. Hatta bu sebeple onunla beraber benim de gözlerim zayıflamıştır."⁹⁶ Buna göre *Câmi'u'l-mesânîd*, müellifimizin en son kaleme aldığı bir eserdir ve bu eseri te'lif ederken gözlerini kaybetmiştir. Nitekim bu eserin mukaddimesinde de sadece *Ebû Hureyre Müsnedi*'nin eksik kaldığını ifade eden *İbn Kesîr*, hadis âlimlerinin aynı minval üzere bu kısmı tamamlayabileceklerini söylemiştir.⁹⁷ Buradan da anlaşılan o ki, müellifimiz eserin diğer kısımlarını tamamlamış, ama *Ebû Hureyre Müsnedi*'ni tasnif edemedi gözlerini kaybetmiştir.

Bundan başka *İbn Kesîr*, İslâm tarihi sahasında te'lif ettiği meşhur eseri

95) İbn Hacer, *Durer*, I, 374.

96) Muhammed ez-Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 187.

97) İbn Kesîr, *Câmi'u'l-mesânîd*, I, 9.

Bidâye'deki bilgileri en son 767/1365 senesi olaylarıyla noktalamıştır.⁹⁸ Halbuki müellifimiz bu tarihten sonra yedi sene daha yaşamıştır. Bu süre zarfındaki olayları kitabına kaydetmemiş olması da muhtemelen onun mezkûr seneden sonra gözlerini kaybetmesinden dolayıdır. *İbn Hacer* de onun son senelerde gözlerini kaybettiğinden haber vermektedir.⁹⁹

İbn Kesîr, 26 Şaban 774/1373 Perşembe günü 74 yaşında Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹⁰⁰ O dönemde merkez Kahire'de *Memlûk Sultanı Nâsıruddîn II. Şâban* (764-778/1363-1376) tahtta bulunmaktaydı (tahta çıkışının onuncu senesi). Dönemin halifesi ise, on bir yıldır hilafet makamını temsil eden *I. Mütevekkil Alâllah Ebû 'Abdillah Muhammed* (763-779/1362/1378) idi.¹⁰¹

İbn Kesîr'in cenazesine Dımaşk ve çevresinden çok sayıda insan katılmıştır. Büyük bir izdihamın yaşandığı cenaze namazının ardından kalabalık topluluğun elleri üzerinde taşınan na'şı, vasiyeti üzerine *Dımaşk Bâbu's-Sağîr* mevkiinde bulunan *Sûfiyye Kabristanı*'ndaki *İbn Teymiyye* ile *Hafız Mizzî*'nin mezarlarının yanına defnedilmiştir.¹⁰²

Ancak sonraki dönemlerde Dımaşk'ın genişlemesiyle birlikte şehir merkezinde kalan *Sûfiyye Kabristanı*, müellifimizin mezarı da dahil olmak üzere tamamı tesviye edilerek ortadan kaldırılmıştır. Bu kabristandan geriye sadece *Şeyhulislâm İbn Teymiyye* ile birkaç şahsın mezarı kalmıştır.¹⁰³

98) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 324.

99) *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374.

100) *İbn Kâdi Şuhbe*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 86; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374; *İnbâ'*, I, 47; *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, XI, 123; *Menhel*, II, 415; *Suyûtî*, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; *Nu'aymî*, *Dâris*, I, 37; *Dâvûdî*, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 111; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 232; *Şevkânî*, *Bedr*, I, 153; *Muhammed b. Ahmed*, *Bedâiu'z-zuhûr*, I, 116; *Ziriklî*, *A'lâm*, I, 318.

101) *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, XI, 123.

102) *İbn Kâdi Şuhbe*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 86; *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, XI, 123; a. mlf., *Menhel*, II, 415; *Nu'aymî*, *Dâris*, I, 37; *Dâvûdî*, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 111; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 232.

103) *İbn Kesîr*, *el-Fusûl fi sîreti'r-Rasûl*, s. 71 (Nâşirin mukaddimesi); *Muhammed ez-Zuhaylî*, *İbn Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 190.

II. HOCALARI

İbn Kesîr'in yetiştiği asır, ilmî faaliyetlerin oldukça verimli ve bereketli olduğu bir dönemdir. Özellikle ilim mahfillerinin göz kamaştırarak nitelikte bol ve yoğun olması, pekçok ilimde şöhret bulmuş değerli ilim erbabının bulunması, müellifimizin ilmî yönden yetişmesinde fevkalâde etkili olmuştur.

Hafız İbn Kesîr, ilim tahsili için bu uygun ortamdan istifade etmiş ve pekçok hocadan ders almıştır. Onun seçkin bir âlim olarak yetişmesinde şüphesiz hocalarının ayrı bir yeri vardır. Müellifimizin birçok ilim dalında istifade ettiği ve pekçoğundan icazetnâme aldığı meşhur hocalarını kronolojik bir tasnifle burada tanıtalım.

1) İbnu's-Süveydî, Bedruddîn Muhammed b. İbrahim es-Sa'dî el-Ensârî (711/1311): Sa'd b. Muâz el-Ensârî'nin (5/626) soyundan gelen *İbnu's-Süveydî*, 635/1238 senesinde Havran'ın Süveydâ kasabasında doğmuştur. Bağdat ve çevresindeki meşhur alimlerden ders almış, Dimaşk'a yerleşerek hayatının geriye kalan dönemini burada geçirmiştir. Özellikle hadis ve tıp ilminde mümtaz bir âlim olan *İbnu's-Süveydî*, genç yaşta rivayet ilimlerine yönelen *İbn Kesîr*'in ilk hadis hocalarından birisidir.¹⁰⁴

2) Necmuddîn Mûsa b. 'Ali b. Muhammed el-Cilî ed-Dimaşkî (716/1316): *İbn Kesîr*'in hat hocasıdır. *İbnu'l-Basîs* künyesiyle ve *Necmuddîn* lakabıyla tanınan *Mûsa b. 'Ali*, Dimaşk'ın ünlü hattatlarındandır. Hat sanatını başarıyla devam ettiren *Mûsa b. 'Ali*, bu mesleğini elli sene sürdürmüş ve bu süre zarfından pekçok kitap istinsah etmiştir. Ayrıca levha ve süslemeler de yapan *Mûsa b. 'Ali*, 65 yaşında Dimaşk'ta vefat etmiştir.¹⁰⁵

3) Şerefuddîn Ebû Muhammed 'İsa b. 'Abdirrahman b. Me'âli b. Ahmed el-Muta'im el-Makdisî es-Sâlihî el-Hanbelî (717/1317): *İbn Kesîr*'in hadis hocalarındandır. Muammerûn ve âlî isnad sahibi bir muhaddis olan *'İsâ el-Muta'im*, 626/1229 yılında doğmuş, Bağdat ve Dimaşk'ta ikamet etmiştir. Kendisinin şeyhlerinden işittiği hadislerden derlemiş olduğu müstakil cüzleri de bulunmaktadır.¹⁰⁶

104) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 65; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 58; İbn Hacer, *Durer*, III, 294.

105) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 82.

106) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 98; İbn Hacer, *Durer*, III, 204; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 52.

4) **Ruknuddîn Zekeriyâ b. Yûsuf el-Becelî eş-Şâfi'î (722/1322):** İbn Kesîr'in fikh ve feraiz hocasıdır. 650/1252 senesinde Dımaşk'ta doğmuştur. *Tayyibiye* ve *Esediyeye Medresesi*'nde ders okutmuş, *Emevî Camii*'nde hatiplik yapmıştır.¹⁰⁷

5) **Ziyâuddîn 'Abdullah ez-Zerbendî (723/1323):** İbn Kesîr'in nahiv hocasıdır. Hayatının son döneminde Mısır'a seyahate çıkan *ez-Zerbendî*, Kahire'de vefat etmiştir.¹⁰⁸

6) **Kâsım b. 'Asâkir, Bahâuddîn Kâsım b. Muzaffer b. Mahmûd b. Ahmed b. Hasen b. Hibetillah ed-Dımaşkî (723/1323):** İbn Kesîr'in hadis hocasıdır. İbn 'Asâkir ve İbn Hibetillah künyesiyle tanınan Kâsım b. 'Asâkir, meşhur Dımaşk tarihçisi İbn 'Asâkir'in ('Ali b. Hasen b. Hibetillah ö. 571/1175) soyundan gelmektedir. 629/1231 senesinde Dımaşk'da doğmuş, genç yaşta ilme yönelmiş ve beş yüz şeyhten hadis almıştır. Aynı zamanda hâzik bir hekim olan Kâsım b. 'Asâkir, oturduğu köşkün bir kısmında ücretsiz olarak hastalara bakmış, diğer kısmında ise ders okutmuştur.¹⁰⁹

7) **İbnu's-Şîrâzî, Şemsuddîn Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Hibetillah (723/1323):** İbn Kesîr'in ve Hafız Mizzî'nin hadis hocalarından olan İbn Hibetillah 629/1231 senesinde Şîraz'da doğmuş, Mısır ve Şam bölgesini dolaşarak birçok şeyhten hadis almıştır. Şeyhlerinden işittiği hadislerden bir kısmını müstakil cüzlerde toplayan İbn Hibetillah, aynı zamanda âlî isnad sahibi bir muhaddistir. Resmî görev kabul etmeyerek hadis meclislerinde ders okutmayı tercih etmiştir. 95 yaşında Mizze'de vefat etmiştir.¹¹⁰

8) **Kâdî Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk b. Halîl eş-Şeybânî eş-Şâfi'î (724/1324):** 648/1250'de Dımaşk'ta doğmuş, İmâm Nevevî ve başkalarından ders almıştır. Ezriat'ta kadılık yapmış, Dımaşk Emevî Câmii ile bazı medreselerde ders okutmuştur. Mütevazı ve nezih bir şahsiyet olan Kâdî eş-Şeybânî'nin hadis meclislerine katılan İbn Kesîr, *Dârekutnî*'nin *Sünen*'iyle bazı hadis kitaplarını sema ve arz yoluyla almıştır.¹¹¹

9) **Muhammed b. Ca'fer b. Fer'ûş el-Lebbâd (724/1324):** Dımaşk'ın meşhur kıraat âlimlerinden olan *Muhammed el-Lebbâd*, züht ve takvada da Şam bölgesinin ileri

107) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 107; İbn Hacer, *Durer*, II, 115.

108) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 111.

109) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 112; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Hacer, *Durer*, I, 374, III, 239-240; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 61, 231; Ziriklî, *A'lâm*, V, 185-186.

110) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 113; İbn Hacer, *Durer*, I, 233-234, 374.

111) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 118; İbn Hacer, *Durer*, IV, 414.

gelen şahsiyetlerindendir. Dimaşk'ta doğmuş ve 70 yaşlarında iken yine orada vefat etmiştir. Hayatını ilme ve talebe yetiştirmeye vakfetmiş ve evlenmemiştir. Hatta ev ya da mesken edinmemiş, hayatını *Emevî Câmii* 'nde sürdürmüştür. Yine *Emevî Câmii* 'nde kırk sene boyunca tertip ettiği kıraat ve tecvid dersleriyle pekçok Kur'an hafızı ve kıraat âlimi yetiştirmiştir. *Muhammed el-Lebbâd, İbn Kesîr* 'in de kıraat hocasıdır.¹¹²

10) Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer es-Sakalî ed-Dimaşkî el-Hanefî (725/1325): Muammerûn hadisçilerden olan *Şihâbuddîn ed-Dimaşkî*, meşhur muhaddis *İbnu's-Salâh* (643/1245) ve başkalarından hadis işitmiş, icazet almış ve rivayet ilimlerinde derinlik kazanmıştır. *İbnu's-Salâh* 'ın hayatta kalan en son talebesidir. *Şihâbuddîn ed-Dimaşkî* ile mülakâ olan *İbn Kesîr*, özellikle onun *İbnu's-Salâh* yoluyla rivayet ettiği *Beyhakî* 'nin *Sünen* 'i ile bazı hadis kitaplarını icazet yoluyla alma imkanı bulmuştur.¹¹³

11) 'Affuddîn İshâk b. Yahyâ b. İshak el-'Âmidî ed-Dimaşkî el-Hanefî (725/1325): Aslen Diyarbakırlı olan *'Affuddîn el-'Âmidî*, 642/1244'te doğmuş, Dimaşk'a yerleşerek *Mecduddîn b. Teymiyye* ve *Yûsuf b. Halîl* gibi meşhur muhaddislerden hadis almıştır. Dimaşk'taki bazı medreselerde ve *Zâhiriye Daru'l-Hadisi* 'nde müderris olarak vazife yapmıştır. Kendisinin, şeyhleri vasıtasıyla derlediği *Mu'cem* 'i vardır. Bu eserinde teferrüd ettiği bazı âlî isnad rivayetler de bulunmaktadır. 725/1325 senesi Ramazan ayında vefat eden *el-'Âmidî*, aynı zamanda *İbn Kesîr* 'in hadis hocalarından birisidir.¹¹⁴

12) Sadruddîn Ebu'r-Rabî Süleyman b. Hilal b. Şibl el-Ca'ferî el-Harrânî ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î (725/1325): *İbn Kesîr* 'in hadis hocasıdır. Harranlı bir aileye mensup olan *Ebu'r-Rabî*, *Ca'fer et-Tayyâr* 'ın (8/629) soyundan gelmektedir. 642/1244 senesinde Dimaşk'ta doğmuş, *İmâm Nevevî*, *Tâcuddîn el-Fezârî* gibi dönemin meşhur âlimlerinden hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Bazı idarî görevlerin yanı sıra ilim meclisleri tertip ederek hadis okutmuştur. 83 yaşında Dimaşk'ta vefat etmiştir.¹¹⁵

13) Şemsuddîn İbnu'z-Zerrâd Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Heycâ ed-Dimaşkî es-Sâlihî (726//1326): 646/1249 senesinde Dimaşk'ta doğmuştur. Genç yaşta ilim tahsiline yönelmiş ve pekçok şeyhten hadis alarak hafızlık mertebesine ulaşmıştır. Hadis

112) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 118.

113) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 123; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 67.

114) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 124; İbn Hacer, *Durer*, I, 358.

115) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 115; İbn Hacer, *Durer*, II, 165; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 67.

meclisleri düzenleyerek pekçok talebe yetiştiren *Şemsuddîn İbnu'z-Zerrâd*, 80 yaşında Dimaşk'ta vefat etmiştir. *İbn Kesîr*, onun hadis derslerine katılarak *Ebû 'Avâne* ve *Ebû Ya'lâ*'nın *Müsnedleri* ile bazı hadis kaynaklarını semâ ve arz yoluyla almıştır.¹¹⁶

14) Kemâluddîn İbn Kâdî Şuhbe, 'Abdulvehhâb b. Muhammed el-Esedî eş-Şuhbî eş-Şâfi'î (726/1326): 653/1255'te Havran'da doğmuş, ilim tahsili için Dimaşk'a yerleşmiştir. *Tâcuddîn el-Fezârî* ile kardeşi *Şerefuddîn el-Fezârî*'nin yanında fıkıh ve hadis okumuştur. Nahiv ve lugat ilimlerinde de temayüz etmiştir. Hayatını ilim meclisleri tertip ederek ve talebe yetiştirerek geçiren *İbn Kâdî Şuhbe*, hiç evlenmemiş ve resmi vazife almamıştır. *Emevî Camii*'nde ve bazı ilim mahfillerinde düzenlemiş olduğu hadis derslerine her geçen gün ilgi daha da artmıştır. *İbn Kesîr*, *İmâm Ahmed*'in *Müsned*'ini ve bazı hadis kitaplarını okuyarak hocası *İbn Kâdî Şuhbe*'den icazetnâme almıştır.¹¹⁷

15) Şeyhu'l-İslâm İbnu'z-Zemlekânî, Kemâluddîn Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. 'Ali b. 'Abdilvâhid es-Simâkî (727/1327): *İbn Kesîr*'in hadis ve fıkıh hocasıdır. Sahabeden *Ebû Düccâne Simâk b. Haraşe*'nin (11/632) neslinden olan *İbnu'z-Zemlekânî*, 667/1268 senesinde Dimaşk'ın Zemlekâ karyesinde doğmuştur. *Tâcuddîn el-Fezârî*, *Kâdî Bahâuddîn b. Zekî* ve *Bedruddîn b. Mâlik* gibi ilim otoritelerinden ders alarak fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerinde temayüz etmiştir. Şam bölgesinin en seçkin Şafi'î fakihisi olarak şöhret bulan *İbnu'z-Zemlekânî*, Dimaşk maliye nâzırlığı ve beytü'l-mâl vekâleti gibi idarî görevlerde bulunmuştur. Ayrıca *Şâmiye*, *Berrâniye*, *Azrâviye*, *Zâhiriye*, *Ravâhiye* ve *Mesrûriye* medreselerinde uzun süre hocalık yapmıştır. *İbn Teymiyye* ile münazaralar yapmış ve onun talak ve kabir ziyareti hakkındaki görüşlerine reddiyeler yazmıştır. *İ'câzu'l-Kur'ân* adında bir eser te'lif etmiş, bunun yanı sıra *Nevevî*'nin *el-Minhâc* adlı fıkıh kitabına ta'lîk yazmıştır. İki yıl Halep'te kadılık yaptıktan sonra Dimaşk başkadılığına tayin edilen *İbnu'z-Zemlekânî*, mazbatasını almak üzere Kahire'ye giderken vefat etmiştir. Cenazesi *İmam Şâfi'î Türbesinin* yanına defnedilmiştir.¹¹⁸

16) Şeyhulislâm İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalim b. 'Abdisselâm el-Harrânî ed-Dimaşkî (728/1328): Pekçok ilimde otorite olan *Şeyhulislâm*

116) İbn Hacer, *Durer*, III, 376; İbn Tağriberdî, *Menhel*, II, 415; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 72.

117) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 131-132; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, X, 124; İbn Hacer, *Durer*, II, 431; *İnbâ'*, I, 46; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

118) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 136-137; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IX, 190-206; İbn Hacer, *Durer*, IV, 74-76; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, IX, 270-271; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 284.

İbn Teymiyye, 661/1263 senesinde Harran'da doğmuştur. Yedi yaşlarında Dımaşk'a yerleşerek ilim tahsil etmiştir. Dönemin meşhur hocalarından ders alarak genç yaşta fetva vermeye başlamıştır. Bid'at ve hurafelere karşı önemli mücadeleler veren *İbn Teymiyye*, bazı idareciler tarafından görüşleri yanlış anlaşıl原因 olarak Kahire, İskenderiye ve Dımaşk'ta birkaç defa hapsedilmiştir. 728/1328 senesinde ise Dımaşk kalesinde hapsedilmiş olarak vefat etmiştir. O döneme kadar görülmedik bir kalabalığın katılımıyla *Dımaşk Sûfiyye Kabristanı*'na defnedilmiştir. Kendisinin Fıkıh, hadis, tefsir, kelam ve akliyat ilimlerinde 200 civarında eseri bulunmaktadır. *İbn Kesîr*, genç yaşta belli aralıklarla hocası *İbn Teymiyye*'nin ders meclislerine katılarak hadis, fıkıh ve usûle dair ders okumuştur.¹¹⁹

17) Şeyhu'l-İslâm Burhânuddîn el-Fezârî, İbnu'l-Firkâh İbrahim b. 'Abdirrahman el-Misrî eş-Şâfi'î (729/1329): *İbn Kesîr*'in fıkıh ve hadis hocasıdır. Aslen Mısırlı bir aileye mensup olan *Burhamuddîn el-Fezârî*, 660/1262'de Dımaşk'ta doğmuş, rivayet ilimlerinde temayüz etmiştir. Şam başkaldırısına (kâdî'l-kudât) getirilmek üzere teklif almış, ama o, bu teklifu kabul etmeyerek ibadet ve tedrisatla meşgul olmayı tercih etmiştir. *Emevî Camii*'nde ders okutmuş ve hatiplik yapmıştır. Değişik medreselerde vazife yapmış, 70 yaşında *Bâdirâiye Medresesi*'nde ders okuturken vefat etmiştir. Kendisinin fıkıh ve hadis ilimlerine dair bazı te'lif ve ta'lik çalışmaları da vardır.¹²⁰

18) 'Izzuddîn İbnu'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Ebi'l-Me'âlî Esed b. 'Alî et-Temîmî ed-Dımaşkî (729/1329): *İbn Kesîr*'in hadis ve tarih hocasıdır. 649/1252'de Dımaşk'ta doğmuş, hadis, fıkıh ve tarih ilimlerinde mahir hale gelmiştir. İdarî vazifelerin yanı sıra, bazı ilim mahfillerinde ders okutmuştur. 81 yaşında Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹²¹

19) Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed el-Ezdî el-Girnatî el-Endelüsî el-Vezîr (730/1330): Endülüslü meşhur hadis hafızlarındandır. Fıkıh, hadis, nahiv, tarih ve kelâm ilimlerinde geniş ihatası olan *Ebu'l-Kâsım el-Endelüsî*, idarecilik ya da vezirlik yapmadığı halde, idareciler katında sözü geçen mümtaz bir âlim olması sebebiyle *el-Vezîr* lakabıyla şöhret bulmuştur. 724/1324 senesinde hacca giden *Ebu'l-Kâsım el-Endelüsî*, bu

119) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 25, 26, 141-145; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 144-161; *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, XI, 123-124; a. mlf., *Menhel*, I, 358-362; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 80-86; *Zirikli*, *A'lâm*, I, 144.

120) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 151-152; *Subkî*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IX, 312-313; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 35, 374; *İbn Tağrıberdî*, *Menhel*, I, 99-101; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 88, 231; *Zirikli*, *A'lâm*, I, 45.

121) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 153-154; *İbn Hacer*, *Durer*, II, 75-76; *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, V, 232; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 89; *Zirikli*, *A'lâm*, II, 276.

arada Dımaşk'a uğramış ve hadis meclisi düzenlemiştir. Onun değerli bir hadis hafızı olduğuna temas eden müellifimiz, yedi celsede *Sahîhu Müslim*'i ezberinden okuduğunu ve kendisinin de bir nüshadan takip ettiğini kaydetmiştir. Birkaç yıl sonra tekrar hacca giden *İbnu'l-Vezîr*, dönüşte Kahire civarında vefat etmiştir.¹²²

20) Şemsuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Şerefiddîn el-Ba'lebekkî el-Hanbelî, (730/1330): Aslen Ba'lebekli bir aileye mensuptur. Dımaşk'ta doğmuş, Kur'an ve kıraat ilimlerinde temayüz etmiştir. Dımaşk'ta uzun müddet ders vermiş ve bu süre zarfında pekçok Kur'an hafızı ve kârisi (kurrâ) yetiştirmiştir. *İbn Kesîr*, 711/1311 senesinde Kur'an hıfzını ve kıraat derslerini hocası *Şemsuddîn el-Ba'lebekkî*'nin yanında tamamlarak 11 yaşında icazetnâme almıştır.¹²³

21) Şihâbuddîn İbnu's-Şahne el-Haccâr, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Nîme b. Hasen el-Bikâî es-Sâlihî (730/1330): Dönemin âlî isnad sahibi ve muammerûn hadisçilerinden olan *Hafız el-Haccâr*, 623/1226 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. *Huseyn b. Mubârek ez-Zebîdî*'den (631/1234) *Sahîhu'l-Buharî*'yi semâ yoluyla almış, yüzlerce şeyhten hadis işitmiştir. Dımaşk, Kahire, Hama, Ba'lebek ve Hıms'ı dolaşarak hadis okutmuştur. Kendisine teklif edilen resmî görevleri kabul etmemiş, tedrisatla meşgul olmuştur. *İbn Kesîr*, 720/1320'de Emevî Camii'nde *el-Haccâr*'ın *Huseyn ez-Zebîdî* tarifıyla naklettiği *Sahîhu'l-Buharî*'yi ezberlemiş ve icazet almıştır. Yine hocasının *Eşrefiye Daru'l-Hadis*'indeki derslerine devam etmiş ve 500 cüz hadis okumuştur.¹²⁴

22) Cemaluddîn İbnu'l-Kalânîsî Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Muhammed et-Temîmî ed-Dımaşkî (731/1331): *İbn Kesîr*'in hadis hocasıdır. *İbnu'l-Kalânîsî*, 660/1262 yılında Dımaşk'ta doğmuş, fıkah, hadis ve diğer ilimlerde kendisini yetiştirmiştir. Dımaşk kazaskerliği ve hazine işleri vekaleti gibi resmî görevlerde bulunmuş, bunun yanı sıra bazı ilim meclislerinde ders okutmuştur. 71 yaşında Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹²⁵

23) Bedruddîn Yûsuf b. 'Ömer el-Hutenî el-Mısırî (731/1331): *İbn Kesîr*'in hadis hocasıdır. 645/1249'da Kahire'de doğmuş, yüz civarında şeyhten hadis dinlemiş ve genç

122) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 156; *İbn Hacer*, *Durer*, IV, 178-179; *Ziriklî*, *A'lâm*, VII, 34.

123) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 156.

124) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 157; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 142-143; *İbn Tağrıberdî*, *Menhel*, II, 415; *Suyûtî*, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 93.

125) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 163-164; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 300-301; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 95.

yaşta hadis hafızı olmuştur. Kahire’de ikamet ederek hadis ve fıkıh dersleri okutmuştur.¹²⁶

24) Radiyyuddîn İbrahim b. Süleyman el-Konevî el-Mantikî el-Hanefî (732/1332): Aslen Türk olan *Radiyyuddîn el-Konevî*, Konya’da doğmuş, Şam bölgesinde ilim tahsil etmiş ve Dımaşk’a yerleşerek ders okutmuştur. Aynı zamanda dönemin meşhur Hanefî fakihlerinden birisi olarak şöhret bulan *Radiyyuddîn el-Konevî*, idarî görevlerin yanı sıra *Kaymaziye Merdesesi*’nde ders vermiştir. *İbn Kesîr*, onun usûl, mantık ve akliyat ilimlerine dair okuttuğu derslere katılarak icazet almıştır.¹²⁷

25) Cemaluddîn Ebu'r-Rabî Süleyman b. Hatîb Mecduddîn ‘Ömer el-Ezri’î eş-Şâfi’î (734/1334): *İbn Kesîr*’in hadis hocasıdır. Aslen Mağripli bir aileye mensup olan *Cemâluddîn el-Ezri’î*, 645/1247 senesinde Ezriat’ta doğmuş, Dımaşk’a yerleşmiş, fıkıh ve hadis ilimlerinde temayüz etmiştir. Uzun süre Dımaşk’ta kadılık yapmış ve bazı ilim meclislerinde ders okutmuştur. 726/1326 yılında *Kahire kazaskerliğine* getirilen *Cemaluddîn el-Ezri’î*, 734/1334 senesinde yine Kahire’de vefat etmiştir.¹²⁸

26) Ali b. ‘Ömer b. Ebî Bekr el-Vânî el-Hallâtî (735/1335): *İbn Kesîr*’in hadis hadis hocasıdır. *İbnu's-Salâh* künyesiyle de tanınan *‘Ali el-Vânî*, 637/1240 senesinde doğmuş, genç yaşta hadis hafızı olmuştur. Mısır bölgesinin âlî isnad yönünden en meşhur muhaddislerinden birisi olan *‘Ali el-Vânî*, 98 sene yaşayan muammerûn hadisçilerdendir. Hayatının son döneminde gözlerini kaybeden *‘Ali el-Vânî*, Kahire’de vefat etmiştir.¹²⁹

27) Şemsuddîn ‘Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Makdisî en-Nablusî (737/1337): 649/1251 senesinde Kudüs’te doğmuş, Nablus’a yerleşmiş, dönemin âlimlerinden ders okuyarak rivayet ilimlerinde otorite haline gelmiştir. İbadet ve takvasıyla da temayüz eden *en-Nablusî*, güçlü hitabeti ve güzel ahlakıyla da meşhur *Hanbelî şeyhi* (fakihi) olarak tanınmıştır. 733/1333 senesinde Nablus’a uğrayan *İbn Kesîr*, onun hadis derslerine katılarak bazı cüzleri ezberlemiş ve hocasına arz etmiştir.¹³⁰

28) Şerefuddîn Hibetullah b. ‘Abdirrahîm b. İbrahim el-Hamevî (738/1338): *İbn*

126) İbn Hacer, *Durer*, I, 374; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 97.

127) İbn Hacer, *Durer*, I, 27; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 97.

128) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 176; İbn Hacer, *Durer*, II, 159-162; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 107.

129) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Hacer, *Durer*, I, 374, III, 90; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361.

130) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 190; İbn Hacer, *Durer*, II, 304; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 115.

Kesîr'in hadis hocası olan *Hibetullah b. 'Abdirrahîm*, 645/1248 yılında Hama'da doğmuş, fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerinde temayüz etmiştir. Hama'da kadılık yapmış, ayrıca Mısır ve Şam bölgesini dolaşarak ders okutmuştur. Âlî isnad sahibi değerli bir muhaddis olan *Hibetullah b. 'Abdirrahîm*'in değişik ilimlere dair yetmiş eseri vardır.¹³¹

29) 'Alemuddîn Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî el-İşbilî ed-Dımaşkî eş-Şâfi'î (739/1339): Aslen İşbilîli (Endülüs) bir aileye mensup olan *Birzâlî*, 665/1267'de Dımaşk'ta doğmuş, dokuz yaşından itibaren hadis işitmeye başlamış; Mısır, Hicaz, Halep ve Ba'lebek çevresini dolaşarak bine yakın şeyhten hadis almıştır. *Nûriye ve Nefîsiye Daru'l-hadis*'iyle bazı medreselerde müderrislik yapmış, 74 yaşında Mekke'de (hac esnasında) vefat etmiştir. *Birzâlî*, *İbn Kesîr*'in hadis ve İslâm tarihi hocasıdır.¹³²

30) 'Ömer b. Ebî Bekr el-Bustî ed-Dımaşkî (742/1342): 664/1266'da Dımaşk'ta doğmuştur. *Takiyyuddîn İbn Teymiyye*, *Fahruddîn İbnu'l-Buharî*'den ders almış, rivayet ilimlerinde temayüz etmiştir. Güzel kıraati, bol ibadeti üstün ahlakıyla da şöhret bulan *'Ömer el-Bustî*, *İbn Kesîr*'in hadis hocasıdır. onun *Muhtasaru'l-Meşîha* adlı hadis cüz'ünü ezberleyen müellifimiz, hocasından hadise dair bir de icazetnâme almıştır.¹³³

31) Hafız el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaluddîn Yûsuf b. 'Abdirrahman el-Kudâî el-Kelbî eş-Şâfi'î (742/1342): *İbn Kesîr*'in en çok istifade ettiği hadis hocalarından birisi olan *Hafız Mizzî*, aynı zamanda müellifimizin kayın pederidir. 654/1256 yılında Halep'te doğan *Hafız Mizzî*, daha sonra Mizze'ye (Dımaşk'a bağlı bir karye) yerleşmiştir. Şam, Hicaz, Mısır, Halep ve İskenderiye bölgesini dolaşarak bine yakın şeyhten hadis almıştır. *İbn Teymiyye*'den sonra Şam bölgesinin en seçkin muhaddislerinden sayılan *Hafız Mizzî*, rical ve 'ilelu'l-hadiste de otoritedir. Bazı idarî vazifelerin yanı sıra, *Eşrefiye Daru'l-hadîsi*'nde ve *Emevî Camii*'nde uzun süre ders okutmuş, ayrıca hadis ve ricâle dair değerli eserler te'lif etmiştir. Kütüb-i Sitte üzerine yaptığı etrâf çalışması *Tuhfetu'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*¹³⁴ ve ricale dair önemli birçok eseri vardır. 88 yaşında Dımaşk'ta vefat

131) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 257; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, VII, 248; *İbn Tağriberdî*, *Nucûm*, IX, 315; Ziriklî, *A'lâm*, VIII, 73.

132) Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1501; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, X, 381; *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 194-197; *İbn Hacer*, *Durer*, III, 237-240; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 122.

133) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 210; *İbn Hacer*, *Durer*, III, 157.

134) Bu eser, *İbn Hacer*'in yaptığı bir zeyl çalışmasıyla birlikte *'Abdussamed Şerafuddîn*'in tahkikiyle 13 cilt halinde neşredilmiştir (*Daru'l-Kayyime*, Bombay 1965). Bu eserin tahkikinde *İbn Kesîr*'in hattıyla günümüze ulaşan elyazma nüshasından da istifade edildiği kaydedilir. Bkz. *Tuhfetu'l-eşrâf*, I, 12 (Muhakkikin mukaddimesi).

eden *Hafız Mizzî, İbn Teymiyye*'nin mezarının yanına defnedilmiştir.¹³⁵

32) Hafız Zehebî, Şemsuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. 'Osman b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârûkî ed-Dımaşkî (748/1347): Aslen Türk olan *Hafız Zehebî*, 673/1274 yılında Dımaşk'ta doğmuş, Mısır, Şam ve Hicaz bölgesini dolaşarak genç yaşta hadis hafızı olmuştur. Hadis, rical, tarih ve 'ilelu'l-hadiste otorite olan *Hafız Zehebî*, Dımaşk'ın bazı medreselerinde görev yapmış ve ayrıca hadis meclisleri düzenleyerek talebe yetiştirmiştir. Onun rivayet ilimlerine dair yüz civarında eseri bulunmaktadır. Vefatından birkaç sene önce de gözlerini kaybetmiştir. *İbn Kesîr*'in hadis ve rical dair en çok istifade ettiği ve icazetname aldığı hocalarından birisi de *Hafız Zehebî*'dir.¹³⁶

33) Şemsuddîn Mahmud b. 'Abdirrahman b. Ahmed el-İsfehânî (749/1348): *İbn Kesîr*'in fıkıh ve fıkıh usûlü hocasıdır. 674/1276'de İsfehan'da doğan *Mahmud el-İsfehânî*, babasından ve başkalarından ilim almış, 725/1325'te Dımaşk'a yerleşerek *Ravâhiye Medresesi*'nde hocalık yapmıştır. Ayrıca *Emevî Câmii*'nde hatiplik görevini sürdüren *el-İsfehânî*, Şâfi'î fikhında söz sahibi bir âlimdi. Fikhın yanı sıra, tefsir, nahiv, mantık ve kelâm ilimlerinde de eser vermiş olan *Mahmud el-İsfehânî*, 749/1348 senesinde meydana gelen veba salgınında Kahire'de vefat etmiştir.¹³⁷

34) Şeyh Kemâluddîn 'Abdulvehhâb b. 'Ömer b. Kesîr (750/1349): *İbn Kesîr*'in büyük ağabeyi ve ilk fıkıh hocasıdır.¹³⁸ Hakkında daha önce bilgi verilmişti.

35) Şemsuddîn İbnu'l-Habbâz Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Sâlim b. Berekât ed-Dımaşkî el-Ensârî (756/1355): 'Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'nin (34/654) neslindedir. 667/1268 yılında Dımaşk'ta doğmuş, *Kâsım Erbilî* ve 'Ömer Kirmânî'den icazet almış, yirmi yaşından itibaren hadis tahdis etmeye başlamıştır. *İbn Kesîr*, *Sahihu Müslim* ve bazı hadis kitaplarını ezberleyerek kendisine arz etmiştir.¹³⁹

135) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 203-204; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374, IV, 457-462; *İbn Tağriberdî*, *Nucûm*, X, 76-77; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 136; *Ziriklî*, *A'lâm*, VIII, 236-237.

136) *Zehebî*, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1508; *Subkî*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, V, 216, IX, 102; *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 225; *Ebu'l-Mehâsin*, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 34, 347; *İbn Hacer*, *Durer*, III, 336-338; *İbn Tağriberdî*, *Nucûm*, X, 182; *Nu'aymi*, *Dâris*, I, 78; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 153; *Ziriklî*, *A'lâm*, V, 326.

137) *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 85; *İbn Hacer*, *Durer*, IV, 327-328; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 165.

138) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 34.

139) *İbn Hacer*, *Durer*, III, 384-385; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 181.

III. TALEBELERİ

Yaşadığı dönemin seçkin muhaddis, müellif ve müderrislerinden birisi olan *İbn Kesîr*, birçok ilim mahfilinde ders okutmuş ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Bununla beraber kaynaklarda onun talebelerinden pekçoğunun adı geçmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun talebelerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Şemsuddîn Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. 'Ali b. Hasen b. Hamza ed-Dimaşkî el-Huseynî eş-Şâfi'î (765/1364): Soyu *Ca'fer es-Sâdik* (148/765) vasıtasıyla *H. Hüseyin*'e (61/680) ulaşan *Ebu'l-Mehâsin*, 715/1315 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. *İmâm Zehebî*, *İbn Kesîr* ve dönemin diğer meşhur âlimlerinden ders almıştır. Genç yaşta hadis hafızı olan *Ebu'l-Mehâsin*, *Bahâiye Daru'l-Hadisi* ile bazı medreselerde hocalık yapmıştır. Ayrıca fıkıh, hadis ve tarih ilmine dair değerli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları ihtisar ve zeyl çalışmalarıdır. Mesela *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, *Zeylu'l-İber li'z-Zehebî*, *Mu'cemu's-Şuyûh*, *İhtisaru Tehzîbi'l-Kemâl*, *et-Tezkira fî ricâli'l-aşera* gibi eserler, *Hafız Zehebî* ile *Hafız Mizzî*'nin kitaplarına dair yaptığı çalışmalarıdır. Bunlardan başka ulaşan *Ebu'l-Mehâsin*'in eserleri arasında *İmâm Ahmed*'in *Müsned*'indeki ravilere yönelik bir rical kitabı da bulunmaktadır. Hocası *İbn Kesîr*'den 15 yaş küçük olan *Ebu'l-Mehâsin*, 50 yaşında iken müellifimizden dokuz sene önce Dimaşk'ta vefat etmiştir.¹⁴⁰

2) 'Ömer b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (783/1381): *İbn Kesîr*'in büyük oğludur. Babasından ve başkalarından hadis ve diğer ilimlere dair dersler alan *'Ömer b. İsmail*, babasının vefatından sonra Dimaşk'ta bazı resmî görevlerde bulunmuş ve medreselerde hocalık yapmıştır.¹⁴¹

3) Bedruddîn ez-Zerkeşî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah b. Bahadır el-Mısri eş-Şâfi'î (794/1391): Aslen Türk olan *Zerkeşî*, 745/1345 yılında Kahire'de doğmuştur. Erken yaşlardan itibaren ilim tahsiline yönelerek bu gayeyle Mısır ve Şam bölgesindeki değişik beldelere yolculuk yapmıştır Dimaşk'ın meşhur âlimlerinden *İmam*

140) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 322; *İbn Hacer*, *Durer*, IV, 61; *İbn Fehd*, *Lahzu'l-elhâz*, 150-151; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 205; *Zirikli*, *A'lâm*, VI, 286.

141) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 127; *İbn Hacer*, *Durer*, III, 75; *İnbâ'*, II, 75.

Zehebî, *İbn Kesîr* ve emsali gibi âlimlerden ders almıştır. Tefsir, hadis, tarih ve rical ilimlerinde müellifimizin bilgi ve tecrübelerinden istifade eden *Zerkeşî*, hadis usûluna dair hocasının *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*'ini ve bazı eserlerini ona arz eder. Müellifimizin kendisine verdiği icazetnâme ile birlikte memleketi Kahire'ye döner. *Zerkeşî*, Kahire'ye döndükten sonra ömrünün tamamını ders okutarak, fetva vererek ve eser te'lif ederek geçirir. Onun meşhur eserleri arasında tefsir ilimlerine dair *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an* ile hadise dair *el-İcâbe li îrâdi mestedrekethu Âişe ala's-sahâbe ve ğayrihâ* adlı kitapları bulunmaktadır.¹⁴²

4) Muhammed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (803/1400): *İbn Kesîr*'in ortanca oğludur. Ebu'l-Bekâ künyesiyle ve Bedruddîn unvanıyla tanınan Muhammed b. İsmail, 759/1358 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Babasından ve başkalarından ilim tahsil etmiştir. Ayrıca Kahire ve bazı beldeleri dolaşarak çeşitli ilimlerde kendisini yetiştirmiştir. Güzel hattı olan ve iyi ezberleme kabiliyetine sahip bulunan Muhammed, aynı zamanda babasının vefatından sonra Ümmü's-Sâlih Medresesi'nde ders okutmuştur. Babasının el-Bidâye ve'n-nihâye adlı tarihine kendi dönemindeki bazı hâdiseleri ilave etmek suretiyle tek ciltlik ta'lik çalışması yapmıştır. Timur'un Dımaşk'ı istilasında (803/1400) Remle'ye göç eden Muhammed b. İsmail, aynı sene içinde kırk dört yaşlarında orada vefat etmiştir.¹⁴³

5) Kâdî Sa'duddîn en-Nevevî, Sa'd b. Yusuf b. İsmail eş-Şâfi'î (805/1402): 729/1329'da Neva'da doğmuş, Dımaşk'a yerleşmiş, *İbn Kesîr* ve *İmam Zehebî* gibi dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır. *İbn Kesîr*'in te'lif ettiği *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*'i ezberleyerek müellifimize arzetmiş ve kendisinden hadis ve usulünü okutmaya dair icazetnâme almıştır. *Emevî Camii*, *Ümmü's-Sâlih*, *Nâsiriye* ve *Kaymeriye Medresesi* gibi ilim mahfillerinde ders okutmuş ve hadis tahdis etmiştir. Müellifimizin diğer talebesi *İbn Hiccî*, ders arkadaşı *Sa'duddîn en-Nevevî*'nin âlim, âbid ve cömert bir kişiliğe sahip olduğunu, ancak *Timur*'un Şam'ı istilası esnasında bütün servetini kaybederek fakir düştüğünü belirtir. Dımaşk'ta kadı olarak bir müddet vazife yapan *Sa'duddîn en-Nevevî*, buradan Filistin kazaskerliğine tayin edilmiş ve 805/1402'de orada vefat etmiştir.¹⁴⁴

142) İbn Hacer, *Durer*, III, 397-398; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 335.

143) İbn Hacer, *İnbâ'*, IV, 322; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VII, 35.

144) Şehâvî, *Dav'*, III, 254; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 232.

6) **Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sellâvî el-Harîrî ed-Dimaşkî (813/1410)**: 738/1338 senesinde Dimaşk'ta doğmuş, müellifimizden ve başkalarından hadis almış, müellifimizin talebesi olan *İbn Hiccî*'den de fıkıh okumuştur. Ayrıca kıraat ilminde de kendisini yetiştirmiş olan *Şihâbuddîn es-Sellâvî*, bir müddet Ba'lebek'te kadılık yapmıştır. Daha sonra Safed, Gazze ve Kudüs gibi beldelerde kadılık görevinde bulunan *es-Sellâvî*, bulunduğu beldelerde bazı ilim meclisleri tertip ederek ders okutmuştur.¹⁴⁵

7) **Şihâbuddîn İbn Hiccî, Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Hiccî b. Mûsâ es-Sa'îdî ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î (816/1413)**: 751/1350 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Babasından ve başkalarından ders okumuş, birçok şeyhten icazet almıştır. Hadis ilimlerine dair *İbn Kesîr* ve *İbn Râfi'* gibi meşhur muhhadislerin derslerine devam ederek icazetname almıştır. Rivayet ilimlerinde uzman hale gelen *İbn Hiccî*, müellifimizin vefatından sonra bazı medreselerde müderris olarak vazife yapmıştır. Ayrıca değişik ilim mahfillerinde ders okutmuş, fetva vermiş, eser te'lif etmiştir. Bu arada *Emevî Camii*'nde hatiplik yapmıştır. Dimaşk'ta ikamet eden *İbn Hiccî*, birkaç kez Kahire'ye giderek orada hadis tahdis etmiştir. Güzel hat sahibi olan *İbn Hiccî*, yaşadığı dönemin medrese ve diğer ilim mahfillerini anlattığı *ed-Dâris min Ahbâri'l-Medâris* adlı kitabın da müellifidir. Onun eserleri arasında *İbn Kesîr*'in *Bidâye*'sine yazdığı bir zeyl de mevcuttur. Bunlardan başka fıkıhla alakalı bazı kitaplar te'lif etmiştir. 816/1413 senesinde Dimaşk'ta vefat etmiştir. *İbn Hiccî*, hocası *İbn Kesîr*'in rivayet ilimlerinde temayüz eden değerli bir alim olduğunu ve altı sene onun derslerine devam ettiğini iftiharla anlatır. Ayrıca çözüme kavuşturamadığı pekçok meseleyi hocası *İbn Kesîr*'in kolayca hallettiğine dikkat çeken *İbn Hiccî*, onun ilminin fevkalade olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶

8) **'Abdulvehhâb b. İsmail b. Kesîr (830/1426)**: *İbn Kesîr*'in küçük oğludur. *Tâcuddîn* unvanıyla tanınan *'Abdulvehhâb* Dimaşk'ta doğmuştur. Erken yaşlarda babasının yanında hadis dersleri almıştır. Babasının vefatından sonra başkalarından da ders alan *'Abdulvehhâb*, rivayet ilimlerinde kendisini yetiştirmiştir. Dimaşk'ın bazı

145) Sehâvî, *Dav'*, II, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VII, 100-101.

146) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IV, 11; İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 46; Sehâvî, *Dav'*, III, 254; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-37; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VII, 117; Ziriklî, *A'lâm*, I, 105.

medreselerinde hocalık yapmış ve seksen yaşlarında vefat etmiştir.¹⁴⁷

9) **Şeyh İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î (833/1429):** Memlûklar döneminde yetişmiş en büyük ve en meşhur kıraat âlimi olan *İbnu'l-Cezerî*, aynı zamanda değerli bir hadis hafızıdır. 751/1350 senesinde Dimaşk'ta doğmuş, ilim tahsili için Kahire, İskenderiye, Hicaz ve diğer bazı beldeleri dolaşmış; pekçok hocadan hadis, tefsir, kıraat, fıkıh, usûl, maâni ve beyân dersleri almıştır. Genç yaşta *İbn Kesîr*'in ders meclislerine katılmış ve onun hadis ilimlerine dair birçok eserini okuyarak icazet almıştır. *Emevî Camii* ve başka yerlerde ders okutan *İbnu'l-Cezerî*, bir müddet kadılık makamında bulunmuştur. Bunun yanı sıra özellikle Dimaşk'ta *Dâru'l-Kur'an* adıyla medreselerin kurulmasında öncülük etmiştir. Bu medresinin başmüdürrisi de kendisi olmuştur. Daha sonra bu tür medreseler diğer beldelerde de yaygınlaşmıştır. Onun öncülük yaptığı bu *Dâru'l-Kur'an* medreselerinde ağırlıklı olarak Kur'an ilimleri ve kıraat dersleri okutulmuştur. Timur'un Batı seferinden Doğuya (Mâverâunnehir'e) dönüşünde (806/1403) ona tabi olan *İbnu'l-Cezerî*, bu münasebetle Semerkant, Horasan, Herat ve İsfahan çevresini dolaşmış; gittiği yerlerde ders okutmuştur. Daha sonra Şîrâz başkadılığında bulunmuştur. Seksen iki yaşında Şîrâz'da iken vefat eden *İbnu'l-Cezerî*, tefsir ve kıraat ilmi başta olmak üzere, hadis ve diğer ilimlere dair otuz civarında eser te'lif etmiştir. *Tabakâtu'l-kurrâ*, *Mukaddime fi'l-kirâa*, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.¹⁴⁸

147) Sehâvî, *Dav'*, V, 98.

148) Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, III, 85; Sehâvî, *Dav'*, IX, 255; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 392; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 204-206; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 45.

IV. ESERLERİ

İbn Kesîr, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tarih, rical ve biyografi sahasında değerli eserler te'lif etmiştir. Bu eserlerinden pekçoğu matbudur. Ancak onun neşredilmemiş birkaç elyazma eseri de bulunmaktadır. Bunlardan başka kaynaklarda zikredilen, fakat nerede olduğu bilinmeyen (kayıp) birçok eseri vardır. Gerek kayıp olan eserlerinin, gerekse elyazma olarak bulunan eserlerin ilim dünyasına kazandırılmasını ümit etmekteyiz.

Müellifimizin eserlerini ilim dallarına göre sıralayarak, matbû olanlara öncelik vermek suretiyle elyazma ve kayıp olanlara da temas edelim.

A. Tefsir İlimlerine Dair Eserleri

1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*

Müellifimizin en meşhur eserlerinden birisi olan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, -diğer adıyla *Tefsîru İbn Kesîr (İbn Kesîr Tefsiri)*- rivayet tefsirleri arasında en makbul ve muteber olanıdır. *İbn Kesîr*, geniş muhtevalı bu eserini her ne kadar bir rivayet tefsiri olarak te'lif etmiş olsa da, dirayeti de ihmal etmemiştir. Eserinde rivayetleri güzel bir sistem içinde tertip eden müellifimiz, sened ve metin tenkidi yönünden gerekli cerh ve ta'dîl değerlendirmelerine de yer vermiştir. Bu tefsirin genel tanıtımını, tefsirdeki üslubunu, rivayet ve dirayet yönünden takip ettiği metodları misalleriyle birlikte bir sonraki bölümde inceleyeceğiz.¹⁴⁹

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm üzerinde yapılan çalışmalar

a) *Ahmed Muhammed Şâkir*'in (1377/1958) bu tefsir üzerine '*Umdetu't-tefsîri ani'l-hâfız İbn Kesîr* adıyla yaptığı bir ihtisar çalışması bulunmaktadır.¹⁵⁰

b) *Muhammed Nesîb er-Rifâ'i*'nin dört ciltlik ihtisar çalışmasının adı ise *Teysîru'l-'aliyyi'l-kadîr li'htisâri Tefsîri İbn Kesîr*'dir.¹⁵¹

149) Çalışmamızın İkinci Bölüm'ünde *İbn Kesîr*'in tefsircilik yönünü genişçe inceleyeceğiz.

150) Mısır 1376/1956, Daru'l-Ma'ârif (Beş cilt).

151) Riyad 1410/1989, Mektebetu'l-Ma'ârif, Beyrut 1412/1992, Daru Lübnan.

c) *Muhammed Kerim Râcih*'in iki büyük cilt halinde hazırladığı ihtisar çalışması, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr* adıyla neşredilmiştir.¹⁵²

d) *Muhammed 'Ali es-Sâbûnî*'nin bu tefsir üzerine yaptığı ihtisar çalışması, *Muhtasarı Tefsiri İbn Kesîr* adıyla üç cilt halinde yayınlamıştır.¹⁵³

e) Bu tefsiri Türkçe'ye tercüme eden *Bekir Karlığa* ve *Bedrettin Çetiner*, diğer bazı tefsirlerden de ilaveler yaparak "*Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Tefsir-i İbn Kesîr)*" adını verdikleri bir çalışmayı 14 cilt halinde neşretmişlerdir.¹⁵⁴

f) *'Abdullaziz el-Hellâvî*, bu tefsirin İsrâ suresine ait ilgili bahisleri "*el-İsrâ ve 'l-mi'râc*" adıyla tahlil ederek neşre hazırlamıştır.¹⁵⁵

g) Eserdeki merfû rivayetlerin alfabetik fihristi, *Yusuf 'Abdurrahman el-Mar'aşlî*, *Muhammed Selîm İbrahim* ve *Cemal Hamdî Zehebî* tarafından hazırlanarak "*Fihrisu ehâdisi Tefsiri 'l-Kur'âni 'l-'azîm*" adıyla tek cilt halinde neşredilmiştir.¹⁵⁶

h) Bu tefsirin ilk Arapça baskısı, *Siddîk Hasan Han el-Kannûcî*'nin (1307/1889) *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdı'l-Kur'ân* adlı on ciltlik rivayet tefsirinin hâmişinde yapılmıştır.¹⁵⁷

ı) *Muhammed Reşid Rıza*'nın (1354/1935) neşre hazırlamasıyla *Beğavî Tefsiri* ile birlikte tab edilmiştir.¹⁵⁸

i) *İbn Kesîr*'in diğer eseri *Fezailu'l-Kur'ân* ile birlikte de matbûdur.¹⁵⁹

2. Fezâilu'l-Kur'ân

Kur'an-ı Kerim'in özellikleri, faziletleri ile Kur'an tarihine dair önemli bilgileri ihtiva eden bu eserinde müellifimiz, *Sahîhu'l-Buharî*'nin *Kitabu Fezâili'l-Kur'ân* bölümündeki rivayetleri esas almış ve kitabına da bu ismi vermiştir. *Tefsiru'l-Kur'âni 'l-*

152) Beyrut 1409/1988, Daru'l-Ma'rife.

153) Beyrut 1401/1981, Kuveyt 1402/1982; İstanbul 1987, Daru'l-Ensâr; Beyrut 1409/1989, Mektebetu Cidde.

154) İstanbul 1984, Çağrı Yay.

155) Kahire 1412/1992, Daru't-Talâi'.

156) Beyrut 1407/1987, Daru'l-Ma'rife. Bu fihristin alfabetik olmasının yanı sıra hadis referanslarının tefsirdeki sure ve ayet numaralarına göre de kaydedilmiş olması, bütün tefsir baskılarında kullanımı kolaylaştırmaktadır.

157) Bulak 1300 (Taş baskı).

158) Mısır 1343, Matba'atu'l-Menâr.

159) Mısır 1348.

'azîm'e bir zeyl olarak yazdığı bu kitabında müellifimiz, Kur'ân ilimlerine dair muhtasar bilgileri vermesinin yanı sıra, Kur'ân'ın temayüz eden özelliklerini, faziletlerini, kıraat yönünden tertîl üzere okunması, vahiy katipleri, Hz. Ebû Bekr döneminde Kur'an'ın toplanıp mushaf haline getirilmesi ve Hz. 'Osman döneminde çoğaltılıp değişik beldelere gönderilmesini anlatmaktadır.

Bazı Kur'ân ilimleriyle Kur'ân tarihine ait öz bilgileri ihtiva eden bu eser hakkında yapılan çalışmalar ise şöyledir:

a) *Ahmed Hamdî el-İmâm* tarafından yapılan bir ihtisar çalışması, *Muhtârât min Fezâili'l-Kur'ân* adıyla neşredilmiştir.¹⁶⁰

b) *Naci Topsakal*'ın ve ayrıca *İsa Akdeniz*'in yaptıkları Türkçe tercüme, *Kur'ân'ın Faziletleri* adıyla master tezi olarak sunulmuştur.¹⁶¹

c) *Mehmet Sofuoğlu* tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser, *Kur'ân'ın Faziletleri* adıyla tek cilt halinde neşredilmiştir.¹⁶²

d) *Sa'îd 'Abdumecid Mahmud*, *Züheyr Şefik el-Kubbî* ve *Muhammed İbrahim el-Bennâ* tarafından ayrı ayrı tahkik edilen bu eserin *Fezâilu'l-Kur'ân* adıyla tek ciltlik farklı baskıları yapılmıştır.¹⁶³

e) Müellifimizin tefsiri (*Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*) ile birlikte matbûdur.¹⁶⁴

B. Hadis İlimlerine Dair Eserleri

3. Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen el-hâdî li akvemi's-senen

Müellifimizin tasnif dönemi hadis kaynaklarına müracaat ederek derlediği geniş hacimli bir müsneddîr. Hadislerin çokluğu ve derli toplu halde bulunması yönüyle bir hadis ansiklopedisi özelliğine sahip olan bu eser, yakın döneme kadar elyazma halinde bulunmaktaydı. Değerli araştırmacı *'Abdulmu'î Emin Kal'acî*'nin tahkikiyle ilim

160) Kahire 1401/1981.

161) İstanbul 1971 (M.Ü. İlh. Fak., basılmamış Tez); İstanbul, tsz. (M.Ü.S.B.E., basılmamış tez)

162) İstanbul 1978, Türdav Yay.

163) Kahire 1371; Beyrut 1407/1987, Daru'l-Ma'rife; Kahire 1409/1989, Daru'l-Hadîs.

164) Mısır 1348.

dünyasına kazandırılan bu eser, hadisçiler tarafından *İbn Kesîr* 'in en meşhur eserlerinden birisi olarak nitelendirilmektedir.

Eserin tertibi ve kaynakları:

Bu eseri sahabenin alfabetik isimlerine göre tertip eden *İbn Kesîr*, herbir sahabî hakkında kısa ve öz bilgilere yer vermiş ve akabinden naklettiği hadisleri kaydetmiştir. Sahabeden önce az sayıda hadis rivayet edenleri (mukillûn) sıralamış; bunlardan erkek sahabîleri önce zikretmiş, ardından ismi mübhem geçenleri vermiştir. Daha sonra kadın sahabîleri alfabetik olarak sıralamış, mübhem olan kadın isimlerini de peşisıra tanzim etmiştir. Bundan sonra dört halifenin müsnedine yer vermiştir. En son kısımda ise çok hadis nakleden (muksirûn) sahabilerin müsnedlerini alfabetik olarak düzenlemiştir. Bu arada muksirûn sahabenin hadislerini, o sahabiden rivayet eden ilk raviye göre de tanzim etmeye dikkat etmiştir. Bundan başka herbir sahabînin müsnedinde ilk olarak onun adı, künyesi ve kısa biyografisine yer vererek başlamış, ardından naklettiği rivayetleri kaydetmiştir. Herbir rivayeti bazen başında, bazen sonunda hangi muhaddislerin tahrîç ettiğini belirtmiştir.

Eserine bir mukaddime ile başlayan müellifimiz, rivayetlerin durumu ve raviler hakkında cerh ve ta'dîl yönünden değerlendirme yapmayacağını ifade ederek, ravilerin durumu hakkında bu eserine bir mukaddime olarak te'lif ettiği "*et-Tekmil fî ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhil*"¹⁶⁵ adlı geniş rical kitabına müracaat edilebileceğini belirtmiştir. Ancak za'fiyeti şiddetli olan bazı ahkâm hadislerinin gerektiğinde cerh durumlarına dikkat çekeceğini söylemiştir. Yine bu eserindeki ahkâm hadislerine dair geniş bilgi edinmek isteyenlerin, fikhî yönden rivayetleri genişçe ele aldığı *el-Ahkâmu'l-Kubra*¹⁶⁶ adlı eserine müracaat edilmesini istemiştir.

Bu kitabını hazırlarken *İmam Ahmed* 'in (246/860) *Müsned* 'ini esas aldığını belirtmiştir. Ayrıca *Taberânî* 'nin (360/970) üç Mu'cem 'i, *Bezzâr* (292/904) ve *Ebû Ya'lâ* 'nın (307/919) *Müsned* 'i, *İbn Ebî Şeybe* 'nin (235/850) *Musannef* 'i ile *Kütüb-i Sitte* 'yi cem ettiğini söylemiştir. Mezkur kaynaklarda mükerrerleriyle birlikte 100.000

165) Müellifimizin *Camîu'l-mesânîd* adlı eserine bir mukaddime olarak yazdığı bu rical kitabının tamamı günümüze ulaşmamıştır. İleride temas edeceğimiz üzere, bu kitabın eksik olduğu ve elyazma halinde bulunduğu belirtilmektedir.

166) Ancak müellifimiz *el-Ahkâmu'l-Kubrâ* adını verdiği eseri tamamlayamamıştır. İleride bu eser hakkında bilgi vereceğiz.

civarında hadis olduğunu belirten *İbn Kesîr*, yeri geldikçe diğer hadis kaynaklarına da müracaat ettiğini ve özellikle ahkâm ifade eden rivayetlerde ise daha çok Kütüb-i Sitte'nin lafızlarını tercih ettiğini belirtmiştir.

Müellifimizin isimlerine temas etmediği diğer kaynakları şöyle sıralamak mümkündür: *İmam Mâlik*'in (179/796) *Muvatta*'ı, *Tayalisi*'nin (227/842) *Müsned*'i, *Sa'id b. Mansûr*'un (227/841) *Sünen*'i, *Ebû Bekr el-İsmâîlî*'nin (295/908) ve *Ebû Bekr el-Berkânî*'nin (425/1034) *cüzleri*, *'Abd b. Hamîd* (249/863) ve *Humeydî*'nin (219/834) *Müsned*'i, *Ziyâ el-Makdisî*'nin (643/1245) *el-Muhtâra*'sı, *İbn Ebî Dünyâ* (281/894), *Ebu's-Şeyh* (369/979), *İbn Hibban* (354/965), *Dârekutnî* (385/995), *Ebû Nu'aym* (430/1038), *Hâkim* (405/1014), *Hatîb el-Bağdâdî* (463/1071), *Beyhakî* (458/1066), *İbn 'Abdilber* (463/1070), *İbn 'Asâkir*, (571/1175) gibi muhaddislerin eserleri, sahabeyle dair telif edilen kitapların yanı sıra, tabakât (*İbn Sa'd* ve başkalarının), rical, sîre ve tarih, lugat ya da garîbu'l-hadis kitapları, zühd, ahlak ve diğer konularda yazılmış müstakil hadis cüzleri...

İbn Kesîr, hayatının son döneminde oldukça yoğun bir çalışma temposuyla hazırladığı bu eserini bitirmek üzere iken gözlerini kaybetmiştir.¹⁶⁷ Hatta bu eserin son bölümü olan *Ebû Hureyre Müsnedi* eksik kalmıştır. Bu sebeple müellifimiz, ehl-i hadisin aynı minval üzere *Ebû Hureyre Müsnedi*'ni tamamlamasını istemiştir.¹⁶⁸

Müellifimizin büyük bir titizlikle hazırladığı bu eser, tehzîb dönemine ait en geniş müsnedir. Her ne kadar bu eser, derleme bir hadis külliyyatı ise de, günümüze ulaşmayan pekçok asıl kaynaktaki rivayetleri de ihtiva etmesi sebebiyle temel kaynak derecesinde mütalâa edildiği de olur.

Eser hakkında yapılan çalışmalar

a) *İbn Hacer*'in kaydetmesine göre, *İbn Kesîr*'in oğlu *'Ömer b. İsmail* (783/1381), bu eseri bir nüsha yazmak suretiyle çoğaltmıştır.¹⁶⁹ Ancak günümüze ulaşan elyazmalardan birisinin istinsah tarihi 789/1387 olmasına rağmen, müstensihî hakkında herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Eksik olan diğer bir nüshanın gerek müstensihî,

167) Müellifimizin talebesi ve meşhur kıraat âlimi *İbnu'l-Cezerî* (833/1429), bu konuda şu bilgilere temas etmektedir: "*Câmi'u'l-mesânîd*'i geceleri de gaz lambasının titreyen ışıkları altında yazıyorduk. Hocam *İbn Kesîr* söylüyor, yanındakiler yazıyordu. Hatta bu sebeple onunla beraber benim de gözlerim zayıflamıştır." Bkz. Muhammed ez-Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dumaşkî*, s. 187.

168) *İbn Kesîr*, *Câmi'u'l-mesânîd*, I, 9 (Müellifin mukaddimesi).

169) *İbn Hacer*, *İnbâ'*, I, 47.

gerek istinsah tarihi bilinmemektedir.¹⁷⁰ Bu eksik nüshanın 'Ömer b. İsmail tarafından istinsah edilmiş olması muhtemeldir. Bununla beraber tam olan nüsha, 'Ömer b. İsmail'in vefatından sonraya tekabül etmektedir.

b) Bu eser, 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî tarafından tahkîk ve tahrîç edilerek 37 cilt halinde neşredilmiştir.¹⁷¹ Eserde 2714 sahabenin toplam 35.363 rivayeti mevcuttur. Bu rakamlara beş bin civarında rivayeti bulunduğu tahmin edilen *Ebû Hureyre Müsnedi*'nin de ilave edilmesi durumunda hadis sayısının 40 binin üzerinde olacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu eser, 'Ali el-Muttakî el-Hindî'nin 46.624 hadis ihtiva eden *Kenzu'l-Ummâl* adlı eserinden sonra en geniş hadis kaynağı durumundadır. Müellifimizin bu eseri, *merfû* rivayetleri ihtiva eden *Müsned* tarzında bir eser ise de, 'Ali el-Muttakî'nin *Kenzu'l-Ummâl*'i konulara göre tasnif edilen musannef tarzında bir eserdir ve içinde mevkuf rivayetler de bulunmaktadır.

Câmi'u'l-Mesânîd'deki sahabilerin ve rivayet ettikleri hadislerin sayıları hakkındaki genel rakamları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

CİTLER	SAHABE MÜSNEDİ	HADİS SAYISI
I-XVI. Ciltler	: 2702 Sahabeye ait mukillûn Müsnedleri	: 14.195 hadis
XVII. Cilt (İlk yarısı)	: <i>Ebû Bekr Müsnedi</i>	: 142 hadis
XVII. Cilt (Son yarısı)	: <i>'Osman Müsnedi</i>	: 213 hadis
XVIII. Cilt	: <i>'Ömer Müsnedi</i>	: 544 hadis
XIX. ve XX. Ciltler	: <i>'Ali Müsnedi</i>	: 1.094 hadis
XXI. ve XXIII. Ciltler	: <i>Enes b. Mâlik Müsnedi</i>	: 3.478 hadis
XXIV ve XXV. Cilt	: <i>Cabir b. 'Abdillah Müsnedi</i>	: 1.951 hadis
XXVI. Cilt	: <i>'Abdullah b. 'Amr Müsnedi</i>	: 789 hadis
XXVII. Cilt	: <i>'Abdullah b. Mes'ûd Müsnedi</i>	: 948 hadis
XXVIII. ve XXX. Ciltler	: <i>'Abdullah b. 'Ömer Müsnedi</i>	: 3.040 hadis
XXX. ve XXXII. Ciltler	: <i>'Abdullah b. 'Abbas Müsnedi</i>	: 3.879 hadis
XXXIII. Cilt	: <i>Ebû Sa'îd el-Hudrî Müsnedi</i>	: 1.293 hadis
XXXIV ve XXXVII. Ciltler:	: <i>'Âişe bint Ebî Bekr Müsnedi</i>	: 3.797 hadis
TOPLAM 37 Cilt	: 2714 Sahabe Müsnedi	: 35.363 hadis

170) Bu elyazma nüsha, yedi büyük cilt halinde *Daru'l-Kütüb el-Misriyye*'de bulunmaktadır. Kitabı neşre hazırlayan 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî, bazı nüshaları *Mektebetu Câmi'ati'r-Ribât*'taki eksik nüshadan karşılaştırarak tahkîk ettiğini belirtmiştir. Bkz. *Mukaddimetu Câmi'i'l-mesânîd*, s. 260.

171) Beyrut 1415/1994, Daru'l-Fikr. Müellifimizin eksik bıraktığı *Ebû Hureyre Müsnedi* de bu baskıda bulunmamaktadır. Bu da müellifimizden sonra eser üzerinde zeyl/tekmile çalışması yapılmamış olduğunu göstermektedir.

4. İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs

Müellifimizin hadis usûlüne dair te'lif ettiği bir eseridir. Hadis istılahları ve hadis usûlü hakkında kısa ve öz bilgileri içeren bu eserini, meşhur muhaddis *İbnu's-Salâh* 'Osman b. 'Abdirrahman eş-Şehrezûri'nin (643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs*'¹⁷² adlı kitabını esas alarak tasnif etmiştir. Müellifimiz, *İbnu's-Salâh*'ın eserini ihtisar ederek onun yer verdiği konuların bazılarını kendi aralarında birleştirmiş, bir kısmını ise yeni başlıklar altında tahlil etmiştir. Bazı konularda *İbnu's-Salâh*'ın görüşüne katılmadığını ifade eden müellifimiz, kendi görüş ve kanaatlerine de yer vermiştir.¹⁷³ Müellifimizin bu eserinde 65 bab altında incelediği konular, usûl yönünden daha sistemli ve daha öz bilgileri ihtiva etmektedir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

a) *Muhammed 'Abdurrezzak Hamza*, eseri tahkîk ederek orijinal adıyla tek cilt halinde neşre hazırlamıştır.¹⁷⁴

b) *Salâh Muhammed 'Avîza*'nın tahkîk ve ta'likatıyla yine orijinal adıyla tek cilt halinde yayına hazırlanmıştır.¹⁷⁵

c) *Ahmed Muhammed Şâkir*'in (1377/1958) bu eser üzerindeki tahkîk ve şerh çalışması, "*el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*" adıyla neşredilmiştir.¹⁷⁶ İlim dünyasında diğer çalışmalara nisbetle daha çok rağbet gören A. M. Şâkir'in bu şerhi, müellifimizin eserinin orijinal adını unutturarak *el-Bâ'isu'l-hasîs* adıyla şöhret bulmuştur.

5. Müsnedu's-Şeyhayn Ebî Bekr ve 'Ömer

Hz. Ebû Bekr ve '*Ömer*'in biyografilerini, söz ve uygulamalarını, naklettikleri hadisleri üç ciltlik bir çalışmada derleyen *İbn Kesîr*; ilk cildini *Hz. Ebû Bekr*'e, diğer iki

172) *Mukaddimetu İbni's-Salâh* adıyla da meşhur olan bu eserin çeşitli baskıları mevcuttur. Muâsır hadisçilerden *Nûruddîn el-'İtr* tarafından gerçekleştirilen tahkîk ve şerh çalışması en yaygın olanıdır. (Dımaşk 1404/1984, Daru'l-Fikr).

173) Bu konudaki bazı misalleri *İbn Kesîr'e Yöneltilen Tenkitler* başlığı altında inceleyeceğiz. Ayrıca çalışmamızın Üçüncü Bölümünde de bazı bilgilere yer vereceğiz.

174) Mekke 1353/1934.

175) Beyrut 1403/1983, 1409/1989, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.

176) Kahire 1355/1936, 1370/1951; Beyrut 1403/1983, 1408/1988.

cildi ise Hz. 'Ömer'e tahsis etmiştir.¹⁷⁷ Ancak bu eserin son iki cildi günümüze ulaşmıştır. İlk cildi ise kayıptır.¹⁷⁸

Mevcut iki ciltle ilgili çalışmalar ise şöyledir:

a) Hz. 'Ömer Müsnedi, Matar ez-Zehranî tarafından tahkik edilerek Müsnedu'l-Fârûk Emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs 'Ömer b. el-Hattâb ve akvâlih alâ ebvâbi'l-'ilm adıyla doktora tezi olarak sunulmuştur.¹⁷⁹

b) 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî tarafından tahkik ve tahriç edilen nüsha, Müsnedu'l-Fârûk Emîri'l-mü'minîn Ebî Hafs 'Ömer b. el-Hattâb ve akvâlih alâ ebvâbi'l-'ilm adıyla neşredilmiştir.¹⁸⁰

Elyazma veya Kayıp Olanlar

6. et-Tekmil fî ma'rifeti's-sikât ve'd-duafâ' ve'l-mecâhil

Müellifimizin sika, zaîf, meçhul ya da müphem olarak nitelendirilen bütün ravilere yönelik kapsamlı bir rical kitabıdır. Bu eserinde ravileri isimlerine göre alfabetik olarak tanzim eden *İbn Kesîr*, önce ravi hakkında kısa bilgilere yer vermiş, cerh veya ta'dîl yönünden ravinin durumunu veciz ifadelerle belirtmiş, bunun yanı sıra o raviden hadis tahriç eden muhaddislere bazı rumuzlarla işaret etmiştir.¹⁸¹ Bu eser, tertip ve üslup yönünden daha sonra te'lif edilen *İbn Hacer*'in *Takrîbu'l-Tehzîb*'ine benzemektedir.

Daha önce zikrettiğimiz üzere; müellifimiz, bu rical kitabını *Camîu'l-mesânîd* adlı eserine bir mukaddime olarak hazırladığını ifade ederek, ravilerin durumları hakkında bilgi edinmek isteyenlerin bu esere müracaat edebileceğini söylemiştir.¹⁸² Bu eserini hazırlarken hocalarından *Hâfız Mizzî*'nin (742/1342) *Tehzîbu'l-Kemâl*'inden ve *Hâfız Zehebî*'nin (746/1345) *Mizânu'l-İ'tidâl*'iyle diğer eserlerinden istifade ettiğini, ayrıca

177) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 27, V, 306, VII, 18; a. mlf., *Nihâye*, II, 312; a. mlf., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 224; a. mlf., *Câmi'u'l-mesânîd*, XVIII, 5; a. mlf., *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 202.

178) Bu eserin iki ciltlik elyazması, *İbn Kesîr*'in orijinal hattıyla (Müellif nüshası) günümüze intikal etmiştir. Bu yazma, Kahire'de Daru'l-Kütüb el-Mısriyye, Hadis Bölümü, 152 numarada kayıtlıdır.

179) *Câmi'atu Ummi'l-Kurâ*, Mekke tsz. (Basılmamış Doktora Tezi).

180) Mansûre 1412/1992, Daru'l-Vefâ (İki cilt).

181) Bkz. İbn Tağrîberdî, *Nucûm*, XI, 124; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 111; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunun*, I, 471; Şevkânî, *Bedr*, I, 153; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn*, I, 215; Kettânî, *Mustatrafe*, s. 210.

182) İbn Kesîr, *Mukaddimetu Cami'i'l-Mesânîd*, s. 200 (A. E. Kal'acî'nin mukaddimesi).

ricale dair daha başka kaynaklardan da yararlandığını ettiğini belirtmiştir. Araştırmacı fakihler ve hadisle ilgilenen âlimler için faydalı bir kaynak olduğu belirttiği bu esere *et-Tekmil fi ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhil* adını verdiğini söylemiştir.¹⁸³

Bu eserin elyazma nüshaları ve üzerinde yapılan çalışmalar

a) Kettânî, *İmâm Suyûtî*'nin bu eser üzerine bir *zeyl* yazdığını söylemiştir.¹⁸⁴

b) Eser, elyazma olarak bazı kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. Ancak birden fazla nüshaları olduğu ifade edilen bu eserin nüshaları eksiktir. Eserin yazmasının geniş hacimli beş cilt¹⁸⁵ olduğunu ifade edenlerin yanı sıra, dokuz cilt¹⁸⁶ olduğunu söyleyenler de vardır. *Brockelmann*, eserin elyazmasından sadece bir cildinin Ribat 219/k'da bulunduğunu söylemiştir.¹⁸⁷ *Ahmed Muhammed Şâkir* ise bu eserin son cildinin Medine kütüphanelerinden birisinde bulunduğunu, hatta bunun *İbn Kesîr*'in hayatında istinsah edilen bir nüsha olduğununun anlaşıldığını belirtmiştir.¹⁸⁸

b) Müellifimizin *Cami'u'l-mesânîd* adlı eserini tahkîk ve tahriç ederek neşre hazırlayan *'Abdulmutî' Emîn Kal'acî*, bu arada müellifimizin *et-Tekmil* adlı eseriyle ilgili yoğun çalışmalar yaptığını ve ayrıca eserin *Daru'l-Kütüb el-Mısriyye 24227/b*'de kayıtlı bulunan iki ciltlik elyazma nüshasına da ulaşmış bulunduğunu, diğer eksik ciltleri de araştırmaya devam ettiğini söylemiştir. Araştırmacı, bu eserin ulaşabildiği bütün nüshalarını tahkîk ederek, eksik de olsa neşre hazırlayacağını da haber vermektedir.¹⁸⁹

7. Şerhu Sahîhi'l-Buharî

İbn Kesîr, *Sahîhu'l-Buharî* üzerine geniş bir şerh yazmaya başlamış, ancak bu çalışması yarım kalmıştır.¹⁹⁰ Müellifimiz bazı eserlerinde bu çalışmasına şöyle temas etmiştir: "*İmâm Buharî, el-Câmi'u's-Sahîh*'in sahibidir. Onun hal tercemesini

183) İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 243.

184) Kettânî, *Mustatrafe*, s. 210. Ancak Suyûtî'nin bu çalışması kayıptır.

185) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; Şevkânî, *Bedr*, s. 153.

186) Şâkir, *Bâ'is*, s. 202'deki dipnot.

187) Brockelmann, *GAL (Suppl)*, I, 180.

188) Şâkir, *Bâ'is*, s. 202'deki dipnot.

189) İbn Kesîr, *Mukaddimetu Cami'i'l-mesânîd*, s. 200 (A.E. Kal'acî'nin mukaddimesi).

190) İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Tağrıberdî, *Nucûm XI*, 124; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 111; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231; Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 550; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn*, I, 215; Ziriklî, *A'lâm*, I, 320.

(biyografisini), yaptığım şerhin başında genişçe ele aldım.”¹⁹¹; “...*Buharî*’nin *es-Sahîh*’i üzerine yaptığım geniş şerhin *Kitabu Bed’i’l-vahy* bölümünde bu konuyla ilgili rivayetleri isnad ve metin yönünden tahlil ettim.”¹⁹² *İbn Kesîr*’in bu çalışması kayıptır.

8. *Ehâdisu’l-Usûl*

İbn Kesîr’in hadis ve fıkıh metodolojisiyle ilgili konuları rivayetlerle tahlil ettiği bir kitabıdır. Müellifimiz *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*’de “*Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra her kim Peygamber’e karşı çıkar ve mü’minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.*” (Nisâ 4/115) ayetini tefsir etmiş ve *İmâm Şâfi’î* ve başkalarının bu ayetten yola çıkarak, *ümme*tin icmâının dinde bir delil olduğunu istinbat ettiklerine temas etmiş ve sözünü şöyle tamamlamıştır: “Bu konuyla ilgili pekçok sahih hadis varid olmuştur. Biz de *Ehâdisu’l-Usûl* adlı kitabımızda bu rivayetleri ve farklı vecihlerini tahlil ettik.”¹⁹³

Ancak bu kitabı kayıptır; nerede olduğu bilinmemektedir.

9. *Muhtasaru Kitâbi’l-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen li’l-Beyhakî*

İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs’in mukaddimesinde bu kitabını *İmâm Beyhakî*’nin *el-Medhal ilâ Kitabi’s-Süneni’l-kubrâ* adlı eserine bir ihtisar çalışması olarak te’lif ettiğini belirten *İbn Kesîr*, bu çalışmasında önemli kaidelere yer verdiğini de bildirmiştir.¹⁹⁴

Ancak onun bu eseri kayıptır.

10. *Kitâbu’l-Mukaddimât*

İbn Kesîr’in fıkıh usûlüne dair te’lif ettiği eserlerden birisidir. Müellifimiz, *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*’inde bu kitabına bazı atıflarda bulunmuştur. Mesela mürsel hadisin dinde hüccet olup olmayacağı hususunu *Kitâbu’l-Mukaddimât*’ta genişçe ele aldığını,¹⁹⁵ bunun

191) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XI, 24.

192) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, III, 3, XI, 33. Bu şerhiyle alakalı *İbn Kesîr*’in zikrettiği diğer referanslar için bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, III, 454, IV, 106; a. mlf., *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 129.

193) *İbn Kesîr*, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, II, 366 (Nisâ 4/115 ayetinin tefsiri).

194) *İbn Kesîr*, *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 19.

195) *İbn Kesîr*, *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 48.

yanı sıra *şahsı* ve *hali meçhul ravi* ile *mestûr ravinin* hadisinin delil olup olmayacağı konusunu,¹⁹⁶ *kezzâb* ya da *müttehem bi'l-kizb ravilerin* tevbe ederek vaziyetini düzeltmesiyle sonraki rivayetlerinin kabul ya da reddi meselesini,¹⁹⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kimi sahabilere hadis yazmasını yasaklarken, kimisine cevaz vermesini de *Kitâbu'l-Mukaddimât*'ta tahlil ettiğini¹⁹⁸ belirtmiştir.

Müellifimizin bu eseri günümüze intikal etmemiştir.

11. el-Ezkâr ve fezâilu'l-a'mâl

İbn Kesîr'in me'sûr duâları ve zikirleri, belli zamanlarda yapılacak nafile ibadetleri tahlil ettiği bir eserdir. Müellifimiz, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'in başlarında bu çalışmasına şöyle temas etmektedir: “*İstiâze* hakkında birçok hadis vârid olmuştur. Bu rivayetlerin tamamını burada zikretmek konumuzu uzatacaktır. Konuyla ilgili rivayetleri ve meseleleri *Kitâbu'l-Ezkâr ve fezâil'l-a'mâl* adlı çalışmamızda genişçe ele aldık.”¹⁹⁹

İbn Kesîr'in bu kitabı günümüze ulaşmamıştır.

12. Cüz' fi'l-Ehâdîsi'l-vâride fî fazli'l-eyyâmi'l-'aşera min zi'l-hicce

Zilhicce ayının ilk on günüyle ilgili rivayetleri tahlil ettiği müstakil bir çalışmasıdır. Müellifimiz bu çalışmasına şöyle temas etmektedir: “Ayetteki “*eyyâm ma'lûmât=Belirli günler*” (Hacc 22/28) ifadesinin Zilhiccenin ilk on günü olduğuna işaret eden bazı rivayetler bulunmaktadır. Nitekim *Buharî*'nin *İbn 'Abbas*'dan merfû olarak naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Bu on günde yapılan amel, diğer günlerdeki yapılanlardan daha faziletlidir.*” buyurmuştur. Bunun cihattan da efdal olup olmadığı hususu kendisine sorulunca Rasûlullah (s.a.v.) şu cevabı vermiştir: “*Evet, cihattan da efdaldir; ancak şu var ki, bir insan nefisini ve malını feda ederek dönmek üzere cihada çıkmış olsun.*”²⁰⁰ *İbn Kesîr* sözünü şöyle sürdürmüştür: “Bu hadisi *Buharî*'den

196) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 97.

197) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 102.

198) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 132.

199) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 29 (Fâtiha 1/1 ayetinin tefsiri).

200) *Buharî, İdeyn* 11 [nr. 969].

başka *Müsned*, *Tirmizî*, *Ebû Davud*, *İbn Mâce* ve başkaları da rivayet etmişlerdir.²⁰¹ *Tirmizî* hadisin *hasen garîb sahih* olduğunu ve ayrıca bu babda *İbn 'Ömer*, *Ebû Hureyre*, *'Abdulah b. 'Amr* ve *Câbir*'den gelen rivayetlerin bulunduğunu söylemiştir. Ben de bu hadisin farklı tariklerini, yorum ve değerlendirmelerini müstakil bir cüzde inceledim.”²⁰²

Müellifimizin bu çalışması kayıptır.

13. Cüz' fi'r-Radd alâ hadîsi's-sicill

“O gün yazılı kağıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz” (Enbiyâ 21/104) ayetindeki “es-Sicill”in Hz. Peygamber’in bir kâtibi olduğu konusunda *İbn 'Ömer*'den nakledilen *mevkûf* bir rivayete temas eden *İbn Kesîr*, *Hatîb el-Bağdâdî*'nin (463/1071) tahriç ettiği bu rivayetin²⁰³ illetli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu konuda müstakil bir cüz te'lif ettiğini kaydeden *İbn Kesîr*, konuyla ilgili rivayet ve değerlendirmelere geniş yer verdiğini söylemiştir.²⁰⁴

Müellifimizin bu çalışması günümüze ulaşmamıştır.

14. Cüz' fi Hadîsi's-sûr

Sûr hadisi adı verilen uzun bir rivayet hakkındaki tahlil ve tenkitleri ihtiva eden bir çalışmasıdır. Müellifimiz En'âm 6/73 ayetinin tefsirinde bu çalışmasına temas etmektedir. *İbn Kesîr*, *Sûr hadisini* nakleden *Taberânî'nin* “Bu, meşhur bir hadistir” demesini tenkit etmekte ve bu rivayetin sened ve metin açısından illetli olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu konuyla ilgili hususları müstakil bir cüzde beyan ettiğini söylemiştir.²⁰⁵ Müellifimizin bu çalışması kayıptır.

201) *Tirmizî*, Savm 51 [nr. 754]; *Ebû Davud*, Sıyâm 61 [nr. 2438]; *İbn Mâce*, Sıyâm 39 [nr. 1727]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 75, 131, 132, IV, 350.

202) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 411 (Hacc 22/28 ayetinin tefsiri).

203) *Hatîb Bağdâdî*, *Tarîhu Bağdad*, VIII, 175.

204) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 378 (Enbiyâ 21/104 ayetinin tefsiri).

205) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 276 (En'am 6/73 ayetinin tefsiri).

C. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri

15. *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*

İbn Kesîr, meşhur Şâfi'î fakihî *Ebu İshâk İbrahim b. 'Ali eş-Şîrâzî*'nin (476/1083) Şâfi'î furûuna dair *et-Tenbîh* adlı eseri üzerinde şerh ve tahriç çalışması yapmıştır.²⁰⁶ *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh* adını verdiği bu eseri matbûdur.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

a) *Muhammed İbrahim el-Halîl* tarafından orijinal ismiyle tahkîk edilerek master tezi olarak sunulmuştur. Ancak bu çalışma yayımlanmamıştır.²⁰⁷

b) *Behcet Yûsuf Hamd* tarafından tahkîki yapılan eser, orijinal adıyla neşredilmiştir.²⁰⁸

16. *Tuhfetu't-tâlib bi ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*

Bazı kaynaklarda *Tahrîcu Ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib* adıyla da zikredilen²⁰⁹ müellifimizin bu eseri, *İbnu'l-Hâcib* künyesiyle bilinen *Mâlikî fakîhi* ve *usulcüsü Ebû 'Amr 'Osman b. 'Ömer ed-Duveynî el-Esnaî*'nin (646/1249)²¹⁰ fıkıh usûlüne dair *Muhtasaru'l-Müntehâ* adlı kitabına yapılan bir şerh ve tahriç çalışmasıdır.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

a) *'Abdullah 'Abdurrahman Muhsin*'in bu eser üzerine yaptığı bir tahkîk çalışması, orijinal ismiyle master tezi olarak sunulmuş, ancak basılmamıştır (tek cilt).²¹¹

206) müellifimizin bu eseri, kaynaklarda farklı isimlerde tanıtılmaktadır. Bununla beraber eser, kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmiştir. Mesela: *Tahrîcu ehâdisi edilleti't-Tenbîh* (İbn Hacer, *Durer*, I, 373), *Edilletu't-Tenbîh* (Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361), *Ahkâm alâ evbâbi't-Tenbîh* (Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 112; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, II, 237), *Ahkâmu't-Tenbîh* gibi (İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifin*, I, 215). Bu eserin Kültür Bakanlığı İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Böl. 375 numarada kayıtlı bulunan elyazmasındaki adı ise *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*'tir.

207) el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medine 1407 (Basılmamış master tezi).

208) Beyrut 1416/1996, Müessesetu'r-Risale (tek cilt).

209) Bkz. İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Tağrîberdî, *Nucûm*, XI, 123; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn*, I, 112.

210) *İbnu'l-Hâcib*, Esnâ beldesinde (Mısır'da) doğmuş (570/1174), Kahire'de ilim tahsil etmiş, Dimaşk'a yerleşmiş ve İskenderiye'de vefat etmiştir. Fıkıh, sarf, nahiv, usûl ve cedel ilimlerine dair kıymetli eserleri vardır. *Muhtasar* adlı bu eserini, altmış civarındaki fıkıh ve usûl kitaplarından tasnif ederek hazırladığı nakledilmektedir. Bkz. Zirikî, *A'lâm*, IV, 211.

211) Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, Riyad 1406 (Basılmamış master tezi).

b) *'Abdulğani Hamîd el-Kubeysî* tarafından tahkîki ve tahrîci yapılan eser, orijinal adıyla neşredilmiştir.²¹²

Elyazma veya Kayıp Olanlar

17. *el-Ahkâmu'l-Kubrâ*

İbn Kesîr, geniş bir fıkıh kitabı te'lif etmeye başlamış, ancak bu çalışması yarım kalmıştır. Bazı kaynaklar *İbn Kesîr*'in bu eserini *hac bahsine* kadar te'lif ettiğini, ancak gerisini tamamlayamadığını haber vermiştir.²¹³

Müellifimiz de bazı eserlerinde bu kitabına şöyle atıfta bulunmuştur: "Kıblenin tebdiliyle alakalı meseleleri *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de izah ettiğim gibi, *Kitabu'l-Ahkâmi'l-kubrâ*'da da genişçe ele aldım."²¹⁴; "Hz. *Peygamber*'in giydiği elbiseler (kostüm) hakkında meseleyi derinleştirirsek, bu fasıl çok uzayacaktır. Bu konu üzerinde *Kitabu'l-Ahkâmi'l-kubrâ*'daki *Libâs* bölümünde geniş bilgi vereceğim."²¹⁵

Ancak bu eserin sadece bir cildinin günümüze ulaştığı ifade edilmektedir. Bu nüsha ise, *Tunus*'taki *Daru'l-Kütüb el-Vatanî*'de 168 numarada kayıtlı bulunmaktadır.²¹⁶

18. *el-Ahkâmu's-Suğrâ*

İbn Kesîr, ahkâm hadislerini bablara göre derleyerek şerh ettiği bu eserini tamamlayamamıştır.²¹⁷ Bazı eserlerinde *el-Ahkâmu's-Sağîr* adıyla temas ettiği²¹⁸ bu çalışması kayıptır.

212) Mekke 1406/1986, Daru Hirâ (tek cilt).

213) Bkz. İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, XI, 123; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirin*, I, 111; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231.

214) İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 524.

215) İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 8. Müellifimizin bu eserine atıfta bulunduğu diğer referanslar için bkz. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 79, 327, 457, II, 199; *Câmiu'l-Mesânîd*, I, 11 (Müellifin mukaddimesi); *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 21, 202.

216) İbn Kesîr, *Tuhfetu'l-tâlib*, s. 22 (*Abdulğani el-Kubeysî*'nin mukaddimesi).

217) İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, XI, 123; Kâtib Çelebî, *Kesfu'z-zunûn*, I, 55.

218) İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 19, 202.

19. *el-Bulğâ ve'l-iknâ' fî halli mes'eleti's-semâ'*

Keşfu'z-Zunûn müellifinin temas ettiği gibi, bu eserinde *İbn Kesîr*, şarkı/mûsiki dinlemenin hükmünü delilleriyle birlikte tahlil etmiştir.²¹⁹

Müellifimizin bu çalışması kayıptır; nerede olduğu bilinmemektedir.

20. *Kitabu's-Sıyâm*

Oruçla ilgili hükümleri incelediği müstakil bir kitabıdır. Müellifimiz bu çalışmasına şöyle atıfta bulunmuştur: “Oruçla ilgili meseleleri *Kitabu's-Sıyâm*'da genişçe tahlil ettim.”²²⁰ Ancak bu kitabın nerede olduğu bilinmemektedir.

21. *Cüz' fî Butlânu vaz'î'l-cizye an Yahûdî Hayber*

İbn Kesîr, Yahudilerin Hz. *Peygamber* döneminde kendilerinden cizyenin kaldırıldığını iddia etmeleri hususunu beyan etmek gayesiyle telif ettiği bir kitabıdır.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm'de gayri müslimlerden alınacak cizye ve cizyenin hükümlerine temas eden *İbn Kesîr*, bu hükme Yahudilerin de dahil olduğunu söylemiş ve şu bilgileri kaydetmiştir (özetle): Yahudilerin iddialarından birisi şudur: Hz. *Peygamber*'in Hayber fethinde Yahudilerden cizyeyi kaldırdığı, Sa'd b. Muaz'ın da bu anlaşmaya şahitlik ettiği belirtilmektedir ki, bu haber asılsızdır. Çünkü Sa'd b. Muaz, bu tarihten yaklaşık iki yıl önce vefat etmişti. Onların tutarsız bir başka iddiaları ise, kendilerinden cizyenin kaldırılmasına dair başka bir anlaşmanın mazbatasını Hz. *'Ali*'nin tuttuğu hususudur. Ama Hz. *'Ali*'den böyle bir şey asla sadır olmamıştır... Bu konudaki rivayetleri ve tahlillerini müstakil bir cüzde genişçe beyan ettim.”²²¹ Bu eser kayıptır.

22. *Cüz' fî's-salâti'l-vustâ*

Müellifimizin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de temas ettiği bu çalışması, Bakara 2/238 ayetinde zikredilen “*es-salâtu 'l-vustâ (orta namaz)*” hakkında varid olan rivayetleri tahlil

219) Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, s. 1002.

220) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 309 (Bakara 2/183-185 ayetlerinin tefsiri).

221) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 170 (Bakara 2/81 ayetinin tefsiri). Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 219, V, 302, XII, 102, XIV, 19.

ettiği bir çalışmasıdır.²²² Ancak bu kitap günümüze intikal etmemiştir.

23. Cüz' fi's-Salâti 'ale'n-nebiy fi't-teşehhudi'l-ahîr

Namazda son oturuşta Hz. Peygamber (s.a.v.) üzerine salât ve selâm okumanın hükmünü tahlil ettiği bir çalışmasıdır. *İbn Kesîr* bir eserinde bu çalışmasına şöyle temas etmektedir: “*İmâm Şâfi 'î*’ye göre namazların son oturuşunda Rasulullah (s.a.v.) üzerine salât okumak vacibdir... Bu konudaki delilleri ve farklı görüşleri müstakil bir cüzde inceledik.”²²³ Müellifimizin bu kitabı kayıptır.

24. Cüz' fi'z-Zebîha elletî lem yuzker ismullâh aleyhâ

Allah'ın adı zikredilmeksizin boğazlanan hayvanların yenilip yenilmeyeceği konusundaki hükümleri incelediği bir kitabdır. Müellifimiz, “*Allah'tan başkasının adına kesilenleri yemeyiniz*” (En'âm 6/121) ayeti münasebetiyle bu çalışmasına temas ederek, dört mezhep imamlarıyla önde gelen fakihlerin bu konudaki görüşlerini ve delillerini tahlil ettiğini, ayrıca ihtilaflı bazı meselelere açıklık getirdiğini söylemiştir.²²⁴

Bu kitabın nerede olduğu bilinmemektedir.

25. Cüz' fi Mîrasi'l-ebeveyn ma'a'l-ihve

Anne ve babanın meyyitin kardeşiyle birlikte alacakları miras hisselerini açıkladığı bir kitabdır. Nisâ 4/11 ayetinin tefsirinde bu çalışmasına temas eden müellifimiz, ihtilaflı bir konu olan bu hususu müstakil bir çalışmada tahlil ettiğini, dolayısıyla burada tafsilata girmeyeceğini belirtmiştir.²²⁵ Ancak *İbn Kesîr*'in bu kitabı kayıptır.

26. Cüz' fi Katli'l-kilâb

İbn Kesîr, 749 (1348) senesinde yaşanan önemli olaylardan birisinin Şam ve Mısır bölgesini kapsayan büyük bir veba salgını olduğunu; ardından köpeklerin haddinden fazla

222) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 434 (Bakara 2/238 ayetinin tefsiri).

223) *İbn Kesîr, Manâkıbu'l-İmâm eş-Şâfi 'î*, s. 86.

224) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 333 (En'am 6/121 ayetinin tefsiri).

225) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 199 (Nisâ 4/11 ayetinin tefsiri).

çoğalarak insanlar için büyük tehlike arz ettiğini söylemiştir. Bu sebeple Kahire'deki Naibu's-Saltana'nın (Sultan yardımcısı) köpekleri öldürme emri verdiğini kaydeden müellifimiz, öldürmenin fikhî durumunu, delillerini ve selefın uygulamalarını müstakıl bir çalışmada tahlil ettiğini bildirmiştir.²²⁶ Onun bu çalışması günümüze intikal etmemiştir.

27. Cüz' fi Keffâreti'l-meclis

Tirmizî, Ebû Davud, Nesâî ve Hâkim'in tahriç ettikleri merfû bir rivayette, meclislerden kalkarken okunacak olan [sübhanek'e'llahumme ve bihamdik ve lâ ilâhe illâ ent estağfiruk ve etûbu ileyk] duasının oradaki günahlara keffaret olduğu nakledilmektedir.²²⁷ Bu rivayetin illetli olduğunu söyleyen İbn Kesîr, müstakıl bir cüzde konuyla ilgili bütün rivayetleri zikrederek farklı tariklerine ve illetlerine temas ettiğini belirtmiştir.²²⁸ Fakat müellifimizin bu kitabı kayıptır.

28. Cüz' fi Fazli yevmi 'arafe

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm'de "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Alah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın." (Bakara 2/199) ayetiyle ilgili olarak İbn 'Abbas'ın naklettiği "Hz. Peygamber (s.a.v.) arafe (Zilhicce'nin dokuzuncu günü) akşamı ümmeti için istiğfar etmiştir" hadisine temas eden İbn Kesîr, müstakıl bir cüzde arafe günüyle ilgili meseleleri genişçe ele aldığını, dolayısıyla burada tafsilata girmeyeceğini belirtmiştir.²²⁹ Müellifimizin bu kitabı kayıptır.

29. Cüz' fi Tathîri'l-mesâcid

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm'de bu çalışmasına temas eden İbn Kesîr, bu kitabında mescidin âdabı, temiz tutulması ve sünnete muhalif âdetlerden arındırılması gibi konuları izah ettiğini söylemiştir.²³⁰ Ancak bu çalışması günümüze ulaşmamıştır.

226) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 277.

227) *Tirmizî*, Da'avât 38 [nr. 3656]; *Ebû Davud*, Edeb 27 (nr. 4857-4859); *Nesâî*, Sehv 87 [nr. 1343]; *Müsned*, II, 369, 494, IV, 420, 425; *Hâkim*, *Müstedrek*, I, 536-537.

228) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 415 (Tür 52/47 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Bidâye*, XI, 37.

229) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Bakara 2/199 ayetinin tefsiri (I, 354).

230) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 248, VI, 66 (Bakara 2/125 ve Nûr 24/ 36 ayetlerinin tefsiri).

D. Tarih ve Biyografiye Dair Eserleri

30. *el-Bidâye ve'n-nihâye*

İbn Kesîr'in en meşhur çalışmalarından birisi olan *el-Bidâye ve'n-nihâye*, umûmî bir tarih kitabı ve aynı zamanda biyografik bir eserdir. Ayrıca bu eser, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim* adıyla inceleyeceğimiz bir sonraki kitabını da kapsamaktadır. Âlemin yaratılışından itibaren yaşadığı döneme kadar İslam tarihini "*el-Bidâye*" ismiyle ele aldığını belirten müellifimiz, âhir zaman haberleri, ümmetin gelecekteki durumu (fiten ve melâhim), kabir, ölüm ve ötesine dair haberleri ise "*en-Nihâye*" ismi altında inceleyeceğini söylemiştir. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, bidâyet (başlangıç) ve nihâyeti (son) kapsayan mânâsında geniş bir tarih kitabıdır.²³¹

Bununla beraber müellifimizden sonraki asırlarda bu eserin tarihe dair bölümleri, *el-Bidâye ve'n-nihâye* adıyla yaygınlaşmış, diğer kısım ise *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim* adıyla müstakil bir eser olarak şöhret bulmuştur. Aynı eser, günümüzde de bu minval üzere farklı iki kitap olarak neşredilmiştir. Biz de bazı iltibaslara meydan vermemek için aslen tek eser olan bu çalışmayı, yaygın olan şekliyle iki farklı kitap halinde inceleyeceğiz.

Kitabın muhtevası:

Bidâye, dört kısımdan oluşmaktadır: *Birinci Kısım*'da; arş, kürsi, gök, yerin mahiyetleri, canlıların yaratılması hakkında genel malumatlarla melek, cin ve şeytan gibi ruhanî varlıkların mahiyetleri ve yaratılış keyfiyetleri üzerinde durulmuştur. *İkinci Kısım*'da; Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlayan insanlık tarihi ile geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin haberleri anlatılmaktadır. Aynı zamanda *Peygamberler Tarihi (Kıyasu'l-Enbiyâ)* denilen bu kısım, eserin ilk cildini oluşturmaktadır. *Üçüncü Kısım*'da Hz.

231) Müellifimizin mukaddimedeki bazı açıklamaları ise şöyledir: "... Bu kitapta Allah'ın inayet ve tevfiğiyle mahlukatın yaratılışından başlayarak arş, kürsî, yer ve göklerle içindekilerden; melek, cin, şeytan ve Âdem'in yaratılış ve keyfiyetlerinden bahsedeceğim. Peygamberlerin kıssalarına, Benî İsrail dönemine, cahiliye günlerine ve Hz. Peygamber'in hayatına temas edeceğim. Hz. Peygamber'in sıresini ise daha tafsilatlı; sadırlara şifa verecek ve bir kısım illetleri bertaraf edecek tarzda beyan edeceğim. Bundan sonra da zamanımıza kadar geçen hadiseleri nakledeceğim. Ardından fiten, melâhim, kıyamet alametleri, kıyametin korkunç halleri ile sonrasında yaşanacak haşir ve neşirden, cennetle cehennemın vasıflarından, azab ve nimetlerden bahsedeceğim. Bütün bu hususlarla alakalı kitap, sünnet ve âsârda zikre konu edilen hususları da kaydedeceğim..." İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 11.

Peygamber'in bi'setinden önce ve sonraki hayatı; Arapların durumu, cahiliye dönemi ve Hz. *Peygamber*'in doğumundan vefatına kadar geniş hayatı anlatılmaktadır. Ayrıca Rasûlullah'ın tebliğ faaliyetleri, hicreti, savaşları, mucizeleri, vefatı, beşerî ve nebevî şahsiyeti (şemâli) gibi geniş bilgileri ihtiva eden ve *es-Sîretu'n-Nebeviyye* denilen bu kısım, eserin dörtte birini oluşturmaktadır. *Dördüncü Kısım*'da, Dört halife dönemiyle Emevîler, Abbasîler ve sonraki dönemde yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bu kısım, 767 (1366) senesinde son bulmaktadır.²³² Kitabın yarısını oluşturan bu kısımda hicretten sonraki hadiseler, kronolojik olarak tertip edilmiştir. Ayrıca her bir sene içinde vefat eden meşhur şahısların kısa biyografilerine de yer verilmiştir. Eser, tertip yönünden *Taberî*'nin *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*'u ile *İbnu'l-Esîr*'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'ine benzemektedir.

Bidâye üzerine yapılan çalışmalar:

a) Müellifin vefatından sonra oğlu *Ebu'l-Bekâ Muhammed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr* (803/1400), kendi dönemindeki tarihî olaylarla vefat eden şahısların biyografilerini tek ciltlik bir çalışmada tasnif ederek *Bidâye* üzerine bir zeyl yazmıştır.²³³ Ancak bu kitabın nerede olduğu bilinmemektedir.

b) Müellifimizin talebesi *Şihâbuddîn İbn Hiccî* (816/1413), *Bidâye* üzerine bir zeyl yazmıştır. 741-815 (1341-1412) senelerini kapsayan bu çalışmasının adı, *Tberu'l-ebşâr ve haberu'l-emsâr*'dır. *İbn Hiccî*'den sonra aynı minval üzere çalışma yapan *Takıyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe ed-Dimaşkî* (851/1447) ise, kendi dönemindeki olaylarla şahısların biyografilerini tek ciltlik bir kitapta tanzim etmiştir.²³⁴ Ancak müellifimizin eseri üzerine *İbn Hiccî*'nin yazdığı bu zeyl ile *İbn Kâdî Şuhbe*'nin zeylu'z-zeyli kayıptır.

c) *Ahmed b. Ebî Bekr et-Taberânî* (835/1431), *Bidâye* üzerine bir zeyl yazmıştır.²³⁵ Ancak bu çalışmanın nerede olduğu bilinmemektedir.

d) *İbn Hacer el-Askalânî* (852/1448), *Bidâye* üzerine *İnbâu'l-gumr bi enbâi'l-umr fi't-târîh* adını verdiği bir zeyl çalışması yapmıştır. Bu çalışma matbudur.²³⁶

232) Müellifimiz 774/1373 senesinde vefat etmesine rağmen bu eserinde yer verdiği bilgiler 767 (1366) senesiyle son bulmaktadır. Daha önce de temas ettiğimiz gibi *İbn Kesîr*'in vefatından birkaç sene önce gözlerini kaybetmiş olması sebebiyle bazı çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır.

233) *İbnu'l-İmâd, Şezerât*, VII, 35.

234) *İbn Kâdî Şuhbe, Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IV, 11; *İbnu'l-İmâd, Şezerât*, VII, 117-118; *Sehâvî, Dav'*, I, 270.

235) *Kâtib Çelebî, Keşfu'z-zunûn*, I, 228.

236) Beyrut 1406/1986, *Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye* (On cüz / beş cilt)

e) Yine *İbn Hacer* 'in bu eser üzerine yaptığı ihtisâr ve tahrîç çalışması vardır.²³⁷

f) *Bedruddîn el-'Aynî* (855/1451), *Ikdu'l-cumân fi târihi ehli'z-zeman* adını verdiği bir eserinde, müellifimizin *Bidâye*'de biyografilerine temas ettiği âlim ve idarecileri özetlemiştir. *el-'Aynî*'nin bu kitabı, *'Abdurrezzak et-Tantavî* tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²³⁸

g) *Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî* (1250/1834), *el-Bedru 'l-tâli' bi mehâsini men ba'de 'l-karn 'is-sâbi'* adını verdiği biyografik eserini tasnif ederken, hicrî yedinci ve sekizinci asırdaki âlim ve idarecilerin biyografilerini *İbn Kesîr* 'in *Bidâye* 'sinden derlemiştir. *Şevkânî* 'nin bu çalışması matbudur.²³⁹

h) Osmanlı müelliflerinden *Mahmud b. Muhammed Dilşâd eş-Şirvânî* (ö. ?), *İbn Kesîr* 'in *Bidâye* 'sini *Tercemetu 'l-Bidâye ve 'n-Nihâye (Terceme-i Târih-i İbn Kesîr)* adıyla Türkçe'ye tercüme ederek dönemin hükümdarı II. Murad Han'a sunmuştur.²⁴⁰

i) *Mehmet Keskin* tarafından dilimize tercüme edilen bu eser, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye BÜYÜK İSLÂM TARİHİ* adıyla neşredilmiştir.²⁴¹

i) Eserin muhtelif Arapça baskıları yapılmıştır. Ancak ilk baskılar tahkiksiz olup hatalardan sâlim değildir.²⁴² Eserin Haleb'deki Medresetu'l-Ahmediyye'de bulunan yazması²⁴³ bir komisyon tarafından neşredilmiştir.²⁴⁴

j) Eser, yakın dönemde *Ahmed Ebû Mulhim*, *Fuâd Seyyid*, *'Ali Necib Atvî*, *Mehdî Nâsiruddîn* ve *'Ali 'Abdussâtir* tarafından aslına uygun olarak tahkik ve tashih edilerek neşredilmiştir. Aynı heyetin tek ciltlik fihrist ve indeks çalışması da beraberinde tab edilmiştir.²⁴⁵

237) Bu çalışmanın günümüze ulaşan elyazması, *Mâ verade mine 'r-rivâye fi muhtasari 'l-Bidâye ve 'n-nihâye* adıyla Daru'l-Kütüb el-Mısriyye, Tarih Böl., 522 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

238) Kahire 1409/1989 (Dört cilt)

239) Beyrut tsz. (İki cilt)

240) Kâtib Çelebî, *Keşfu 'z-Zunûn*, I, 228. Bu çalışmanın günümüze ulaşan elyazma nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa Böl., Demirbaş no: 893-896; Ayasofya Böl., Demirbaş no: 2293-2996 ve Fatih Böl. Demirbaş no: 4265'te mevcuttur.

241) İstanbul 1994, Çağrı Yay. (Ondörd cilt).

242) Kahire 1348, 1351, 1358 ve Kahire 1932-1939 (Ondört cüz/Yedi cilt).

243) Eserin nüshaları, İstanbul başta olmak üzere dünyanın değişik elyazma kütüphanelerinde yaygındır. Geniş bilgi için bkz. Brockelmann, *GAL*, II, 48-49.

244) Beyrut 1386/1966 (Tahkiksiz baskı).

245) Beyrut 1408/1988, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye (Ondört cüz / Yedi cilt + Tek ciltlik fihrist)

31. en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim

el-Bidâye ve'n-nihâye'nin ikinci bölümü olan bu eser, müellifimizden sonraki dönemlerde müstakil bir kitap olarak yaygınlaşmıştır.²⁴⁶ Bu eserinde müellifimiz, Kur'an ve hadislerin bildirdiği âhir zaman olaylarına, fiten ve melâhime, kıyamet alâmetlerine, haşır ve neşre temas ederek, konuları başlıklar halinde incelemiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

a) Bu eserden cennetle ilgili bahisleri bir araya getiren *Yûsuf 'Ali Bedevî*, bu çalışmasını *Sıfatu'l-cenne ve mâ fihâ mine'n-na'îm el-mukîm* adıyla yayımlamıştır.²⁴⁷ Aynı bölüm, *Sıfatu'l-cenne* adıyla *Ârif Eymen* tarafından da neşredilmiştir.²⁴⁸

b) Eserin kıyamet alametleriyle ilgili konularını müstakil bir kitapta derleyen *'Abdullatif 'Âşûr*, bunu *'Alâmâtu yevmi'l-kıyâme* adıyla neşretmiştir.²⁴⁹

c) Eserdeki *Deccâl*'le ilgili kısımlar, *Muhammed 'Abdurrahim* tarafından derlenmiş ve *el-Mesîh ed-Deccâl* adıyla basılmıştır.²⁵⁰

d) *Muhammed Ahmed 'Abdulaziz*'in bu esere yönelik hazırladığı ihtisar ve ta'lîk çalışması, *en-Nihâye: el-Fiten ve ehvâlu âhiri'z-zemân* ismiyle yayımlanmıştır.²⁵¹

e) *İsmail b. Muhammed el-Ensari* bu eseri tahkîk ederek *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim* adıyla neşretmiştir.²⁵²

f) *Tâhâ Muhammed Zeynî*'nin yaptığı tahrir ve ta'lîk çalışması, *Kitâbu'n-Nihâye ev el-Fiten ve'l-Melâhim* adıyla basılmıştır.²⁵³

g) *Ahmed 'Abduşşâfi*'nin tahkîkini yaptığı çalışmanın adı ise *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*'dir.²⁵⁴

h) *Yûsuf 'Ali el-Bedevî*, eseri tahkîk ederek *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim el-vâkı'a fî âhiri'z-zemân* adıyla neşretmiştir.²⁵⁵

246) Bu konuda *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserin tanıtımında bilgi verilmişti. Biz de bu eserleri ayrı ayrı tanıtmayı uygun bulduk.

247) Dimaşk 1409/1989 (Tek cilt).

248) Beyrut 1413/1993 (Tek cilt).

249) Kahire 1400/1980, Mektebetu'l-Kur'ân; Tunus 1400/1980 (Tek cilt).

250) Kahire 1416/1996, Mektebetu's-Sünne (Tek cilt).

251) Beyrut 1408/1988, Daru'l-Cîl (Tek cilt); Kahire 1409/1989, Mektebetu't-Türâs (Tek cilt).

252) Riyad 1388/1968 (İki cilt); Beyrut 1404/1984, 1407/1987 Mektebetu'n-Nasr el-hadîsiyye (İki cilt)

253) Kahire 1389/1969, Daru'l-Kütüb el-hadîse (İki cilt).

254) Beyrut 1408/1988, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye (İki cilt).

255) Dimaşk 1414/1993, Daru İbn Kesîr (İki cilt).

32. *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*

Daha çok İslâm tarihiyle ilgili konulara yer verilen bu eserde, cihatla alakalı bazı fihki meselelere de temas edilmiştir. Müellifimizin bildirdiğine göre, 767/1365 senesinde Haçlılar'ın Memlûklar'a karşı İskenderiye üzerinden bir askerî çıkartma yapması üzerine dönemin İskenderiye nâibi *Emîr Mencek b. 'Abdillah (776/1375) İbn Kesîr* 'e bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda cihada teşvik eden ayet ve hadisleri kendisine yazmasını, ayrıca seferberlik hususundaki fetvaları da zikretmesini istemiştir. Buna mukabil *İbn Kesîr*, konuyla ilgili ayet ve hadislerin yanı sıra, fetvaları da ihtiva eden bir risale yazıp göndermiştir.²⁵⁶

Daha sonra bu risalesini genişleten *İbn Kesîr*, yaşadığı dönemdeki Müslümanlarla Haçlılar arasında vuku bulan savaşlara tafsilatlı olarak yer vermiştir. Eserin bu bölümü, yaşadığı dönemi anlatması yönünden tarihî bir vesika hükmünde olup orijinal bir kaynaktır. Haçlıların İskenderiye havalisinden saldırmalarını, İyâs mevkiinde Müslümanların onlara karşı koyarak geri püskürtüklerini ve diğer gelişen olayları sıcağı sıcağına anlatmıştır. Bundan başka *Hz. Peygamber*'in Tebuk seferinden başlayarak Şam bölgesinde yaşanan tarihî olaylara ve fetihlere -Şam, Irak, Kıbrıs, Kudüs ile havalisinin fethi gibi- temas etmiştir. Ayrıca İstanbul'un Emevîler döneminde kuşatılmasına ve Mağrip ülkeleriyle Endülüs'ün fethine de değinmiştir. Son olarak Fatımîler'in çöküşü ve Haçlılar'ın Kudüs ile bazı sahil şehirlerini istila edişini, anlatarak, *Salahuddîn Eyyûbî*'nin onlara karşı gerçekleştirdiği önemli mücadelelere yer vermiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar:

- a) İlk olarak Kahire'de tahkîksiz olarak basılmıştır.²⁵⁷
- b) *'Abdullah b. 'Abdirrahîm 'Useylan*'ın tahkîkiyle neşredilmiştir.²⁵⁸
- c) *Muhammed Zeynî*'nin tahkîkiyle de basımı yapılmıştır.²⁵⁹

33. *Kıyasu'l-enbiyâ*

İbn Kesîr'in müstakil bir eseri olmayan bu çalışma, bazı âlimler tarafından

256) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 330 vd.

257) Kahire 1347 (Tek cilt).

258) Beyrut 1400/1980, Müessesetu'r-Risâle (Tek cilt); Riyad 1402/1982, Daru'l-Livâ (Tek cilt).

259) Kahire 1413/1993, Daru'r-Raşâd (Tek cilt).

Bidâye 'deki Peygamberler tarihi bölümünün müstakil bir kitap haline getirilerek neşredilmesinden ibarettir.

Bu çalışmayı derleyen ve neşre hazırlayanlar:

- a) *Mustafa 'Abdulahid*.²⁶⁰
- b) *'Abdulkadir Ahmed 'Atâ*.²⁶¹
- c) *'Abdulhamid Baltacî, Muhammed Vehbe Süleyman, Ma'rûf Zurayk*.²⁶²

34. es-Sîretu'n-Nebeviyye

Bu kitap da müellifimizin müstakil bir eseri olmayıp, bazı araştırmacılar tarafından *Bidâye* 'deki *Hz. Peygamber*'in hayatı ve şemailini ihtiva eden bir bölümlerin ayrı bir kitap halinde neşredilmesinden ibarettir.²⁶³

Bu çalışmayı derleyen ve neşre hazırlayanlar:

- a) *Mustafa 'Abdulahid*'in çalışması; *es-Sîretu'n-Nebeviyye li 'bn Kesîr*.²⁶⁴
- b) *Muhammed İd el-Hatravî* ve *Muhyiddîn Mestû*'nun çalışması; *el-Fusûl fî sîreti 'r-rasûl*.²⁶⁵
- c) *Ahmed 'Abduşşâfi*'nin çalışması; *es-Sîretu'n-Nebeviyye*.²⁶⁶
- d) İlgili bölümleri ihtisar eden *Muhammed 'Ali Kutub*, bu çalışmasını *Muhtasaru Sîreti'n-Nebeviyye li 'bn Kesîr* adıyla neşretmiştir.²⁶⁷

35. Şemâilu'r-Rasûl ve delâilu nubuvvetih

İbn Kesîr'in müstakil eserlerinden olmayan bu kitap, bazı araştırmacılar tarafından *Bidâye* 'den derlenen bir çalışmadır. *İbn Kesîr*, *Hz. Peygamber*'in şemâili ve nübüvvetinin delilleriyle ilgili olarak *İbnu'z-Zemlekânî* künyesiyle bilinen hocası *Şeyhulislâm*

260) Kahire 1388/1968, Matba'atu Dâri't-te'lif (İki cilt); Kahire 1398/1978, Daru'l-Kütüb (İki cilt).

261) Beyrut 1402/1982, Daru İhyâi't-türâs el-'Arabî ve el-Mektebetu'l-İslâmî (İki cilt).

262) Dimaşk 1412/1992, Daru'l-Hayr (İki cilt).

263) Her ne kadar bu kitabın *İbn Kesîr* 'e ait müstakil bir eser olduğunu iddia edenler olsa da, bu kitabın nâşirlerinin de belirttiği gibi, doğrusu bunun *Bidâye* 'den derlendiğidir.

264) Kahire 1384/1964, 1387/1966; Beyrut 1396/1976, 1399/1979 (Dört cüz/İki cilt).

265) Beyrut 1399/1979 Daru'l-Kalem; Dimaşk 1400/1980, 'Ulûmu'l-Kur'ân; Riyad 1402/1982, Daru'l-livâ; Beyrut 1400/1980, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye; Medine 1413/1992, Daru't-Türâs. (Bu baskılar ikişer ciltten ibarettir.)

266) Beyrut 1410/1990, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye (İki cilt).

267) Beyrut 1402/1982, Daru'l-Mesîre (Tek cilt).

*Kemaluddîn Ebu'l-Meâlî Muhammed b. 'Ali el-Ensârî es-Simâki'nin (727/1327) değerli bir eseri olduğunu ve bu eserini tamamlamadığını ifade ederek, Bidâye'deki es-Sîretü'n-Nebeviyye kısmında bu eseri özetleyeceğini ve ayrıca başka kaynaklardan da istifade ederek konuyu genişçe ele alacağını belirtmiştir. Bu sayede hocasının kitabının tamamlanmış olacağını da sözlerine eklemiştir.*²⁶⁸

Hz. Peygamber'in şemâili, mu'cizeleri ve peygamberliğinin delilleri üzerinde geniş bilgilere yer verilen ve ilgili rivayetlerin güzel bir sistem içinde tertip edilen bu kısım, aşağıdaki araştırmacılar tarafından derlenerek neşre hazırlanmıştır:

a) *Mustafa 'Abdulvahid'in hazırladığı çalışma, Şemâilu Rasûlillah ve delâilü nubuvvetih ve fezâiluh ve hasâisuh* adıyla neşredilmiştir.²⁶⁹

b) *Muhammed 'Abdulaziz el-Hellâvî'nin neşre hazırladığı çalışma ise Delâilü'n-nubuvve ve mu'cizâti'n-nebî* adı altında yayımlanmıştır.²⁷⁰

c) *Hamze en-Neşratî - 'Abdulazîz Ferağlî - 'Abdulhamid Mustafa* tarafından yapılan tahriç ve ta'lîkat çalışması, *Mu'cizâtu'n-Nebî* adıyla neşredilmiştir.²⁷¹

36. Mevlidu Rasûlillâh

Bu kitap da *İbn Kesîr'in Bidâye'sinden derlenen bir çalışmadır. Hz. Peygamber'in doğumu ve çocukluk döneminin anlatıldığı bölüm*²⁷² aşağıdaki araştırmacılar tarafından müstakil bir kitap olarak neşredilmiştir.

a) *Salahuddîn el-Muneccid'in Mevlidu Rasulillah* adlı çalışması,²⁷³

b) *Yasin Mahmud es-Sevvâs ve Mahmûd el-Arnaut'un çalışması Mevlidu Rasulillah* adıyla basılmıştır.²⁷⁴

268) İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 258. Ancak *İbn Kesîr'in temas ettiği bu hususu yanlış anlayan bazı müellifler, onun bu konuda müstakil bir kitabı olduğunu zannederek Tekmilü /Tekmiletu kitabi İbni'z-Zemlekânî fi'l-mu'cizâti'n-nebeviyye ve delâilü'n-nubuvve* adındaki bir eseri olabileceğini söylemişlerdir. Fakat arzettiğimiz gibi onun böyle müstakil bir kitabı yoktur. Konuyla ilgili müellifimizin kaleme aldığı bölüm, *Bidâye'nin VI. Cüz'ündeki bahislerdir.*

269) Beyrut 1387/1967, Daru'l-Ma'rife (Tek cilt).

270) Kahire 1416/1996, Mektebetü'l-Kur'an (Tek cilt).

271) Kahire, tsz., Mektebetü'l-kayyime (Tek cilt).

272) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 242-275.

273) Beyrut 1381/1961, Daru'l-Kitâb el-cedîd (Tek cilt).

274) Dimaşk 1407/1987, Daru İbn Kesîr (Tek cilt).

37. *el-Haccetu'l-vedâ'*

Bu kitap da *İbn Kesîr*'in *Bidâye*'sinden derlenen bir çalışmadır. *Hz. Peygamber*'in hac ve umre uygulamaları, hutbeleri ve konuyla ilgili diğer rivayetlerin incelendiği bölüm²⁷⁵ *Mustafa 'Abdulvâhid*'in neşre hazırlamasıyla yayımlanmıştır.²⁷⁶

38. *el-Mesîh 'İsâ b. Meryem*

İbn Kesîr'in müstakil bir eseri olmayan bu kitap, *Bidâye*'den derlenen bir çalışmadır.²⁷⁷ *'Abdurrahman Hasen Mahmud*, konuyla ilgili kısımları derleyip tahric ederek neşretmiştir.²⁷⁸

39. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*

Müellifimizin *Şâfi'î* alimlerine yönelik hazırladığı bir tabakât kitabıdır. Biyografik bir çalışma olan bu eserinde müellifimiz, *İmam Şâfi'î* (204/819) döneminden başlayarak 710/1310 senesine kadar yetişmiş *Şâfi'î* fakihlerini vefat tarihlerine göre on tabakada incelemiştir.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar

a) Müellifimizden sonra *el-'Abbâdî* (792/1389), VIII/XIV. asır *Şâfi'î* fakihlerini iki tabakada inceleyerek bu eser üzerine tek ciltlik zeyl (tekmile) çalışması yapmıştır. Eser, bu son şekliyle üç cilt ve oniki tabakadan müteşekkil olup *Muhammed Zeyn - Ahmed 'Ömer Hâşim ve Muhammed Garb*'ın yaptığı bir tahkîk çalışması neticesinde *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'îyyîn* adıyla neşredilmiştir.²⁷⁹

b) Eserin orijinalini bazı tasarruflarla yeniden tertip eden *Takiyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe* (*Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î* ö. 851/1447), IX/XVI. asırda yaşamış *Şâfi'î* fakihlerini de ilave ederek kitabın muhtevasını genişletmiştir. Ancak daha sonra geçmiş döneme ait bazı şahısların -fakîh olmadıklarını gerekçe göstererek - biyografilerini eserden kaldıran *İbn Kâdî Şuhbe*, bazı âlimleri de ilave ederek yeniden

275) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye, VI/222* vd.

276) Beyrut 1406/1986, *Daru'l-Kur'ân* (Tek cilt).

277) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye, II, 43-93*.

278) Kahire 1406/1986, *Mektebetu'l-âdâb* (Tek cilt).

279) Kahire 1413/1993, *Mektebetu's-sekâfe ed-dîniyye* (Üç cilt).

tanzim etmiştir. Bu arada bazı biyografileri de kısaltmıştır. Ne var ki, 'Abdulâm Hân'ın tahkik ve ta'likiyle neşredilen bu eser, müellifimize nisbet edilmemiş, bunun yerine *İbn Kâdi Şuhbe*'nin bir eseri olarak şöhret bulmuştur.²⁸⁰

40. Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfi'î

İbn Kesîr'in İmâm Şâfi'î'nin (204/819) biyografisini, ilmî şahsiyetini, şemâilini, eserlerini, ictihatlarını ve menkıbelerini incelediği bir monografi çalışmasıdır.²⁸¹

Bu eser *Halil İbrahim Molla Hâtır*'ın tahkikiyle yine *Menâkıbu'l-imâm eş-Şâfi'î* adıyla neşredilmiştir.²⁸²

Elyazma veya Kayıp Olanlar

41. el-Kevâkibu'd-derârî fi't-târîh

Bidâye'de kısa biyografilerine temas ettiği âlim ve idarecileri müstakil bir kitapta derleyen *İbn Kesîr*, el-Kevâkibu'd-derârî fi't-târîh adını verdiği üç ciltlik bir çalışma tasnif etmiştir.²⁸³

Bu esere ait elyazma nüshalardan sadece son cildi günümüze ulaşmıştır.²⁸⁴

42. Menâkıbu İbn Teymiyye

Hocası *Şeyhulislam İbn Teymiyye*'nin (728/1328) biyografisini, ilmî şahsiyetini,

280) Beyrut 1408/1987, Daru'n-Nedve el-cedid (Dört cüz/İki cilt).

İbn Kâdi Şuhbe, müellifimizin *Tabakât*'i üzerinde tasarrufta bulunarak yeniden tertip edilmiş gasesini şöyle açıklamaktadır: "Müellif (*İbn Kesîr*), Şâfi'îlerden fakih olmayan bazı kimselere yer vermiştir. Ayrıca bazı hal tercemelerini (biyografi) geniş tutmuştur. Ben de bu eserin bazı yerlerini ihtisar ederek birkaç hal tercemesini kaldırdım. Gerekli gördüğüm şahısların biyografilerini de ilave ederek eseri yeniden tanzim ettim." Bkz. a. mlf., *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 86.

281) İsmail Paşa, *el-Vâzihu'n-nefis fi menâkıbi'l-imâm Muhammed b. İdrîs* adlı eseri yanlışlıkla müellifimize nisbet etmektedir. Oysa Kâtib Çelebi'nin kaydettiği bilgilere göre mezkûr eser, *Hasen b. Huseyn b. Hamkâh Hemedânî*'ye (405/1014) aittir. Bkz. İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, V, 215; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, IV, 700.

282) Riyad 1412/1992, Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi'î (Tek cilt).

283) Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1521; İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, I, 215; Salâhuddîn el-Muneccid, *Mu'cemu'l-muerrihîn ed-Dumaşkiyyîn ve âsâruhum el-mahtûta ve'l-matbû'â*, s. 204.

284) *Kültür Bakanlığı Beyazıt Devlet Kütüphanesi 5016 numarada* kayıtlı bulunan bu üçüncü cilt, *nesih* hatla yazılmış olup 100 varaktır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî bilinmemektedir.

vasıflarını, ictihat ve fetvalarını derlediği bir monografi çalışmasıdır. Müellifimiz bu eserine şöyle temas etmektedir: “Birçok çok müellif, gerek müstakil, gerekse kitabının belli bir kısmında *İbn Teymiyye*’nin hayatını, faaliyetlerini ve görüşlerini incelemiştir. Ben de müstakil bir kitapta bu yazılan bilgileri tasnif ederek, onun hayatını, faziletlerini, cesaretini, keremini, hayırhah oluşunu, züht, takva ve ibadet yönünü, pekçok ilimde geniş bilgi sahibi olduğunu, kitap ve sünnete göre ictihatlarını, fikhî görüş ve tercihleriyle fetvalarını inceledim.”²⁸⁵

Ancak bu eser kayıptır.

43. Cüz' fi Fethi'l-Kostantîniyye

İbn Kesîr’in İstanbul’un fethiyle alakalı rivayetleri tahlil ettiği bir kitabıdır. Müellifimiz bu çalışmasına şöyle temas etmektedir: “Müslümanlar pekçok beldeyi fethedecek ve birçok devleti dize getireceklerdir. Kısra ve Kayser’e galip gelecekler, hazineleriyle birlikte mülklerini ganimet olarak Allah yolunda infak edeceklerdir. Nitekim *Hz. Peygamber* (s.a.v.) ümmetine Kostantîniyye’yi (İstanbul) bütün servet ve mülküyle birlikte fethedeceğini haber vermiştir. Hatta bazı rivayetlerde Müslümanların Rumları misli görülmemiş bir şekilde yeneceğinden bahsedilmektedir. Ben de bu konudaki rivayetleri ve yorumlarını müstakil bir cüzde inceledim.”²⁸⁶

Müellifimizin bu kitabının nerede olduğu bilinmemektedir.

E. Kelâma Dair Eserleri

44. Bidâyetu'l-halk

Müellifimizin müstakil bir eseri olmayıp, bazı araştırmacılar tarafından Bidâye’den derlenip neşredilen bir çalışmadır. Bidâye’nin ilk bölümünde âlemlerin, melek, cin/şeytan, insan ve diğer mahlukatın yaratılışı hakkındaki meseleleri rivayetlerle tahlil etmiştir.²⁸⁷

285) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 145.

286) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 39 (Âl-i İmrân 3/55 ayetinin tefsiri).

287) İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 12 vd.

İlgili kısım, aşağıdaki araştırmacılar tarafından derlenerek neşre hazırlanmıştır:

a) *İbrahim Muhammed Cemel*'in dirâset, tahkîk ve tahrîciyle yayına hazırlanmıştır.²⁸⁸

b) *'Abdulkadir Ahmed Atâ*'nın tanzim ve ta'lik çalışması.²⁸⁹

Elyazma veya Kayıp Olanlar

45. *Sıfatu'n-Nâr*

Cehennemın vasıflarını, tabakalarını, bekçilerini, vs. rivayetlerle tahlil ettiği bir kitabıdır. Müellifimiz, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de *Taberî*'nin *Eş'as b. 'Abdillah el-A'mâ*'dan mevkuf olarak, *İbn Merdûye*'nin *Enes b. Malik*'ten merfû olarak tahrîç ettikleri bir rivayete temas etmiş ve cehennemın vasıfları hakkında bu rivayetlerin yanı sıra diğer rivayetleri *Sıfatu'n-nâr* adlı müstakil bir çalışmasında tahlil ettiğini haber vermiştir.²⁹⁰

Ancak *İbn Kesîr*'in bu kitabı kayıptır.

46. *Cüz' fî Duhûli mu'minî'l-cin el-cenne*

İman etmiş cinlerin cennete gireceklerini haber veren rivayetleri tahlil ettiği bir kitabıdır. *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de Ahkaf 47/31 ayeti münasebetiyle cinlerden inanmış kimselerin cennete gireceklerini belirtmiş ve bu konuda hazırladığı müstakil bir çalışmasında meseleyi genişçe ele aldığını bildirmiştir.²⁹¹

Müellifimizin bu kitabı kayıptır.

288) Riyad 1386/1966 (Tek cilt), Beyrut 1386/1966 ve Beyrut 1408/1988 (Tek cilt).

289) Beyrut 1402/1982 (Tek cilt), Amman 1405/1985 (Tek cilt).

290) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 490 (Kâri'a sûresinin tefsiri).

291) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 279 (Ahkâf 47/31 ayetinin tefsiri).

İKİNCİ B Ö L Ü M

İBN KESİR'İN İLMÎ ŞAHSİYETİ

İKİNCİ B Ö L Ü M

İBN KESİR'İN İLMÎ ŞAHSİYETİ

I. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlayan *İbn Kesîr*, ilk fikhî bilgileri ağabeyi *Şeyh 'Abdulvehhab'*dan almıştır. On yaşlarında kıraat ve tecvid derslerini ikmal ederek Kur'ân hafızı olmuştur.²⁹² Yine aynı dönemlerde sarf, nahiv vs. gibi âlet ilimlerini tahsil ederek ulûm-u âliyyeye yönelmiştir. Dımaşk'ın meşhur âlimlerinden hadis, tefsir, tarih, rical, fıkıh vs. gibi rivayet ve dirayet ilimlerini tahsil ederek birçok hocadan icazet almıştır. O, genç yaşlarda kazandığı ilmî birikim ve vukûfla birçok sahada ilim otoritesi haline gelmiştir. Hayatının geriye kalan dönemini ilmî çalışmalara veren *İbn Kesîr*, bir taraftan ilim mahfillerinde ders okutmuş, diğer taraftan değerli eserler te'lif etmiştir.

Mütedeyyin bir âilede neş'et eden *İbn Kesîr*, her ne kadar babasını erken yaşta kaybetmesine rağmen, ilim erbabından olan büyük ağabeyi 'Abdulvehhab tarafından himaye görerek ilim tahsiline yönelmiştir. İlimlerde vukûf kazandıktan ve hocalarından birçok icazet aldıktan sonra ders vermeye yönelmiş ve tefsir, hadis, vs. gibi ilimleri pekçok talebeye okutmuştur. O, yeri geldikçe idarecilere nasihat babından bazı hatırlatmalarda da bulunmuştur.

Dinî ilimlerin karakteristik özelliği, birbirleriyle iç içe ve irtibatlı olmalarıdır. Bu nedenle din âlimi olabilmek, sadece bir ilimde değil, birçok ilimde vukûf sahibi olmakla mümkündür. Şüphesiz müellifimiz de pekçok ilimde söz sahibi bir din âlimidir. Öyle ki,

292) *İbn Kesîr, Bidâye, XIV, 150, 312.*

onun gerek muâsırlarının ifadelerinden ve gerekse te'lif ettiği seçkin eserlerinden, dinî ilimlerin hemen hepsinde otorite haline geldiğini, rivayet ve dirayet yönünün fevkalâde olduğunu görmekteyiz.

Pekçok ilim erbabı, özellikle rivayet ilimlerindeki üstün meziyetlerine temas ederek onun inceleyici, araştırmacı, tahkikçi, tenkitçi, terkip ve tasnifçi bir şahsiyet olduğunu belirtmişlerdir. Elbette onun İslâmî ilimlerdeki bu seçkin konuma ulaşmasında şahsî karizmasının yanı sıra, yaşadığı ortamın ilmî hareketliliğinin de büyük rolü vardır. Nitekim onun yetiştiği Dımaşk, o dönemde ilmin beşiği haline gelmişti. Özellikle Bağdat'ın harabından sonra Şam bölgesinin en seçkin ilim merkezi haline gelen Dımaşk, öte yandan Mağrib ve Endülüs ülkelerinden göç eden âlimlerin de rağbet ettikleri bir şehirdi.

Birçok sahadaki kemiyet ve keyfiyet yönünden üstün vasıfları haiz eserleriyle ilim dünyasında büyük bir şöhrete ulaşan *İbn Kesîr*, hususiyle rivayet ilimlerine dair yaptığı fevkalâde terkipler, tahliller, tespitler, kritik ve analizlerle büyük rağbet görmüştür. Nitekim bu özelliklerinden dolayı tefsir sahasında tenkitçi bir müfessir olarak iştihar eden Müellifimiz, hadis ilimlerinin de önemli otoritelerinden birisi sayılmaktadır.

Onun, rivayet ilimleri yönünden seçkin vasıflarından birisi de, münekkitliğidir. Özellikle eserlerinde kaydettiği rivayetlerin çokluğunun yanı sıra, rical ve metin tenkidinde isabetli kritik ve analizleriyle de hadis ilminin önemli otoritelerinden olduğu gözlenmektedir. O, tefsir ve tarih kaynaklarında yer alan batıl ve münker haberlerle israiliyât mahsulü rivayetlere karşı ciddi hassasiyet göstermiş; rivayetlerin sahîhini sakîminden ayırmaya ve illetlerini beyan etmeye çalışmıştır. Zira o, yalnız nakille iktifa eden bir müellif değildi. Bilakis o, tenkit/kritik fikrine sahip, ihatası geniş, muktedir ve dirayetli bir âlim olmakla birlikte, aynı zamanda yorum ve değerlendirmelerine itimat edilen bir müelliftir. Bu itibarla onun telif ettiği eserleri, ayrı bir önem taşımaktadır.

Üstün ve kıvrak bir zeka ile fevkalade bir kavrayışa sahip olan *İbn Kesîr*, ilmî münazaralara katılmış, fetvâ vermiş ve birçok ilim mahfilinde ders okutmuştur.²⁹³ Fakat *İbn Kesîr*, sert üsluplarla yapılan ilmî münazaralardan hoşlanmazdı. Bu itibarla o, ilmiye sınıfı arasında gerçekleşen ve fakihler arasında mezhep propagandasına dönüşen sert münazaralara genellikle dinleyici olarak katılmıştır. Bu nedenle yaşadığı dönem içinde *İbn*

293) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati 'l-huffâz*, s. 58.

Kesîr 'e karşı menfi tavır takınan âlim olmamıştır. Zira o, ilim mahfillerinde dirayetli bir âlim olarak tanınmakla birlikte, davranışlarıyla da orta yolu ve istikameti korumuş mümtaz bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

İbn Kesîr, hadis ve tefsir ilmi başta olmak üzere, birçok ilimde seviyeli ders okutmanın yanı sıra, talebelerini sıkmayacak bir üsluba sahip, oldukça cazip ve latîfeli ders işleyen bir muallimdi. Onun kıvrak zekalı, latîfeli ve espri sahibi bir muallim olduğuna temas eden *İbn Hacer*, bu konuda şöyle demiştir: “*İbn Kesîr*, aynı zamanda hüsn-i müfâkehe ve letâif sahibi (muhabbet ehli, hoş sohbet sahibi ve latîfeli) bir şahsiyet idi...”²⁹⁴ Bu nedenle o, sadece yetiştiği muhitte tanınmakla sınırlı kalmamış, gerek şahsî şöreti ve gerekse eserleri uzak beldelerde de şöret bularak büyük ilgi görmüştür. Ayrıca ders verdiği meclislere ilim taliplerinin yanı sıra, birçok idareci de rağbet göstermiştir.²⁹⁵ Bütün bunlar, aynı zamanda onun ilmî melekesini gösteren delillerdir. Müellifimizin henüz sağ iken diğer beldelerde de şöret bulduğunu yine onun kaydettiği şu müşahhas misalde de görmekteyiz:

“763/1362 senesinde Tebriz-Horasan taraflarından Arap olmayan bir genç Dimaşk'a gelmişti. *Buharî*, *Müslim*, *Câmi'u'l-Mesânîd*, *Keşşaf* ve başka eserlerden pekçok şeyi ezberlediğini söyleyen bu genç, halk tarafından büyük ilgi topladı. Ertesi gün onun maharetini görmek için ilim erbabı ve meraklı halk Emevî Camii'ne akın etti. O da ilk olarak ezberden *Sahîhu'l-Buharî*'yi çok akıcı ve seri bir kıraatle okumaya başladı. Ana dili Arapça olmadığı için bazı yerlerde tashîf ve lahn yapmıştı. Bir sonraki gün ezberindeki bazı kitapları okudu. Ama bu defaki okudukları, bir önceki gibi selis ve sağlam değildi. Ayrıca lahn çoktu ve bazı hadisleri de atlamıştı. Daha sonra o genç benim yanıma gelerek şöyle dedi: “Doğrusu ben, beldemden kalkıp buralara sadece seni görmek ve icazet almak için gelmiştim. Zira bizim beldemizde senin nâmın duyulmakta ve eserlerin büyük rağbet görmektedir.” Ben de ona hadise dair semâ yoluyla icazet verdiğimi belirten bir vesika yazdım.”²⁹⁶

294) *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374.

295) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 336.

296) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 309.

A. İbn Kesîr'e Atfedilen Unvan ve Vasıflar

İbn Kesîr 'in ilim ve faziletteki üstün özelliklere sahip, değerli ve karizmatik bir şahsiyet olduğunu başta yaşadığı devrin âlimleri olmak üzere, pek çok kimse temas etmiştir. *İbn Kesîr* 'e atfedilen unvan ve vasıfları şöyle sıralamak mümkündür:²⁹⁷

- 1) 'Imâduddîn : "Dînin direği" mânâsına gelen meşhur unvanıdır.
- 2) İmâm : Dinî ilimlerde söz sahibi büyük âlim.
- 3) Hâfız : Hadis hafızı.
- 4) Muhaddis : Hadisçi, hadis hafızı, hadiste otorite.
- 5) Nakkâd : Hadis tenkitçisi/kritikçisi.
- 6) Müfessir : Tefsirci, tefsir sahibi.
- 7) Müverrih : Tarihçi, tarih müellifi.
- 8) Fakîh : Fıkıhçı, ahkâma ait delil ve hükümleri çok iyi bilen.
- 9) Müftî : Fetva veren, naslardan hüküm çıkaran/müçtehid.
- 10) Şeyh : Dinî ilimlerde ve özellikle rivayet ilimlerinde vukûf sahibi.
- 11) Şeyhulislâm : Seçkin İslâm âlimi.
- 12) Müderris : Medrese ve ilim meclislerinde ders veren yetkili ve ehil hoca.

B. Zekası ve Dirayet Yönü

Genç yaşlarda muhtelif ilimlere ait kitapları mütalâa ederek pekçok metin ezberleyen *Hafız İbn Kesîr*, zeka ve dirayet yönünden fevkalâde meziyetlere sahip bir âlimdir. O, ezberine aldığı şeyleri korumada itkan sahibi değerli bir hafızdır. Nitekim üstün zekasıyla ve yüksek kapasiteli ezber kabiliyetiyle on yaşında Kur'an hafızı olan müellifimiz, daha sonra âlet ilimlerini kısa sürede öğrenerek rivayet ilimlerine yönelmiş ve genç yaşta hadis hafızı olmuştur.²⁹⁸

297) Bkz. Zehebî, *Tabakâtu'l-huffâz*, IV, 1508; a. mlf., *el-Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakât*, III, 85; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 361; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 231; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; a. mlf., *Menhel*, II, 415; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 110.

298) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 150, 312.

Yetiştığı dönemde fıkıh ve usûl-i fıkha dair okutulan önemli eserlerden “*et-Tenbîh*” ile “*Muhtasarı İbni'l-Hâcib*”i on sekiz yaşında ezberleyip hocalarından icazet alan *İbn Kesîr*, hıfz ve dirayet yönünden de onların takdirlerine mazhar olmuştur.²⁹⁹

Kıvrak zekasıyla ve ezberlediğini unutmayan güçlü hafızasıyla temayüz eden *İbn Kesîr*, muâsırları başta olmak üzere birçok ilim erbabı tarafından üstün meziyetlere sahip ve dirayetli bir muhaddis, müfessir, müverrih ve fakih olarak vasıflandırılmıştır.³⁰⁰ Hatta onun genç yaşlarda ezberlediği şeyleri hayatının son dönemine kadar muhafaza ettiğini ve hafızasının çok güçlü olduğunu ders okuttuğu talebeleri nakletmektedirler.³⁰¹

Hafızasına oldukça güvenen *Hafız İbn Kesîr*, eserlerini telif ettiği esnada ayrıca kaynaklarına bakma ihtiyacı hissetmeden birçok rivayeti hıfzından kaydetmiştir.³⁰² Aynı şekilde ilim mahfillerinde mütalâa edilen rivayetleri ve kendisine arz edilen hadisleri ise çok defa ezberinden takip ettiği de nakledilmektedir.³⁰³

C. Rivayet ilimlerindeki Üstün Gayreti

İbn Kesîr'in ilmî kişiliği yönünden dikkat çeken vasıflarından birisi de, onun rivayet ilimlerindeki üstün gayreti ve sünneti ihya çabalarıdır. Çalışmalarını özellikle Kur'an ve sünnet üzerine yoğunlaştıran müellifimiz, bu konuda takdir edilecek etüdleriyle, detaylı inceleme ya da araştırmalarıyla şöhret bulmuştur. O, birçok sahada olduğu gibi, hadis ilimlerine dair tasnif ettiği eserleriyle de seçkin bir konuma sahiptir.

Genç yaşta hadis hafızı olan *İbn Kesîr*, rivayet ilimlerinde kendisini yetiştirerek

299) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 146; Subkî, *Tabakât*, IX, 312-313; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakât*, III, 85; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 45; *Dâvûdî*, *Tabakât*, I, 112; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 231.

300) Bkz. *Zehabî*, *Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74-75; *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakât*, III, 86; *İbn Hacer*, *İnbâ'*, I, 45-46; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 231-232; *İbn Tağrıberdî*, *Nucûm*, XI, 124; *Dâvûdî*, *Tabakât*, I, 111; *Nu'aymî*, *Dâris*, I, 36-37.

301) Bkz. Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakât*, III, 86; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 232; *Dâvûdî*, *Tabakât*, I, 111.

302) Müellifimizin kitaplarında kaydettiği rivayetlerin bir çoğunu asıllarıyla karşılaştırmamız neticesinde, onun ekseriyet itibarıyla isabet ettiğini, ancak bazılarında cüz'î lafız farklılıkların vaki olduğunu söyleyebiliriz. İleriki bahislerde “*İbn Kesîr'e Yöneltilen Tenkitler*” kısmında bu hususu misalleriyle birlikte inceleyeceğiz.

303) Bkz. *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; *İbnu'l-'Imâd*, *Şezerât*, VI, 231; *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakât*, III, 86.

dönemin önemli otoritelerinden birisi haline gelmiştir. O, rivayet ile dirayeti birlikte kullanmasını bilmiş, “ilelu’l-hadîs”, “cerh ve ta’dîl” gibi hususlarda önemli tespit ve tahlillere temas etmiştir. Müellifimiz, rivayetlerin sahîh olanını sakîm olanından ayırmaya gayret göstermiş, öte yandan halk arasında yaygın hale gelen itikadî veya amelî bid’atlere karşı da ciddi çaba sarfederek sahîh sünnetin ve akîdenin ihyasına çalışmıştır. Dirayetli her âlim gibi o da hak ile hakikatin temsilcisi olmayı hedefleyerek, bid’at ve hurafelerin ayıklanması için çalışmıştır. Nitekim o, bir taraftan halkın cehalet ve baĝnazlıkla bir kısım batıl şeylere sahip çıkmalarına karşı mücadele vermiş, öte yandan hadisler içine girmiş pekçok asılsız ve batıl rivayetlere açıklık getirmeye çalışmıştır. Nitekim nebevî olmayan ve hatta İslâmî olmayan pekçok meselenin münakaşasını yaparak insanların bu tür asılsız şeylerle meşgul olmamalarına dikkat çekmiştir. Öte yandan söz ve yazılarıyla halkı aydınlatan *İbn Kesîr*, bid’atlerin ve hurafelerin yerine sahîh sünnetin yerleşmesinde etkili olmuştur. Yeri gelmişken burada müellifimizin kaydettiği şu misali verelim:

450/1058 senesinden itibaren üç asır boyunca devam edegelen bir uygulama şöyleydi: Dımaşk Emevî Camii’nde gerek Şa’ban ayının ortasına tekabül eden - günümüzde Berat kandili olarak nitelendirilen- gecede ve gerekse diğer kandil gecelerinde sabaha kadar pekçok kandil yakılarak her yer aydınlatılmaktaydı. Ayrıca meselenin sadece bununla kalmadığına dikkat çeken *İbn Kesîr*, halkın cahil tabakasında yaygın olan kanaate göre, bu âdete mâni olan idarecilerin çok geçmeden başına bir bela geleceği ya da fazla yaşamadan o sene içinde öleceği sözkonusu olmaktaydı. Nihayet bu bid’atin 751/1350 senesinde Memlûk hükümdarı *Melik Nasır Hasen b. Muhammed b. Kalavun*’un (748-762/1347-1361) resmî emriyle son verildiğini nakleden *İbn Kesîr*, bu âdetin kaldırılmasında kendisinden başka daha önce de hocaları *Şeyhulislâm İbn Teymiyye* (728/1328) ile *Şeyhulislâm İbnü’z- Zemlekânî*’nin (727/1327) girişimlerinin bulunduğunu söylemiştir. Nitekim Dımaşk emîri Husâmuddîn Ebû Bekr b. en-Necîbî’nin Mısır’dan getirdiği emirnâmede onların da adının geçtiğini kaydeden *İbn Kesîr*, neticede böyle batıl ve asılsız bir uygulamanın kaldırıldığını ve buna sebep olan idarecilerin başına bir şey gelmediğini halkın da bizzat görerek yanlış itikadlardan vazgeçtiklerini söylemiştir. Bu seneden itibaren kandil gecelerinde -diğer gecelerde olduğu gibi- bir ya da iki kandille aydınlatma sağlanmıştır.³⁰⁴

304) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 247.

II. İBN KESİR HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

Değerli din âlimi *İbn Kesir* hakkında birçok ilim erbabı kanaat ve görüşlerini belirterek, onun değişik ilimlerdeki üstün meziyetlerine temas etmişlerdir. Şöhreti her geçen gün artan müellifimizi, başta hocaları ve arkadaşları olmak üzere, talebeleri ve sonraki dönem âlimleri çeşitli yönlerden değerlendirmek suretiyle görüş ve düşüncelerini ifade etmişlerdir. *İbn Kesir* hakkında yapılan takdirkâr değerlendirmelerin yanı sıra, bazı tenkitler de yöneltilmiştir. Şimdi bu değerlendirmeleri görelim.

A. Âlimlerin İbn Kesir Hakkındaki Sözleri

Yaşadığı asırda ve sonraki asırlarda seçkin bir müfessir, muhaddis, fakîh ve tarihçi bir şahsiyet olarak tanınan *İbn Kesir*, ilim dünyasının unutulmaz müelliflerindedir. Pekçok âlim, onun üstün meziyetlere sahip olduğunu ve ilimlerde geniş vukûfunun bulunduğunu, ayrıca te'lif ettiği eserlerin önemli olduğunu söylemişlerdir. Eserlerinden de onun birçok sahada terkip, tasnif ve te'lif yönünden ansiklopedik bir müellif olmanın yanı sıra, inceleyici, araştırmacı, tahkikçi ve tenkitçi bir şahsiyet olduğu da görülmektedir.

Akranları başta olmak üzere pekçok âlim, müellifimizin ilmî şahsiyetine ve eserlerinde gördükleri üstün meziyetlere dair değerlendirmeler yapmışlardır. Bunlardan bazılarını kaydedelim:

1) Hocası İmâm Zehebî (748/1347): “Fakîh, müftî, muhaddis, fazilet sahibi ‘Imâduddîn *İbn Kesir*’le birlikte bazı hocalardan hadis aldık... Onun rical, metin ve fıkıh sahasında derin bilgisi vardır. *İbn Kesir*, hadisler üzerinde tahriç çalışması yapmış, tefsir yazmış, kitap tasnif etmiş, ilmî münazaralara katılmış... ve bütün bunlarda öne geçmiş bir âlimdir.”³⁰⁵

Hafız Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtas* adlı eserinde; talebesi *İbn Kesir*'e icazet verdiğini ve onun rivayet ilimlerinde üstün meziyetlere sahip olduğunu ifade ettikten sonra onun bazı vasıflarına şöyle temas etmiştir: “*Hafız İbn Kesir*, değerli imâm ve âlim,

305) Zehebî, *Tabakâtu'l-huffâz*, IV, 1508.

mütefennin bir fakîh, itkân ve tahkik ehli muhaddis, nakkâd (rivayetleri kritiğe tabi tutan) ve nakkâl (çok iyi nakilci) bir müfessirdir. Birçok sahada faydalı eserler te'lif etmiştir. O, aynı zamanda fikhî ve usulü çok iyi bilen, Arap dilinin inceliklerine vakıftır. Hadisleri, tefsîrî rivayetleri/metinleri, ricali ve ricalin ahvâlini bilmede mahirdir. Kendisi benden de hadis almıştır. Doğrusu onun hıfzı ve ma'rifeti fevkalâde, kıraati ise muhkemdir.”³⁰⁶

2) Talebelerinden Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî (765/1364): “O, değerli şeyh, imâm, hafız, güzel üslup sahibi ve eşsiz âlim ‘Imâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. ‘Ömer b. Kesîr’dir. Aynı zamanda benim hocalarımdan olan *İbn Kesîr*, özellikle fikh, tefsir ve nahiv ilimlerinde temayüz etmiş, hadis, rical, cerh ve ta’dîl hususunda eşsiz hale gelmiştir. O, hayatı boyunca ders okutmuş, ilmî münazaralara katılmış, fetva vermiş ve değerli eserler te'lif etmiştir.”³⁰⁷

3) Tarihçi Ebû Tahir İbn Habîb el-Halebî (779/1377): “O, zikir ve ibadeti çok, âbid ve âlim bir şahsiyettir. Te’vîl erbâbının da önderidir. Genç yaşta rivayet ilimleriyle meşgul olmuş ve pekçok şeyi ezberleyerek faydalı eserler tasnif etmiştir. Hayatının sonuna kadar hadis tahdis etmiş, ders okutmuş ve fetva ile insanları aydınlatmıştır. Onun namı ve eserleri çeşitli beldelelere yayılmış; zabt ve tahrîr ile iştihar etmiş, tarih, hadis ve tefsîr ilimlerinde umde haline gelerek bu ilimlerde doruğa ermiştir.”³⁰⁸

4) Talebelerinden Hâfız İbn Hiccî (782/1380): “Karşılaştığım insanlar içinde hadis metinlerini en iyi ezberleyen, rivayetlerin tahrîciyle rical, cerh, ta’dîl, sıhhât ve illet yönlerini en iyi bileni olarak Hocam *İbn Kesîr*’i gördüm. Hatta onun hocaları ve akranları da bu hususa temas etmektedirler. O, hadis, fikh ve tarihe ait pekçok şeyi derli toplu hale getirerek önemli eserler tasnif etmiştir. Doğrusu o, ezberlediğini kolay kolay unutmayan bir muhaddis, meseleleri çok iyi kavrayan bir fakîh ve akl-ı selim bir şahsiyettir. “*et-Tenbîh*” gibi genç yaşta ezberlediği eserleri hayatının sonuna kadar unutmamıştır. O, aynı zamanda Arapçanın inceliklerine vâkıftır. Şiire de kabiliyeti vardır. O, tereddüt ettiğim ve halledemediğim pekçok müşkülleri kolaylıkla çözüme kavuşturmada bana en önemli merci olmuştur. Kendisine altı sene talebelik yaptım.”³⁰⁹

306) Zehebî, *Mu‘cemu’l-muhtas*, s. 74-75.

307) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati’l-huffâz*, s. 58

308) İbn Hacer, *İnbâ’*, I, 46; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 124; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 232.

309) İbn Hacer, *İnbâ’*, I, 45; İbnu'l-‘Imâd, *Şezerât*, VI, 232; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 111; Nu‘aymî, *Dâris*, I,

5) **İbn Nâsıreddîn ed-Dımaşkî (842/1438)**: “*İbn Kesîr*; imâm, allâme, hafız, dînin direği, muhaddislerin ve tarihçilerin itimat edileni, müfessirlerin seçkinidir. Kendisinin değerli eserleri vardır...”³¹⁰

6) **Takıyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî (851/1447)**: “*İbn Kesîr*, genç yaşta hadis ilmine yönelmiş, pekçok hocadan hadis dinlemiş ve ders almıştır. Bilhassa rivayetleri isnad ve metinleriyle birlikte çok iyi ezberlemiştir. Ayrıca o, isnadların farklı vecihleri, cerh ve illet yönü, ravilerin durumu gibi hususlarda geniş bilgi sahibidir. Tarih ilminde de derin ilmi vardır... Onun birçok sahada önemli eserleri bulunmaktadır.”³¹¹

7) **Hafız İbn Hacer el-Askalânî (852/1448)**: “Pekçok ilimde maharet kazanan *İbn Kesîr*, ezber ve ihatası geniş, ince kavrayış ve espri sahibi bir âlimdir. O, özellikle hadislerin ricâl ve metinlerini tetkik ile meşgul olmuş , rivayet ilimleri sahasında faydalı kitaplar te'lif etmiştir. Ayrıca onun güzel bir Tefsir’i vardır... Sağlığında bütün beldelere yayılan eserlerinden, vefatından sonra da insanlar istifade etmiştir...”³¹²

8) **Bedruddîn el-Aynî (856/1452)**: “O, âlimlerin ve hâfızların önderi, eşsiz eserler veren müelliflerin umdesidir. Hayatını ders okutarak, hadis tahdîs ederek ve değerli eserler te'lif ederek geçirmiştir. Özellikle rivâyet ilimlerini şahsında güzel bir tarzda toplamış ve bunları mükemmel bir üslupla tasnif ederek önemli eserler vücuda getirmiştir... Onun hadis, tefsîr ve tarih sahasında geniş bilgisi vardır. O, aynı zamanda tetkik ve tahkîk ehli bir müelliftir; hadis, tefsir ve tarih ilminde ise zirve bir şahsiyettir.”³¹³

9) **Tarihçi İbn Tağrıberdî el-Atabekî (874/1469)**: “İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. 'Ömer b. Kesîr, hafız, müfessir ve tarihçidir... Çocukluğunda babasını kaybettikten sonra ağabeyi Şeyh 'Abdulvehhab'ın himayesinde yetişmiştir. Küçük yaştan itibaren ağabeyinden fıkıh dersleri almış ve diğer ilimleri de kısa sürede tahsil ederek genç yaşta kitap te'lif etmeye başlamıştır... Birçok hocadan hadis işiterek icazet alan *İbn Kesîr*, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih ilimlerinde eşsiz hale gelmiştir. O, ilimleri şahsında güzel bir şekilde

36-37.

310) İbn Nâsıreddîn, *er-Raddu'l-vâfir*, s. 92.

311) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, III, 85.

312) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 45; a. mlf., *Durer*, I, 374.

313) İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, XI, 123.

cem ederek tasnif ve te'lifte bulunmuştur. Kendisinin hadis, tefsir, fıkıh, Arabiyat ve başka ilimlerde geniş ihatası vardır. Vefat edinceye kadar fetva vermiş, hadis tahdis etmiş ve ders okutmuştur...³¹⁴

10) İmâm Suyûtî (911/1505): “O, imâm, hafız, muhaddis, müfessir ve faziletler sahibi değerli bir âlimdir. Rivayetlerin sahîhini sakîminden ayırmada, hadislerin illetiyle ihtilaf yollarını göstermede, rical, cerh ve ta'dîl ilminde itimat edilen eşsiz bir şahsiyettir...³¹⁵

11) Şemsuddin ed-Dâvûdî (945/1538): “Dönemin meşhur hocalarından ilim alan Hafız 'Îmâduddin İbn Kesîr, âlimlerin ve muhaddislerin itimat ettiği, mânâ ve elfaz ehlinin rağbet ettiği değerli müelliflerdendir. O, isnadlarla metinleri ezberlemeye ve illetlerini tanımaya yönelerek bu sahada eşsiz hale geldi. Rical ve tarih sahasında söz sahibi oldu. Üstelik o, genç yaşlarından itibaren dönemin eşsiz âlimlerinden birisi olarak temayüz etmiştir.”³¹⁶

12) Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde (968/1560): “O, değerli bir Şafîî fakihî, hadis hâfızı ve pekçok ilimde vukûfu olan bir müelliftir. Tefsir, hadis ve fikhî ahkâma dair önemli eserleri vardır. Onun unutkanlığı az, anlayışı ve kavrayışı ise fevkalâdedir.”³¹⁷

13) İbnu'l-'İmad el-Hanbelî (1089/1679): “İbn Kesîr, ilmî malumatı çok, nisyanı az, anlayışı fevkalade ve Arapçanın inceliklerine âşına, nazımda da vasat bir yol izleyen değerli bir âlimdir...³¹⁸

14) Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1250/1834): “Fıkıh, tefsir, nahiv, tarih vs. gibi ilimlerde kendisini yetiştiren İbn Kesîr, özellikle rical ve ilel hususunda otoritedir... O, fetva vermiş, ders okutmuş ve faydalı eserler te'lif etmiştir. Değerli eserlerinden birkaç ciltlik meşhur Tefsir'inde pekçok bilgiyi cem etmiş, ayetle irtibatlı rivayet ve nakillere yer vermiş, mezheplerin görüşlerine temas etmiştir. Ele aldığı meseleleri enfes ifadelerle ve güzel yorumlarla mütalâa etmiştir. Gerçekten onun tefsiri, daha üstünü te'lif edilmediği müddetçe tefsirlerin en güzelidir. Keza meşhur tarih kitabı Bidâye de eşsizdir. Hususiyle

314) İbn Tağrıberdî, *Menhel*, II, 415.

315) Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361.

316) Dâvûdî, *Tabakât*, I, 110.

317) Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, I, 251-252.

318) İbnu'l-'İmâd, *Şezerât*, VI, 231.

Tefsir'i başta olmak üzere onun bütün eserlerinden pekçok kimse istifade etmiştir."³¹⁹

15) Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni (1345/1930): "Hafız 'Imâduddin *İbn Kesîr*, eşsiz bir muhaddis, fazîlet ve itkan sahibi allâme, değerli eserler te'lif eden büyük bmüelliftir. O, çeşitli beldelerde ilim ve ma'rifet sahibi olarak tanınmış, te'lif ettiği değerli eserleriyle büyük şöhrete ulaşmıştır..."³²⁰

B. İbn Kesîr'e Yöneltilen Tenkitler

İbn Kesîr hakkında yapılan değerlendirmeler içinde onun şahsına ve eserlerine karşı yöneltilen bazı tenkitler de bulunmaktadır. Zira kişilerin birçok ilimde otorite olmaları ve bazı üstün meziyetlere sahip bulunmaları, elbette onların hata yapmayacakları anlamına gelmez. Nitekim âlimlerin de gözünden kaçan, iltibas ya da zühûl eseri olarak bazı hata ve yanlışlarının bulunması muhtemeldir. Bu itibarla birçok âlimin bazı yönlerden tenkit edildiği gibi *İbn Kesîr* de kimi âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Öte yandan *İbn Kesîr*'e yöneltilen bazı tenkitlerin değerlendirmesini yaparak, isabetli olan veya olmayan taraflarına temas eden âlimler de vardır.

Şimdi *İbn Kesîr*'in şahsına ve eserlerine yöneltilen tenkit ve değerlendirmelerden tespit edebildiklerimizi tahlile çalışacağız.

1. *İbn Teymiyye'nin Bazı Görüşlerini Benimsediği Gerekçesiyle Bazı Müelliflerin Yöneltilen Tenkitler*

Bazı kaynaklar, *İbn Kesîr*'in *İbn Teymiyye*'ye (728/1328) olan muhabbeti ve onun bazı görüşlerine katılması sebebiyle tenkit ve tazyike maruz kaldığından haber vermektedir. Mesela *İbn Kâdi Şuhbe* (851/1447), *İbn Hacer* (852/1448), *Dâvûdî* (ö. 945) ve *İbnu'l-'Imâd* (1089/1679) gibi âlimler *İbn Kesîr*'in nazarında hocası *İbn Teymiyye*'nin ayrı bir değeri olduğunu; onun pekçok görüşünü benimseyerek faaliyetlerine taraftar olduğunu ifade etmişler ve hatta bu sebeple *İbn Kesîr*'in de bazı

319) Şevkânî, *Bedr*, I, 153.

320) Kettâni, *Mustatraf*, s. 175.

tazyiklere maruz kaldığını söylemişlerdir.³²¹

Fakat kaynaklar, bu konuda açık ve net bilgi vermeyip sadece *İbn Kesîr*'in hocasına olan bağlılığı ve onun görüşlerini benimsemesi sebebiyle tenkit edildiğine işaret etmişlerdir. Dolayısıyla bu konunun tafsilatlı olarak ele alınması ve tenkit edilen hususların belirlenmesi gerekmektedir. Biz de önce *İbn Teymiyye* hakkında kısa malumat verelim. Akabinden *İbn Kesîr* 'le ilgili tenkide medar olabilecek hususları irdeleyelim.

Hafıza ve zeka yönünden eşine ender rastlanan büyük allâme *Şeyhulislam İbn Teymiyye*, yaşadığı dönemden bu yana özellikle fikir, görüş ve faaliyetleriyle adından sürekli bahsedilen önemli şahsiyetlerden birisidir. Rivayet ve dirayet ilimlerinde otorite olan *İbn Teymiyye*, aynı zamanda kemiyet ve keyfiyet yönünden de önemli eserler vermiş büyük müelliflerdendir. O, aktif bir ilim ve düşünce adamı olmanın yanı sıra, metanet ve cesaretiyle verdiği mücadelelerle de dikkat çekmiştir.

Şüphesiz *İbn Teymiyye*'nin istifade edilecek birçok fikir ve görüşleri bulunmaktadır. Özellikle onun rivayet ilimlerindeki tahlil ve tespitleri fevkalâdedir. Bununla beraber o, bazı fikhî ve itikâdî görüşlerinde cumhura muhalefette bulunduğu gerekçesiyle dönemin bazı âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Hatta onun meşhur Şâfiî fakihî *Şeyhulislâm İbnu'z-Zemlekânî* (727/1327) gibi âlimlerle şiddetli münazara ve münakaşaya tutuştukları nakledilmektedir. *İbnu'z-Zemlekânî*, *İbn Teymiyye* ile münazara yapmakla kalmamış, onun talak meselesindeki fetvasıyla kabir ziyareti hususundaki görüşlerine dair reddiyeler yazmıştır.³²²

Yaşadığı dönemden bu yana *Şeyhulislam İbn Teymiyye*'yi haklı gören ve faaliyetlerini destekleyen birçok taraftar bulunmasına karşılık, muhalifleri de eksik olmamıştır. Hatta günümüzde de onun görüşlerini haklı bularak savunanların yanı sıra, en azından zorda kalarak bile olsa -mesela talakla ilgili fetvasında sözkonusu olduğu gibi- onun bazı görüş ve fetvalarına sarılanlar da mevcuttur. Bu nedenle *İbn Teymiyye*, gözardı edilecek ya da görüşleri tamamen reddedilecek bir şahsiyet değildir.

Ne var ki asırlarca *İbn Teymiyye* lehinde ya da aleyhinde pekçok şey söylenip tartışılmış olmakla birlikte, öyle zannediyoruz ki bu hususta ifrat ve tefritten uzak ciddi araştırma ve incelemelere ihtiyaç vardır. Ancak biz, bu kadarıyla iktifa ederek, sözkonusu

321) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, III, 86; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 113; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 232.

322) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 136-137; Subkî, *Tabakât*, IX, 190-206; İbn Hacer, *Durer*, IV, 74-76.

münakaşaları konumuzun dışında tutacak ve müellifimiz *İbn Kesîr*'i ilgilendiren meselelere temas edeceğiz.

İbn Kesîr perspektifinden hocası *İbn Teymiyye*'ye baktığımızda, bu konuda oldukça insafli ve isabetli değerlendirmelere şahit oluruz. O, hocasının biyografisinde güzel meziyetlerini ve emsallerinden üstün yanlarını nazara vermekle beraber, onun da bir beşer olması itibariyle elbette hatadan salim kalmadığını, fakat onun hatalarının içtihat nevinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca müellifimiz, şu sözleriyle hocası hakkındaki değerlendirmelere güzel bir bakış zaviyesi kazandırmaktadır:

“... Doğrusu *Şeyhulislâm İbn Teymiyye*, ulemânın büyüklerindedir. Elbette ulema içinde isabet edenler olduğu gibi, hata edenler de vardır. Fakat *İbn Teymiyye*'nin hataları, doğrularına nisbetle denizdeki damla gibidir. Hem *Hz. Peygamber*'in hadislerinde varid olduğu üzere; eğer müctehid içtihadında isabet ederse kendisine iki ecir, isabet etmezse bir ecir vardır.³²³ İnşallah onun hataları da bu hadisin muktezasınca mağfiret olunacak nitelikte ve içtihadının ecrini alacak hüviyettir. Medine'nin büyük imamı *Mâlik b. Enes* (179/795) bu mevzuda ne güzel söylemiştir: “Şu kabrin sahibi (*Hz. Peygamber* s.a.v.) dışında mutlaka herkesin sözünden alınacak ve terkedilecek şeyler vardır.”³²⁴

İbn Kesîr, hocası *İbn Teymiyye*'ye genç yaşta talebelik yapmış, fakat beraberlikleri pek uzun sürmemiştir. Çünkü hocasının vefat ettiği sırada *İbn Kesîr* yirmi yedi yaşında idi. Üstelik *İbn Teymiyye*'nin son senelerinde üç defa hapsedilerek insanlarla temastan alıkonulduğu nakledilmektedir. Hatta onun üçüncü hapsi 726/1326'da başlayıp vefatına kadar sürmüştür (728/1328). O halde müellifimiz, yirmi yaşlarında -kısaca süreli de olsa- belli bir müddet *İbn Teymiyye* ile beraber olmuştur. Bu itibarla *İbn Kesîr*'in, hocasının sahip olduğu pekçok meselelere ve görüşlerine vakıf olduğu ya da ondan çok fazla etkilendiği düşünülemez. Kaldı ki o, hocasından sonra kırk üç sene daha yaşamıştır. Kalan süre içinde *Hafız Mizzî* ve *Hafız Zehebî* gibi âlimlerden istifade etmiştir. Öte

323) *Buharî*, İ'tisâm 21 [nr. 7352].

324) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIV, 145. Burada şu hususu belirtmede fayda mülâhaza ediyoruz: *İbn Kesîr*, müstakil olarak hocası *İbn Teymiyye*'nin biyografisini ele aldığı bir kitap te'lif eder. Bu kitapta hocasının hayatıyla birlikte ilmi şahsiyetine, faaliyetlerine, görüş ve içtihatlarına temas eder. Ne var ki, *İbn Teymiyye* hakkında bizzat müellifimizin daha ayrıntılı görüş ve düşüncelerine vâkıf olacağımız bu eser, günümüze ulaşmamıştır.

yandan *İbn Kesîr*'in Şâfiî mezhebine bağlı ve bu mezhebin önemli fakihlerinden birisi olduğu bilinmektedir. Hem müellifimizin, eserlerinde ve fetvalarında kendi mezhebi başta olmak üzere, dört mezhebin görüşleri dışına çıkmadığı da bilinmektedir. Dolayısıyla onun, bazı talebeleri gibi *İbn Teymiyye*'den çok fazla etkilenmiş olabileceğine dair öne sürülen tenkitler tutarlı olmasa gerektir. Nitekim bu konuda Husâmuddîn el-Kudsî'nin İmam Takıyyuddîn el-Hısnî'den naklettiği şu değerlendirme de bu meseleye açıklık getirmektedir: “Şüphesiz *İbn Kesîr*, *Şemsuddîn İbn Abdilhâdî* ve *Salâh el-Kütübî* gibi genç iken *İbn Teymiyye* ile beraberlikleri sebebiyle tazyike maruz kalan kimselerin, *İbn Teymiyye* hakkındaki sözleri nazar-ı itibara alınmaz.”³²⁵

Bu konuda *Muhammed Zâhid el-Kevserî* de her ne kadar *İbn Teymiyye*'nin ahkâm ve akaidle alakalı tenkit edilebilecek bazı görüşleri bulunsa bile, özellikle *İbn Kesîr*, *Salah b. Şâkir el-Kütübî*, *Şemsuddîn İbn Abdilhâdî* ve emsali gibi genç yaşlarında ondan ilim alan kimselerin ondan bütünüyle etkilenmediklerini, hocalarıyla tamamen aynı çizgide olmadıklarını, dolayısıyla onun diğer talebelerinden tefrik edilmesi gerektiğini ve hocaları hakkında sözkonusu tenkitlerin bunlara da teşmil edilemeyeceğini dile getirir.³²⁶

Şimdi de *İbn Kesîr*'in boşanmayla (talak) ilgili hocası *İbn Teymiyye*'nin cumhurdan farklı görüş ve fetvasını benimeseyip benimsemediği meselesini irdeleyelim.

İbn Teymiyye'nin görüş ve fetvalarından oluşan *el-Fetâvâ* adlı geniş eserinde, onun talak konusunda cumhurun kabul ettiğinden farklı bir hükmü benimsediği ve kendi re'iyine göre fetva verdiği görülmektedir. Bu konuyla alakalı nasları ve ulemanın görüşlerini kaydeden *İbn Teymiyye*, kendi yorum ve kanaatlerini de ortaya koymuş ve meseleyi genişçe tartışmıştır. *İbn Teymiyye*, netice itibariyle aynı mecliste gerçekleşen üç talakın -hatta bu üçten fazla bile olsa- tek talak hükmüne geçtiğini söylemiştir.³²⁷ Ayrıca talakla ilgili bu fetvasını halk içinde yaygın hale getirerek, bu konuyu âlimlerle de tartışmıştır. Bu nedenle onun bazı idareciler tarafından hapis ve tecrid cezasına da çarptırıldığı görülür.³²⁸

İbn Kesîr'den birkaç asır sonra yaşamış müelliflerden *Şemsuddîn ed-Dâvûdî*

325) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 59 (Husâmuddîn el-Kudsî'nin İmam Takıyyuddîn el-Hısnî'ye ait “*Def'u şubhe min şubeh*” adlı eserinden naklettiği dipnottaki açıklama).

326) Kevserî, *Makâlât*, s. 343-344.

327) *İbn Teymiyye*, *Fetâvâ*, XXXIII, 12-17.

328) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XIII, 240 vd.

(945/1538), *İbnu'l-İmâd* (1089/1679) gibi âlimler, *İbn Kesîr*'in talak fetvasına kail olduğunu belirtmişlerdir.³²⁹ Hatta son dönem araştırmacılarından kimileri de müellifimizin bu fetvayı benimseyerek aynı minval üzere fetva verdiğiğine temas etmişlerdir.³³⁰

Ne var ki müellifimiz, hocasının talak hususundaki bu farklı fetvasına tabi olmadığı halde, bazı müelliflerin zuhûlü ya da iltibasları sebebiyle haksız yere tenkit edilmiştir. Birçok hususta olduğu gibi, talak meselesinde de hocasına tabi olan *İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye* (751/1350) gibi *İbn Teymiyye*'nin önde gelen talebeleriyle iltibas edilmiş ve böyle bir tenkide maruz kalmış olsa gerektir.

Gerçekte bu hususu doğrulayacak mahiyette müellifimizin muasırları gibi ilk elden kaynak olabilecek nakil ve bilgiler yoktur. Ancak bu konuda *İbn Kesîr*'e en yakın kaynak olarak nitelendirebileceğimiz *Takiyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe*'nin (851/1447) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* adlı eseriyle *İbn Hacer*'in (852/1448) *ed-Dureru'l-kâmine*'sinde şu açıklamalar yer almaktadır:

“*İbn Kesîr*'in nazarında hocası *İbn Teymiyye*'nin ayrı bir değeri vardı. O, hocasının pekçok görüşüne de ittiba ederdi. O (*İbn Teymiyye*) ise talak meselesinde kendi re'yiyle fetva veren bir âlimdi ve bu nedenle bazı eziyet ya da tazyiklere maruz kalmıştı.”³³¹

Kaldı ki *İbn Kâdî Şuhbe* ve *İbn Hacer* gibi müellifler, *İbn Kesîr*'in dönemini idrak etmiş değillerdir. Zira aralarında yarım asırdan fazla bir süre vardır. Üstelik -arz edeceğimiz üzere- nakledilen haberler, ilk kaynaktan itibaren sona doğru farklı algılamaya ve yorumlamalara maruz kalmış; bu da sözkonusu meselede bir kısım zuhûl ve iltibaslara yol açmıştır.

İbn Kesîr her ne kadar *İbn Teymiyye*'den hadis alan, ders okuyan ve ilminden istifade eden talebelerinden olsa da, onun talakla ilgili fetvasına tabi olduğuna dair - yukarıdaki ifadelerin dışında- kesin ve somut hiçbir bilgi yoktur. *İbn Kâdî Şuhbe* ile *İbn*

329) Bkz. Dâvûdî, *Tabakât*, I, 113; *İbnu'l-İmâd*, *Şezerât*, VI, 232.

330) Mesela müellifimizin *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-mu'minîn Ömer b. el-Hattâb* adlı eserini tahkik eden *'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî* (I, 58), *Kıyasu'l-Enbiyâ*'yı neşre hazırlayan Mustafa 'Abdulvahid (a.g.e., I, 2) ve *Divânü'l-cünd* müellifi *'Abdulaziz 'Abdullah es-Sellûmî* (a.g.e., s. 49) ile *Tefsir Tarihi* adlı Türkçe eserin müellifi *İsmail Cerrahoğlu* (a.g.e., II, 209), *İbn Kesîr*'in *İbn Teymiyye*'ye çok bağlandığını; bazı meselelerde ve bilhassa talak meselesinde onun ichtihad ve kanaatına göre fetva verdiğini; bu yüzden *İbn Teymiyye*'nin maruz kaldığı tazyiklere *İbn Kesîr*'in de maruz kaldığını söylemişlerdir.

331) *İbn Kâdî Şuhbe*, *Tabakât*, III, 86; *İbn Hacer*, *Durer*, I, 374.

Hacer 'in yukarıdaki ifadeleri de, sonrakiler tarafından iyi anlaşılmamış veya farklı algılanmış olacak ki, dil kaidelerine göre de yanlış aktarılmıştır. Nitekim onların *İbn Teymiyye*'ye attettikleri zamir, yanlışlıkla *İbn Kesîr* hakkında mütalaa edilmiştir. Bu nedenle yukarıdaki alıntımızda zamirin kime ait olduğuna dikkat çekmek ve meseleyi vuzuha kavuşturmak için parantez içinde (*İbn Teymiyye*) ibaresini kullanma ihtiyacı hissettik.

Bütün bunlardan başka *İbn Kesîr* 'in gerek eserlerinde ve gerekse muâsırlarının kaydettiği bilgilerde, onun bu fetvaya sarıldığı ya da hocasının aşırı görülen görüşlerini yaydığı konusunda kesin ve somut bir delil yoktur. Nitekim müellifimizin talak meselesine ilişkin eserlerinde yer verdiği konuları incelediğimizde, ne sarahaten ne de işareten hocasının fetvasına meylettğini görmedik. Hatta aksine onun bu fetvayı benimsemediğini ifade eden şu pasajlarla karşılaştık:

Birincisi: Müellifimiz *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* 'de "Boşanma hakkı iki defadır. Bundan sonra yapılması gereken; ya meşru tarzda güzelce birlikte yaşama yahut eşini güzellikle salıvermedir." (Bakara 2/229) ve *Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti dikkatle sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten, özellikle eşlerinizin hukukuna zarar vermekten sakının.*" (Talak 28/1) ayetlerinin yorumunda geniş bilgiler kaydetmesine ve özellikle mezheplerin görüşleriyle delillerine temas etmesine rağmen, cumhurun hilafına olan hocasının farklı fetvasından bahsetmemiştir.³³² Aynı şekilde diğer eserlerinde de onun sözkonusu fetvaya meylettğini gösteren sarih ya da işarî hiç bir delil bulunmamaktadır.

İkincisi: *İbn Kesîr*, ders arkadaşı *İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye* 'nin (751/1350) biyografisinde; onun özellikle talakla ilgili meselede hocası *İbn Teymiyye* 'nin görüşünü devam ettirdiğini ve fetva verme hususunda aşırı davrandığını bildirmektedir. Hatta bu münasebetle *İbnu'l-Kayyim* 'in birçok âlim tarafından tenkit edildiğini, özellikle *Kâdı'l-Kudât Takıyyuddîn es-Subkî* (756/1355) gibi dönemin meşhur fakihleriyle aralarında şiddetli münazara ve münakaşaların geçtiğini nakletmektedir.³³³

Kaydettiği bu bilgiler doğrultusunda şu husus ortaya çıkmaktadır ki; müellifimiz, talak meselesinde hocası *İbn Teymiyye* 'ye tabi olmadığı gibi, bu konuda başkalarıyla da

332) Bkz. *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 399-413; VIII, 168-170 (Bakara 2/229 ile Talak 28/1 ayetlerinin tefsiri).

333) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 246-247.

tartışmış değildir. Bundan başka *İbnu'l-Kayyim* hakkında belirtmiş olduğu ifadelerden müellifimizin *İbnu'l-Kayyim*'i cüretkar bulduğunu ve onun durumunu benimsemediğini, dolayısıyla talakla ilgili meselede ne hocasının, ne de *İbnu'l-Kayyim*'in savunduğu fetvaya katılmadığını anlamak daha doğru bir yorum olsa gerektir.

Nitekim *İbn Kesîr* ile *İbnu'l-Kayyim* arasında vuku bulan şu tartışma da müellifimizin farklılığını ortaya koyması yönüyle dikkat çekicidir:

İbn Kesîr, *İbnu'l-Kayyim*'e sorar:

- Sen benim Eş'arî mezhebine bağlı olduğumdan neden rahatsızlık duyuyorsun?

İbnu'l-Kayyim şu karşılığı verir:

- Eğer senin çenenden ayaklarına kadar sakalın olsaydı, yine de insanlar senin Eş'arî olduğunu doğrulamazlardı. Hem sen merhum *İbn Teymiyye*'yi de kızdırmaktasın.

Bu olayı nakleden son dönem fakih ve muhaddislerinden *Husâmuddîn el-Kudsî*, yukarıdaki konuşmadan şu sonucu çıkarmıştır: *İbnu'l-Kayyim* bu ifadeyle, *İbn Teymiyye*'nin görüşlerine sadık bir tilmizi olarak bazı tenkit ya da tazyiklere maruz kaldığını, ama *İbn Kesîr*'in de kendisine katılmasını istediğini; zira onun kendisiyle aynı paralelde hareket etmemesi sebebiyle *İbn Teymiyye*'yi kızdırdığını nazara vermektedir.³³⁴

Bu itibarla müellifimizin, *İbn Teymiyye* ve *İbnu'l-Kayyim* gibi muasırlarıyla aynı çizgide değerlendirilmesi ya da birçok hususta aynı görüşü paylaştığına dair kanaat izhar edilmesi doğru değildir. Ve öyle zannediyoruz ki, *İbn Kesîr* hakkında yapılan bu ve benzeri bazı tutarsız tenkitler, onun şahsının ve eserlerinin yeterince tetkik edilmediğini göstermektedir.

334) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 59 (Husâmuddîn el-Kudsî'nin dipnottaki açıklaması).

2. Hafız 'Irâkî'nin Tirmizî ve Ebû Davud'la İlgili Müellifimize Yönelttiği Tenkitler

Müellifimizden bir müddet sonra yaşayan değerli hadis hafızı ve nakkâdı Zeymuddîn Abdurrahîm b. Huseyn el-'Irâkî (806/1403) de, İbnu's-Salâh'ın 'Ulûmu'l-hadîs'ine yazdığı şerhte, müellifimizi şu iki meselede tenkit etmektedir:

Birincisi: İmam Tirmizî'nin bazı hadisler hakkında kullandığı "hasen sahih" tabirine yorum getiren İbn Kesîr, özetle şöyle demiştir: Tirmizî'nin aynı rivayete "hâzâ hadîsun hasemin sahîhun" demesi, yani hem "hasen" hem "sahih" tabirini kullanması, o rivayetin sahih ile hasen arasında orta mertebede olduğu mânâsına gelir. Nitekim *sahih ligayrihi* mertebesindeki hadislerde olduğu gibi, hasen bir hadise sahîh derecesi verilebilmektedir. Buna göre, Tirmizî'nin nazarında "hasen sahih" bir rivayet, hasenden üstün fakat sahihten aşağı bir mertebede demektir; yani o hadisin bir nevi sıhhatine de hükmettiği ağır basmaktadır. Eğer Tirmizî, bir hadis hakkında "hâzâ hadîsun sahîhun" şeklinde mutlak olarak "sahih" tabirini kullanmış ise, o rivayetin "hasen sahih" dediği rivayetlerden daha kavî olduğu mânâsına gelir.³³⁵

Ancak bu değerlendirmeye karşı çıkan 'Irâkî, müellifimizi şöyle tenkit eder: "İbn Kesîr'in bu yorumunda tahakküm (kendisine göre kural tespit etme) vardır. Çünkü bu hususta kesin ve açık bir delil yoktur. Hem Tirmizî'nin "hasen sahih" tabirinden böyle bir mânânın anlaşılması ise oldukça uzak bir husustur."³³⁶

'Irâkî'nin bu tenkidi hakkında diyebiliriz ki; bu ve benzeri ihtilaflar, İmam Tirmizî'nin bizzat kullandığı ibarelere açıklık getirmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Tirmizî'den sonra birçok muhaddis, onun "hasen sahih" tabirine izah ve yorum getirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla İbn Kesîr de burada kendi yorumunu vermiştir ki, şahısların yorumları her zaman ve her yönüyle tartışmaya açıktır. Elbette 'Irâkî'nin bu yorumu tenkit etmesi normaldir. Fakat 'Irâkî'nin yönelttiği bu tenkit, "hasen sahih" ibaresine açıklık getirmemektedir. 'Irâkî, bir taraftan İbn Kesîr'in yorumunu doğru bulmadığını belirtirken, diğer taraftan sadece Tirmizî'nin "hasen sahih" tabirinden böyle bir mânâyı anlamının uzak olduğunu ifade etmekle yetinmektedir. Doğrusu 'Irâkî'nin bu hususa daha çok şerh ve izah getirmesi beklenirdi. Kanaatimizce 'Irâkî'nin yönelttiği bu

335) İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 43-44.

336) 'Irâkî, *Takyîd*, s. 59.

tenkit, eleştirisi yapılan konuya herhangi bir açıklık getirmediği gibi, *İbn Kesîr*'in tutarsız olduğunu ortaya koyacak somut bir gerekçeye de dayanmamaktadır.

İkincisi: Ebû Davud'un Sünen'inde Kütüb-i Sitte'de bulunmayan birçok hadisi tahriç etmesi sebebiyle Kütüb-i Sitte içinde ayrı bir değeri olduğuna temas eden *İbn Kesîr*, onun *Ebû Ubeyd el-Âcurri*'nin (292/904) suallerine karşı te'lif ettiği "Suâlât" risalesinde³³⁷ cerh ve ta'dîl yönünden de önemli birçok meseleye açıklık getirdiğini belirtir ve ayrıca *İbnu's-Salâh*'ın kitabından bu hususla alakalı şu bilgiyi aktarır: *Ebû Davud*'dan bana ulaşan rivayete göre, o şöyle demiştir: "Kitabımda *sahîh* ve *sahîhe* yakın bulduğum rivayetleri tahriç ettim. İçinde şiddetli za'îf olanları ise beyan ettim. Eğer her hangi bir hadis hakkında açıklama yapmamışsam, o hadis *sâlihtir*. Sükut ettiklerimin bazıları, bazısından daha *sahîhtir*. Her bir babda bildiğim *en sahîh* rivayetleri zikretmeye özen gösterdim."³³⁸

İbn Kesîr, meseleye şu sözleriyle açıklık getirmiştir: "*Ebû Davud*'dan gelen başka bir rivayette onun "Sükut ettiğim hadis hasendir" dediği nakledilir. *İbnu's-Salâh* da bu hususta şöyle der: "Eğer *Sünen*'deki bir hadis, *Sahîhân*'da ya da birisinde tahriç edilmemiş ise ve herhangi bir muhaddis tarafından da *sahîh* olduğu belirtilmemiş ise, *Ebû Davud* içinde o hadis hasendir."

İbn Kesîr açıklamalarına şöyle devam eder: *Ebû Davud*'un *Sünen*'ini birçok talebesi rivayet etmiştir. Ama bu nüshalarda ciddi farklılıklar vardır. Mesela *Ebû Davud*'un belirttiği cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri, bazı nüshalarda bulunmakla birlikte, diğer bazısında yoktur. Hatta nüshaların birisinde bulunan bir hadis, bazen diğer nüshada bulunmamaktadır. Ayrıca onun *el-Âcurri*'ye yazdığı risalesindeki bazı hadisler ve raviler hakkında *Sünen*'de cerh ve ta'dîl yönünden temas ettikleri rivayetler de bulunmaktadır. O halde *Ebû Davud*'un "Hakkında sükut ettiğim hadis *sahîhtir/hasendir*" ifadesi, sadece *Sünen* için mi, yoksa bütün eserleri için mi geçerli olduğu hususunda dikkatli olmak gerekmektedir."³³⁹

337) *Ebû Davud*'un *Suâlâtı Ebî 'Ubeyd el-Âcurri Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı bu risalesi, *Muhammed Kâsım 'Omerî*'nin yaptığı tahkik ve ta'likiyle birlikte neşredilmiştir. (Medine 1403/1983, Mektebu'l-'Arabî es-Su'ûdî.)

338) Bkz. *İbnu's-Salâh*, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 55.

339) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 41.

Hafız 'Irâkî ise *İbn Kesîr*'in bu değerlendirmesini şu sözlerle tenkit eder:

“Doğrusu bu, tuhaf bir değerlendirmedir. Üstelik *İbnu's-Salah*'ın beyanından sonra onun (*İbn Kesîr*'in) bu yorumu nasıl güzel bulunabilir? Çünkü *Ebû Davud*'un sükut ettiği hadisin salih/hasen oluşu, sadece *Sünen* için sözkonusudur. Ayrıca bunu, *Ebû Davud*'un diğer kitaplarına da teşmil etmeye nasıl ihtimal verilebilir? Kaldı ki bu hususta *Ebû Davud*'un “Ben, bu kitabımda (*Sünen*) *sahih* ve *sahihe yakın* hadisleri zikrettim.” sözü gayet açıktır. Eğer *İbn Kesîr*, bu değerlendirmesiyle *Ebû Davud*'un *Sünen*'inde sükût etmekle birlikte *Âcurrî*'ye verdiği cevapta aynı hadisi ya da ricalini *zaîf* saymak suretiyle *Sünen*'deki rivayetin durumuna dikkat çekmek istiyorsa, bu husus, sözkonusu rivayetlerin şiddetli derecede *zaîf* olduğunu gerektirmez. Çünkü *Ebû Davud*, bu tür hadislerin şiddetli *zaîf* olmaması sebebiyle *Sünen*'inde sükut etmiştir. Şayet *İbn Kesîr*, *Ebû Davud*'un Suâlât'ta şiddetli *zaîf* dediği hadis ya da ravi hakkında *Sünen*'inde sükut ettiğine dikkat çekmeyi amaçlamış ise, bu müşkil *Ebû Davud*'un kendisine raci olup onun cevaplandırması gerekir.”³⁴⁰

Trâkî'nin bu tenkidini yerinde bulmayan *Ahmed Muhammed Şâkir*, *İbn Kesîr*'i şu ifadelerle savunmuştur:

“Görünen o ki, *Hafız 'Irâkî*, *İbn Kesîr*'in bu ifadelerini tam olarak anlamış değildir. Çünkü başta *İbnu's-Salah*, *Ebû Davud*'un hakkında sükût ettiği hadislere hasen hükmünü vermiştir. *Ebû Davud*'un bir hadis hakkında *Sünen*'de sükut etmekle birlikte, başka yerde -mesela *el-Âcurrî*'ye yazdığı risalesinde olduğu gibi- *zaîf* saydığı rivayetlerin büyük olasılıkla *sahih* ya da *hasen* olmadığı, hatta *Ebû Davud*'a göre de bu tür hadislerin *zaîf* mertebede olması sözkonusudur. Dolayısıyla *İbn Kesîr*'in değerlendirmeleri doğru ve isabetlidir. Hem o, bu hususta -kitabını ve metodunu takip etmesi sebebiyle- *İbnu's-Salah*'ın umumî sözüne dayanmaktadır. Ayrıca *İbn Kesîr*, ihtiyat ve teyakkuz üzere hareket ederek *İbnu's-Salah* gibi bir kısım muhaddislerin öne sürdükleri şu kaideye mümkün mertebe riâyet etmiştir: Müteahhir hadisçilerin *Sahîhân*'da bulunmayan ya da hadis imamlarından birisi tarafından sıhhatine hükmedildiğine dair delil bulunmayan bir rivayet hakkında hemen bir çırpıda *sahih olduğuna hükmetmeleri* uygun değildir... Ama kimi hadisçilerin bu kaideye karşı çıkarak şöyle dediklerini de görmekteyiz: Rivayet ilimlerinde geniş bilgisi olan bir muhaddis, bir hadisin isnadı ve illeti hususunda ciddi bir

340) *Trâkî*, *Takyîd*, s. 40-41.

araştırma yapmış ise, böyle bir rivayet hakkında sıhhatine ya da za'fiyetine hükmedebilir. Nitekim bu görüş, daha doğru ve isabetli olanıdır. Her ne kadar *İbnu's-Salâh* gibi hadisçiler, mütekaddim hadis imamlarından sonra -fıkıhta olduğu gibi- hadis hususunda da içtihat yapmayı mahzurlu saysalar bile, bu konuda insanları içtihattan men eden kaviller isabetsizdir, batıldır. Çünkü Kitap ve sünnette bunu men eden hiç bir delil yoktur. Hatta delil olmaya elverişli hiçbir şey yoktur.”³⁴¹

3. *İbn Hacer el-Askalânî'nin Âlî ve Nâzil İsnad Yönünden Tenkidi*

Hadis ilminin otoritelerinden birisi olarak vasıflandırılan değerli muhaddis *Hafız İbn Hacer* (852/1448), biyografik eseri *ed-Dureru'l-kâmine*'de müellifimizi bazı yönleriyle tanıtanın yanı sıra, hadisleri âlî ve nâzil isnad yönünden tefrik edememekle onu şöyle tenkit etmektedir:

“*İbn Kesîr*, hadis usûlüne dair *İbnu's-Salah*'ın kitabını ihtisar ederek birçok değerli bilgiye yer vermesine rağmen, her nedense âlî isnadları temyiz etmede muhaddislerin yolu ve usûlü üzere hareket etmemiş, sanki fukahanın muhaddisleri gibi davranmıştır.”³⁴²

Doğrusu *İbn Hacer*'in müellifimizi fukahanın metodu üzere hareket etmekle tenkit etmesi pek açık olmadığı gibi, âlî ve nâzil isnadı temyiz edemeyen bir muhaddis olarak suçlaması ise anlaşılır gibi değildir. Nitekim büyük allâme *İmâm Suyûtî* (911/1505) onun yönelttiği bu tenkidi yersiz ve haksız bularak *İbn Kesîr*'i şu gerekçelerle savunmuştur:

“Rivayet ilimlerinde esas olan (umde), hadisin sahîhini, sakîmini, illetlerini, farklı tariklerini, cerh-ta'dîl yönünü ve ricâlini bilmektir. Bu itibarla âlî ve nâzil isnad gibi hususlar, temel meselelerden olmadığı gibi, usûl-i mühimmeden de değildir.”³⁴³

Son dönem âlimlerinden *M. Zâhid el-Kevserî* de *İbn Kesîr*'e yöneltilen bu tenkidi tutarsız bularak, muhtemelen *İbn Hacer*'in bu tenkitle şahsına paye çıkarmayı amaçladığını veya değerli muhaddis *İbn Kesîr*'e karşı mutaasıp davrandığını ifade etmiştir. *Kevserî*, bu konudaki üslubunu sertleştirerek müellifimizi şöyle savunmuştur:

341) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 28, 29, 42.

342) *İbn Hacer, Durer*, I, 374.

343) *Suyûtî, Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 362.

“*Hafız İbn Kesîr*’in metinleri ezberlemede geniş ihtasının yanı sıra, rivayet ilimlerinde üstün meziyetlere sahip değerli bir müellif olduğu herkes tarafından çok iyi bilinmektedir. Nitekim o, *Hafız Mizzî* (742/1342) başta olmak üzere birçok hocadan ders alarak rivayet ilimlerinde otorite haline gelmiş dirayetli ve büyük bir muhaddistir. Üstelik *İbn Kesîr*’in *et-Tekmil* adında ravilerin tümünü kapsayan bir rical kitabı da vardır. Ravilerin tabakaları ile ahvali hususunda az da olsa malumatı olan kimseler, âlî ve nâzil isnadı birbirinden ayırmaya muktedir oldukları halde; *İbn Kesîr* gibi, raviler üzerinde geniş bilgisi bulunan bir hadis uzmanı, nasıl olur da âlî ile nâzil isnadları tefrik/temyiz edememekle suçlanır? Doğrusu Allah *İbn Hacer*’i affetsin, her nedense o, bazı büyük ve meşhur şahısların biyografilerinde zuhûlde bulunuyor.”³⁴⁴

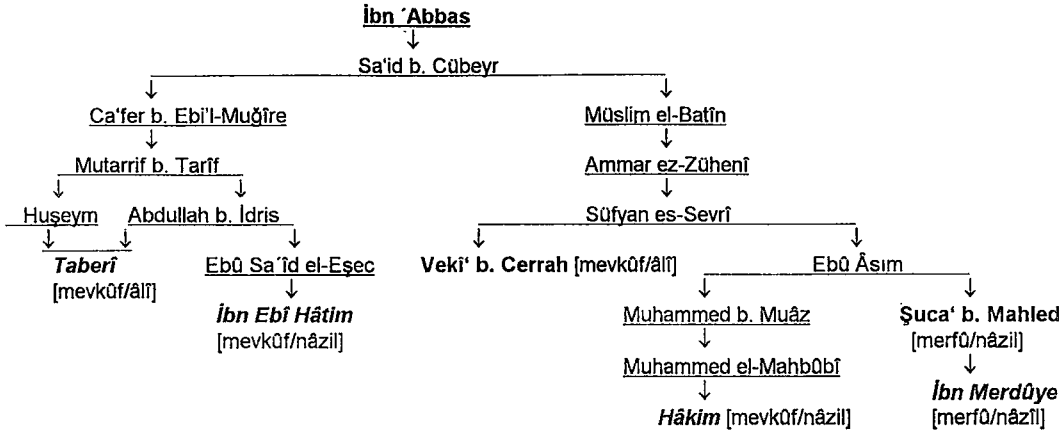
Biz de *İbn Hacer*’in bu konudaki tenkidini doğru bulmuyoruz. Zira gördüğümüz kadarıyla *İbn Kesîr*, hadisleri temel kaynaklardan nakletmenin yanında, onları güzel bir sistem içinde tertip etmeye özen göstermiştir. Hususiyile rivayetlerin tam isnadını büyük bir titizlikle zikretmiş; hadislerin farklı tariklerini, vecihlerini ve lafızlarını belirtmiş, sened ve metin tenkidini enfes bir üslupla uygulamış ve yeri geldikçe her bir ravi hakkında değerlendirmeler yapmıştır.

Şayet *İbn Hacer*’in bu değerlendirmesi, müellifimizin bazı rivayetleri kaydederken, meşhur âlî isnadını gözardı ederek nazil isnadla zikretmesi veyahut aynı/yakın lafızlarla gelen hadisleri mukaddem kaynakların yanısıra muahhar kaynaklardan da nakletmesi gibi metodunu tenkit etmeye matuf ise, bu hususta *İbn Kesîr*’in de gözettiği bir kısım maslahatların olabileceği de düşünülmelidir. Mesela müellifimizin daha çok *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*’de uyguladığı metodlarından birisi de, konuyla irtibatlı rivayetleri mukaddem kaynakların yanı sıra, muahhar olanlardan da almak suretiyle peş peşe kaydetmesidir. Ancak o, bu rivayetleri sıralarken mümkün mertebe sıhhat durumlarına da işaret etmiştir. Hatta bazı merfû olarak kaydedilen rivayetlerin aslen mevkûf olduğunu tespit için mukaddem ve muahhar kaynakları mukayese yaparak, bazı gizli illetleri tespit etmesini bilmiştir.

Mesela müellifimiz, arş ve kürsü hakkında varid olan bir haberi, âlî ve nâzil isnad ayrımı gözetmeksizin merfû ve mevkûf vecihleriyle kaydetmiştir. isnadları karşılaştırmak

344) Ebu’l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati’l-huffâz*, s. 58 (Eseri neşre hazırlayan Husamuddîn Kudsi’nin M. Zâhid Kevserî’den naklettiği dipnottaki açıklama).

suretiyle önemli bir ileti şöyle tespit etmektedir: Mevkûf olan bir rivayet, kimi ravilerin dikkatsizliği neticesinde merfû olarak nakledilmiştir. Rivayetin sened şeması şöyledir:

Görüldüğü üzere bu hadis, *Vekî' b. Cerrah* (197/812), *Taberî* (310/922), *İbn Ebî Hâtim* (322/934) ve *Hâkim* (405/1014) tarafından mevkûf olarak tahriç edilmesine rağmen, *Şuca' b. Mahled* (235/849) ile ona tabi olan *İbn Merdûye* (410/1020) tarafından merfû olarak nakledilmiştir. Bu konudaki âli ve nâzil bütün isnadları kaydeden müellifimiz, netice olarak *Şuca' b. Mahled*'in³⁴⁵ dikkatsizliği neticesinde bu haberin *İbn Merdûye* gibi bazı tefsir kaynaklarında merfû olarak iştirah ettiğini, ama bu rivayetin aslen mevkûf olduğunu söylemiştir.³⁴⁶

Fakat müellifimizin her zaman böyle bir gerekçeyle âli ve nâzil isnadları birlikte zikrettiğini söyleyemeyiz. Ama en azından onun gözettiği bazı maslahatların bulunabileceğini hesaba katmanın daha doğru olacağını ve rivayet ilimlerinde otorite kabul edilen bir hadis hafızının âli ve nâzil isnadları birlikte kullanmasının şiddetli tenkide medar bir husus olmadığını belirterek, *İbn Hacer*'in bu tenkidinin pek isabetli bulunmadığını hatırlatalım.

Kaldı ki *İbn Kesîr*, âli ve nâzil isnadları tefrik/temyiz etmede *-İbn Hacer*'in iddiasının aksine- dirayetli bir muhaddistir. Üstelik o, sekizinci asırda yaşamasına rağmen,

345) Şuca' b. Mahled'in sika ravi olduğunu, *Müslim*, *Ebû Davud* ve *Nesai*'nin kendisinden hadis tahriç ettiklerini söyleyen *İmam Zehebî*, ayrıca onun *İbn 'Abbas*'dan gelen kürsüyle ilgili mevkûf rivayeti hataen merfû yaptığına da temas eder. Bkz. *Zehebî*, *Mizân*, II, 265.

346) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 457-459 (Bakara 2/255 ayeti tefsiri). Rivayetler için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, V, 398 vd.; *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 282. *Hâkim*, bu hadisin *Sahîhân* tarafından tahriç edilmeyen sahîh bir rivayet olduğunu söylemiştir. *Zehebî* de *Telhîsu'l-Müstedrek*'te *Hâkim*'in bu görüşüne katılmıştır.

şeyhleri vasıtasıyla naklettiği bazı rivayetlerin âlî isnadla gelmiş olması dikkat çekici niteliktedir. Mesela *İbn Kesîr*'in hocaları vasıtasıyla Hz. *Peygamber*'e (s.a.v.) ulaşan rivayet zincirlerinden birisi şöyledir:

İbn Kesîr → *Ebu'l-'Abbâs Ahmed Haccâr* → *Ebu'l-Menca'* → *Ebu'l-Vakt es-Sûfî* → *Muhammed el-Fârisî* → *Ebû Muhammed b. Ebî Şurayh* → *Ebu'l-Kâsım el-Begavî* → *Ebu'l-Cehm el-Bâhilî* → *Leys b. Sa'd* → *Ebu'z-Zubeyr* → *Câbir* → Hz. *Peygamber* (s.a.v.): “Ağacın altında *Rıdvan bey'atine katılanlar cehenneme girmeyeceklerdir.*”³⁴⁷

Bu, farklı vecihten *Müslim* tarafından da tahrîç edilen sahîh bir rivayettir. *İbn Kesîr*'in isnadı, *Ebû Davud*, *Tirmizî* ve *Müsned* gibi kaynaklarla *Leys b. Sa'd*'da birleşir.³⁴⁸ Burada âlî isnad yönünden altı çizilmesi gereken husus şudur: *İbn Kesîr*'den Hz. *Peygamber*'e (s.a.v.) ulaşan rivayet zincirinde on ravi vardır. Elbette hicrî sekizinci asırdaki bir muhaddis için böyle bir isnad, gayet derecede âlîdir.

4. Ahmed Muhammed Şâkir'in İmam Ahmed'in Müsned'iyle İlgili Tenkidi

İbn Kesîr'in *İhtisaru Ulûmi'l-hadîs*'ini *el-Bâisu'l-hasîs* adıyla şerh eden son dönem hadisçilerinden *Ahmed Muhammed Şâkir*, güzel izahlara yer vermenin yanı sıra, bazı tenkitlerde de bulunmuştur. Bu tenkitlerden birisini inceleyelim.

İbn Kesîr, *İmam Ahmed*'in *Müsned*'i hakkında şöyle demiştir: “Her ne kadar hadislerinin bolluğu ve isnadının güzelliği bakımından kendisiyle boy ölçüşecek başka bir müsned bulunmamasına rağmen *İmam Ahmed* bu eserinde birçok hadisi kaydetmemiştir. Özellikle *Sahîhân*'da tahrîç edilen iki yüze yakın sahâbenin bazı rivayetleri yoktur.”³⁴⁹

Ahmed Muhammed Şâkir, onun bu değerlendirmesini tartışarak şöyle tenkit etmiştir: “Doğrusu müellifin bu sözünü biraz ifrat olarak değerlendiriyoruz. Zira biz, *Müsned*'de çok az hadisin kaydedilmemiş olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar *Müsned*'de belli başlı bazı sahâbenin rivayetleri kaydedilmemiş ise de, o rivayetlerden birçoğu, mânâ olarak bir başka sahâbinin müsnedi tahtında mervîdir. Eğer müellif bu ifadeyi şöyle demiş olsaydı daha doğru olurdu: “Bu *Müsned*, umumî mânâda *Kütüb-i*

347) Bkz. *Ebu'l-Mehâsin, Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 59; *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 8 (Yusuf 'Abdurrahman Mar'aşlı'nın takdimi).

348) *Müslim, Fezâilu's-Sahâbe* 163 [nr. 2496]; *Ebû Davud, Süne* 8 [nr. 4653]; *Tirmizî, Menakıb* 57 [nr. 4113]; *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, III, 350.

349) *İbn Kesîr, İhtisaru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 32.

Sitte 'yi de ihtiva etmektedir.” Nitekim *İmâm Ahmed*, oğluna bu konuda şöyle demiştir: “Bu *Müsned*'i iyi koru! Zira o, insanlara rehber olacak bir kitaptır... Bunu 750 binden ziyade hadis içinden seçerek cem ettim. Müslümanlar *Hz. Peygamber*'in hadislerinden herhangi bir hususta ihtilafa düşerlerse, bu *Müsned*'ime müracaat etsinler. Eğer aradığınızı onda bulursanız ne âlâ; yok eğer bulamadıysanız o husus, bir hüccet değildir.” *İmam Zehebî*, *İmam Ahmed*'in bu sözünü şöyle yorumlamıştır: “Onun bu hükmü, ağlebiyet (çoğunluk) itibariyledir. Yoksa bize düşen, *Müsned*'de olsa bile, *Sahîhân*, *Sünen* ve diğer muteber kitaplarda bulunan sahih hadisleri de araştırmaktır.”³⁵⁰

5. 'Abdulfettah Ebû Ğudde'nin Sa'lebe Hadisiyle İlgili Tenkidi

Asrımız muhakkiklerinden 'Abdulfettah Ebû Ğudde, *İbn Kesîr*'in hadisçiliğinin fevkalâde olduğunu ve özellikle rivayetleri isnad ve metin yönünden kritiğe tabi tutmadaki üstün maharetini dile getirdikten sonra, onun bu husustaki bir kusuruna şöyle temas eder: “Gerçekten *İbn Kesîr*, naklettiği rivâyetlerin illetlerini ve gizli yönlerini açıklamak suretiyle tefsirinde güzel bir metod izlemiştir. Bununla beraber o, bazı hadisleri senediyle naklettiği halde illetini ve nekaretini belirtmemiştir. Mesela sahâbeden *Sa'lebe b. Hâtib el-Ensârî*'nin zekat vermediğine dair varid olan kıssayı *İbn Cerîr et-Taberî* (310/922) ve *İbn Ebî Hâtim* (322/934) gibi müfessirlerden isnadlarıyla birlikte nakletmesine rağmen³⁵¹, cerh ve ta'dîl yönünden prensip olarak uygulaması gerekli olan metodu terkederek sözkonusu rivayet üzerinde her hangi bir değerlendirme yapmamıştır. Halbuki bu kıssa, vâhî ve asılsızdır. Çünkü isnadında *Mu'ân b. Rifâ'a* vardır ki, bu zat *leyyimu'l-hadis*, mürseli çok olan ve rivayet ettiklerinin çoğuna itibar edilmeyen bir ravidir. Hadis imamlarından pek çoğu onu cerhetmiştir. Mesela *İmam Buharî*, onun hakkında 'münkeru'l-hadis' demiştir ki, *Buharî*'ye göre bu ifadeden maksat, sözkonusu kimseden hadis nakletmek caiz değildir demektir. Ayrıca *Hafız İbn Hacer* gibi muhaddisler de Sa'lebe kıssasının isnadının zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bununla beraber şu hususu gözardı etmemek gerekir: Şüphesiz elimizdeki mevcut rivayet tefsirleri

350) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 32'de 2 nolu dipnot.

351) Sa'lebe Kıssası için bkz. *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 124-125 (Tevbe 9/75 ayetinin tefsîri); ayrıca karşı. *Taberî, Tefsîr*, X, 188-193; *Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir*, VIII, 218-219; *Beyhakî, Delâilu'n-nubuvve*, V, 289-292; *İbn 'Abdilber, el-İstîâb*, I, 210; *Vâhidî, Esbâbu'n-nüzûl*, s. 213-215; *Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 260.

içinde en güzeli, *İbn Kesîr*'in tefsiridir. Bununla beraber darb-ı meselde ifade edildiği üzere deriz ki; güzel kusursuz olmaz.”³⁵²

'*Abdulfettah Ebû Ğudde* bu tenkidinde haklı olmakla birlikte, rivayetin illeti olarak nitelendirdiği *Mu'ân b. Rifâ'a*'yı şeyhi *'Ali b. Yezîd* ile iltibas etmiştir. Çünkü yukarıdaki cerh ifadeleri, *'Ali b. Yezîd* hakkında câridir. Her ne kadar *Mu'ân b. Rifâ'a* da cerhe maruz kalan ravilerden olsa da, yukarıdaki *Buharî* ve başkalarının şiddetli cerh ifadeleri *'Ali b. Yezîd* hakkında geçerlidir. Dolayısıyla muhaddisler katında hadisin asıl illeti, *'Ali b. Yezîd*'de toplanmaktadır. Bundan başka muhaddislere göre sözkonusu isnadda *Mu'ân b. Rifâ'a*, *'Ali b. Yezîd* ve *Kâsım b. 'Abdirrahmân* adında peş peşe üç zaîf ravin bulunmaktadır.³⁵³ Tarafımızdan yapılan bir makale çalışmasında Sa'lebe hadisiyle ilgili sened ve metin tenkidi genişçe ele alınmak suretiyle tavzih edilmiş; bu rivayetlerin sened yönünden münker olduğu, metnin/kıssanın ise asılsız olduğu belirtilmiştir.³⁵⁴

6. Bazı İsrailiyât Haberlerini Nakletmesi Sebebiyle Tenkit Edilmesi

Bilindiği kadarıyla *Hafız İbn Kesîr*, israiliyât haberlerini mümkün merteye ayıklamayı hedeflemiş ve özellikle rivayetlerin cerh ve ta'dîl yönüne temas ederek bu konuda takdire şayan çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ne var ki müellifimizin bazı israiliyât haberlerini kaydetmedeki asıl niyeti ve gayesi çok iyi anlaşılmamış olmalı ki, bu konuda tutarsız bazı tenkitlere³⁵⁵ maruz kalmaktadır.

Mesela müellifimizin israiliyât haberlerini üç kısımda mütalâa ederek bu konuda ifrat ve tefritten uzak bir metodla meseleye bakmak gerektiğini bildirmiştir. Onun kaydettiği tasnife göre israiliyât haberleri şu üç kategoride değerlendirilmektedir:

Birincisi: Elimizdeki muteber kaynaklara uygun olanlar ki, bunların naklinde beis görülmemektedir.

İkincisi: İslâmî kaynaklara zıt düşmeyen ve bazı mücmel hususlara açıklık getiren rivayetlerdir ki, bunları ne tasdik, ne de tekzib etmeden, sadece nakletmek uygundur.

352) Leknevî, *el-Ecvibetu'l-fâzıla*, s. 107-108 (A. Ebû Ğudde'nin dipnotu).

353) Sözkonusu raviler hakkında bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 212, III, 27; İbn 'Adiy, *Kâmil*, VI, 36; Zehebî, *Mîzân*, III, 373; İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, IV, 462

354) Bkz. Paksoy, Kadir, “*Sened ve Metin Yönünden Sa'lebe Hadisinin Tenkidi*”, Harran Ü. İlh. Fak. Dergisi, sayı IV (1998), s. 161-186.

355) Bu konuda müellifimizi tenkit edenler arasında *Divânu'l-cund* adlı eserin müellifi Sellûmî gibi bazı muasır araştırmacıları görmekteyiz. Bkz. a.g.e., s. 50.

Üçüncüsü: Elimizdeki muteber delillere ve akl-ı selime zıt düşen rivayetlerdir ki, bu tür haberleri delil ve istişhad olarak nakletmek uygun değildir. Ancak illetlerine dikkat çekmek için zikredilebilir.³⁵⁶

Bu açıklamalardan sonra *İbn Kesîr*'in israiliyât haberlerine karşı tavrını daha net belirlemenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Müellifimiz, her hâlükârda israiliyât haberlerini nakletmede ifrata gitmeyi uygun görmeyen bir muhaddistir. Zira o, israiliyât haberlerine karşı müstağni davranmak gerektiğini, çünkü onların bize kazandıracağı faydelerin pek ehemmiyeti olmadığını, bilakis zararlarının daha ziyade olduğunu beyan etmiştir. Bu itibarla yeri geldikçe müellifimiz, eserlerinden pekçok israiliyât haberini tecrid edeceğini, şayet kitabına aldığı mahzurlu haberler varsa -onların cerh ve ta'dîl yönünü belirtmek gibi- yukarıda temas edilen gayelere binaen kaydedeceğini söylemektedir.³⁵⁷

Mesela *İbn Kesîr*'in *Bidâye*'nin mukaddimesinde bu konuda takip edeceği metotlarından birisini şöyle ifade etmiştir. "...Her bölümde ilk olarak konuyla ilgili ayetleri zikredecek, sonra *Hz. Peygamber*'den gelen hadisleri nakledeceğiz. Rivayetlerden ihtiyaç duyduklarımızı nakletmeye özen gösterecek, bilhassa ehl-i kitab alimlerinin naklettikleri haberlerden de insanların çoğunu ilgilendirmeyen lüzumsuz tafsilatı terkedeceğiz. Hatta bu konuda müslüman müelliflerden israiliyât haberlerini nakletmede ifrata gidenlerin peşine de takılmayacağız. Sadece bu mevzuda muhtasar olarak bazı şeyleri nakille yetineceğiz. Bunu yaparken de muteber olan ve elimizdeki esaslara uygun olan haberlere temas edeceğiz. Münker görülen ve bize muhalif olan haberleri ise vuzuha kavuşturmaya çalışacağız."³⁵⁸

Pek çok âlim şu gerçeği gözardı etmenin doğru olmadığını ifade etmektedir ki, özellikle tefsir ve tarih kaynaklarından israiliyât haberlerinin tamamen soyutlanması oldukça zordur. Üstelik rivayet ağırlıklı eser tasnif ve telif eden seçkin müelliflerin dahi bu hususta tenkitten kurtulamadıkları bilinen bir gerçektir. Şu kadar var ki, tefsir, hadis ve tarih gibi ilimlerde geniş muhtevalı ve rivayet ağırlıklı birçok eser telif eden müellifimiz, bu konuda zor olanı -büyük ölçüde- başarmış âlimlerden birisidir. Her ne

356) Bkz. *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 13; *Bidâye*, I, 5.

357) Bkz. *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 14; *Bidâye*, I, 6.

358) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 5.

kadar onun kitapları, bazı vâhî rivayetlerle mevzû hadislerden ye bazı tenkit edilebilecek israilî haberlerden hali kalmasa da, rivayet ilimleri sahasında onun kaydettiği değerlendirmeler, takdire şayandır.

Müellifimizin tefsirini dilimize çeviren mütercimler de bu hususta şu bilgiyi kaydetmişlerdir: “*İbn Kesîr* Tefsiri, karakteristik bir rivayet tefsiri olması nedeniyle her rivayet tefsirinde yer alan israiliyât haberleri -az nisbette de olsa- bu eserde de yer almaktadır. Ancak müellif, bu noktada son derece titiz davranarak bu nisbeti asgariye indirmiştir. Bu bakımdan okuyucular, bazen israiliyâtı andıran ifadelere rastlayabilirler. Bu sebeple konunun daha iyi aydınlanabilmesi için diğer tefsirlere de bakmak lazımdır.”³⁵⁹

Şu da bir gerçek ki, *İbn Kesîr*, naklettiği haberlerin tahriçine ve tenkidine önem vererek rivayetleri kritik ve analiz yapmış, illet ve za‘fiyetlerini beyan etmiştir. Elbette onun kaydettiği haberler içinde tahlil ve tenkidine temas etmediği rivayetler de vardır. Hatta bazen rivayetlerin sadece isnadını vermekle yetinmiş, tenkit ve kritik yapmamıştır. Durum ne olursa olsun, *İbn Kesîr*’in eserlerini tetkik edenler çok iyi bilirler ki, o, rivayet sahasında önemli tespit ve tahlillere yer vermiş, gerek israiliyât haberlerine karşı ve gerekse muteber olmayan rivayetlere karşı tenkitler yapmış bir hadis kritikçisidir.

Ancak burada *İbn Kesîr*’in de israiliyât haberlerini nakleden bir müellif olarak tenkit edilmesinin tutarlı olmadığı hususunu kısa keserek, yukarıda belirttiğimiz bilgilerle iktifa edecek, müellifimizin israiliyât haberlerine karşı tutumunu, cerh ve ta‘dîl yönünden yaptığı değerlendirmeleri ise misalleriyle birlikte bir sonraki bölümde genişçe inceleyeceğiz.

7. Naklettiği Bazı Rivayetlerin İstifade Ettiği Kaynaktakilerden Farklı Oluşu Sebebiyle Tenkit Edilmesi

Güçlü ve sağlam bir hafızaya sahip olan *İbn Kesîr*, başta *Kütüb- Tis‘a* olmak üzere pekçok hadis kaynağını ezberlemiş ve bu rivayetlerin bir çoğunu isnadıyla birlikte eserlerinde kullanmıştır. Ancak onun kaydettiği rivayetleri, kendisinin de zikrettiği kaynaklarıyla karşılaştırdığımızda, az da olsa bazılarının sened ya da metninde cüz’î

359) Karlığa, Bekir - Çetiner, Bedrettin, *Hadislerle Kur’an Tefsiri (Tefsîru İbn Kesîr)*, (Mütercimlerin mukaddimesi), I, 15.

farklılıklar bulmaktayız. Muhtemelen onun bu kusuru, rivayetleri hıfzından kaydetmiş olması ve ayrıca kaynaklarına tekrar bakma ihtiyacı hissetmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra bazı tutarsızlıkların da müstensih hatalarından doğmuş olabileceği göz önüne alınmalıdır.

Müellifimizin kaydettiği rivayetlerden farklı lafızla veya muharriçlerine nisbette iltibas vaki olanlardan bazılarını görelim.

1) İçtihatla ilgili olarak *Buharî*'nin Amr b. Âs'dan tahriç ettiği merfû hadise temas eden *İbn Kesîr*, bu rivayeti şu lafızla kaydeder:

“*İzâ ictehede 'l-hâkim fiesâbe felehû ecrân, ve izâ ictehede fehtaet felehû ecr.*”³⁶⁰

Ancak *Buharî*'deki rivayetin lafızları şöyledir:

“*İzâ hakeme 'l-hâkim fectehede summe esâbe felehû ecrân, ve izâ hakeme ...*”³⁶¹

Müellifimizin bu rivayet hakkındaki iltibasını şöyle izah etmek mümkündür: Onun kaydettiği bu rivayet, *Buharî*'nin tahriç etmiş olduğu rivayetle mânâ bakımından aynıdır, ancak lafızlar farklıdır. Bunun yanı sıra müellifimizin *Buharî*'ye nisbet ettiği lafız, *Sünenü Dârekutnî*'ye aittir.³⁶² *İbn Kesîr*, bu konudaki rivayeti ezberinden kaydetmiş olmalı ki, *Dârekutnî*'nin tahriç ettiği rivayetin lafzını *Buharî*'ye nisbet etmekle zuhûlde bulunmuştur.

2) *İbn Kesîr*, *Sahîhu Müslim*'den naklettiği bir hadisi şöyle kaydetmiştir (meâlen):

“*İblis dumansız ateşten yaratıldı...*”³⁶³

Fakat *Müslim*'deki bu rivayetin asıl lafzı şöyledir:

“*Cinler dumansız ateşten yaratıldı...*”³⁶⁴

3) Müellifimiz, Hz. Peygamber'in Mekke fethi günü îrad buyurduğu bir hutbesinde riba/faiz konusunda şöyle dediğini kaydetmiştir: “... *Bundan böyle cahiliye dönemindeki bütün faizler kaldırılmış olup benim şu iki ayağım altındadır. İlk kaldırdığım faiz ise amcam 'Abbas'ın faizidir...*”³⁶⁵

360) *İbn Kesîr*. *Bidâye*, VII, 290; a. mlf., *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, VI, 380 (Ahzâb 33/5 ayetinin tefsiri).

361) *Buharî*, İ'tisâm 21 [nr. 7352].

362) *Dârekutnî*. *Sünen*, II, 218. IV, 211.

363) *İbn Kesîr*. *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*. III, 388.

364) *Müslim*. *Zühd* 60 [nr. 2996].

365) *İbn Kesîr*. *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 474 (Bakara 2/275 ayetinin tefsiri).

Ancak bu hutbenin vürud yeri ve zamanı hakkında bir iltibas vardır. Çünkü müellifimizin Mekke fethi gününde olduğunu söylediği bu hutbe, aslında Veda haccında ve Arafat'ta vuku bulmuştur. Hz. Peygamber'in faizle ilgili bu sözleri de O'nun "Veda Hutbesi" namıyla bilinen meşhur hitabesine aittir.³⁶⁶ Muhtemelen müellifimiz, bu haberi kaydederken dikkatinden kaçmış ve yanlışlıkla Mekke Fethi'nde gerçekleştiğini söylemiştir. Zira rivayet ilimleri başta olmak üzere, siyer, megazî, tarih gibi sahalarda geniş ilmi ve marifeti bulunan değerli müellif *Hafız İbn Kesîr*'in bu hususu bilmemesi düşünülemez.

4) *İmam Ahmed*'in *Müsned*'inde *Semura b. Cündüb*'den merfû olarak tahriç ettiği bir hadise temas eden müellifimiz, bu rivayetin metnini (meâlen) şöyle nakleder:³⁶⁷

"*Nûh'un Sâ'm, Hâm ve Yâfes adında üç oğlu vardır: Sâ'm Arab'in, Hâm Sûdan'in, Yâfes Türk'ün atasıdır.*"

Fakat *Müsned*'deki asıl metin şöyledir:

"... *Sâ'm Arab'in, Hâm Habeş'in, Yâfes Rûm'un atasıdır.*"³⁶⁸

Müsned'deki rivayete mutabık olmayan bu farklı lafızların durumunu araştırdık ve bunun *Bezzâr*'ın *Müsned*'inde yine *Semura b. Cündüb* tarîkıyla tahriç etmiş olduğu metinle aynen örtüştüğünü tespit ettik.³⁶⁹ Demek ki çeşitli tariklerden *İbn Kesîr*'in ezberinde bulunan bu rivayet, müellifimiz tarafından farklı bir kaynağa nisbet edilmiştir.

İbn Kesîr'in ezberinden nakletmesine binaen rivayet lafızlarında rastlanan cüz'î farklılıkların bir kısmı da istinsah esnasında vuku bulmuş olabilir.³⁷⁰

366) Bu konudaki rivayetler için bkz. *Müslim*, Hac 147 [nr. 1218]; *Ebû Davud*, Menasik 56 [nr. 1905]; *İbn Mâce*, Menasik 84 [nr. 3074]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 73.

367) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 192 (Kehf 18/93-94 ayetinin tefsiri).

368) *Müsned*, V, 9, 11. Ayrıca bkz. *Tirmizî*, Tefsîr 37 [nr. 3446]; Menâkıb 39 [nr. 4186].

369) *Bezzâr*'ın rivayet için bkz. *İbn 'Adiy, Kâmil*, VI, 261; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 193;

370) *İbn Kesîr*'in eserlerinde kaydettiği rivayetlerden kaynaklara muvafık olmayan bazı lafız farklılıklarına misal olarak şu pasajları zikredebiliriz:

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, I, 442; karş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 296.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, I, 461; karş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 453.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, I, 465; karş. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 234.

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, I, 503; karş. *Buharî*, Fezâilu's-Sahâbe 12 [nr. 3712]; *Müslim*, İman 205 [nr. 129]

Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, VI, 21; karş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 197.

Bidâye, V, 73; karş. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 14.

III. İBN KESİR'İN ALÂKADAR OLDUĞU İLİMLER

Dinî ilimlerin karakteristik özelliği, birbirleriyle sıkı bir irtibat içinde bulunmalarıdır. Özellikle müellifimizin yetiştiği asırlarda her bir âlim, birçok sahada vukûf kazanmak suretiyle ilmiye sınıfından addedilmekteydi. Günümüzde de dinî ilimleri birbirinden soyutlayarak herbirini tamamen müstakil bir saha olarak nitelendirmek hayli güçtür. Dolayısıyla *İbn Kesîr* ve emsali din âlimlerini sadece muhaddis ya da müfessir olarak nitelendirmek, bunların diğer ilimlere vâkıf olmadığı mânâsında anlaşılmamaktadır.

İbn Kesîr, rivayet ve dirayet ilimlerinde otorite haline gelmiş seçkin bir din alimidir. Özellikle o, genç yaşta birçok ilimde kendisini yetiştirmiş ve önemli eserler tasnif etmiş bir müelliftir. Tefsir, hadis, fıkıh, rical, İslâm tarihi vb. gibi ilimlerde büyük şöhrete ulaşan *İbn Kesîr*, aynı zamanda değerli yorum ve tahlilleriyle ilim erbabının müracaat ettiği seçkin bir muhaddistir. O, rivayet ve dirayet ilimlerinde kazandığı ilmî birikim ve tecrübe ile kendi dönemine kadar yazılan birçok sahadaki eserleri yeniden mükemmel bir tarzda tasnif ve tanzim etmiştir. Hatta bu yönüyle diyebiliriz ki, onun birçok eseri, kendisinden önce te'lif edilmiş kitapları müstağni bırakacak özelliklere sahiptir.

Buraya kadar *İbn Kesîr*'in ilmî şahsiyetine ve pekçok ilimdeki üstünlüğüne genel bir bakış yaptık. Şimdi müellifimizin, birbiriyle çok irtibatlı olan dinî ilimlerdeki temayüz eden hususî yönlerini bazı ilim dallarına göre inceleyeceğiz.

A. Hadis İlmî

İbn Kesîr'in ilmî şahsiyeti yönünden temayüz eden en önemli yönü, onun rivayet ilimlerinde geniş bilgisi olan, dirayetli ve güçlü bir hadis hafızı, nakkâd bir muhaddis olmasıdır. O, sadece nakilci bir müellif olmayıp, aynı zamanda inceleyici, araştırmacı, tenkitçi ve tahlilci bir şahsiyettir.

Onun hadisçilik yönünü ve hadis ilimlerindeki önemli çalışmalarını misalleriyle birlikte bir sonraki bölümde genişçe ele alacağız. Burada ise diğer ilimlerle irtibatına temas edeceğiz.

B. Tefsir İlmî

Tefsir ilminin önemli otoritelerinden birisi olarak nitelendirilen *İbn Kesîr*, rivayet ağırlıklı, fakat dirayeti de ihmal etmeden hazırladığı geniş tefsiriyle şöhret bulmuştur. Değerli muhaddis ve müfessir *İmâm Suyûtî* (911/1505), bu tefsir hakkında şöyle demiştir: “*İbn Kesîr*’in meşhur bir tefsiri vardır ki, bunun bir benzeri daha te’lif edilmemiştir...”³⁷¹

Muasırlarından hocası *İmam Zehebî* (748/1347) ile yine müellifimizin talebesi *Haftz Ebu'l-Mehâsin* (765/1364) gibi değerli şahsiyetler de müellifimizin tefsirdeki maharetine ve üstün meziyetlerine dikkat çekmişlerdir.³⁷²

Keşfu'z-zunûn sahibi *Kâtib Çelebi* (1067/1656), müellifimizin tefsir ilmindeki yerine ve eserinin önemine şu ifadelerle temas etmiştir: “Bu tefsir, rivayet tefsirlerinin en faydalısıdır. Zira tenkitçi bir muhaddis ve müfessir olan müellif, diğer müfessirlerin yaptığı gibi sadece rivayetleri kaydetmekle yetinmemiştir. Bilakis o, cerh ve ta'dîl yönünden enfes değerlendirmelere yer vererek, en muteber tefsiri ortaya koymaya çalışmıştır.”³⁷³

Müellifimizin birçok ilimde üstün meziyetlere sahip değerli bir şahsiyet olduğuna temas eden *Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî* (1250/1834), onun *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*’i başta olmak üzere birçok değerli eserlerinden insanların fevkalâde istifade ettiklerini söylemiştir. *Şevkânî*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*’in üstün vasıfları arasında; tefsir ve rivayet ilimlerine dair önemli birçok bilgiyi ihtiva etmesi, fikhî meseleleri ve mezheplerin görüşlerini güzel bir üslupla beyanı, rivayetlerin bol oluşu, ayrıca rivayetlerin tenkit, tahlil ve tazih yönünden incelenmesi gibi meziyetleri de kaydetmiştir. *Şevkânî*, daha güzeli te’lif edilmediği müddetçe onun bu eserinin tefsirlerin en güzeli olmaya devam edeceğini sözlerine eklemiştir.³⁷⁴

İlim erbabı, rivayet tefsirinde -*Taberî*’den sonra en seçkin müfessirin *İbn Kesîr* olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar müellifimizin eseri, *Taberî* gibi mukaddem temel kaynaklardan olmasa da, özellikle sonraki dönemlere ulaşmayan pekçok tefsir kaynağını ihtiva etmesi yönüyle ayrı bir değere sahiptir. Hatta müfessirimizin kaydettiği rivayetlerin

371) Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361.

372) Zehebî, *Tabakâtu'l-huffâz*, IV, 1508; a. mlf. *Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74-75; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 58.

373) Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 439.

374) *Şevkânî*, *Bedr*, I, 153.

çeşitliliği, onları cerh ve ta'dîl yönünden değerlendirmesi, sahihiyle sakîmine işaret etmesi, sened ve metin yönünden illetlerine temas etmesi vs. gibi tercih ettirici bazı özellikleri sebebiyle bu tefsirin *Tefsîru't-Taberî*'den daha istifadeli ve daha muteber olduğu da belirtilmektedir. Her ne kadar müellifimiz, *Taberî*'yi esas alarak onun kaydettiği pekçok rivayete yer vermekte ise de, *İmam Taberî*, rivayeti senedleriyle ve farklı tarikleriyle nakletmiş, cerh ve ta'dîl durumlarına pek fazla temas etmemiştir. *İbn Kesîr*, *Taberî*'nin bu üslubuna muvafakat etmeyerek mükerrer olan rivayetleri ihtisar etmiş ve *Taberî*'de bulunmayana daha birçok rivayete de yer vermiş, muteber olmayan rivayetleri belirtmiş ve konuyla ilgili rivayetleri insicam içinde tasnif etmiştir. *Taberî*, genellikle sened tenkidi ile ravilerin cerh ve ta'dîli üzerinde durmamıştır. Fakat bu hususta en önemli hizmeti verdiği kanaat getirdiğimiz *İbn Kesîr*, adeta *Taberî* tefsirindeki rivayetleri ciddi bir tenkide tabi tutarak senedlerdeki illetler ve ravilerin değerlendirilmesi üzerinde titizlikle durmuş, yer yer metin tenkidine yönelmiş ve gizli illetlere temas etmiştir. Nitekim bu konudaki misallerden bazılarını ileride zikredeceğiz.

İbn Kesîr, *Taberî*'den dört asır sonra gelmiş olmasına binaen, onun muttali olmadığı birçok rivayete ulaşma imkanına sahipti. Özellikle bu iki müellif arasında rivayet ve dirayet yönünden geniş çapta tefsir kitapları telif edilmiş ve bu ilimde rivayet yönünden bir hayli birikim oluşmuştu. Bunlardan başka *İbn Kesîr*'in hadis ilimlerindeki üstün gayreti ve geniş ihatasıyla seçkin bir hadis hafızı olması, rivayet yönünden onun tefsirini üstün kılan âmillerdendir.

Şu gerçeği belirtmekte fayda var ki, *Tefsîru't-Taberî*, tefsir ilminin en önde gelen kitaplarından olup sonraki dönemlere kaynaklık etmesi ve adından sık sık bahsettirmesi yönüyle değerli ve faydalı bir eserdir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* ise her ne kadar âlimlerin önde gelenlerine göre *Taberî*'nin fevkinde görülmesi bile, çoğu âlimin nazarında rivayet ve dirayet yönünden *İbn Kesîr* tefsirindeki derinlik, ifadelerindeki suhûlet, tatlılık, senedlerdeki ihtisar, cerh ve ta'dîl yönünden gerekli bilgilerin, fikhî, lügavî ve kelamî bahislerin yeterince bulunması vb. gibi sebeplerle daha makbul tutulmaktadır.³⁷⁵

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, müfessirimizin tefsirini daha muteber hale getiren özelliklerden birini müşahhas bir misalde yine onun *Taberî*'den naklettiği bir hadisi tahlil ve tenkidinde inceleyelim:

375) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 6. (Muhakkiklerin mukaddimesi)

Taberî'nin İsrâ 17/6 ayeti münasebetiyle merfû olarak *Huzeyfe b. Yemân*'dan (r.a.) tahriç ettiği uzun bir hadise temas eden *İbn Kesîr*,³⁷⁶ bu konuda şu tahlile yer verir:

“Bu rivayet mevzûdur. Hadiste az da olsa malumatı olan kimse, bunun mevzû olduğunda şüphe etmez. Gerçekten şaşılacak bir vaziyet ki, *İmam Taberî* gibi rivayet ilimlerinde ve tefsirde otorite olan bir âlim, nasıl olur da böyle asılsız bir habere itimat ederek revaç buldurur? Hocam *Hafız Mizzî* (742/1342) de bu hadisin mevzû ve mekzûb olduğunu belirterek *Tefsîru't-Taberî*'ye haşiye koymuştur. Keza bu konuda varid olan diğer birçok âsâr da israiliyât kaynaklıdır. Bu rivayetleri uzun uzadıya kaydetmekle kitabımın muhtevasını gereksiz bilgilerle kabartmak istemiyorum. İsrailiyât haberleri içinde onların zındıklarının uydurduğu şeyler çoğunlukta bulunsa da, bazı doğru olabileceğine ihtimal verebileceğimiz şeyler de mevcuttur. Ama biz bütününe karşı müstağni davranmalıyız. Zira Yüce Allah'a hamederiz ki O, indirdiği Kur'an'la ve gönderdiği Peygamber sayesinde bizi daha önceki kitaplara muhtaç bırakmamıştır.”³⁷⁷

1. Tefsirle ilgili bazı görüşleri

Tefsirler, genel tasnife göre esas alınarak rivayet ve dirayet tefsiri olmak üzere iki kısımda mütalâa edilmektedir. *İbn Kesîr*'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'i de esas itibariyle bir rivayet tefsiridir. Onun tefsirini daha iyi tanımak için rivayet ve dirayetle ilgili kaydettiği bazı görüşlerini inceleyelim.

a) *Rivayet tefsiri hakkındaki görüşü*: *İbn Kesîr*, metod olarak rivayet ağırlıklı tefsir yapmayı, dirayet tefsirinden daha sâlim, sıhhat açısından daha uygun ve mânâ itibariyle daha tutarlı gördüğünü belirtir. Ayrıca rivayet tefsirinin derece bakımından tefsirlerin en üstünü olduğuna dikkat çeker.³⁷⁸ Bu nedenle o, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* adını verdiği geniş hacimli eserini, klasik rivayet tefsiri metoduyla gerçekleştirmiştir.

Tefsir yollarının en güzeli, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmektir diyen müfessirimiz, bu metoda öncelik verdiğini; zira bir yerde mücmel olan hususun başka bir yerde (ayette) açıklanmış bulunduğunu belirtir. Eğer Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmek mümkün olmazsa

376) *İbn Kesîr*'in sadece işaret etmekle yetindiği ve metnini kaydetmediği bu merfû hadis, Buhtunnasr ile İsrailoğulları arasında geçen uzun ve tuhaf bir hikayedir. Bkz. *Taberî, Tefsîr*, XV, 22-24.

377) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 44 (İsrâ 17/6 ayetinin tefsiri).

378) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 12.

yahut daha tafsilatlı tefsir gerekirse hadislere müracaat edilmesini; zira hadislerin Kur'an'ı şerh ve izah edici olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

b) *Sahabenin tefsirdeki yeri ve önemi hakkındaki görüşü*: Tefsiri yapılacak ayetle ilgili bir açıklama, merfû hadislerde yoksa, sahabe sözüne müracaat edilmesi gerektiğini söyleyen *İbn Kesîr*, sahabenin birçok hususta olduğu gibi, tefsirde de diğerlerinden öncelikli oluşuna temas eder. Özellikle sahabenin bir kısım karine ya da ahvali müşahade etmeleriyle tam anlayışa, doğru bilgiye ve salih amele sahip bulduklarını belirten *İbn Kesîr*, bu konuyu delilleriyle birlikte şöyle ele alır:

İmam Taberî, Abdullah b. Mes'ud'un şu sözünü nakletmiştir: “Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'da inen her bir ayetin nerede ve kim hakkında indiğini biliyorum. Eğer bilsem ki, Kitabullah hakkında benden daha iyi bilen vardır ve ona ulaşmak mümkündür, hemen onu arar bulurum.”³⁸⁰ Keza *İbn Mes'ud'a* ait başka bir ifade şöyledir: “Bizden herhangi bir kimse, on ayetin mânâsını ve onunla amel etmeyi öğreninceye kadar çalışır; onları öğrenmedikçe başkasını öğrenmeye geçmezdi.”³⁸¹

Hz. Peygamber'in “Allahım, onu dinde fakih kıl, ona te'vili öğret!”³⁸² duasına mazhar olan değerli sahabî *İbn 'Abbas* da seçkin ve üstün bir müfessirdi. *'Abdullah b. Mes'ud* onun hakkında şöyle demiştir: “Kur'an'ın en iyi tercümanı *İbn 'Abbas*'dir.”³⁸³ *İbn Mes'ud*, 32/653 senesi civarında vefat etmiştir. *İbn 'Abbas* ise ondan sonra 36 yıl daha yaşamıştır. Geride kalan süre içinde *İbn 'Abbas*'ın kazandığı ilim ve marifeti hesap et. Bu hususta *A'meş'in Ebû Vâil*'den naklettiği bir başka haber ise şöyledir: *Hz. 'Ali* hac mevsiminde *İbn 'Abbas*'ı kendi yerine vekil olarak göndermişti. *İbn 'Abbas* insanlara hitapta bulundu ve Bakara ile Nûr suresini tefsir etti. O öyle mükemmel bir tefsir yapıyordu ki, Rumlar, Türkler, Deylemliler gibi başka milletler de onu dinlemiş olsalardı, mutlaka müslüman olurlardı.”³⁸⁴

c) *Tâbiîn ve sonraki neslin tefsirdeki yeri hakkındaki görüşü*: Rivayet tefsirinde

379) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 12-13.

380) *Taberî, Tefsîr*, I, 35. Ayrıca bkz. *İbn Sa'd, Tabakât*, I, 342.

381) *Taberî, Tefsîr*, I, 35.

382) *Buhari, Vudû'* 10 [nr. 143]; *Müslim, Fezâilü's-Sahâbe* 138 [nr. 2477]; *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, I, 266, 314.

383) *Taberî, Tefsîr*, I, 40.

384) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 13.

tâbiîn ile tebe-i tâbiîne ait nakillerin ayrı bir yeri ve değeri bulunduğunu ifade eden müfessirimiz, özellikle *Sa'îd b. Cübeyr*, *İbn 'Abbas*'ın azadlısı *'İkrime*, *'Atâ b. Ebî Rabah*, *Hasen el-Basrî*, *Mesrûk b. Ecda'*, *Sa'îd b. Müseyyeb*, *Ebu'l-Âliye*, *Rabi' b. Enes*, *Katâde*, *Dahhâk b. Muzâhim* gibi müfessirlerin kavillerini ihmal etmemek gerektiğini hatırlatmıştır. Kendisi de mezkur müfessirler başta olmak üzere, selefe ait kavillere geniş yer verdiğini beyan eden *İbn Kesîr*, bu konuda şöyle demiştir:

“Eğer tefsiri yapılacak bir meselede *Hz. Peygamber*'den ve sahabeden bir açıklama gelmemiş ise, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin sözlerine müracaat edilmelidir. Çünkü onlar, sahabeden birçok şey öğrenip naklettikleri gibi, ayrıca kendileri de güzel yorumlar yapmışlardır. Mesela *İbn 'Abbas*'ın önünde Kur'an'ı üç defa tefsiriyle birlikte okuyan ve özellikle birçok ayetin sonunda durup tefsirini soran talebesi *Mücahid b. Cebr*³⁸⁵ gibi değerli tâbiî müfessirleri vardır. *Taberî*, *İbn Ebî Muleyke*'nin onun hakkında şöyle dediğini nakleder: “*Mücahid*'in, beraberinde Kur'an yazılı levhalarla giderek *İbn 'Abbas*'tan bu ayetlerin tefsirini sorduğunu gördüm. *İbn 'Abbas* ona ‘yaz’ der, o da yazardı. Böylece o, Kur'an'ın tamamını *İbn 'Abbas*'a sorup öğrenmişti.” Bu sebeple müfessirler, *Mücahid*'in tefsirini benimsemiş ve ondan çok istifade etmişlerdir. Hatta *Süfyân es-Sevrî* bu hususta şöyle demiştir: “Eğer *Mücahid*'den tefsirî bir rivayet gelmişse, o sana kâfidir.”³⁸⁶

d) *Tâbiî kavillerinin bağlayıcı olup olmaması hakkındaki kanaati*: Delil olma yönünden tâbiî kavlinin bağlayıcılığı hususunda tartışmaların bulunduğuna değinen *İbn Kesîr*, *Şu'be b. Haccac* ve bazılarının “Tâbiî kavli, fer'î meselelerde delil olarak kabul edilmediği halde, tefsirde nasıl delil kabul edilebilir?” dediğini kaydettikten sonra kendi kanaatini şöyle dile getirmiştir:

“Mezkur ifadenin mânâsı şudur: Tâbiî kavilleri, kendilerine muhalif olan başkalarına karşı hüccet olamaz. Bu doğrudur, ama tâbiînin kavli, aynı görüş etrafında birleşir de icmâ vuku bulursa, elbette onların sözlerinin delil olarak kabul edilmesinde şüphe kalmaz. Şayet aralarında bir konuda görüş birliği olmayıp ihtilafa düşerlerse, bu durumda bazılarının sözü, diğer bazılarına karşı, hatta sonrakilere karşı da bir hüccet olamaz. İhtilaf edilen konuda ise, Kur'an, sünnet ve sahabenin o mevzudaki sözleriyle

385) *Taberî*, *Tefsîr*, I, 395; *Zehebî*, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 92.

386) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 15. Rivayetler için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, I, 40.

Arap dilinin genel kurallarına müracaat edilir.”³⁸⁷

e) *Selefin tefsiri kavillerdeki ihtilafları hakkında bir açıklaması: İbn Kesîr*, seleften gelen nakillerde onların bir hususu tefsir ederken farklı farklı ibare ve lafızlar kullandıklarını, aralarında birçok ihtilaflı görüşün bulunduğunu bildirmiş ve bu durumda nasıl bir tavır takınılması gerektiğine dair şu açıklamaya yer vermiştir:

“Sahabe, tâbiîn ya da sonraki müfessirlerin kavilleri arasında lafız bakımından bazı farklar bulunabilir. Fakat bu konuda ehil olmayan ya da yeterli bilgiye sahip bulunmayan kimseler, sanki bunlar arasında bir ihtilafın var olduğunu sanırlar ve değişik sözler hikaye ederler. Halbuki gerçek böyle değildir; çünkü onlardan bazıları, bir şeyin mânâsını lazımı veya nazîri ile ifade ederken, diğer bazıları ise nassa bağlı kalarak mânâyı ifade eden lafızların aynısını kullanmayı tercih etmiştir. Pekçok yerde bu lafızlar aynı mânâda birleşmektedir. Dolayısıyla ilim ehli, bu hususta uyanık ve basiretli olmalıdır.”³⁸⁸

f) *Re'y ile tefsir yapma hakkındaki görüşü*: Sadece re'ye dayanarak yapılacak tefsirin mahzurlu olduğunu ifade eden *İbn Kesîr*, mutlak olarak rivayetlerden soyutlanan tefsirlerin hatadan sâlim kalamayacağını kaydeder. Ayrıca bu görüşünü bazı haberlere dayandırarak özetle şöyle der:

Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in İbn 'Abbas'dan merfû olarak tahrîç ettikleri hadiste “Her kim Kur'an hakkında kendi görüşünü beyan eder veya bilmediği şeyleri söylerse, o kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.”³⁸⁹ buyrulmaktadır. Ancak *Taberî'nin* naklettiği bazı vecihlerde bunun *İbn 'Abbas'ın* bir sözü olduğu (mevkûf) kaydedilmektedir.³⁹⁰ Öte yandan bu konuyla ilgili *Cündüb b. 'Abdillah'den* gelen merfû rivayet ise şöyledir: “Her kim Kur'an hakkında kendi görüşünü söylerse, isabet etse bile yine de hata etmiş olur.”³⁹¹ Çünkü böyle bir kimse, -rivayetlerin ifade ettiği üzere- kendisinde ilim olmayan bir hususta konuşmuş ve emrolunmayan bir yola girmiş olmaktadır. Hatta o, gerçekte mânâ açısından isabet etse bile, yine de hata etmiş demektir.

387) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 15.

388) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 15.

389) *Tirmizî*, Tefsir I [nr. 3121]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, I, 223, 269, 323.

390) *Taberî*, *Tefsîr*, I, 35.

391) *Tirmizî*, Tefsir I [nr. 3123]; *Ebû Davud*, 'İlm 5 [nr. 3652].

Tirmizî bu hadisin garîb olduğunu ve bazı ilim ehlinin *Suheyl b. Ebî Hazm el-Kutaî* -diğer adı *Suheyl b. Mihran-* hakkında cerh ifadeleri kullandıklarını söylemiştir. *Buharî*, *Nesai*, *Ebû Hâtim*, *İbn 'Adiy* gibi muhaddisler de *Suheyl'i* zaîf saymışlar ve infirad ettiği hadislerin terkedildiğine işaret etmişlerdir. Bkz. *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, II, 450; *Zehebî*, *Muğnî*, I, 288; *İbn Hacer*, *Tehzîb*, I, 229.

O halde böyle bir kimsenin durumu, tıpkı cahil olduğu halde insanlar arasında hüküm veren kimse gibidir. Cehaletle hüküm veren, gerçekten isabet etse bile yine de ateştedir. Ama isabet edenin suçu, cehaletle hüküm verip de görüşünde hata eden kimseninkinden daha hafiftir. Bu nedenle Allah, iftira edenlere yalancı adını vermiş ve Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “Madem ki iddialarına şahit getiremediler, o halde onlar Allah katında yalancıdırlar.” (Nûr 24/13) Buna göre; iftira eden yalancıdır, zira o, bilmediği bir yükün altına girmektedir.³⁹²

Bundan başka müfessirimiz, selef âlimlerinin, bilmediği bir şey hakkında söz söylemekten ya da bilmediği bir hususta tefsir yapmaktan kaçındıklarına temas ederek bu konudaki rivayetleri şöyle değerlendirmektedir:

Taberî, Hz. Ebû Bekr'den onun şöyle dediğini nakleder: “Eğer Kitabullah hakkında bilmediğim halde bir söz söylersem, beni hangi taprak kabul eder ve hangi gök beni gölgesi altında barındırır?” Yine *Taberî, Hz. Ömer*'den onun minberde hitap ederken “ve *fâkiheten ve ebben*” (Abese 80/31) ayetini okuduğunu ve “Buradaki meyvenin ne olduğunu bildik ama “*ebb*” nedir?” diye sorduğunu, ancak bu sorunun üzerinde fazla durmadan kendine hitap ederek: “*Ey Ömer! Bu, lüzumsuz bir tekellüfün altına girmektir -diğer bir lafızda bunu senin bilmen gerekmez*” dediğini kaydeder. Halbuki *Hz. Ömer*'in “*ebb*”in yerde biten ot olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Ama o, bunun keyfiyeti hususunda -yonca mı, çimen mi yoksa başka bir şey mi olduğuna dair- detaya inmek istemişti. Sonra da bunun gereksiz bir tekellüf olduğunu itiraf edip vazgeçmişti. Diğer taraftan *Taberî*, bu konuda *İbn Ebî Müleyke* 'den şu haberi nakleder: “*İbn 'Abbas*'a bir ayetin tefsiri sorulmuştu. Eğer bu, sizden birisine sorulsaydı, mutlaka bir şey söylemeye kalkışır. Ama o, ayet hakkında birşey söylemekten kaçındı.” Bu hadisin isnadı sahihtir. Aynı isnadla gelen başka bir haberde; bir adam *İbn 'Abbas*'a müddeti bin sene olan uzun gün hakkında soru sordu. *İbn 'Abbas* ona: “Peki sana göre müddeti ellibin sene uzunluğunda olan gün nedir?” dedi. Adam: “Ben sana soru sorman için değil, benim sualime cevap veresin diye sordum” deyince *İbn 'Abbas*: “Bu günler, Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür ki, hakikatini ancak O bilir.” demek suretiyle Allah'ın kitabı hakkında bilmediğini söylemekten kaçındığını göstermiş oldu.³⁹³

392) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 15-16.

393) Rivayetler için bkz. *Taberî, Tefsîr*, I, 35-39.

Ancak *Taberî*'nin Hz. 'Âişe' den rivayet ettiği "Hz. Peygamber (s.a.v.), Cibril'in kendisine öğrettiği sayılı bir kaç ayet dışında Kur'an'dan hiçbir şey tefsir etmedi."³⁹⁴ haberi ise garibdir, münkerdir. Çünkü isnadındaki *Ca'fer b. Hâlid, Muhammed b. Halid b. Zübeyr b. Avvâm el-Kuraşî*'nin oğludur. Bu ravi hakkında *Buharî*, "Omun hadislerine uyulmaz" derken, *Haftız Ebû'l-Feth el-Ezdî* de bu adamın "münkeru'l-hadis" olduğunu söylemiştir. *Taberî* ise bu hadisin sıhhatine kail olarak söz konusu ayetleri, *te'vilini ancak Allah'ın bildiği ve Cibril vasıtasıyla Hz. Peygamber'e muttali kıldığı tevkîfî ayetler* olarak yorumlamıştır. Bu yorumuna delil olarak da *İbn 'Abbas*'tan gelen şu açıklamayı kaydetmiştir: "Tefsir dört çeşittir: 1- Arapçayı bilenlerin yapabileceği tefsir, 2- Herkesin bilebileceği tefsir, 3- Âlimlerin yapabileceği tefsir, 4- Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği tefsir."³⁹⁵

Bütün bu nakillerden sonra diyebiliriz ki, seleften bazı alimlerin birçok ayet hakkında herhangi bir tefsir ve te'vil yapmamaları, onların kat'î olarak bilmedikleri bir şey üzerinde söz etmekten kaçınmalarına hamledilebilir. Ama bu konuda lügat ve dînî ilimlerde gerekli bilgiye sahip ehil kimselerin tefsir ve te'vil yapmalarında herhangi bir sakınca bulunmasa gerektir. Bunun içindir ki, tefsir mevzuunda sahabenin ve başkalarının sözleri rivayet edilmiştir.³⁹⁶

2. Tefsirdeki metodu

1) *Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye öncelik verir.* Tefsirini yapacağı bir ya da bir kaç ayetin önce kolay ve kısa ibarelerle genel mânâsını veren müfessirimiz, ardından mânâ yönünden irtibatlı ayetleri sıralayarak Kur'an'ı Kur'an'la izah etmeye çalışır. O, aynı zamanda mevzûî tefsir (konulu tefsir) adı verilen bu metodu uygulamada diğer müfessirlere nisbetle daha maharetlidir.³⁹⁷

2) *Ayete taalluk eden hadisleri zikrederek bunlardan elde ettiği delilleri beyan eder.* Hadisleri kaydederken uzun isnadını zikretmeye özen gösteren müfessirimiz, bazen senedi terkederek sadece isnaddaki son raviyi ve tahriç eden muhaddisi zikretmekle

394) *Taberî, Tefsîr*, I, 37. Karş. *Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd*, XII, 253.

395) *Taberî, Tefsîr*, I, 39.

396) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 18.

397) *Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi*, I, 230.

yetinir. Eğer bu hadisler içinde tercih gerektiren hususlar varsa, onları beyan eder. Rivayetler üzerinde sened ve metin yönünden gerekli cerh ve ta'dil değerlendirmeleri yapar. Hadislerin illetlerine, sıhhat ve za'fiyet yönlerine işaret eder. O, sadece nakilci bir müfessir değildir. Bilakis o, rivayet ilimleri yönünden üstün meziyetlere sahip, nakkâd bir müfessirdir. Bu konuda bazı misalleri inceleyelim.

Birinci misal: “Orta namaz (*salât-ı vustâ*)” hakkında varid olan farklı rivayetleri kaydeden müfessirimiz, bunun sabah, öğle, ikindi ve akşam namazı olabileceğine dair delil ve görüşleri tartıştıktan sonra özetle şu neticeye ulaşır: “Bütün bu rivayetlerden bu namazın sadece sabah ve ikindi olduğuna delalet eden rivayetler sahihtir. Diğer nakil ve yorumlar ise za'iftir. Öte yandan sahih sünnette bunun ikindi namazı olduğu da kesinlik kazanmaktadır. Çünkü bizzat *Rasulullah* (s.a.v.) ikindi namazının *salat-ı vustâ* olduğunu Hendek gazvesinde söylemiştir.”³⁹⁸

İkinci misal: Bazı yorumcuların surelerin başındaki hurûf-u mukattaa hakkında bir kısım işarî mânâlar vermelerini tahlil eden müfessirimiz, kimi yorumcuların bu ibarelerin fiten, melâhim vb. gaybî olaylara işaret ettiğini iddia ederek bazı istidlallerde bulunmalarını tutarsız ve dayanaksız bulmaktadır. Ayrıca onların bu konuda delil aldıkları biricik hadisin itibar edilmeyecek derecede za'if olduğunu ve hatta sözkonusu hadisin onlar lehine hüccet olmaktan ziyade, aleyhlerine ve iddialarının butlanına delalet ettiğini dile getirir. Onun dikkat çektiği rivayet ise şudur:

Tarihçi Muhammed b. Ishâk'ın, Kelbî → Ebû Sâlih → İbn Abbâs → Cabir b. Abdillâh isnadıyla naklettiği haberde; Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'den işittikleri “*elif lâm mîm*” gibi huruf-u mukatta'a hakkında Yahudî alimlerine bazı şeyler sormuşlar, onlar da bunu “*ebced hesabı*” gibi bazı kurallardan yola çıkarak -mesela Hz. Muhammed'in getirdiği dinin ömrünün yetmiş bir sene gibi kısa süreceği şeklinde- yorumlamışlar, sonra da ömrü kısa olan böyle bir dine girmekden Mekkelileri alıkoymaya çalışmışlardır...

Bu haberin sened ve metin yönünden muteber olmadığını söyleyen *İbn Kesîr*, isnaddaki illetin *kezzâb* bir ravi *Muhammed b. Sâib el-Kelbî*'den (146/763)³⁹⁹

398) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 427-432 (Bakara 2/238 ayetinin tefsiri). Bu konudaki rivayetler için bkz. *Buharî*, Tefsîru's-sûre II,42, Cihad 98, Megâzî 30 [nr. 4111]; *Müslim*, Mesâcid 202-206.

399) Muhaddisler tarafından ittifakla metruk, münker ve kezzâb olarak nitelendirilen Kelbî, yukarıdaki rivayetin en şiddetli cerh edilen ravilerindendir. Ayrıca Kelbî'nin Ebû Sâlih yoluyla *İbn 'Abbas*'dan naklettiği rivayetlerin hepsi de illetli ve metruttur. Bu hususta geniş bilgi için bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 256; İbn 'Adiy, *Kâmil*, VI, 114-120; Zehebi, *Mizân*, III, 556; İbn

kaynaklandığını; zira onun infirad ettiği rivayetlerden şakınılması gerektiğini belirtmiştir. Metin yönünden ise; ebced hesabına dayandırılan metodun eğer doğru ise ve bu konuda doğru bir şekilde uygulanacaksa, surelerin başındaki on beş harfin tamamının mükerrerleriyle birlikte ifade ettiği sayısal değerlerin de dikkate alınması gerektiğine işaret ederek, sözkonusu yorumun tutarsız olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰

Üçüncü misal: “Göklerde ve yerde ne varsa O’nun mahlûkudur, hepsi O’na boyun eğmektedir (kânitûn).” (Bakara 2/116) ayeti ve yine içinde “kunût/kânit” ibaresi geçen diğer ayetler hakkında Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Hâtim gibi muhaddislerin, *Derrâc Ebu’s-Semh* → *Ebu’l-Heysem* → *Ebû Sa’îd el-Hudrî*’den merfû olarak tahriç ettikleri bir rivayet şöyledir: “Kur’an’daki bütün “kunût” ifade eden kelimeler, tâat mânâsıdır.”⁴⁰¹

Müellifimiz, bu rivayeti kaydettikten sonra şöyle tenkit etmiştir: “Ne var ki bu isnad, kendisine itimat edilmeyecek derecede zâif ve münkerdir. Hadisin merfû olarak Hz. Peygamber’e nisbeti ise doğru değildir. Bunun ancak mevkûf (sahabî sözü) ya da maktû (tâbiîn sözü) bir haber olmasına ihtimal verebiliriz. Öte yandan bu isnadla merfû olarak kaydedilen birçok tefsirî rivayet bulunmaktadır ki, bunlara karşı da ihtiyatlı davranmak gerektiği kanaatindeyim. Bu rivayetlerin merfû olduğuna dair kayıtlara aldanılmasın...”⁴⁰²

3) *Komuyla ilgili sahabe, tâbiîn ve sonraki dönem müfessirlerinin görüşlerine yer verir.* Müfessirimiz, sahabe kavlinin yanı sıra tâbiîn ile sonraki dönem âlimlerinin tefsire dair kavillerini nakletmek suretiyle eserine çeşitlilik ve zenginlik kazandırmıştır.

Müfessirimiz bazen *Kâdı İyâz*⁴⁰³ gibi âlimlerin yorumlarına temas ettiği gibi, bazı

Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 157.

400) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, I, 60 (Bakara 2/1 ayetinin tefsiri).

401) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 75.

402) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, I, 231 (Bakara 2/117 ayetinin tefsiri).

Müellifimizin muteber saymadığı bu rivayetin isnadında bazı cerh ifadelerine maruz kalan *Sünen-i Erba’a* ravisi *Derrâc Ebu’s-Semh el-Mısri* (*Abdurrahman b. Sem’an* ö. 126) ile şeyhi *Ebu’l-Heysem el-Mısri* (ö. ?) bulunmaktadır. *Ebû Hâtim*, *İmam Ahmed*, *Nesai Dârekutnî* ve *İbn ‘Adiy*, *Derrâc*’ın mecrûh ve metrûk bir ravi olduğunu söylemişlerdir. *İbn Yûnus* ise *Derrâc*’ın meşhur kıssacılarından olduğunu haber vermiştir. *Ebû Davud* ile *Nesai*’nin ricalinden olan *Ebu’l-Heysem* (*Derrâc*’ın şeyhi) ise kimi muhaddislere göre cerh edilen, kimisine göre de meçhûl olmakla vasıflandırılan bir ravidir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 423; İbn ‘Adiy, *Kâmil*, III, 112-115; Zehebî, *Mizân*, II, 24, 25, IV, 583; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 180.

403) Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, II, 30-31 (Âi-i İmrân 3/39 ayetinin tefsiri); karş. *Kâdı İyâz*, *Şifâ*, s. I, 111.

riyayetler hakkında da bir kısım muhaddislerin değerlendirmelerine yer verir. O, Hatta hocalarından *Şeyhulislâm İbnu 'z-Zemlekânî* (727/1327)⁴⁰⁴, *Hafız Mizzî* (742/1342)⁴⁰⁵, *Hafız Zehebî* (748/1347)⁴⁰⁶ gibi kimselerin değerlendirmelerine de temas eder.

İbn Kesîr, sahabe kavline öncelik vermekle birlikte, sonraki âlimlerin sözlerini tercihli olarak zikreder. Buna ilave olarak, özellikle söylenen sözleri sahiplerine ya da müelliflerine nisbet ederek emanet-i ilmiyeyi muhafaza etmeye itina gösterir. Öte yandan ihtiyaç gördüğü haber ve kavillerin kritik ve analizini yaparak bazı tercihlerde bulunur. Bu konudaki misallerden bazılarını inceleyelim.

Birincisi: İbn Kesîr, Kur'an'da *Hz. İbrahim*'in babasının *Âzer* ismiyle zikredilişini müfessirlere göre şöyle yorumlamıştır: *İbn 'Abbas*, *Mücahid* ve *Süddî*, *Âzer*'in bir put ismi olduğunu, *Hz. İbrahim*'in babasının ise *Târah* adıyla bilindiğini söylemişlerdir. Kanaatimce her iki isim de *Hz. İbrahim*'in babasına aittir; ancak *Âzer*, puta hizmeti sebebiyle onun lakabı, *Târah* da gerçek ismi olsa gerektir. Nitekim *Taberî* de buna benzer haber ve görüşlere yer vermiştir.⁴⁰⁷

İkincisi: Bakara 2/62 ayetindeki *Sâbi'ler*'in kim olduğu hususunda Kurtubî'nin belirttiği şu yorumu kaydeder: "Onlar, Yahudilik ve Mecusilik'ten mürekkep bir dine mensup, kestikleri yenmeyen ve kadınlarıyla evlenilmeyen müşrik bir topluluktur." *İbn Kesîr*, bundan başka diğer müfessirlerin bu konuda *Sâbi'ler*'in muvahhid kimseler olup yıldızların tesirine inandıkları ya da yıldızlardan bir şeyler istemeleri sebebiyle küfre düşen bir topluluk oldukları yolundaki farklı görüşlerin de bulunduğu temas eder.⁴⁰⁸

4) *Müfessirimiz*, aynı zamanda dirayetli bir *İslâm tarihçisi olması sebebiyle tefsirinde siyer ve İslâm tarihiyle ilgili hususları daha tutarlı ve daha muteber bilgilerle tahlil etmiştir*. Bundan başka müellifimiz, bu hususta sadece tefsircilerle tarihçilerin naklettiği bilgilerle yetinmeyip muteber hadis kaynaklarına da müracaat etmiştir. O, yorum getirdiği hususların bazen haber kritiğini de yapar. Mesela; *Kehf 18/60-65*

404) *Hocası İbnu 'z-Zemlekânî*'ye ait kaydettiği bir yorum hakkında bkz. *Bidâye*, V, 286.

405) *Hocası Hafız Mizzî*'den naklettiği yorumlardan bazıları için bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, III, 276 (En'am 6/73 ayetinin tefsiri); V, 44 (İsrâ 17/6 ayetinin tefsiri).

406) *Hocası Zehebî*'nin rivayetlerle ilgili bazı değerlendirmelerine yer verdiğine dair pekçok misalden birisi hakkında şu referansı zikredebiliriz: *İbn Kesîr*, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, VI, 467 (Ahzâb 33/56 ayetinin tefsiri). Karş. *Zehebî*, *Mizân*, III, 400.

407) *İbn Kesîr*, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, VII, 282-283 (En'am 6/74 ayetinin tefsiri).

408) Bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 104; karşı. Kurtubî, *Tefsîr*, I, 434.

ayetlerinde Hz. Musa'nın genç yaveriyle (*fetâ*) beraber Hızır'la buluşmak için yola çıkmaları ve deniz kenarında karşılaşmaları hikaye edilmektedir. Ancak müteâkip ayetlerde (Kehf 18/66-82) sadece Hz. Musa'nın Hızır'la birlikte olan seyahatleri anlatılmasına rağmen, genç *şahıstan* hiç söz edilmemektedir. Bu hususu açıklamak için bazı kaynaklar *İbn 'Abbas*'ın şu yorumuna yer vermişlerdir:

Taberî → *İbn Humejd* → *Seleme* → *İbn İshâk* → *Hasen b. Umâra* → *Babası Umâra* → *'Ikrim*e yoluyla gelen bir rivayette *İbn 'Abbas* şöyle demiştir: “O genç, içmemesi gereken ölümsüzlük suyundan (âb-ı hayat) içmişti. Hızır da onu bir kayığa bindirmiş ve kıyamete kadar dönüp dolaşacağı geniş bir denize bırakarak cezalandırmıştı.”⁴⁰⁹

Bu rivayetin muteber olmadığını ve tarihî gerçeklerle örtüşmediğini belirten *İbn Kesîr*, “Aslında o genç, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın başına geçen ve Hz. Musa'nın misyonunu devam ettiren *Yûşa' b. Nûn*'dur. Muteber rivayetler bu hususu haber vermektedir. O halde meşhur olan bu genç hakkında *Taberî*'nin naklettiği rivayet tutarsızdır. Üstelik bu rivayetin isnadı da zaîftir. *Hasen b. 'Umâra*⁴¹⁰ şiddetli cerhe maruz kalan bir kimsedir. Bu rivayeti aldığı babası ise meçhul bir ravidir.”⁴¹¹

5) *İbn Kesîr*'in tefsirindeki seçkin özelliklerinden biri de, onun mümkün mertebeye asılsız rivayetlerden ve isrâiliyat haberlerinden kaçınmasıdır. O, diğer müfessirlerden bir çoğunun yığın yığın münker, mevzû ve isrâiliyat mahsulü rivayetleri kaydettiklerini çok iyi gözlemledikten sonra, kendi eserinde bu haberleri titizlikle ayıklamış ve kaydettiği rivayetlerin illetlerini beyan ederek okuyucuyu uyarmıştır. İsrailiyât kaynaklı haberleri üç kategoride değerlendiren *İbn Kesîr*, münker ve asılsız olan rivayetleri kitabına almayacağını, eğer bu haberlerden bazılarına yer verecekse, bunların durumunu beyan etmek için kaydedeceğini hatırlatmıştır.⁴¹²

Müfessirimizden önceki pekçok tefsir kaynağı, bilhassa Peygamber kıssaları ve geçmiş milletlerin yaşadığı olaylar yönünden israiliyât mahsulü rivayetlerden bir hayli

409) *Taberî*, *Tefsîr*, X, 111 (Kehf 18/60-82 ayetlerinin tefsiri).

410) *Hasen b. Umâra b. Mudarrîb el-Becelî el-Kûfî* (153/770): *Tirmizî* ve *İbn Mâce* kendisinden hadis tahrîc etmiştir. Ancak muhaddisler ittifakla onu metrûk saymaktadırlar. *İbn Ebî Hâtim* onun son derece zaîf rivayetlerle mevzû haberleri sika ravilere nisbet ettiğini söylemiştir. *Yahya b. Maîn* onu makbul görmezken, Şu'be ise ondan hadis rivayet etmeyi zina yapmak kadar münker sayar. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 229; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, I, 283-295; *Zehebî*, *Mîzân*, I, 513; *İbn Hacer*, *Tehzîb*, II, 63-66.

411) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 185 (Kehf 18/60-82 ayetlerinin tefsiri).

412) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 13-14; *Bidâye*, I, 5-6.

nasibini almıştı. Üstelik bu haberler içinde Peygamberleri küçük düşüren, akıl ve mantık dışı pekçok kuruntular bulunmaktaydı. Hatta rivayet ilimlerinde otorite kabul edilen birçok müfessirin bu tür haberleri ayıklaması gerekirken, bilakis revaç buldurmaları da bu konunun ayrı bir sorunu idi. Rivayet ilimleri yönünden dikkatle ve titizlikle üzerine gidilmesi gereken bu önemli sahada *İbn Kesîr*, dirayetli bir muhaddis ve müfessir olarak fevkalade bir çalışmaya imza atmıştır. O, asılsız ve münker olan isrâîlî haberleri ciddi bir gayretle kritik ve analiz yapmıştır. Bu konuda bazı misaller verelim:

Birinci misal: Yahudilerin inek kesme hususuyla ilgili olarak tefsirlere pekçok isrâîlî haberlerin girdiğini belirten müfessirimiz, bunlardan sadece Kitap ve sünnet miyazlarına uygun olanlara itibar edilebileceğini söylemiştir.⁴¹³

İkinci misal: “Derken Şeytan onların ayaklarını kaydırarak içinde buldukları nimet yurdundan çıkardı.” (Bakara 2/36) ayetiyle alakalı olarak Süddî, Ebu'l-Âliye, Vehb b. Münebbih ve başkalarından gelen rivayette; şeytanın yılan suretinde cennete girip Hz. Âdem ile Havva'yı aldatması anlatılmaktadır. Birçok tefsirde mervi olan bu kabil rivayetlerin isnad ve metin yönünden münker olduğunu ifade eden müfessirimiz, özetle şu tenkidi kaydeder: “Başta isnad yönünden sıhhatli olmayan bu rivayetler, netice itibariyle isrâîliyat kaynaklı münker haberlerdir.” O, metin yönünden de mesela şeytanın ya da vesvesesinin cennete girmesinin makul yönü olmadığı gibi bazı gerekçelerle de bu haberlerin asılsız olduğunu belirtir.⁴¹⁴

6) *Müfessirimiz, ayetlerin sebab-i nüzulüne temas ederken, bu konudaki rivayetlerin sebab-i nüzul için elverişli olup olmadığını da tavzih etmektedir. Şayet birden fazla sebab-i nüzul rivayeti varsa, onlar arasında cem, te'vil, tercih gibi metodları uygulamıştır. Bunu aşağıdaki misallerde inceleyelim.*

Birincisi: “Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır.” (Mâide 5/67) ayetinin nüzul sebebi hakkında *Taberânî*'nin *İbn 'Abbas*'dan, *Taberî* ile *İbn Merdûye*'nin *Câbir b. 'Abdillah* ve *İbn 'Abbas*'dan naklettikleri bir haber şöyledir:

“*Rasûlullah* (s.a.v.) evinden dışarı çıktığında *Ebû Tâlib* O'nu koruyan birisini de peşinden gönderirdi. Ne zaman ki bu ayet indi, Rasûlullah (s.a.v.) artık insanların

413) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 157 (Bakara 2/67 ayetinin tefsiri).

414) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 114 (Bakara 2/36 ayetinin tefsiri).

himayesine muhtaç olmadığını *Ebû Tâlib* 'e şöyle bildirdi: “*Amca, Allah beni korur; artık bundan böyle arkamdan adam salmana gerek kalmadı.*”⁴¹⁵ *İbn Merdüye* 'nin *Atıyye el-Avfî* tarikıyla *Ebû Sa'îd el-Hudrî* 'den naklettiği diğer bir vecihte ise, bu şahsın *Ebû Talib* yerine *Abbas b. Abdilmuttalib* olduğu haber verilmektedir. Bir kaç tarikten bu rivayetleri kaydeden müellifimiz, bu rivayetin isnad ve metin yönünden illetli olduğuna dikkat çekerek, bunun sebab-i nüzul ifade edemeyeceğini özetle şöyle dile getirmiştir: ***

“Bu rivayetler garibdir, münkerdir. Çünkü Mâide suresi Medenîdir.⁴¹⁶ Hatta sözkonusu ayet, Medine döneminin sonlarına doğru nazil olmuştur. Metindeki ibareler ise, olayın Mekke'de cereyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu rivayetin sebab-i nüzul ifade etmesi mümkün değildir... Hem bunlardan başka *Hz. Peygamber* 'in Medine döneminde korunduğu, ancak bu ayet indikten sonra korunmaya gerek duymadığını ifade eden muteber hadisler vardır. Üstelik yukarıdaki Mekkî rivayet, muteber olan Medenî rivayetlere de zıt (şâz) düşmektedir.”⁴¹⁷

İkincisi: “*İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. Üstelik sözünün özüne uyduğuna da Allah'ı şahit gösterir. Halbuki gerçekte o, düşmanların en yamanıdır. Senin yanından ayrılınca ülkede fesat çıkarmaya çalışır, ürünleri ve nesilleri mahvetmeye uğraşır. Allah elbette fesadı sevmez. O adama “Allah'dan kork da fesat çıkarma” denildiğinde kendini benlik ve gurur kaplar ve bu onu daha fazla günaha sürükler. Böylesinin hakkından cehennem gelir. Gerçekten ne fena yataktır o cehennem.*” (Bakara 2/204-206) ayetlerinin kimler hakkında nâzil olduğunu şöyle değerlendirir: “*Süddî* 'den nakledildiği üzere bu ayetler, *Ahmes b. Şurayk es-Sekafî* hakkında inmiştir. Bu şahıs, *Hz. Peygamber* 'e gelerek müslüman olduğunu izhar etmiş ama içinde hep zıt olan şeyleri taşıymıştı. *İbn 'Abbas* 'dan gelen haberde ise, bu ayetler, Racî vak'asındaki *Hubeyb* ile birlikte şehit edilen arkadaşlarını ayıplayan münafıklardan bir topluluk hakkında inmiştir. Çünkü Allah, akabindeki “İnsanlardan

415) Taberî, *Tefsîr*, I, 469; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kKebîr*, X, 257.

416) Müfessirlerin tespitine göre Mâide suresinin tamamı Medîne'de inmiştir. Sure, hicretin altıncı yılında Mekkelilerle yapılan Hudeybiye anlaşmasından sonra nazil olmaya başlamış, *Hz. Peygamber* 'in vefatına kadar tamamlanmıştır. Mâide suresindeki bazı ayetlerin Kur'an'dan inen en son ayetler olduğu da haber verilmektedir.

417) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 144-145 (Mâide 5/67 ayetin tefsiri).

İbn Kesîr 'in burada sebab-i nüzul yönünden muteber saydığı Medenî rivayetler için bkz. *Buharî*, Megâzî 29 [nr. 4109]; *Müslim*, Fezâilü's-Sahâbe 28 [nr. 2403]; *Tirmizî*, Tefsîru's-sûre 6 [nr. 3236]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 140-141; Hâkim, *Müstedrek*, I, 313.

öylesi de var ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder.” (Bakara 2/207) ayetiyle *Hubeyb* ile arkadaşlarını övmüş, münafıkları kınamıştır. *Katâde, Mücahid, Rabi' b. Enes* gibi müfessirler ise bu ayetlerin münafıklar hakkında umumî olduğunu söylemişlerdir.” Sadece belli şahıslara münhasır ilk iki rivayetin sebep-i nüzul ifade etmede tutarlı olmadığını söyleyen *İbn Kesîr*, ayetin umumî olduğunu ve son zikredilen kavlin tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴¹⁸

Üçüncüsü: *İbn Kesîr*, “*Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de Şeytan'ın adımlarının peşinden gitmeyin. Çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır.*” (Bakara 2/208) ayetinin nüzul sebebi hakkında da şu değerlendirmeye yer vermiştir: “Doğrusu *İkrime*'nin 'Abdullah b. Selâm'la kardeşi Sa'lebe b. Selâm ve Esed b. Ubeyd gibi ehl-i kitaptan müslüman olan kimseler hakkında bu ayetin indiğini söylemesi şaşılacak şeydir. Çünkü *İkrime*, sözkonusu kimselerin Hz. Peygamber'den izin isteyerek cumartesi gününü ibadetle geçirmeyi ve gece ibadetlerini (namaz) Tevrat'la eda etmeyi arzu ettiklerini, ama haklarında bu ayetin nazil olmasıyla Cenab-ı Hakk'ın onlara şeytana uymamalarını ve sadece İslâm şâirini uygulayıp onunla meşgul olmalarını emrettiğini kaydetmiştir. Ne var ki, *İkrime*'nin böyle bir olaya 'Abdullah b. Selâm'ı karıştırması tutarlı ve uygun bir görüş değildir. Çünkü 'Abdullah b. Selâm müslüman olduktan sonra inhiraf etmemiş, tam ve kâmil bir mü'min olarak istikamet üzere yaşamıştır. *İkrime*'nin iddia ettiği gibi onun Yahudî tatbikatına göre cumartesi ibadetini yapmaya izin istemesi aklen de çok uzak bir görüştür. O halde *İkrime*'nin rivayeti birçok yönden illetlidir ve sebep-i nüzul ifade etmekten uzaktır.”⁴¹⁹

7) *Müfessirimiz*, genellikle kıraat farklılıklarına temas etmemiştir. Bununla beraber o, mânâyı etkileyen bazı farklı kıraatleri kaydetmeyi uygun bulmuştur. Mesela; “Onlar, deve/kalın ip (cemel/cummel) iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyeceklerdir.” (A'râf 7/40) ayetiyle ilgili olarak “cemel/cummel” şeklinde iki farklı kıraatin bulunduğu temas eden *İbn Kesîr*, özetle şu bilgileri vermektedir: “*İbn Mes'ud, İbn 'Abbas, Hasen el-Basrî, Ebu'l-Âliye, Dahhâk* gibi âlimler, bu ibareyi “cemel” şeklinde okuyarak “deve” mânâsını vermişlerdir. *Mücahid* ile *İkrime*'nin *İbn 'Abbas*'dan naklettikleri bir haberde ve *Sa'id b. Cubeyr*'in de bulunduğu kimi âlimlerin bunu

418) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 359 (Bakara 2/204 ayetinin tefsiri).

419) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 362 (Bakara 2/208 ayetinin tefsiri).

“cummeI” şeklinde okuyup “kalın ip, halat, urgan” mânâsında tefsir ettikleri zikredilmektedir. Ama âlimlerin ekserisi, ilk kıraati tercih etmişlerdir.”⁴²⁰

8) *İbn Kesîr, müteşâbih ayetleri ve âlemin yaratılışıyla alakalı ayetleri tefsir etmede selefi metodu benimseyen bir müfessirdir.* O, bu konudaki ayetleri, selefin yaptığı gibi klasik mânâda tefsir yapmayı, modern tefsir yapmaktan daha tutarlı ve daha sağlıklı görmektedir. Şu da bir gerçek ki, müfessirimiz, ilmî gelişme ve ilerlemelerin tezahürü olarak daha önceleri ortaya atılan görüş ve teorilerin sürekli değişkenliğini çok iyi müşahade etmiş ve nice büyük ilim adamlarının savundukları görüş ve yorumların -belli bir dönem geçerliliğini korusa bile- uzun süreli devam etmediğini ve bir müddet sonra yıldızlarının söndüğünü görmüştür. Bu nedenle tefsirinde mümkün merteye bilimsel yorumlara girmeden ayet ve hadislerin ifade ettiği mânâyı genel geçer prensipler içinde ele almayı tercih etmiştir. Nadiren bilimsel yorumlara temas ettiği hususlarda ise ihtiyatı muhafaza etmiştir. Özellikle bazı yorumcuların konuyla ilgili görüşlerine yer verirken, kendisi bu görüşe kâil olduğunu ifade etmemiş, sadece o görüşü nakletmekle yetinmiştir. Bu konudaki bir misal şöyledir:

*İbn Kesîr, kozmografya hakkında görüş beyan eden bazı İslâm kelimcilerinin kürsünün sekizinci felek (yıldızlar kümesi) olduğunu ve orada sabit cisimlerin bulunduğunu, bu âlemin üzerinde ise dokuzuncu tabaka olan esir denizi, yani atlas adı verilen tabakanın yer aldığını söylediklerini kaydeder... O, kimi yorumcuların ise bunu reddettiklerini ve daha farklı yorumlara yer verdiklerini de belirterek, bu konuda tarafların görüşlerine katılmaksızın sadece nakletmekle yetinmiştir.*⁴²¹

Bilindiği gibi, müellifimizden bu yana ve özellikle yaşadığımız çağda semanın katmanları ile esîr maddesi hakkındaki eski görüş ve teoriler çürütülerek, farklı bir kısım teoriler ortaya çıkmıştır.⁴²² Dolayısıyla *İbn Kesîr*, müteşâbih ayetlerin ve kevnî olaylara temas eden ayetlerin yorumunda kesin bir delil ve kaynağa dayanmayan haberleri, tekellüflü yorumları, tutarsız ya da zamanla değişebilen izahları tefsirinde savunmaktan kaçınmakla güzel bir metot takip etmiştir. O, bu türlü konularda selefin yolunu takip etmenin daha isabetli olacağını vurgulamaktadır. Bu itibarla müellifimiz, sözkonusu

420) *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, III, 410 (A'râf 7/40 ayetinin tefsiri). Kar.: Taberî, *Tefsîr*, XI, 428-432; Heysemî, *Mecmâ'u 'z-zevâid*, VII, 23.

421) *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 458 (Bakara 2/255 ayetinin tefsiri).

422) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kaya, Mahmut, “*Esîr*”, T.D.V.İ.A., XI, 390.

hususlarda pekçok müfessir ve yorumcunun düştüğü hatalardan kendisini korumasını bilmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla ilim dünyasında onun şahsî şöhreti ve eserlerinin makbuliyeti sürekli artmış ve zaman içerisinde kıymetinden bir şey kaybetmemiştir.

9) *İbn Kesîr, ayetlerden fikhî hükümler çıkarmada ve bunları beyan hususunda da dirayetli bir müfessirdir.* Ancak o, ahkâm ayetlerini tefsir ederken diğer bazı müfessirler gibi fikhî münakaşalara ve mezheplerin ve fakihlerin ihtilaflarına girmemiş, sözü fazla uzatmamıştır. Fıkıh ilminde geniş ihatası olmasına rağmen, fikhî konuları ne muhtasar ne de tafsilata dalmadan orta bir yol takip ederek anlaşılır tarzda beyan etmiştir. Fakat nadiren bu konudaki umumî prensibini aşarak, fikhî açıdan gerekli gördüğü hususlarda tafsilatlı bilgi vermeyi ve delilleri tartışarak meseleleri vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır.

Mesela o, Bakara 2/184-185 ayetinde olduğu gibi ramazan orucunun kazası meselesini fikhî yönden genişçe izah etmiştir.⁴²³ Bakara 2/229-230 ayetinin tefsirinde ise boşanmayla (talak) ilgili hükümleri bir kaç başlık altında delilleriyle birlikte incelemiştir.⁴²⁴

10) *İbn Kesîr, yer yer seci'li ve edebî sanat ifade eden lafızlar kullanmış, cümlelere insicam ve akıcılık kazandırmıştır.* Ancak bunu yaparken tekellüf ve tasannu'dan kaçınmış, edibane ve belîğane bir tavır takınmamış ve avam halkın dahi anlayabileceği orta yollu bir üslup kullanmaya özen göstermiştir. Müfessirimiz, tefsirin gayesine uygun tarzda makbul ve muteber eserini hazırlarken, dil yönünden zor ve ağır üsluplara yönelmemiştir. Bu itibarla onun tefsiri avam tabakaya hitap ettiği gibi, havas tabakaya da hitap etmekte ve her kesim tarafından takdirle karşılanmaktadır.

11) *Üslûbu güzel ve muhtasardır.* Tefsirini anlaşılır bir dille ve kolay çözülebilen ibarelerle yazmıştır. Okuyucuyu sıkmadan konuları insicamlı ve ahenkli bir bütünlük içinde ele almıştır.

12) *İbn Kesîr, birçok müfessirin üzerinde genişçe durmuş olmasına binaen, kendisine ihtiyaç duyulmayan uzun ve sıkıcı i'rab bahislerini terketmiş, belağata ait nüktelere yer vermemiştir.*⁴²⁵

13) *Bazı ayetlerin tefsirinde şiirlerden de istişhad etmiştir.* Bu sayede lafızlardan

423) Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 305-313 (Bakara 2/184-185 ayetinin tefsiri).

424) Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 399-413 (Bakara 2/229-230 ayetinin tefsiri).

425) Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 230.

anlaşılacak mânâya açıklık getirmiş ve ayetlerin daha iyi yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Mesela, “İşte biz, işledikleri günahlardan ötürü zalimlerden kimini kimine musallat ederiz.” (En’âm 6/129) ayetini tefsir ederken şu şiiri kaydetmiştir:⁴²⁶

Hiç bir el yoktur ki, onun üzerinde Allah’ın (kudret) eli olmasın

Hiç bir zalim yoktur ki, ona başka bir zalim musallat olmasın

İbn Kesîr, “Onlar iman etmiyor diye üzüntüden neredeyse kendini yeyip tüketeceksin/kendine kıyacaksın (bâhı’un nefsek).” (Şuarâ 26/3) ayetindeki “bâhı’un nefsek” ibaresini, “kendini tüketen/kendine kıyan” mânâsına geldiğini şu şiirle açıklamaya çalışmıştır: Ey bir hiç uğruna elindeki imkanları heba etmekle üzüntüsü kendisini yeyip tüketen (bâhı’un nefseh)!⁴²⁷

14) *Ayetin zâhirine, siyak ve sibakına uygun tefsiri tercih etmesi:* Bir ayet hakkında nakledilen farklı rivayet veya görüşlerden Kur’ân’ın siyak ve sibakına uygun olanını ve ayetin zahirine mutababık bulunanı tercih eden *İbn Kesîr*, bazen bu prensibe uygun olmayan rivayet ya da görüşleri tenkit etmektedir. Mesela; “O sayılı günlerde tekbir getirerek Allah’ı zikredin. Kim acele edip iki günde dönerse ona vebal yoktur...” (Bakara 2/203) ayetindeki “sayılı günler” yani Kurban bayramı ve teşrik günleri hakkında varid olan farklı rivayetleri kaydettikten sonra şöyle demiştir: “*İbn ‘Abbas* ve bazı âlimler, bunun dört gün olduğunu söylemişlerdir. *‘Ali b. Ebî Tâlib* ve başkaları ise bu günlerin Kurban bayramının ilk üç günü olduğunu ifade etmişlerdir. Meşhur olan ve tercihe şâyan sayılan ise ilk görüştür. Nitekim Kur’an’ın siyak ve sibakından da bunu anlamak mümkündür. Zira ayetin sonundaki “*Kim acele edip iki günde döner ya da geriye kalırsa ona vebal yoktur*” ibaresinin zahiri de ilk görüşe delalet etmektedir. O halde teşrik günleri, bayramın ilk gününden itibaren toplam dört gündür. Hem buradan kurban kesme günlerinin süresinin teşrik günleriyle aynı olduğunu istinbat edebiliriz. Nitekim teşrik süresi ve kurban kesim günleri hakkında fakihlerin ekseriyetinin -Şâfiî mezhebi de dahil- tercih ettiği görüş, kurban bayramının dört günüdür.”⁴²⁸

15) *İbn Kesîr, bazı ayetlerin mensûh olup olmadığını tartışmıştır.* Mesela, “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın.” (Bakara 2/190) ayetinin Medine’de inen ilk kıtal ayeti olduğunu ve bunun “Müşrikleri

426) *İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, II, 332 (En’âm 6/129 ayetinin tefsiri).

427) *İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, V, 144 (Şuarâ 26/3 ayetinin tefsiri).

428) *İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, I, 358 (Bakara 2/180 ayetinin tefsiri).

nerede bulursanız öldürün!” (Tevbe 9/5) ayetiyle nesh edildiğini haber veren ‘Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem gibi müfessirlerin görüşüne temas eden *İbn Kesîr*, bu görüşe katılmadığını, zira her iki ayet hakkında neshe değil, te’vile gidilmesi gerektiğini ifade eder.⁴²⁹

16) *Bir konuda hem merfû bir hadis gelmiş, hem de bu hadisi nakleden sahabe ya da tâbiîn, kendilerine ait farklı bir görüş beyan etmiş ise, bu haberleri tartışarak aralarında tercih yapmıştır.* Bu konuda şu misali inceleyelim:

“İki taraf arasında perde, A’râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır ki onlar henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzulayarak cennetliklere “selam size” diye seslenirler.” (A’râf 7/46) ayetindeki A’râf ve Ashâb-ı A’râf hakkında müfessirlerin birbirinden farklı yorumlarına ve bu konudaki farklı haberlere temas ederek, meseleyi şöyle tavzih eder: “*Taberî*, “A’raf” hakkında Süddî ve Mücahid’in bunun sûr mânâsında olduğunu, *İbn ‘Abbas*’ın da yüksek engel anlamına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. “A’raf”ın tekili olan “Urf”, horozun başı üzerindeki burç şeklindeki et için de kullanılmaktadır. *İbn ‘Abbas*’dan gelen diğer bir haberde ise “A’raf”ın cennetle cehennem arasındaki bir tepe olduğu ve günahkarların burada tutulduğu bildirilir. Süddî, bu engele “A’raf” denilmesinin sebebini -bu kelimeyi ma’rifet köküyle irtibatlandırarak- orada kalacak kimselerin diğer insanları çok iyi tanımalarına hamleder. Diğer taraftan “Ashab-ı A’râf”ın kimler olduğu hususunda ise müfessirlerin değişik görüşleri vardır. Ama bütün bu farklı görüşlerin ortak bir yanı bulunmaktadır ki, o da sözkonusu kimselerin sevap ve günahlarının eşit olduğu hususudur. Nitekim Huzeyfe, *İbn ‘Abbas*, *İbn Mes’ûd* ile selef ve haleften birçok âlim bu görüşte ittifak etmiştir. Bununla ilgili merfû hadislerle gelince; *İbn Merdûye*’nin naklettiği bir rivayette, “Hz. Peygamber’e sevap ve günahı eşit olan kimselerin durumu sorulduğu zaman şöyle buyurmuştur: Onlar Ashab-ı A’râf’tır; cennete girmeyi arzuladıkları halde oraya girememiş kimselerdir.” Fakat bu hadis, bu vecihten garibdir. *İbn Merdûye*’nin farklı vecihten kaydettiği diğer merfû rivayette ise, Ashab-ı A’râf’ın babalarının izni olmaksızın Allah yolunda cihat eden ve öldürülen kimseler olduğu haber verilmektedir. Sa’îd b. Mansur’un kaydettiği bir rivayette de, Ashab-ı A’râf’ın babalarına karşı isyan etmesinin yanı sıra Allah yolunda öldürülen kimseler olarak nitelendirilir ve onların

429) *İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, I, 327 (Bakara 2/190 ayetin tefsiri).

babalarına isyanı sebebiyle cennete girmekten, Allah yolunda öldürülmeleri sebebiyle de cehenneme gitmekten alikonuldukları kaydedilir. Bunu *İbn Merdûye*, *Taberî*, *İbn Ebî Hâtim*, *İbn Mâce* de merfû olarak farklı tariklerden rivayet etmişlerdir. Ama bu rivayetlerin merfû olmasına -Allah daha iyi bilir- pek ihtimal vermiyorum. Bunlar belki mevkûf ya da maktû olabilir. Çünkü yukarıda temas ettiğimiz üzere, eğer böyle bir merfû hadis bulunsaydı, başta *İbn 'Abbas* gibi sahabiler ve tâbînin önde gelen tefsir imamları, bu ayeti kendi re'yleriyle tefsire kalkışmazlardı.⁴³⁰

C. Tarih İlimi

İbn Kesîr, tefsir, hadis, fıkıh ve rical gibi ilimlerde dirayetli ve maharetli olduğu kadar, tarih ilminde de üstün meziyetlere sahip değerli bir İslâm tarihçisidir. Genç yaşta rivayet ilimleriyle birlikte tarih ilmine de yönelen müellifimiz, özellikle *'Alemuddîn el-Birzâlî* (739/1339), *Hafız Zehebî* (748/1347) gibi dönemin meşhur muhaddis ve müverrihlerinden istifade etmiştir. Ayrıca hocalarının tarihe dair kıymetli eserlerini onlara arz ederek icazet almıştır. Bundan başka tarih sahasında yazılan pekçok esere muttali olan müellifimiz, gerek akranlarına, gerek geçmiş tarihçilere birçok yönden rüçhaniyet kazanmıştır. O, tarih alanında te'lif ettiği üstün meziyetlere sahip eserleriyle daha evvelki tarih kaynaklarını gölgede bırakan dirayetli bir İslâm tarihçisi olmuştur.

Kendisi, yaşadığı dönemde büyük bir İslâm tarihçisi olarak temayüz ettiği gibi, sonraki dönemlerde de bu unvanını koruyan ve adından sık sık bahsettiren en meşhur müelliflerden olmuştur. Bu itibarla pekçok âlim onun tarih ilmindeki üstünlüğüne temas etmekte ve eserlerinin değerine dikkat çekmektedirler. Bu hususta bazı âlimlerin değerlendirmeleri şöyledir:

Müellifimizin talebelerinden *Hafız İbn Hiccî* (782/1380), hocasının tarih ilminde otorite olduğunu ve bu sahada pekçok şeyi büyük bir maharetle cem ederek tertip ve tanzim ettiğini belirtmiştir.⁴³¹

430) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 414 (A'râf 7/46 ayetinin tefsiri).

431) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 45; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, V, 232; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 111; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-37.

Bedruddin el-'Aynî (856/1452), gelmiş geçmiş en büyük İslâm tarihçilerinden birisi olarak nitelendirdiği *İbn Kesîr*'i, diğer ilimlerle birlikte tarih sahasında da geniş bilgisi olan ve alâkadar olduğu ilimlerde zirveye ulaşan bir müellif olarak tanıtmaktadır.⁴³²

Tarihçi İbn Habîb el-Halebî (779/1377) ile *İbn Tağrıberdî el-Atabekî* (874/1480), *İbn Kesîr*'den bahsederken, tarih ilminin riyasetinin kendisinde doruğa ulaştığını ifade etmişlerdir.⁴³³

Şemsuddin ed-Dâvûdî (945/1538), *İbn Kesîr*'in rical ve tarih ilminde eşsiz bir müellif olduğunu söylemiş,⁴³⁴ *Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî* (1250/1834) de *Bidâye*'nin tarih yönünden üstün niteliklerine değinerek, müellifin bu eserinin tarih sahasında en önemli ve en çok istifade edilen bir kaynak olduğunu dile getirmiştir.⁴³⁵

Günümüzde de onun tarih ilmindeki üstünlüğü çok iyi bilinmekte ve özellikle *Bidâye*'si başta olmak üzere pekçok eseri büyük rağbet görmektedir. Burada *İbn Kesîr*'in tarih ilmindeki metoduna geçmeden önce tarih sahasındaki eserlerine kısaca değinelim.

el-Bidâye ve'n-nihâye: Müellifimizin hilkatten başlayarak kendi dönemine kadar yaşanan olayları tarihi akışı içinde kaydettiği bu geniş eseri, rivayet ve dirayet yönünden fevkalade üstün meziyetlere sahip umumî bir İslâm tarihidir. Ayrıca yaşadığı döneme ait bilgileri aktarması itibariyle bu eserin orijinal yönü de vardır. Bundan başka geçmiş kaynakları enfes bir üslupla cem ettiği bu geniş kitabı, bizi âdeta daha önce yazılan kitaplardan müstağni bırakacak mahiyettedir. Daha önce bu eser hakkında bilgi verirken, *İbn Kesîr*'in *Bidâye* ile geniş İslâm tarihini kastettiğini ve *Nihâye* ile de âhir zaman ve ahiret ahvaline ait haberleri kastettiğini belirtmiştik. Ayrıca asrımız araştırmacıları tarafından *Bidâye*'nin bazı bölümleri derlenmek suretiyle kısmî neşirleri de yapılmıştır. Mesela bunlardan *Bidâyetu'l-Halk*, *Kıyasu'l-Enbiya*, *el-Mesîh İsâ b. Meryem*, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, *Mevlidu Rasulillah*, *Şemâilu Rasulillah ve delâilu nubuvvetih*, *el-Haccetu'l-vedâ'* gibi yayınlanan çalışmaları sayabiliriz.

el-İctihad fî talebi'l-cihâd: Cihatla alakalı bazı hükümlere de temas ettiği bu eserinde müellifimiz, geçmişte ve içinde bulunduğu dönemde Şam bölgesinde vuku bulan

432) İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, X, 123.

433) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 46; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, X, 124; a. mlf., *Menhel*, I, 415; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, V, 232.

434) Dâvûdî, *Tabakât*, I, 110.

435) Şevkânî, *Bedr*, I, 153.

tarihî olaylara ve Haçlı seferlerine temas etmiştir. Özellikle yaşadığı dönemdeki bazı savaşları ve olayları da ilk elden kaydetmiş olması itibariyle eserin orijinal yönü de bulunmaktadır.

İbn Kesîr'in bu eserlerinden tarihe dair biyografik bazı çalışmaları da vardır. Mesela “*Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfi 'î*”, “*Tabakâtu'l-fukahâi 'ş-Şâfi 'iyyîn*” gibi matbu eserleriyle “*Menâkıbu İbn Teymiyye*” adlı kayıp bir eseri, ayrıca *Bidâye*'den derlediği ve bazı âlimlerin biyografilerine yer verdiği *el-Kevâkibu'd-Derâri fi't-Târîh* adlı (elyazma) çalışmalarını sayabiliriz. Bir de onun kaleme aldığı fakat günümüze ulaşmayan *Cüz' fi Fethi'l-Kostantîniyye* adlı bir kitabından da söz edilmektedir.⁴³⁶

Tarihçiliğinde takip ettiği metod

İbn Kesîr'in İslam tarihine dair geniş eseri *Bidâye*'de takip etmiş olduğu metodu ve bu eserin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1) *Eser, tertip yönünden sistemattir.* İlk başta melek, cin, şeytan, insan, yer ve göklerle içindeki mahlukatın yaratılışına dair haberleri delil ve yorumlarıyla izah eden müellifimiz, Hz. *Âdem* ile birlikte başlattığı insanlık ve peygamberler tarihini (*Kıyasu'l-Enbiyâ*) Peygamberlerin isimleri altında incelemiştir. Hz. *Muhammed* (s.a.v.) ile başlattığı *Sîretu'n-Nebeviyye* bölümünü bi'setten önce ve sonrası itibariyle genişçe ele almıştır. Ayrıca hicretten sonraki olayları senelere göre tertip etmiştir. Daha sonraki dönemleri de aynı minval üzere kronolojik olarak devam ettiren müellifimiz, bu eserini hayatının son dönemine ait bilgilerle noktalamaktadır. Özellikle her senenin akabinde vefat eden meşhur kimseleri (halife, sultan, idareci, âlim, fâzıl vb.) zikreder ve kısa biyografilerini verir. Ancak kaydettiği olayları ve ele aldığı meseleleri fazla başlıklandırmaz. Kitabında kaydettiği en son bilgiler ise 767/1365 yılına aittir. Bu geniş eseri, birçok yönüyle *Taberî*'nin *Tarihu'l-Umem* ve *'l-Mulûk*'u ile *İbnu'l-Esîr*'in *el-Kâmil*'ine benzemektedir.

2) *Kendisinden önceki İslâm tarihi kaynaklarından istifade etmiştir.* Bu konuda özellikle *İbn İshak*, *İbn Hişam*, *Vâkıdî*, *İbn Sa'd*, *İbn Kuteybe*, *Taberî*, *Ebû Nu'aym*, *Hatîb el-Bağdadî*, *İbn 'Asâkir*, *Kadı 'Iyaz*, *İbn Hallikân*, *İbnu'l-Esîr* gibi pek çok müellifin eserlerine müracaat eden müellifimiz, onların naklettiği haberleri güzel bir

436) Daha önce müellifimizin eserlerini tanıttığımız bölümde yukarıdaki eserler ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi vermiştik.

üslupla cem ve ihtisar etmiştir. Gereksiz teferruatı terk etmiş, münker haberleri ayıklamış, konuları yerli yerince tertip ederek nakiller arasındaki irtibat ve insicamı sağlamıştır. Diyebiliriz ki, bu yönüyle onun *Bidâye*'si kendisinden önceki kaynakları müstağni bırakacak hüviyette geniş bir İslâm tarihi ansiklopedisidir.⁴³⁷

3) *Tarihçilik yönünden Hz. Peygamber dönemini*⁴³⁸ *diğer sîre ya da İslâm tarihi müelliflerinden daha sistemli ve ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İbn Kesîr, aynı zamanda dirayetli bir muhaddis olması itibariyle, Hz. Peygamber'e ait sîre haberleri, şemâil ve mu'cizat bahislerini tasnif ederken, sadece tarihçilerin naklettikleriyle yetinmemiş, hadis kaynaklarından da büyük ölçüde istifade etmiştir. Bundan başka o, naklettiği hadisler ve hâdiseler arasında kurduğu güzel irtibatlarla meseleleri tahlil etmiş, yeri geldikçe fikhî bilgilere değinmiştir. Diğer taraftan muteber olmayan rivayetleri ayıklamış, kaydettiği hadislerin cerh ve ta'dîl yönüne temas etmiştir. Bu nedenle eserin sîre kısmı, kendi sahasında eşsizdir. Özellikle bazı araştırmacılar tarafından müstakil neşirleri yapılan sîre bölümü, İslâm aleminde fevkalade şöret bulmuştur.*

4) Kendi asrına yakın tarihî bilgileri naklederken daha çok *İbnu'l-Esîr*'in (630/1232) *el-Kâmil*'inden, *Ebû Şâme el-Makdisî*'nin (665/1266) *Kitabu'r-Ravzateyn*'inden ve hocası *Birzâlî*'nin (739/1339) *el-Muktefâ li Târîhi Ebî Şâme ve Mu'cemu'ş-Şuyuh* adlı eserlerinden faydalanmıştır.⁴³⁹

5) *İbn Kesîr, kendi dönemine ait ve özellikle 738-767 (1338/1366) yıllarını kapsayan olayları teferruatlı bilgilerle kaydetmiştir. Yine bu süre zarfında vefat eden şahısların biyografilerine -ki bunlar arasında bizzat onun hocaları da bulunmaktadır- geniş yer vermiştir. Hatta mezkûr senelere ait yazılan kısım, gerek Memlûklar devleti ile idarecileri hakkında ve gerekse halk içinde yaşanan sosyal, ekonomik vb. yönlerini de teferruatıyla yansıtmaya itibariyle kaynak yönünden orijinaldir.*

6) *Tarihî olayları naklederken, varsa komuyla alakalı ayetlere önemli ölçüde yer vermiştir. O, aynı zamanda mahir bir müfessir olması sebebiyle ilgili ayetleri güzel bir insicam içinde sıralamış, konu-ayet bütünlüğünü ve aralarındaki irtibatı sağlamıştır. Bilhassa peygamberler tarihini, muhteva açısından daha ziyade ayetlerle paralel işlemiştir.*

437) Özeydin, Abdülkerim, "el-Bidâye ve 'n-nihâye", T.D.V.İ.A., c. IV, s. 131.

438) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, III-VI. ciltler.

439) Özeydin, Abdülkerim, "el-Bidâye ve 'n-nihâye", T.D.V.İ.A., c. IV, s. 131.

Mesela Hz. Âdem'in ilk yaratılışını ele alırken,⁴⁴⁰ Hz. Musa'nın hayatını anlatırken,⁴⁴¹ konuyla alakalı Kur'an'ın değişik yerlerinden seçtiği ayetleri mükemmel bir uyumluluk içinde sıralamış, yeri geldikçe tefsirini yapmıştır.

7) *İbn Kesîr, Kur'an'da haber verilen bazı olayların tarihî yönden de iştihar ettiğine ya da tevatüren bilindiğine temas etmiştir.* Mesela, Nûh tufanının umumî değil de sadece Babil gibi belli bir mıntıkada vuku bulduğunu iddia edenlere karşı müellifimiz şu hususu dile getirmektedir: “Tufanın belli bir mıntıkada gerçekleştiği iddiası, müddeilerin safsatasından başka bir şey değildir. Böyle bir iddiaya kalkışmak ise dehşetli bir yalanlama, açık bir cehalet ve mahsusatı inkardır. Aynı zamanda bu, yer ve göklerin Rabbini tekzib etmektir. Çünkü tufan haberini, çeşitli dinlerin mensupları, hemen hepsi de ittifakla kendi peygamberlerinden nakletmişlerdir. Hem insanlar nezdinde tufanın umumî olduğu ve bütün beldeleri kapsadığı tevatüren bilinmektedir. Kur'an'ın beyanıyla⁴⁴² da sabittir ki; Allah, Hz. Nûh'un duasına icabet ederek yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi sağ bırakmamıştır.”⁴⁴³

8) *İslâm tarihini, değişik kaynaklardan aldığı rivayetlerle zenginleştirmiştir.* O, sadece tarih müelliflerinin naklettiği haberlerle yetinmemiş, bu konuda hadis kaynaklarından da önemli ölçüde istifade etmiştir. Hadisleri naklederken de isnad ve metniyle birlikte vermiş, farklı rivayetleri peş peşe sıralamış, tahriç eden muhaddisleri zikretmiştir. Ancak bazı yerlerde uzun isnadı terk ederek sadece tahriç eden muhaddisi zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca o, rivayetleri tenkit süzgecinden geçirmiş, cerh ve ta'dîl yönünden önemli bilgiler vermeyi ihmal etmemiştir. Rivayetlerin muteber olan ve olmayanlarına temas etmiş, yeri geldikçe de hadisin sahih, hasen, za'if, mürsel, munkatı, mu'dal, muallel, garib, şâz, münker, mevzû vs. gibi durumlarını beyan etmiştir.

Burada onun tarih haberleriyle ilgili sened ve metin tenkidi uygulamalarından bazı misalleri kaydedelim:

Birincisi: İbn Hibban'ın Sahîh'inde Ebu'd-Derdâ'dan merfû olarak tahriç ettiği bur rivayette; Hz. Davud ile Hz. İsa'nın vefatından sonra ümmetlerinin iki yüz sene

440) İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 62-75.

441) İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 222-296.

442) Konuyla ilgili ayetler için bkz. A'râf 7/64; Yunus 10/73; Hûd 11/37-47; Mu'minûn 23/26-31; Şuarâ 26/117-120; Ankebût 29/14-15; Kamer 54/9-16; Nûh 29/25-28.

443) İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 110.

fitneye düşmeksizin peygamberlerinin yolunu ve sünnetini takip ettikleri ifade edilmektedir. Bu rivayeti sıhhatli bulmayan *İbn Kesîr*, sened ve metin yönünden bu hadisin illetli olduğunu ifade ederek, tahlil ve tenkitlerini şu sözleriyle dile getirmiştir: “Her ne kadar *İbn Hibban* sahih dese de bu hadis cidden garibdir.”⁴⁴⁴

İkincisi: İmam Ahmed’in Lakîd b. Âmir’den merfû olarak tahriç ettiği uzun bir rivayette kıyamet ve ahiret ahvaliyle alakalı hususlar anlatılmaktadır.⁴⁴⁵ Bu rivayete temas eden *İbn Kesîr*, “Bu, cidden garib bir hadistir; lafızlarında nekaret vardır.”⁴⁴⁶ diyerek bu hadisi cerh etmiştir. Hadisin metni dikkatle incelendiğinde, bunun birçok hadisten dercedilmiş (müdreç) bir metin olduğu farkedilecektir. Halbuki *İbn Kesîr*’in muasırı *İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye* (751/1350), bu hadisi *Zâdu’l-me’âd*’da⁴⁴⁷ nakletmiş; *Müsned* gibi muteber bir kaynaktan bulunan ve metin yönünden naslara zıt düşmeyen böyle bir rivayetin sahîh olmasına mani hiçbir sebep bulunmadığını ifade etmiştir. Hatta bu hadisi ancak inkarcı, cahil ya da kitap ve sünnete muhalif olan kimselerin reddebileceğini de sözlerine eklemiştir. Ne var ki *İbnu’l-Kayyim*’in bu değerlendirmesi, hissî ve hamasî olup ilmî kriterlere dayanmamaktadır. Buradan *İbn Kesîr*’in rivayet ilimlerinde ne derece mahir ve gizli illetleri tespit etmesinden üstün olduğunu müşahede etmek mümkündür.

9) *İbn Kesîr*, bir kısım tarihçilerin naklettiği, fakat gerçekte hiç bir alakası olmayan üsture, menkibe, hurafe ya da abartılmış haberleri başarıyla ayıklamıştır. Her ne kadar o, ehl-i kitaba ait bazı nakillere (isrâiliyat haberlerine) yer vermiş olsa da, bu mevzuda diğer müellifler gibi ifrata gitmemiştir. Ayrıca naklettiği haberin muteber olup olmadığına, isrâiliyat kaynaklı olduğuna dikkat çekmek suretiyle okuyucuyu bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Bu hususta ciddi gayret ve titizlik gösterdiğine inandığımız *İbn Kesîr*, bu tür haberlere bazı kaynaklarda ya da halk arasında çok fazla yaygın olduğunu ancak bunların tutarsız/asılsız olduğunu belirtmek maksadıyla eserinde yer vermiştir. Ama onun asıl hedefi, eserini, makbul ve muteber haberlerle donatmaktır. Zira *İbn Kesîr*’e göre asılsız haberlerle meşgul olmak, zamanın boş yere zayi edilmesine

444) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, I, 92. Karş. *İbn Hibban*, *Sahîh*, II, 333.

445) *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, IV, 13-14.

446) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, V, 72-74.

447) Bkz. *İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye*, *Zadu’l-me’âd*, II, 111.

ya da bir kısım yanlış şeylerin revaç bulmasına sebep olmaktadır.⁴⁴⁸ Burada *İbn Kesîr*'in israiliyâtla ilgili tespitlerinden birisini inceleyelim:

Bazı tarih ve tefsir kaynaklarında *Ûc b. Umuk (Anâk)* adıyla efsaneleştirilmiş bir hilkat garibesinden bahsedilmektedir. İlgili rivayetlerde bu insan suretindeki cebbar ve kafir şahsın *Hz. Âdem* döneminden *Hz. Musa*'ya kadar üç bin yıl hayat sürdüğü, boyunun 3333 zirâ (~ 1616 metre) olduğu şeklinde bazı bilgiler yer almaktadır. Hatta onun, gemi yapmakta olan *Hz. Nûh*'a uğradığı, sahip olduğu görkemli boyuna mukabil *Nûh*'un gemisini küçük bir oyuncak gibi görerek alay ettiği, *Hz. Musa* ve kavmine karşı savaşan topluluk içinde yer aldığı, nihayet *Hz. Musa*'nın ya da *Yûsâ b. Nûn*'un bütün gücüyle zıplayıp onun ancak topuğuna ulaşarak kılıcını vurup öldürdüğü de hikaye edilmektedir. *İbn Kesîr*, pekçok yönden tutarsız ve asılsız olan bu üstureyi *İmam Beğavi* (516/1122) gibi bazı alimlerin nakletmesini hayretle karşıladıktan sonra, rivayetin tenkidi hakkında şöyle demiştir: “Bir kısım müelliflerin kaydettiği böylesine tutarsız, münker hikayeler bulunmaktadır ki, bunlar aynı zamanda makul ve menkûl bilgilere de zıt düşmektedir. Faraza, adı geçen kafir ve cebbar hilkat garibesi, Nûh tufanına kadar yaşamış bulunsa bile, tufandan sağ çıktığı kabul edilemez. Çünkü Allah, kendisine iman etmeyen bütün insanları -hatta bunlar arasında *Hz. Nûh*'un oğlu da veya emzikli annelerle çocukları da olsa- küfürleri sebebiyle helak ettiğini haber vermektedir.⁴⁴⁹ O halde *Ûc b. Umuk* gibi cebbar ve kafir bir mahluk, nasıl olur da helak edilmeyip *Hz. Musa* dönemine ulaşabilir ki? Diğer taraftan *Sahîhân*'da geçen bir hadiste, *Hz. Âdem*'in boyunun 60 zirâ (~30 metre) olduğu ancak daha sonraları insanların boyunun kısaltmaya devam ettiği⁴⁵⁰ haber verilmektedir. Buna göre insanların en uzununu *Hz. Âdem*'dir. *Ûc b. Umuk*'un boyunun abartılmasındaki aşırılığı buna kıyas edebilirsiniz. Dolayısıyla biz, bu tür haberler konusunda Allah'ın indirdiği kitabı tahrif edip yerlerini değiştiren ve kötü te'vilde bulunan ehl-i kitabın yalancı ve inkarcılarının sözlerine nasıl itibar edebiliriz ki? Hem onlar, naklettikleri şeylerde müstakil müracaat sahibi olduklarını ya da kendilerine itimat edileceğini mi zannediyorlar? Hasılı, *Ûc b. Umuk* hakkındaki bu haberler, ehl-i kitabın peygamberlere düşman olan zındık gürûhunun uydurmasından başka bir şey değildir.”⁴⁵¹

448) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 5.

449) Şu'arâ 26/120, Nûh 29/26.

450) Bkz. *Buharî, Enbiyâ* 1 [nr. 3326]; *İsti'zân* 1 [nr. 6227]; *Müslim, Cenne* 28 [nr. 2841].

451) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 107, 260.

10) *Bazı olaylar hakkında, onları Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından önceden haber verilen gaybî haberlerle irtibatlandırmış ve bazı yorumlar getirmiştir.* Mesela Haricîler'in zuhur edeceği⁴⁵², nebevî hilafetin otuz yıl süreceği ve sonrasında krallığın hakim olacağı,⁴⁵³ 'Ammâr b. Yâsir'in bâğî bir topluluk tarafından şehit edileceği⁴⁵⁴, Beytu'l-Makdis'in fethedileceği⁴⁵⁵ vs. gibi olaylarla ilgili rivayetleri tahlil etmiştir.

Burada *İbn Kesîr*'in hadislerle hâdiselere önemli yorumlar getirmesine ve rivayetleri sened ve metin yönünden kritik etmesindeki maharetine numune olması bakımından Haricîler'in zuhuru konusundaki tespitinden bir anekdot kaydedelim.

İmam Ahmed'in *Müsned*'de Ebû Kâmil → Hammâd → Ebû Ğâlib → Ebû Ümâme tarîkiyle merfû olarak naklettiği bir rivayette; *H. Peygamber (s.a.v.)*, “*Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler*” (Âl-i İmrân 3/7) ve “*O gün nice yüzler ağarır, nice yüzler de kararır*” (Âl-i İmrân 3/106) ayetinde kastolunan kimselerin Hâricîler (Havâric) olduğunu haber vermiştir.⁴⁵⁶ *İbn Merdûye*'nin (410/1020) de bu hadisi farklı bir vecihten merfû olarak kaydettiğini belirten *İbn Kesîr*, sözünü şöyle sürdürmüştür: “Ancak bu hadis merfû değildir. Belki mevkûf ya da maktû olabilir. Muhtevadaki mânâ ise doğrudur. Zira müslümanlar içinde ilk ortaya çıkan fitne, Hâricî fitnessidir. Hatta Haricîliğin başlangıcı, *H. Peygamber*'in Huneyn ganimetlerini taksimi esnasında dünyalık şeylere tamah eden bir kısım saygısız kimselere kadar dayandırılabilir. Nitekim bu kimselerden birisi, kendi bozuk düşüncesine göre *H. Peygamber*'in taksimatını adil bulmamış ve O'na karşı çok kaba şeyler söylemişti. *H. Ömer* -diğer bir rivayette ise *Hâlid b. Velîd*- de bu şahsı orada öldürmek için izin istemiş ama *H. Peygamber* buna müsaade etmemiş ve o şahsın

452) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, IV, 362, VII, 300-318. Müellifimiz burada konuyla ilgili on iki farklı tarikten gelen rivayetleri kaydederek *H. Ali*'nin onlarla mücadelesini tarihî yönden tahlil etmiştir. Bu rivayetlerden bazıları için bkz.: *Buhârî*, Enbiyâ 6 [nr. 3344], Menâkıb 25 [nr. 3610]; *Megâzî* 61 [nr. 4351]; *Müslim*, Zekat 142-153 [nr. 1063-1065].

453) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, III, 217, V, 274, VI, 205, XIII, 219. Müellifimiz bu hadisi yorumlamış ve takriben *H. Ebû Bekr*'in iki sene, *Ömer*'in on sene, *Osman*'ın on iki sene, *Ali*'nin beş sene, oğlu Hasan'ın altı ay süren hilafetleriyle toplam otuz senenin tamamlandığını kaydetmiştir. Ayrıca *Mu'âviye b. Ebî Süfyan* ile birlikte hadiste haber verilen krallık döneminin başladığını ifade etmiştir. Rivayet için bkz. *Ebû Davud*, Sünne 8 [nr. 4646-4647]; *Tirmizî*, Fiten 40 [nr. 2326]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, IV, 273, V, 44, 50, 220, 404.

454) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, III, 215, VI, 220, VII, 281. Karş. *Buhârî*, Salât 63 [nr. 447]; *Cihâd* 17 [nr. 2812]; *Müslim*, Fiten 70-73 [nr. 2915-2916].

455) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, VI, 208. Karş. *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, I, 27, V, 226; *İbn Mâce*, Fiten 25 [nr. 4042].

456) *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, V, 262.

topluluktan inhiraf ederek çıktığını, hatta böylelerinin çok olan ibadeti karşısında kimi insanların kendi ibadetini küçümseyeceğini, ama ne var ki onların okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkmış bulduklarını haber vermişti.⁴⁵⁷ Daha sonraları ise Haricîler, Hz. 'Ali döneminde fırka halinde zuhur etmiş, onun Nehrevan'da öldürülmesinde rol oynamış, akabinden farklı şubelere, kabile, görüş, söz ve batıl inançlara ayrılmışlardır. Nitekim daha sonraki Kaderiye, Cehmiye, Mu'tezile gibi birtakım fırkaların temeli de bunlara dayanmaktadır."⁴⁵⁸

İbn Kesîr'in temas ettiği üzere, bu hadisin Hz. Peygamber'e nisbet edilmesi, metin yönünden de illetlidir. Zira Hz. Peygamber döneminde herhangi bir fıkrak, Hâricî/Havâric adıyla isimlendirilmemiş, daha sonraları -mesela Hz. 'Ali döneminde- bazı kimselere bu isim verilmiştir. Yukarıdaki rivayetin isnadındaki illeti hususunda ise şunu ifade edebiliriz: Ravilerden *Ebû Ğâlib* (ö. ?) künyesiyle bilinen ve adının *Hazevver el-Bâhilî* veya *Sa'îd b. Hazevver* yahut *Nâfi'* olduğu söylenen bu şahıs, muhaddislere göre mecrûh bir kimsedir.⁴⁵⁹ Muhtemelen rivayetin illeti de bu raviden kaynaklanmaktadır.

11) *İbn Kesîr*, tarihte yaşanan olayları sadece geçmişe ait birer haber olarak görmemiş, olaylar ve şahıslar hakkında yaptığı yorum, tahlil ve kritiklerle yer yer tarih felsefesi yapmıştır. O, ibret ve ders alınması gereken hususlara işaret etmenin yanı sıra, tespit ettiği bazı tarihî tevafuklara ve yorumlara da temas etmiştir. Bu konudaki misallerden bazılarını inceleyelim.

Birincisi: Hz. 'Ali ile Hz. Mu'âviye arasında cereyan ihtilaf ve mücadeleye temas eden *İbn Kesîr*, bu meseleye birçok yönden tahlil getirmenin yanı sıra, objektif bir yaklaşımla şu neticeye varmaktadır: "*Müslim, Ebû Davud ve İmam Ahmed*'in rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisinden sonra ümmeti içinde iki fırkanın birbirleriyle savaşaacağını ve içlerinden ayrı bir fırkanın -Hâricîler'in- çıkacağını haber

457) *Buharî*, Enbiyâ 6 [nr. 3344]; *Müslim*, Zekât 142-153 [nr. 1063-1065].

458) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 7 (Âl-i İmrân 3/7 ayetinin tefsiri).

459) Aslen Basralı olan Ebû Ğâlib, Şam'da sahabî Ebû Ümâme el-Bâhilî'den hadis almış, daha sonra İsfahan'a yerleşmiştir. *Tirmizî*, onun güvenilir bir kimse olduğunu söylemiş, fakat *Nesai* bu ravinin mecrûh olduğunu belirtmiştir. *İbn Hibban* ise onun Havâric hadisiyle istihar eden münkeru'l-hadis bir ravi olduğunu ve özellikle teferrüd ettiği rivayetlerden sakınılması gerektiğini bildirmiştir. *Zehebî*, Ebû Ğâlib'in mecrûh bir ravi olduğunu belirtmiş, *İbn Hacer* de onun çok hata yapan bir kimse olduğunu söylemiştir. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 267; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, II, 455-456; *Zehebî*, *Mîzân*, I, 366; *İbn Hacer*, *Tehzîb*, II, 213.

vermiştir.⁴⁶⁰ Bu rivayet, aynı zamanda Hz. *Peygamber*'in gaybî haberlerindedir. Çünkü hâdis, tıpkı O'nun haber verdiği gibi vuku bulmuştur. Yine bu haberden Şam ve Irak ehlinin, yani *'Ali* ve *Mu'âviye* taraftarlarının müslüman taifeler olduğu hükmü çıkmaktadır. Yoksa Rafizî ve Hâricî gibi bazı sapık fırkaların o taifeden birisini ya da ikisini tekfir ettikleri gibi onlar ehl-i küfür değillerdir. Bundan başka rivayetten şu husus istinbat edilebilir: Her iki taifeden hakka daha yakın olanı Hz. *'Ali* tarafındakilerdir. Bu, aynı zamanda ehl-i sünnet ve cemaatin de kabul ettiği bir görüştür. Her ne kadar Hz. *Mu'âviye* hakkında onun içtihadında bulunduğu ifade edilse de, bu hususta isabet eden Hz. *'Ali*'dir. *Mu'âviye* de içtihat eden kimse olarak ecrini -inşallah- alacaktır. Fakat Hz. *'Ali* imamdır, idarecidir ve içtihadında isabet edendir; dolayısıyla kendisine iki ecir vardır. Nitekim bu mevzuda *Buharî*'nin *Amr b. Âs*'dan tahriç ettiği bir rivayette⁴⁶¹ Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Hakim içtihadında bulunup isabet ederse kendisine iki ecir, isabet etmezse bir ecir vardır.*”⁴⁶²

İkincisi: Tirmizî'nin Mahmud b. Ğaylan → Ebû Davud et-Tayâlisî → Kasım b. Fazl el-Hazzâ → Yusuf b. Sa'd'dan tahriç ettiği bir rivayeti tarihî olaylar yönünden değerlendiren *İbn Kesîr*, bu haberin illetli olduğunu özetle şöyle açıklamıştır:

Rivayete göre; bir adam, *Mu'âviye*'ye biat ederek hilafeti ona bırakmak suretiyle müminlerin yüzünü kızarttı diyerek Hz. *Hasan*'ı tenkit eder. Hz. *Hasan* da ona şu mukabelede bulunur: “*Beni kınama, çünkü Benî Ümeyye'nin durumu, Hz. Peygamber'e minberde iken gösterilmiş ve bu duruma çok üzülmüştü. Fakat o esnada Hz. Peygamber'i teselli için Kevser ve Kadir suresi nazil olmuştu. Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olmasının mânâsı şudur: Ey Muhammed, Kadir gecesi, senden sonra hükümran olacak Benî Ümeyye'nin bin aydan daha hayırlıdır.*” *Tirmizî*, ravilerden *Kasım b. Fazl el-Huddânî*'nin şu değerlendirmesini de kaydetmiştir: “Biz Benî Ümeyye'nin hükümran olduğu günleri hesap ettiğimizde, bu sürenin ne bir gün eksik ne de fazla olmamak kaydıyla bin ay olduğunu gördük.” Bundan sonra *Tirmizî*, bu hadisin *garîb* olduğunu ve ancak bu vecihden bilindiğini, öte yandan *Yusuf b. Sa'd*'ın (kendisine

460) *Müslim*, Zekât 153 [nr. 1065]; *Ebû Davud*, Sünne 13 [nr. 4667]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 32, 48. Yakın lafızlarla nakledilen bu rivayetin meâli şöyledir: “Ümmetim iki fırkaya ayrılacak ve aralarından dinden çıkan bir taife zuhur edecektir. Onları iki taifeden hakka en yakın olanı öldürecektir.”

461) *Buharî*, İ'tisâm 21 [nr. 7352].

462) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, VII, 290.

Yusuf b. Mâzin de denir) meçhûl bir ravi olduğunu söylemiştir.⁴⁶³ *İbn Kesîr*, “*Tirmizî*’nin Yusuf hakkında “meçhûl ravi” demesi doğru değildir; bununla ravinin halinin meçhûl olduğunu kastetmiş olsa gerektir. Çünkü *Yusuf*’dan *Hammad b. Seleme*, *Halid el-Hazzâ*, *Yumus b. Ubeyd* gibi tanınmış birçok ravi hadis nakledeleler. Hem *Yahya b. Maîn*, onun meşhur ve güvenilir bir ravi olduğundan söz etmiştir. Bütün bunlarla *Yusuf b. Sa’d*’dan mutlak olarak cehaletin kalktığını görmekteyiz. Ne var ki *Yusuf*’un bazen itimat edilmeyecek ravilerden *irsal* yaptığı da vakidir. Kanaatimce o, Hz. *Hasan* ile Hz. *Mu’âviye* arasındaki sulh dönemine ulaşmamakla birlikte, böyle bir haberi *mürsel* olarak nakletmiştir. Hocam *Hafız Mizzî* (742/1342) de *Yusuf* sebebiyle bu rivayetin illetli olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan başka metindeki illetleri ve münker hususları şöyle sıralayabiliriz: Birincisi: *Kasım b. Fazl*’ın Benî Ümeyye’nin saltanatının bin ay olduğunu söylemesi tutarsızdır. Çünkü ilk başta Benî Ümeyye’den Hz. *Osman*’ın on iki senelik hilafet dönemi bu rakamlara dahil edilmemiştir. İkincisi: Benî Ümeyye’nin h. 40’ta *Mu’âviye* ile başlayan hakimiyetleri, h. 132’de Abbasoğulları tarafından yıkılmıştır. O halde onların hakimiyeti 92 sene olup bu rakam, bin ayın muâdili olan 83 sene 4 aya tekabül etmemektedir. Hatta bu hesabı yapan *Kasım*, *Abdullah b. Zübeyr*’in hurucuyla Emevî hakimiyetinin 9 sene sekteye uğradığını ve tekellüflü bazı yorumlarla Emevî hakimiyetinin $92-9=83$ sene olduğunu hesaplasa bile, bütünüyle bu hesapların ne ay, ne de gün olarak bin aya tekabül etmesi imkansızdır. Üstelik *Abdullah b. Zübeyr* döneminde Emevîler’in hakimiyeti bazı mntıkalarda devam etmese de bütünüyle idareden ellerini çekmemişlerdir. Üçüncüsü: Bu rivayet, bir yönüyle Emevî Devletini ve idarecilerini zemmetmek için uydurulmuş gibi görünüyor. Kaldı ki onların idarecileri içinde *Ömer b. Abdilaziz* gibi değerli kimseler de bulunmaktadır. Onlara söz söylemek kimin haddine? Dördüncüsü: Kadir gecesi gerçekten şerefli bir gecedir. Nitekim Kadir suresi de bu geceyi övmek için inmiştir. Ama bu surenin Emevîler’in gündüz ya da gecelerinin zemmi yahut tafdüliyle ilgili hiçbir alakası bulunmadığı gibi, buna delalet eden delil de yoktur. Beşincisi: Kadr suresi Mekkî’dir; ayetin ne lafzı, ne de mânâsı, daha sonraki bir devleti övmeye ya da zemmetmeye delalet etmez. Altıncısı: Hz. *Hasan* Medine’de doğmuştur. Mekkî surenin iniş zamanını idrak etmesi muhaldir. Yedincisi: Metinde Hz. *Peygamber*’in minberinden bahsedilmektedir. Halbuki Hz. *Peygamber*’in

463) *Tirmizî*, Tefsîru’s-sûre 84 [nr. 3570].

Mekke’de minberden hitap etmesi vaki değildir. Minberin hicretten sonra Medine’de tesis edildiği tarihen sabittir. Netice itibariyle bu ve benzeri illetler, mezkur haberin münker olduğunu göstermektedir.”⁴⁶⁴

Üçüncüsü: Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edildiği günü Şiîler’in mâtem havasında kutlamalarını ve bu hususu ifrata götürmelerini doğru bulmayan *İbn Kesîr*, bu meseleyi bir kaç yönden şöyle değerlendirmiştir: “Hz. Hüseyin (r.a.), Peygamber torunu, müslümanların seyyidi, âlim, âbid, cesur ve cömert bir sahabîdir. Elbette onun şehadeti her müslümanı üzen bir hâdisedir. Ama bu konuda bir kısım Şiîler’in yaptığı gibi bağırıp çağırmak, yırtınıp dövünmek gibi davranışlar uygun değildir. Üstelik onların bu ifratlarının ekserisi tasannu ve riyadan ibarettir. Kaldı ki babası Hz. ‘Ali’ ondan daha faziletli olmasına rağmen, kırkıncı senenin 17 Ramazan Cuma günü sabah namazına çıktığı vakitte şehit edilmişti. Ama hiç bir zaman o gün, oğlu Hüseyin’e yapıldığı gibi mâtem günü ilan edilmemiştir. Aynı şekilde Hz. ‘Osman’ da hicrî otuz altı senenin Zilhicce ayı teşrîk günlerinde mazlum bir şekilde şehit edilmiştir. Ama ehli sünnet ve cemaate göre Hz. ‘Ali’den efdal olduğu halde, insanlar onun öldürüldüğü günü de mâtem ilan etmemiştir. Mihrapta Kur’an tilavet ederek insanlara sabah namazını kıldırırken şehit edilen Hz. ‘Ömer’ de Hz. ‘Osman’ ve ‘Ali’den daha efdaldır. Hz. Ebû Bekr ise efdaliyet yönünden hepsinin önündedir. Ama insanlar onların vefat günlerini mâtem havasına çevirmemişlerdir. Hatta bu mevzuda insanoğlunun en şerefli ve mahlukatın en efdali olan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefat günü de Râfizîler’in Hz. Hüseyin için yaptıkları gibi mâtem günü yapılmamıştır. Diğer taraftan şu hususu belirtmekte de fayda var; onların iddia ettikleri gibi Hz. Hüseyin’in şehit edildiği zaman güneşin tutulduğu, bütün gökyüzünü kızılığın bürüdüğü vs. şeklinde fevkalade hiç bir hâdise yaşanmamıştır. Bunların aslı ve dayanağı olmadığı gibi, menkul ve muteber sayılacak hiç bir yönü de yoktur. Hasılı, böyle musibetlerin anılması esnasında yapılacak en güzel davranış, *İmam Ahmed* ile *İbn Mâce*’nin Hz. Hüseyin’den ve onun da dedesi *Rasulullah* (s.a.v.)’dan naklettiği şu hadisin muktezasınca amel etmektir:⁴⁶⁵ “Başına bir musibet gelen kimse, daha sonra onu hatırlayıp *istircâ’* (*innâ lillâh ve innâ ileyhi râci’ün*) sözünü

464) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, VI, 248-250. Ayrıca bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VIII, 462-463 (Kadr suresi tefsiri).

465) *İbn Mâce*, Cenâiz 55 [nr. 1600]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, I, 201, IV, 27.

tekrarlarsa, o musibet üzerinden zaman geçmiş olsa bile Allah o kimseye başına musibetin geldiği günkü ecrin mislini verir.”⁴⁶⁶

Dördüncüsü: Müellifimizin bazen tarihî tevafuklara da temas ettiğini görmekteyiz. Mesela onun bu konudaki değerlendirmelerden birisi şöyledir: “*Emevîler’in Mu’âviye b. Ebî Süfyan ile başlayan saltanatları, aynı batından olan Mu’âviye (İbn Yezid) ile sona erer. Bundan sonra Mervan (İbn Hakem) ile başlayan batın, yine Mervan (el-Himâr) ile son bulur. Akabinden Abbasoğulları’nın Abdullah (es-Seffâh) ile başlayan hükümranlıkları da aynı şekilde başka bir Abdullah (el-Musta’sım) ile son bulur. Keza Fatımîler’in Abdullah el-Âdid ile başlayan idareleri, başka bir Abdullah el-Âdid ile nihayete erer. Doğrusu bunlar ilginç birer tevafuktur; bunun farkına varanlar ise çok azdır.*”⁴⁶⁷

12) Müellifimizin *hicrî takvimin başlangıcı hakkındaki bir değerlendirmesi şöyledir:* “Sahabe, 17/638 senesinde Hz. ‘Ömer’in girişi ve istişaresi neticesinde hicrî takvimi kabul etmede ittifak etmiştir. Bu hususta Fars, Rum vs. gibi başka milletlerin kullandığı takvimler de sözkonusu edilmiş ama hiç biri de kabul edilmemiştir. Sonra Hz. *Peygamber’in* doğum tarihi, bi’seti, hicreti ya da vefat tarihi gibi olayların esas alınması teklifi karşısında Hz. ‘Ömer, Rasulullah’in hicretinin daha zahir ve meşhur olması sebebiyle hicrî tarihte karar kılmış, Sahabe de bu görüşte birleşmiştir... Araplar, birçok farklı olayı takvim başlangıcı kabul etmiştir. Mesela, Hz. *İbrahim’in* ateşe atılması olayını tarihî bir başlangıç sayanlar olduğu gibi, Hz. *İbrahim ile oğlu İsmail’in* Kabe’yi inşa etmeleri ve Hz. *İsmail’in* neslinden bazı kimselerin doğduğu tarihi de başlangıç kabul edenler olmuştur. Sonra ataları *Ka’b b. Lüey’in* vefat tarihi, daha sonra *Fil senesini* ve nihayet Hz. ‘Ömer döneminde *hicrî sene* başlangıç kabul edilmiştir. Bununla beraber *Suheyli* (581/1185) ve başkaları *İmam Malik’den* Hz. *Peygamber’in* Rabû’l-âhir ayında hicret ettiğini nakletmişlerdir.⁴⁶⁸ *İmam Malik’in* haberi doğrudur ama takvimde bunun hilafına olarak muharrem ayı esas alınmıştır. Çünkü Araplar’a göre Muharrem ayı, senenin başlangıcı olarak bilinmekte ve uygulama da bu istikamette idi. Her ne kadar Hz. *Peygamber* Rabûlâhir ayında hicret etmiş olsa da, hicrî senenin başlangıcında karışıklık

466) İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 205.

467) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 219.

468) Suheyli, *Ravzu’l-unf*, I, 344.

olmaması için Muharrem ayı başlangıç tayin edilmiştir.⁴⁶⁹

13) *İbn Kesîr, aynı zamanda bir Dımaşk (Şam) tarihçisidir.*⁴⁷⁰ Müellifimiz, umumî bir İslâm tarihçisi olarak şöhret bulmuş ise de, kendi dönemindeki olayları naklederken daha ziyade Dımaşk (Şam) ve Mısır bölgesinde cereyan eden hâdiseleri kaydetmiştir. Bu itibarla mesela onun Endülüs ile Mağrip ülkelerindeki olaylara yer vermediğini görmekteyiz. O dönemlerde âdet olduğu üzere her bir İslâm tarihçisi, kendi coğrafyasına ait haberleri nakletmeye yönelmişti. Dolayısıyla Batılı İslam tarihçilerinin Doğudaki hâdiseleri, Doğulu İslam tarihçilerin de Batıdaki olayları zikretmesi ender rastlanan bir durumdu. *İbn Kesîr* ve emsali Doğu tarihçileri de kendi mıntıkları ya da yakın coğrafya ile ilgili haberlere yer vermişlerdir. Bu nedenle geçmiş müelliflerden *Ebû Nu'aym* için *İsfehan tarihçisi*, Hatîb Bağdâdî için *Bağdat tarihçisi* denildiği gibi, *İbn Asâkir*, *Ebû Şame*, *Birzâlî* ve *İbn Kesîr* gibi müelliflere de *Dımaşk (Şam) tarihçisi* denilmiştir.

14) *Gerektiğinde fikhî meselelere temas ederek izah getirmiştir.* Mesela cihat esnasında kılınan korku namazı (salâtu'l-havf)⁴⁷¹, kafirlerden baliğ olmayan çocuklarının öldürülemeyeceği ve çocuklardaki bulûğ alametleri⁴⁷², hac menasiki ve umreye ait uygulamalar⁴⁷³, müt'a nikâhı ve hükmü⁴⁷⁴ gibi ahkama ait meseleleri delilleriyle birlikte incelemiştir.

15) *Üslûbu akıcıdır. Tarihini sade bir dille ve kolay anlaşılır ibarelerle yazmıştır.* Okuyucuyu sıkmadan konuları insicamlı ve ahenkli bir bütünlük içinde ele almıştır. Yer yer secili ve edebî sanat ifade eden lafızları kullanmış, cümlelere tatlılık ve akıcılık kazandırmıştır. Ancak bunu yaparken tekellüf ve tasannudan kaçınmış, edîbane ve belîğane bir tavır takınmamış, halkın da anlayabileceği orta yollu bir üslup kullanmaya özen göstermiştir. Bu özellikleri sebebiyle tarihi, halka hitap ettiği gibi, ilim ehline de hitap etmektedir. Bununla beraber o, *İbn Cerîr et-Taberî* (310/922), *'Ali b. Huseyn el-Mes'ûdî* (346/957) ve *İbnu'l-Esîr* (630/1322) gibi tarihçilerden dil ve üslup yönünden

469) İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 204-205; a. mlf., *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 238.

470) Özyayın, Abdülkerim, "el-Bidâye ve'n-nihâye", DİA, c. IV, s. 131.

471) İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 25, IV, 82, 110.

472) İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 125.

473) İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 180 vd., V, 110 vd.

474) İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 194-195, VIII, 301.

üstündür. Diğer taraftan *İbn Haldun* (808/1405) gibi edebiyat yönünden ağır bir üsluba yönelmemiştir.

16) *Dil yönünden bazen onun, kendi döneminde yaşayan dil kültürüne göre meseleleri ifade ettiğine ve yaşayan dili aynen yansıttığına şahit olmaktayız.* Bu hususta gerek Araplar'ın, gerekse diğer milletlerin kullandığı tabirleri, darb-ı meselleri vs. zikretmiştir. Mesela kendisine yakın dönemlerde Mısır ve Şam bölgesinde önce Eyyübîler'in, akabinden Memlûklar'ın hükümran olmasıyla birlikte siyâsî ve askerî statüde Türk ya da diğer bazı unsurların nüfuzu artmış, Arapça olmayan birçok kelime ve deyim yaygınlaşmıştır. *İbn Kesîr* bazen bu tabirlere de yer vermiştir. Mesela Arapça'ya başka dilden geçen “*kuluñç*” vb. kelimeler gibi.⁴⁷⁵ Ayrıca o dönemde galat-ı meşhur olan bazı deyimleri de değiştirmeden kullanmıştır. Mesela *Salahuddin Eyyûbî*'nin rahatsızlanıp 589/1193'de vefatıyla birlikte evlatlarının ona ağlayıp feryat etmelerini “*yetebâkûne*” ifadesiyle hikaye eder.⁴⁷⁶ Aynı ibareyi, 767/1366 senesinde Haçlılar'ın İskenderiye'den çıkartma yaparak birçok insanı esir alıp, silahsız pekçok mazlum halkı öldürmeleri haberinin Dımaşk'a ulaşması sebebiyle dönemin Dımaşk Emevî Camii hatibinin cuma hutbesinde bu durumu çok tesirli ve hissi bir şekilde anlatması üzerine, insanların uzun süre ağlaştıklarını ifadede kullanmıştır.⁴⁷⁷ Halbuki Arapçada bu ibare, yapmacıklıktan ağlamak (*tasannu*), kendisini ağlamaya zorlamak (*tekellûf*) gibi mânâlar ifade etmektedir.⁴⁷⁸ Ancak müellifimiz bunu halkın kültüründe yaygın olan mânâsıyla kullanmıştır. Dil yönünden o dönemlerdeki bazı ifadeler Türkçe bir renge bürünmüştü. Nitekim yukarıdaki “*yetebâkûne*” ibaresi de fasih dildeki mânâdan daha ziyade, Türk etkisiyle “*ağlaşıyorlardı*” anlamında kullanılmaktaydı. Müellifimizin eserinde bu türden bazı ibarelerin bulunması da gayet normaldir.⁴⁷⁹

17) *Tarihî olayları naklederken, konuyla alakalı bazı şiirlere ve kasîde türü bazı nazım parçalarına yer vermek suretiyle eserini zenginleştirmiştir.* O, bazen eski kaynaklardan şiirleri iktibas ettiği gibi, yeri geldikçe kendisi de bazı şiirlerini kaydetmiştir. Bununla beraber şiirleri nakletmede ifrata gitmemiştir. *İbn İshak* gibi sîre müelliflerinin

475) Bkz. *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 203.

476) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIII, 4.

477) *İbn Kesîr, Bidâye*, XIV, 329.

478) Bkz. *İbn Manzûr, Lisânu 'l-arab*, XIV, 83.

479) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 20 (Eserin muhakkiklerinden Ahmed Ebû Mulhim'in Mukaddimesi).

haberlerine temas ederken, şiirleri büyük ölçüde azaltarak vermiştir.

Müellifimiz, halk arasından meşhur olduğu şekliyle *Hz. Peygamber*'in Medineliler tarafından ilk karşılanmasını ifade eden iki beyitlik “*Tale ‘a’l-bedru ‘aleynâ’*” şiirini kaydettikten sonra, bu konuda Beyhakî'nin kaydettiği farklı şu iki habere temas etmiştir: *Hz. Peygamber*'in hicreti esnasından Vedâ tepesinden Medine'ye yöneldiğinde çocuklar ve kadınlar tarafından bu şiirle karşılanmıştır.⁴⁸⁰ Diğer rivayette ise bu şiirin Tebûk gazvesi dönüşü Medine'ye aynı tepeden girilmekte iken söylenmiş olduğu kaydedilmiştir.⁴⁸¹

D. Fıkıh İlmî

İbn Kesîr'in bir tefsirci, hadisçi ve tarihçi olarak tanındığı kadarıyla, bir fakîh olarak yeterince tanınmadığı kanaatindeyiz. Halbuki o, diğer ilimlerde olduğu gibi, fıkıh ilminde de üstün meziyetlere sahip değerli bir müelliftir. Aynı zamanda o, VIII/XIV. asırda yetişmiş önemli Şâfiî fakihlerinden birisidir.⁴⁸²

İlim dünyasında müellifimizin fakih bir şahsiyet olarak yeterince tanınmayışındaki en önemli faktör, onun fıkha dair kaleme aldığı önemli eserlerinden bazılarının elimize ulaşmamış olmasıdır. Nitekim eserlerini incelerken, fikhî bazı önemli eserlerinin yarım kaldığından ve diğer bazılarının ise sonraki dönemlere ulaşmadığından söz etmiştik.⁴⁸³

Müellifimizin fikhî çalışmalarından diğer bazıları ise şöyledir: *Hz. Peygamber*'in umre ve hac uygulamalarını rivayetlerle tahlil ettiği ve aynı zamanda menâsikle alakalı hükümlere yer verdiği *Haccetu'l-vedâ* adlı eseri, Oruçla ilgili rivayet ve hükümleri incelediği *Kitabu's-Sıyâm*'ı, şarkı ve mûsiki dinlemenin hükmünü tahlil ettiği *el-Bulğâ ve'l-iknâ' fi halli mes'eleti's-semâ'* adlı risalesi, besmelesiz boğazlanan hayvanların hükmünü incelediği bir risalesi ve ayrıca mirasla ilgili bazı meseleleri incelediği bir

480) Bkz. Beyhaki, *Delâilu'n-nubuvve*, I, 266.

481) İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 195, V, 21.

482) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, III, 85; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 111; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 55.

483) Mesela onun fıkha dair “*el-Ahkâmu'l-kebîr (el-Ahkâmu'l-kubrâ)*” adını verdiği geniş çalışmasıyla “*el-Ahkâmu's-Sağîr (Ahkâmu's-Suğrâ)*” adlı bir çalışmasının eksik kaldığını belirtmiştik.

risalesiyle köpeklerin öldürülmesi konusundaki bazı hükümleri ele aldığı müstakil risaleleri bulunmaktadır. Bu çalışmalarından bazıları günümüze ulaşmamıştır.

Müellifimiz, Şâfiî fakihleri hakkında bazı biyografik eserler de te'lif etmiştir. Mesela İmâm Şâfiî'nin hayatını, ilmî şahsiyetini, görüşlerini ve eserlerini müstakil olarak ele aldığı *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfiî*⁴⁸⁴ adlı kitabının yanı sıra, 710 (1310) yılına kadar yaşamış Şâfiî fakihlerinin biyografilerini vefat tarihlerine göre on tabakada incelediği *Tabakâtu's-Şâfiyye*⁴⁸⁵ adlı eseri de bulunmaktadır.

İbn Kesîr, özellikle yaşadığı asırda ve sonraki dönemlerde pekçok ilim erbabı tarafından fakîh, müftî, şeyh, Şâfiî âlimi, vb. gibi unvanlara mazhar olmuştur. Mesela hocası *İmâm Zehebî* (748/1347) ile talebelerinden *Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî* (765/1363) ve *Hafız İbn Hiccî* (816/1414), onun fıkıh ilminde pekçok şeyi cem eden, fetva veren, ilmî münazara yapan, müşkilleri halleden ve meseleleri çok iyi kavrayan dirayetli âlim olduğuna temas ederler.⁴⁸⁶ Muasırlarından tarihçi *Ebû Tâhir İbn Habîb el-Halebî* (779/1377), onun pekçok ilmi cem ederek değerli eserler tasnif eden, fetva ile kulakları çınlatan ve aydınlatan, eserleriyle çeşitli beldelerde büyük şöhrete ulaşan müellif olarak tanıtır.⁴⁸⁷

Tabakâtu's-Şâfiyye müellifi *İbn Kâdî Şuhbe* (851/1447), fıkıh ve usûle dair devrin meşhur hocalarından ilim ve icazet alarak vukûf kazanan *İbn Kesîr*'in genç yaştan itibaren bazı fikhî eserler üzerinde tahriç, tahlil ve şerh çalışmaları yaptığını ve hocalarının dikkatini çektiğini, öte yandan fikhî ahkama dair geniş ve orta hacimli iki eser te'lif etmeye yöneldiğini, ancak bu eserlerin yarım kaldığını, bunlardan başka bazı fikhî meseleleri tahlil ettiği risale ve cüzler yazdığını kaydetmiştir.⁴⁸⁸

Hafız İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) ise, *İbn Kesîr*'in dirayetli, ince kavrayış sahibi değerli bir müderris ve müellif olduğunu, özellikle hadisle ilgili bazı meselelerde

484) Bu eser, Halil İbrahim Molla Hâtîr'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Riyad 1412/1992, Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfiî).

485) İbn Kâdî Şuhbe'nin (851/1447) bazı tasarruflarıyla ihtisar edilerek bir takım ilaveler yapılan bu çalışma, iki cilt halinde matbudur (Beyrut 1408/1987, Daru'n-Nedve).

486) Bkz. Zehebî, *Tabakâtu'l-huffâz*, I, 1508; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57-58; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; a. mlf. *İnbâ'*, I, 45; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 361; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, V, 231-232; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, X, 123; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 110; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-37.

487) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 46; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, X, 124; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, V, 232.

488) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, II, 85.

fakih bir muhaddis metoduyla hareket ettiğini belirtir.⁴⁸⁹

Tarihçi *İbn Tağrıberdî el-Atabekî* (874/1480) de onun genç yaşta fıkha ve rivayet ilimlerine yöneldiğini, birçok ilimde eşsiz hale gelerek değerli eserler te'lif ettiğini ve hayatının son dönemine kadar ders okuttuğunu kaydeder.⁴⁹⁰

Taşköprüzâde (968/1661), *İbn Kesîr*'in anlayış ve kavrayış yönünden üstün meziyetlere sahip değerli bir âlim olduğunu ve aynı zamanda onun seçkin bir Şâfiî fakihî olarak tanındığını ifade ederek, diğer ilimlerin yanı sıra, fikhî ahkâma dair önemli çalışmalarının bulunduğu bahseder.⁴⁹¹

Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî (1250/1834) ise müellifimizin tefsir, hadis, fıkıh, tarih gibi ilimlerdeki üstünlüğüne ve istifadeli eserler te'lif ettiğine temas ederek, aynı zamanda onun fetva hususunda mahir bir âlim olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹²

Müellifimizin hayatı bölümünde onun ilim tahsiline temas ederken; özellikle küçük yaştan itibaren fikhî bilgileri ağabeyi *'Abdulvehhâb*'dan öğrenmeye başladığını ve Dımaşk'ın tanınmış fakihlerinden ders okuyup icazet aldığını görmüştük. Yine o dönemde medreselerde okutulan "*et-Tenbîh*"i ezberlediğini ve bu eser üzerine tahric ve şerh çalışması yaparak değerli fakih *Burhânuddîn el-Fezârî*'ye (729/1329) arz ettiğini ve onun beğenisini kazandığını söylemiştik.⁴⁹³ Müellifimiz, daha sonra bu çalışmasını genişleterek "*İrşâdu'l-fakih ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*" adıyla ilim dünyasına sunmuştur.⁴⁹⁴

Diğer taraftan fıkıh usûlüne dair "*Muhtasaru İbni'l-Hâcib*" adlı kitabı ezberleyerek hocası *Şemsuddîn Mahmud b. Abdirrahman el-İsbehanî*'ye (749/1348) arz eden müellifimiz,⁴⁹⁵ bu esere yaptığı şerh ve tahric çalışmasına "*Tuhfetu't-tâlib bi ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*" adını vermiştir.⁴⁹⁶ Muasırlarından meşhur

489) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 45; a. mlf., *Durer*, I, 374.

490) İbn Tağrıberdî, *Menhel*, I, 415.

491) Taşköprüzâde, *Miftâhu's-seâde*, I, 251-252.

492) eş-Şevkânî, *Bedr*, I, 153.

493) İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 125, 146; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, I, 237, II, 85; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, V, 231; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifin*, I, 215.

494) Eser, Behcet Yûsuf Hamd'in tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1416/1996, Müessesetu'r-Risale).

495) *Bidâye*, XII, 176; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; Suyûtî, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 361; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, X, 123; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, V, 231.

496) *İbn Kesîr*'in bu eseri 'Abdulğani b. Hamîd el-Kubeysi'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Mekke 1406/1986, Daru Hirâ).

fakîh *Takıyyuddîn Muhammed b. Râfi'* (774/1373), onun bu çalışmasını takdir ederek kendisi için bir nüsha çoğalttığını söylemiştir.⁴⁹⁷

Amelde Şâfiî mezhebinden olan *İbn Kesîr*, Şâfiî fakihlerine yönelik tabakat kitaplarında VIII/XIV. asırda yetişmiş önemli fakihlerden birisi olarak tanıtılmaktadır.⁴⁹⁸ Müellifimizin yaşadığı dönemde yer yer mezhep tartışmaları ve fakihlerin kendi mezhebini propaganda etmeleri ya da sert çıkışlarla savunmaları görülse de, *İbn Kesîr* bu tür tartışmalara girmemiştir. O, Şâfiî mezhebinden olmasına rağmen, eserlerinde ele aldığı fikhî meseleleri mezhep taassubundan ya da mezhep propagandasından uzak bir üslupla beyan etmiştir. Nitekim o, bazı fakihlerin yaptığı gibi yapmamış, kendi mezhebinin üstünlüğünü yahut başka mezheplerin eksikliğini îma eden ifadelerden kaçınmasını bilmiştir. Şâfiî mezhebinden başka diğerlerinin de görüşlerine tarafsız olarak temas eden *İbn Kesîr*, başka bir mezhebin görüşü daha isabetli ise, onu izhar ederek bu konuda üslup ve metot olarak itidal ve istikameti korumuştur. Hatta Müellifimiz, âlimler arasında görülen mezhep ihtilaflarında, görüşüne müracaat edilen saygın bir şahsiyet olarak bazı meclislere çağrılır.⁴⁹⁹ Mesela *Kadı'l-Kudât Tacuddîn es-Subkî* (771/1370) aleyhine açılan bir davaya 22 Rabiulevvel 767'de mübâşir ve bilirkişi olarak çağrıldığını söyleyen *İbn Kesîr*, Şam Nâibi *Seyfuddîn Menkiliboğa*'nın gözetiminde üç kadı ve dört mezhebin fakihlerinden birçok şahsın katıldığı bu davanın sulh ile neticelenmesini kaydeder.⁵⁰⁰

Burada müellifimizin eserlerinde yer verdiği fikhî meseleleri ve fıkıhtaki metodunu ele almak uzun olacağından dolayı, sadece bazı meselelerin referansını zikrederek,⁵⁰¹ onun fetva yönüne temas edelim.

O, yaşadığı dönemde insanların fetva yönünden ihtiyaç duydukları hususlarda ve halledemedikleri bazı müşkil meselelerde müracaat edilen önemli bir fakihdir. Hatta dönemin bazı idarecileri de onun görüş ve içtihatlarına başvurmuştur. Mesela müellifimiz, el-Bidâye'de kendisine sorulan bir fetva ile gönderdiği cevabın metnini şöyle ifade eder:

497) İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, I, 237.

498) Bkz. İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, II, 85; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57.

499) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 266-267, 332.

500) *Bidâye*, XI, 330-331; İbn Hacer, *Durer*, I, 428.

501) Mesela eti yenen ve yenmeyen hayvanlarla ilgili hükümler, avlanmak ve avlanan hayvanların durumuyla ilgili hükümler hakkında bkz. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 15-23. Ayrıca abdestle ilgili hükümler, başın ne kadarına mesh edileceğine dair görüş ve deliller, ayaklara meshetmenin hükmü hakkında bkz. a.g.e., II, 46-56.

“Fetva sormak amacıyla bana gönderilen bir yazı şöyle idi: Bir hükümdar, genç bir köle (mamlûk) satın alsa ve ona ihsanda bulunup yetiştirse, fakat köle efendisini öldürse, malına el koyarak vârislerini mahrum bıraksa, üstelik öldürdüğü hükümdarın saltanatını ele geçirip hakimiyet kursa, buna karşı varislerin bazı beldelerin naiblerinden yardım isteyip onun üzerine gitmeye ve onu öldürmeye hakkı var mıdır? Malları ve canları uğruna ona karşı mücadele veren mirasçılar şehid sayılırlar mı? Öldürülen hükümdarın varislerinin hakkını kurtarmak için mücadele eden üçüncü şahıslar da bu hususta sevap kazanır mı? Yine kısas tatbik etmek için çabalayan kimse sevap kazanır mı, kazanmaz mı? Bu hususta lütfen bize fetva verin. Sizin sevabınızı da Allah versin.”

Cevaben şöyle dedim: Eğer onun (vârisin) niyeti halis ise ve belli bir menfaati tahsile koşmayıp sadece haksızlığı izaleye çalışıyorsa, ayrıca kul ile Allah'ın uhdesinde bulunan bir zimmeti kurtarmayı hedefliyorsa -bu mevzuda ağır basan başka bir mefsetetin ortaya çıkması ihtimalinden dolayı- bu talebini normal yoldan elde edebileceği başka bir zamana kadar erteler. Aksi taktirde bu fetvayı istemekle halk ve idarecilerin kamuoyunu onun (mamlûkun) aleyhinde yönlendirmeyi düşünüyor ve bu arada kendi durumunu da kuvvetlendirmeyi amaçlıyorsa, önce büyük hâkimlerin ve ulemânın, daha sonra da diğer müftülerin bu hususta hüküm vermeleri gerekir.”⁵⁰²

Dönemin idarecilerinden *Emir Mencek* (776/1374), cihatla alakalı fetva isteyerek bazı şeyleri sorması üzerine *İbn Kesîr* müstakil bir risale kaleme alarak ona göndermiştir. Daha sonra bu risalesini genişleterek *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd* adını vermiştir. Bu kitabında cihatla alakalı bazı hükümlerin yanı sıra, İslâm tarihi yönünden Şam bölgesinde gerçekleşen savaşlara, fetihlere ve özellikle Haçlı seferlerine ayrıntılı olarak temas eden müellifimiz, kendi döneminde yaşanan bazı olayları da sıcağı sıcağına aktarmaktadır. Bu yönüyle mezkur eseri, ilk elden kaynak bilgileri ihtiva eden orijinal bir özelliğe de sahiptir.⁵⁰³

İbn Kesîr, kendi dönemine ait tarihî olayları aktarırken bazı mahkeme ya da dâvâlara mübaşir ve bilirkişi olarak çağrıldığını, yeri geldikçe görüşlerine başvurulduğunu kaydetmiştir. Mesela 731 senesi Şevval ayındaki bir davaya başkadı ve hakimlerin yanı sıra, kendisinin de hocası *Hafız Mizzî* (742/1342) ve *İmam Zehebî* (748/1347) ile birlikte

502) İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 295.

503) Bu eser matbûdur (Kahire 1347, 1396; Beyrut 1401/1981, Müessesetu'r-Risâle; Kahire 1413/1993, Daru'r-Raşâd).

katıldığını söylemiştir. Mahkemede küfür ve tuğyanda son derece ileri giden *Osman ed-Dekkâki* adındaki şahıs, müebbet hapis ya da idam cezası istemiyle yargılanmaktadır. Neticede onun idam cezasına çarptırıldığını ve 21 Zilkade 731/1331 salı günü Daru's-Saâde önünde bu cezanın infaz edildiğini belirtir.⁵⁰⁴

765/1365 senesinde ise *Tedmiriye Medresesi*'nin vakfiyesi hakkında vuku bulan davaya mübâsir olarak çağrılan ve görüşlerine başvurulmuş *İbn Kesîr*, dört mezhepten birer kadı ile bazı müftülerin bulunduğu bu davanın sulh ile neticelendiğini haber verir.⁵⁰⁵

İbn Kesîr'in yetiştirdiği talebelerine, onların fetva vermede ehil olduklarına dair icazet verdiğine de şahit olmaktadır. Mesela *Sa'duddîn en-Nevevî* (805/1402)⁵⁰⁶, *Şeyh İbnu'l-Cezerî Muhammed ed-Dımaşkî* (833/1429)⁵⁰⁷ gibi âlimler, fetva vermede ve ders okutmada ehil olduklarına dair *İbn Kesîr*'den icazet kazanan kimselerden bazılarıdır.

E. Kelâm ve Akliyat ilimleri

İbn Kesîr, rivayet ilimlerinin yanı sıra kelam ve akliyat ilimleri gibi dirayet sahasında da birçok hocadan ders okumuş, icazet almış; kelam ve akliyat ilimlerinde de kendisini yetiştirmiş bir âlimdir. Her ne kadar onun kelam ve mantık ilmine dair klasik mânâda te'lif ettiği bir eserine rastlamasak da, onun diğer eserlerinde kelam, mantık ve akliyata dair hususları güzel ve başarılı bir şekilde tahlil ettiğine şahit olmaktadır.

Nitekim itikâdî yönden Eş'arî mezhebinden olan *İbn Kesîr*, tefsiri başta olmak üzere el-Bidâye gibi eserlerinde itikat ve kelamla alakalı konulara mezhep taassubuna girmeden orta yollu bir metot takip ederek yer vermiştir.

Onun *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*⁵⁰⁸ adlı eseri de, kıyamet, kabir, haşir ve neşir ile bazı itikadî konuları sistematik olarak ayet ve hadislerle incelediği, pekçok yönden kelamî konuyu ihtiva eden önemli çalışmalarından birisidir. Hatta bu eseri,

504) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XI, 201.

505) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XI, 322.

506) Nu'aymî, *Dâris*, I, 320; İbnu'l-'Imâd, *Şezerât*, V, 232; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 369; Sehâvî, *Dav*, II, 254.

507) Taşköprü Zâde, *Miftâhu's-se'âde*, I, 55.

508) Riyad 1388/1968; Beyrut 1404/1984, 1408/1988; Kahire 1389/1969, 1409/1989; Dımaşk 1414/1993.

kelamcılarının birçok konuda başvurdukları ve konularla ilgili rivayetleri toplu olarak görebilecekleri ansiklopedik bir kaynaktır.

Bunlardan başka müellifimizin telif ettiği ve fakat elimize ulaşmayan şu eserleri de kelâmî konularla irtibatlıdır: Mü'min cinlerin cennete gireceği hususunda kaleme aldığı “*Duhûlu mü'minî'l-cin el-cenne*” adlı risalesi, cehennemin bekçileri, tabakaları vs. gibi cehennemle alakalı hususları ele aldığı “*Sıfatu'n-nâr*” adlı çalışması, kıyametin kopmasından itibaren ahiret ahvalini rivayetlerle açıkladığı “*Sûr Risalesi*” gibi müstakil çalışmaları bulunmaktadır.⁵⁰⁹

F. Şiirle Alâkası

Nesirde akıcı bir üslûba sahip olan *İbn Kesîr*'in şiir tarzında yazdığı bazı parçalara da rastlamaktayız. O, yeri geldikçe bazı duygu ve düşüncelerini şiir tarzında ifade etmeye yönelmiştir. Her ne kadar şiire kabiliyeti olsa da, eserlerinde orta yollu bir metot takip ederek, konuları süslemek gayesiyle bazı şiir parçalarına yer vermiştir.

Bazı kaynaklar da onun şiirde vasat bir yol izlediğine temas etmektedir. Mesela tarihçi *İbnu'l-İmad el-Hanbelî* (1089/1679) bu hususta şöyle demiştir: “*İbn Kesîr*, ilmî malumatı çok, nisyânı az, anlayışı fevkalade, Arapça'nın inceliklerine âşina, nazımda vasat bir yol izleyen değerli bir müelliftir.”⁵¹⁰ Ancak onun tamamen şiir tarzında te'lif ettiği müstakil bir eseri yoktur.

Müellifimiz, bazen duygu ve düşüncelerini şiire dökmüş, bazen de tarihî olayları şiir tarzında ifade etmiştir. Bazı kaynaklarda onun şöhret bulan şiirlerinden birisi şöyle geçmektedir:

*Günler bize birer birer uğrayıp giderken
Açıkça ecelimize doğru sevk ediliyoruz*

*Doğrusu giden gençliği geri getirecek olmadığı gibi
Kederli ve çileli ihtiyarlığı giderecek de yoktur.*⁵¹¹

509) Müellifimizin eserleri bölümünde bu risalelere temas etmiş ve bunların günümüze ulaşmadığını belirtmiştir.

510) *İbnu'l-İmâd, Şezerât*, V, 231.

511) *İbn Hacer, İnbâ'*, I, 47. *İbn Hacer* bu şiiri kaydettikten sonra şöyle demiştir: “*İbn Kesîr*, buradaki (üçüncü) mısrayı şöyle ifade etseydi daha iyi olurdu: Doğrusu giden gençliğin sefasını geriye

Müellifimiz Bidâye’de 656/1258 senesi olaylarını anlatırken, Hülâgu komutasındaki Tatar (İlhanlı) askerlerinin Bağdat ve çevresini tahrip etmelerini, halife ile askerlerini ve pekçok sivil halkı öldürüp Abbâsî devletine son vermelerini hissî ve hamasî duygular içinde şu mısralarla dile getirmiştir.⁵¹²

*Allah Halife Musta’sım’a Tatarları musallat etti
Tatarlar ki cebbar Cengizhân’ın tâbiileri
Cengiz’in torunu Hülâgu onun karşısına çıktı
Halifenin Hülâgu’dan kurtuluş çaresi hiç yoktu
Tatarlar onun ordusunu bozguna uğrattı
Halife ile çoluk çocuğu feci bir ölüm tattı
Bağdat’ı ve diğer beldeleri tahrip ettiler
Genç ihtiyar demeden herkesi katlettiler
Namusla birlikte bütün malı mülkü zayı ettiler
Yüce Allah’ın azametinden hiç çekinmediler
O’nun hilm ile imhali onları gurura sevketti
Adalet ve hikmetinin icabı onları yanılttı
Musta’sım’dan sonra hilafet makamı boşaldı
Böyle feci bir afeti tarih asla yazmadı
Sonra boşalan hilafete oğlu Zâhir geçti
Ben onunla Halife Mustansır’ı kastediyorum
Bundan sonra ise Memlûk saltanatına
Alim bir idareci olan Sultan Baybars geldi
Ardından hilafet makamına el-Müstekfî geldi
Bunlardan birisi dahi şereflendirmede kâfi idi
Daha sonra bir topluluk başa geçti ki
Onlarda ne ilim, ne de marifet vardı
Zamanımızda hilafet makamına Mu’tezid geçti
Zaman onun gibi değerlisini pek görmedi
Ahlak ve itikadı ile güzel meziyet sahibiydi
Hem o nasıl değerli bir insan sayılmasın ki
Beldeleri ve insanları idare etmekle birlikte
Ülkeyi baştan başa doldurdu hüküm ve adl ile
Bunlar soyundandır Muhammed Mustafa’nın
Şüphesiz ol Rasûl en efdalidir mahlukatın*

getiren olmadığı gibi...”

512) İbn Kesîr, *Bidâye*, XII, 222.

*Celal sahibi yüce Allah eylesin O'na salat
Gündüzlerle geceler devam ettiği müddet*

Bundan başka müellifimiz, konu münasebetiyle başkalarının şiirlerine de yer vermek suretiyle eserlerine renklilik ve çeşitlilik kazandırmıştır. *Mesela Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm* 'de, bazı ayetlerin mânâsını ya da ayetin açıklanması gereken ibarelerini tavzih için şiirden istişhad etmiştir. Geniş eseri *Bidâye* 'de ise bazı şiirlere yer vermiştir. Özellikle aynı eserin *Sîre* bölümünde geçmiş tarihçilerin naklettikleri şiirleri tehzib ederek kaydetmiştir. O, bazı şahısların biyografilerine değinirken, onlara ait bazı şiir parçalarına da yer vermiştir. Örneğin, babası *'Ömer b. Kesîr* 'in (703/1304) biyografisine temas eden müellifimiz, onun yirmi üç beyitlik kafiyeli bir şiirini kaydetmiştir.⁵¹³ Aynı şekilde âlimlerden mesela *Kadı'l-Kudât Sadruddîn Süleyman b. Ebi'l-Izz, Kemaluddîn Tâha b. İbrahim b. Ebî Bekr el-Hemedânî, Şeyh Muhammed b. Ahmed ez-Zahîr el-Luğavî ile Muhammed b. İsrail el-Harîrî* gibi şahıslarla hadis ve lügat ilminde mahir olan ve asr-ı saadetteki *Hassân b. Sâbit* 'e (54/674) benzetilen *Cemaluddîn Ebû Zekeriyya Yahya b. Yusuf el-Ensârî es-Sarsarî* (656/1258)⁵¹⁴ gibi kimselerin kasîde, naat vs. gibi şiirlerine de yer vermesini misal olarak ifade edebiliriz.

513) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 33-35.

514) Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 303-304, XII, 297-304.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESİR'İN HADİSÇİLİĞİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İBN KESİR'İN HADİSÇİLİĞİ

I. HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE TABAKASI

A. Hadis İlmindeki Yeri

Genç yaştan itibaren rivayet ilimlerine yönelen *İbn Kesir*, devrin önde gelen muhaddislerinden semâ ve icazet yoluyla hadis almıştır. Güçlü hafızasıyla pekçok rivayetin sened ve metinlerini ezberlemiş, ricâl yönünden de kendisini yetiştirerek rivayet ilimlerinde otorite haline gelmiştir. Dirayetli bir hadis hafızı olan *İbn Kesir*, cerh ve ta'dîl sahasında da nakkâd bir muhaddis olarak temayüz etmiştir.⁵¹⁵

Muâsırları başta olmak üzere pek çok âlim, onun hadisteki üstün meziyetlerine temas etmişlerdir. Bu değerlendirmelerden bazılarını kaydedelim:

Hocalarından *Şeyhulislâm İbnu'z-Zemlekânî* (727/1327), onun ilimlerdeki üstün kabiliyetine temas ederek hadisteki maharetini takdir eden şahsiyetlerdendir.⁵¹⁶ Hadis ilminin önemli otoritelerinden ve müellifimizin hocalarından olan *İmam Zehebî* (748/1347) ise, *İbn Kesir*'in rivayet ilimlerinde söz sahibi değerli bir muhaddis, ayrıca itkan ve tahkîk ehli nakkâd bir müellif olduğunu ifade etmiştir. Onun gerek hadisleri, gerek tefsîrî rivayetleri, gerekse rical ile ricalin ahvâlini bilmede mahir olduğuna işaret eden *Zehebî*, yine onun hıfzının ve ma'rifetinin fevkalâde, kıraatinin de muhkem olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁷

Talebelerinden Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî (765/1364), *İbn Kesir*'in hadis, rical,

515) Bkz. Zehebî, *Tabakâtu'l-huffâz*, IV, 1508; a. mlf., *el-Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74; Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 57; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakât*, III, 85; İbn Hacer, *Durer*, I, 374; a. mlf., *İnbâ'*, I, 46; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, 361; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 231; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; a. mlf., *Menhel*, II, 415; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 110.

516) Bkz. İbn Kesir, *Bidâye*, XIV, 33.

517) Zehebî, *el-Mu'cemu'l-muhtas*, s. 74-75; a. mlf., *Tabakâtu'l-huffâz*, IV, 1508.

cerh ve ta'dîl ilminin önemli otoritelerinden kabul edildiğini; şeyh, imam, hafız ve muhaddis gibi ünvanlarla anıldığını, hadislere vukûfunun yanı sıra illetleri tespitinde mahir olduğunu ve eşine ender rastlanan güzel üslup sahibi bir müellif olduğunu söylemiştir.⁵¹⁸

Bir başka talebesi *Hafız İbn Hiccî* (782/1380), karşılaştığı insanlar içinde *İbn Kesîr*'in hadis metinlerini en iyi ezberleyen, rical ve cerh durumlarını çok iyi bilen bir muhaddis olduğunu ifade etmiştir. *İbn Hiccî*, hocasının ezberlediği şeyleri kolay kolay unutmayan, rivayet ve dirayet yönünden üstün bir âlim olduğuna da temas etmiştir.⁵¹⁹

İbn Hacer (852/1448), *Bedruddîn el-Aynî* (856/1452), *Suyûtî* (911/1505), *Şevkânî* (1250/1834), *Muhammed el-Kettânî* (1345/1930) ve daha bir çok muhaddis, onun hadisteki derin bilgisine ve ilimlerlerdeki maharetine dikkat çekerek, özellikle eserlerinin rivayet ilimleri yönünden fevkalâde olduğunu belirtmişlerdir.⁵²⁰

Doğrusu *İbn Kesîr*, hadislerin illetlerini açıklamak suretiyle eserlerinde güzel bir metod takip etmiştir. O, sadece hadislerin isnadlarını vermekle yetinmemiş; rical ve metne yönelik önemli kritik ve analizler yapmıştır. Hatta o, rical ilminde otorite kabul edilen büyük imamların gözünden kaçan bazı şeyleri ve gizli illetleri bile rivayet ilimlerindeki maharetiyle tespit etmesini bilmiştir. Öyle ki, cerh ve ta'dîl ilminin önemli âlimleri olarak kabul edilen birçok hadis nakkâdının yıldızları sönerken, müellifimizin eserleri değerinden bir şey kaybetmeden asırlarca devam etmiştir. Bu nedenle o, rivayet ilimlerinde ve özellikle de cerh ve ta'dîl sahasında itibar edilen bir imamdır.

Müellifimiz, cerh ve ta'dîl ilminde gerçekleştirdiği analizlerle muhaddislerin naklettikleri rivayetleri -onların büyüklüklerine güvenerek ya da sırf nakletmiş olmalarına itibar göstererek- sıhhatli saymanın doğru olmadığını fiilen göstermiştir. O, hemen her hadis üzerinde isnad ve metne yönelik cerh ve ta'dîl kaidelerini uygulamış, rivayetlerin durumunu farklı tarîk ya da vecihlerinden tetkik etmiş, naslar arasındaki muhalefet/şâz olma gibi hususları araştırmış ve sahîhini sakiminden ayırmada maharet kesbetmiş bir hadis kritikçisidir.

Onun hadis ilimlerine dair te'lif ettiği eserlerindeki en bâriz vasıflardan birisi de,

518) Ebu'l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 58

519) İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 45; İbnü'l-'Imâd, *Şezerât*, VI, 232; Dâvûdî, *Tabakât*, I, 111; Nu'aymî, *Dâris*, I, 36-37.

520) Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *İnbâ'*, I, 45; a. mlf., *Durer*, I, 374; İbn Tağriberdî, *Nucûm*, XI, 123; Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-huffâz*, s. 361; Şevkânî, *Bedr*, I, 153; Kettânî, *Mustatrafe*, s. 175.

eserlerinin her birisinin kemiyet ve keyfiyet yönünden kendi sahasında şâheser sayılabilecek nitelikte olmasıdır. Hatta rivayet ve dirayet yönünden üstün özellikleri ihtiva eden bazı eserleri, kendisinden önceki birçok kaynağı müstağni bırakacak mahiyettedir. Onun eserlerinden bazılarının özelliklerine kısaca temas edelim:

Câmi'u'l-mesânîd ve 's-sünen: Müellifimiz, *İmam Ahmed'in Müsned'ini* ve *Taberânî'nin üç Mu'cem'ini* esas alarak gerçekleştirdiği bu eserinde, *Ebû Ya'lâ, Bezzâr, İbn Ebî Şeybe'nin Müsned'leri* ile *Kütüb-i Tis'a'nın* zevâidini cem etmiş ve ayrıca diğer hadis kaynaklarına müracaat ederek her bir sahabinin merfû rivayetini derli toplu hale getirmiştir. Müellifimiz, *Câmi'u'l-mesânîd'e* mukaddime olarak te'lif ettiği *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs* adlı usûl kitabı ve ricale dair *et-Tekmîl fî ma'rifeti's-sikât ve 'd-du'afâ ve 'l-mecâhîl* adlı eseriyle rivayet ilimleri sahasında büyük başarılar imza atmıştır. Her ne kadar onun *Câmi'u'l-mesânîd'i* derleme bir eser olsa bile, kendisinden önceki müsnedleri ve diğer kaynakları ihtiva etmesi itibariyle ve özellikle sahabi müsnedlerini en geniş şekliyle bir arada bulabilme yönünden önemlidir. Üstelik günümüze ulaşmayan kaynaklardaki hadisleri de ihtiva etmesi itibariyle bu eserin ayrı bir değeri vardır. Nitekim bu eser, *Kenzu'l-'ummâl'den* sonra en geniş hadis kaynağıdır. Burada eserin muhtevasını daha yakından görebilmek için diğer müsnedlerle ve *Kenzu'l-'ummâl* ile mukayese edelim:

Müsned tarzında te'lif edilen geniş eserlerin başında *İmam Ahmed'in el-Müsned'i* ile *Bakiy b. Mahled el-Kurtubî'nin* (276/889) *el-Müsnedu'l-kebîr'i*⁵²¹ gelmektedir. Her iki müsneddeki hadislerle⁵²² müellifimizin *Câmi'u'l-mesânîd'de* yer verdiği hadislerin sayısını -muksirundan mukilluna doğru- aşağıdaki tabloda inceleyelim:

521) *İmam Ahmed'in Müsned'inden* daha kapsamlı olan *Bakiy b. Mahled'e* ait *el-Müsnedu'l-kebîr* adlı eser, maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bu eserin Endülüs'ün tahrip edilmesi sırasında zayi olduğu ifade edilmektedir. Ancak son dönem hadisçilerinden Ahmed Muhammed Şâkir, İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) *Kitâbu'l-A'dâd*'ında bu müsnedde hangi sahabinin kaç hadisi olduğunu rakamla ifade ettiğini belirtir. Bu rakamlara istinaden sözkonusu *Müsned'de* 1100 civarında sahabenin 31.064 hadisinin bulunduğunu nakleder. Nitekim hadisçiler, hangi sahabinin ne kadar sayıda hadis naklettiğini bu rakamlara istinat ederek belirlemeye çalışmışlardır. Ancak müellifimizin *Câmi'u'l-mesânîd'i*, mezkur müsnedden daha çok rivayeti ihtiva etmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, s. 188; Paksoy, Kadir, "Sahabe'nin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hafızlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler", Harran Ü. İlh. Fak. Dergisi, Sayı III, s. 228-248.

522) *İmam Ahmed'in Müsned'inden* muksirûn ravilerin hadis sayıları hakkında vereceğimiz rakamlar için sırasıyla bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 228-541, II, 2-158, VI, 29-281, III, 98-292, I, 214-374, III, 292-400, III, 2-98, I, 374-466, II, 158-226. *Bakiy b. Mahled'in el-Müsnedu'l-Kebîr'inden* muksirûn ravilerin hadis sayıları hakkında bkz. A. M. Şâkir, *Bâ'is*, s. 187-188.

	İmam Ahmed'in Müsned'i	Bakiy b. Mahled'in Müsned'i	İbn Kesîr'in Câmi'ü'l-Mesânid'i
Ebû Hureyre hadisi	3851	5374	-
'Abdullah b. 'Ömer hadisi	2025	2630	3040
Âişe bint Ebî Bekr hadisi	2403	2510	3797
Enes b. Mâlik hadisi	2171	2286	3478
'Abdullah b. 'Abbâs hadisi	1710	1660	3879
Câbir b. 'Abdillah hadisi	1183	1540	1951
Ebû Sa'îd el-Hudrî hadisi	958	1.170	1.293
'Abdullah b. Mes'ûd hadisi	902	992	948
'Abdullah b. 'Amr b. 'Âs hadisi	627	700	789
Diğer sahabilerin hadisleri	11.888	12.202	16.188
TOPLAM SAHABE SAYISI	876	1.300	2.714
TOPLAM HADİS SAYISI	27.718	31.064	35.363

Görüldüğü üzere *İbn Kesîr*, muksirûna ait hadisleri, diğer müelliflerden daha çok sayıda kaydetmiştir. Ancak onun *Ebû Hureyre*'ye ait beş bin kadar hadisi ihtiva eden müsnedi eksiktir. Bu rakamlar da ilave edilecek olsaydı, *Câmi'ü'l-mesânid*'de kırk binin üzerinde hadis bulunacaktı. Eser, bu haliyle de kendisinden önceki müelliflerin ulaştıkları rakamların üstündedir. Her ne kadar müellifimizden sonra *İmam Suyûtî* (911/1505), *Cem'ü'l-cevâmi'* adıyla daha geniş bir eser telif etmeyi hedeflemişse de, bu çalışması yarım kalmıştır. Suyûtî'nin yarım kalan çalışmasını *tamamlayan 'Ali el-Muttakî el-Hindî*'nin (975/1567), *Kenzu'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*⁵²³ adlı eserinde ise mükerrer olanlar da dahil 46.624 hadis mevcuttur.

Müellifimizin rivayet ağırlıklı *tefsiri (Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm)* de onun hadisçilik yönünü ve rivayet ilimlerindeki maharetini gösteren değerli bir kaynaktır. Rivayetlerin seçkinliği, cerh ve ta'dîl yönü ve daha başka meziyetleriyle benzerlerinden üstün olan bu eser, pek çok âlim tarafından diğer rivayet tefsirlerinden daha muteber olduğu ifade edilmektedir.

Onun *el-Bidâye ve'n-nihâye* adını verdiği geniş muhtevalı tarihi de haberlerin güzel bir sistematik içinde tasnifinin yanı sıra, rivayetlerin bol oluşu ve özellikle bu rivayetlerin cerh ve ta'dîl durumlarına temas edilmesi, hadislerin farklı tarik ya da vecihlerinin verilmesi vs. gibi özellikleriyle rivayet ilimleri yönünden önemli bir eserdir.

523) Eser 16 cilt halinde matbu'dur. 'Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, XVI, 746.

B. Tabakası

Bilindiği gibi pekçok ilim dalında olduğu üzere hadis ilminde de yetişen âlimler, çeşitli tabakalara ayrılmak suretiyle değerlendirilmiştir. *Hafız İbn Kesîr*, müteahhirîn döneminin ve özellikle VIII/XIV. asrın önemli muhaddislerinden birisidir. Aynı zamanda onun yaşadığı devir, kemiyet ve keyfiyet itibariyle meşhur âlimlerin yetiştiği ve bilhassa hadis ilimlerinde takdire şayan faaliyetlerin gerçekleştirildiği verimli bir dönemdir. Bu itibarla VIII/XIV. asır, müteahhirîn döneminin altın bir asrı olarak tarihe geçmiştir. Bu altın kuşak halkasında yer alan hafız ve muhaddislerden birisi de şüphesiz *İbn Kesîr*’dir.

Yaşadığı dönemden bu yana hadis hafızları üzerine te’lif edilen tabakât kitaplarında müellifimizin üstün vasıflarından sıkça söz edilmektedir. Bunlardan onunla ilgili olarak verilen bazı bilgiler şöyledir:

Hadiste büyük imam ve otorite kabul edilen ve aynı zamanda müellifimize hocalık yapan *Hafız Zehebî* (748/1347), “*Tabakâtu’l-huffâz*” ve “*el-Mu’cemu’l-Muhtas*” adlı iki eserinde, muasırlarına da temas etmiş ve müellifimizi VIII/VIV. asrın önemli muhaddislerinden birisi olarak tanıtmıştır. *İbn Kesîr*’in hıfz ve idrak yönünden üstünlüğünün yanı sıra, rivayet ilimlerindeki fevkalâde bilgi ve maharetene işaret eden *İmam Zehebî*, onun tefsir, fıkıh, rical, cerh ve ta’dîl gibi pek çok sahada otorite olduğunu belirtmiştir.⁵²⁴

İbn Kesîr’in talebelerinden *Ebu’l-Mehâsin Muhammed b. ‘Ali ed-Dımaşkî el-Huseynî* (765/1364) ise *İmam Zehebî*’nin (748/1347) *Tezkiratu’l-huffâz* adlı tabakât kitabına yazdığı *Zeylu Tezkirati’l-huffâz*’da müellifimizi yirmi dördüncü tabaka hafızları içinde tanıtmaktadır.⁵²⁵

İmam Suyûtî (911/1505) de *Zehebî*’nin *Tabakâtu’l-huffâz*’ına yaptığı zeylde (*Zeylu Tabakâti’l-huffâz*), *İbn Kesîr*’in hadisçilik yönüne temas ederek, onu ve muasırlarını yirmi üçüncü tabaka hafızları arasında incelemiştir.⁵²⁶

Hadis rivayeti yönünden müellifimizin yaşadığı asır, müteahhirîn dönemi, yani şahıstan rivayetin bırakılarak kitaptan rivayetin yapıldığı dönemlere tekabül etmektedir.

524) Zehebî, *Tabakâtu’l-huffâz*, IV, 1508; a. mlf., *el-Mu’cemu’l-muhtas*, s. 74-75.

525) Bkz. Ebu’l-Mehâsin, *Zeylu Tezkirati’l-huffâz*, s. 57.

526) Bkz. Suyûtî, *Zeylu Tabakâti’l-huffâz*, s. 361.

Bu itibarla *İbn Kesîr*, müstakil bir hadis ravisi olmadığı gibi, eserlerinde kaydettiği hadisler de kendisinden önceki muhaddislerin telif ettiği kaynaklardan derleme şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, hadis tarihi yönünden onun eserleri, 'dördüncü tabaka' olan *tehzîb döneminde* ait talî kaynaklar olup genellikle bunlara *efrâf kitapları* denilmektedir. Ama günümüze ulaşmayan bir çok aslî kaynaktaki hadis ve haberleri de ihtiva etmesi yönüyle yer yer onun eserlerinin aslî kaynak mesabesine çıktığı da olur.

Öte yandan müellifimizin yetiştiği sırada bile kimi muhaddislerin şahıstan rivayet etme geleneğine uygun olarak hadisleri uzun isnadıyla nakletmeye özen gösterdikleri de görülmektedir. Bu itibarla *İbn Kesîr*'in de şahıstan naklettiği -fakat yine kaynaklarda mevcut olan- bazı rivayetlerine de rastlamaktayız. Onun şeyhleri vasıtasıyla naklettiği rivayetler ise, isnad yönünden sekizinci asırdaki bir muhaddis için oldukça âlîdir. Bu rivayetlerden bazılarını kaydedelim:

1) *Talebesi Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. 'Ali el-Huseynî ed-Dımaşkî* (765/1364), *İbn Kesîr*'in tabakasına temas ettikten sonra, onun şeyhleri vasıtasıyla rivayet ettiği merfû hadislerden birisini nümune olarak şöyle kaydetmiştir.

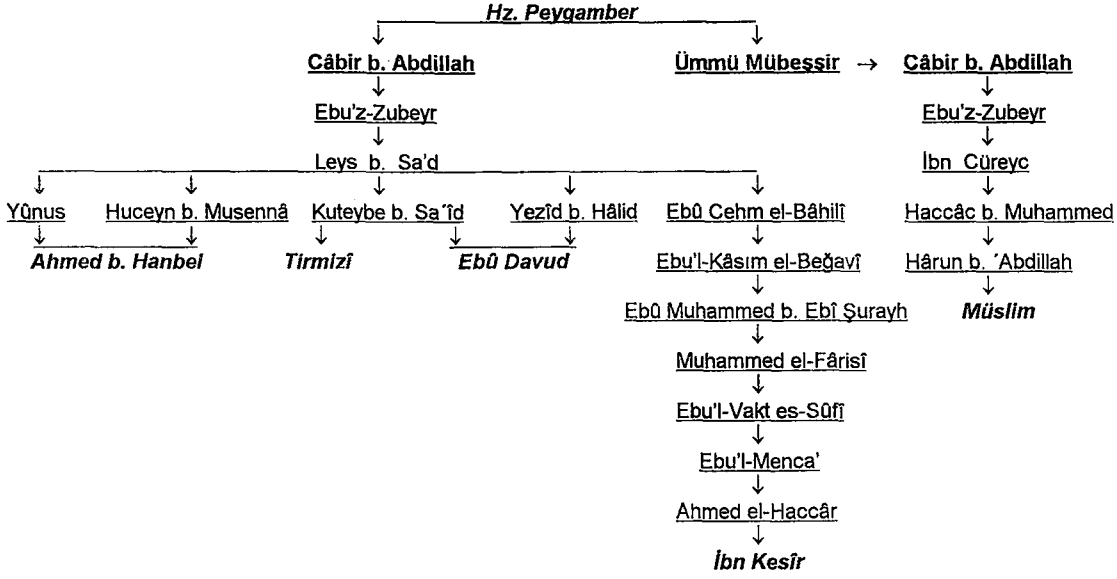
İbn Kesîr → *Ebu'l-'Abbâs Ahmed el-Haccâr* → *Ebu'l-Menca'* → *Ebu'l-Vakt es-Sûfî* → *Muhammed el-Fârisî* → *Ebû Muhammed b. Ebî Şurayh* → *Ebu'l-Kâsım el-Bağvî* → *Ebu'l-Cehm el-Bâhîlî* → *Leys b. Sa'd* → *Ebu'z-Zubeyr* → *Câbir b. 'Abdillah tarîkıyla*; *Hz. Peygamber* (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ağacın altındaki Rıdvan biatına katılanlar cehenneme girmeyecektir."⁵²⁷

Bu hadis, sened ve metin yönünden *Ebû Davud*, *Tirmizî* ve *Müsned*'deki rivayetlerle *Leys b. Sa'd*'da ittifak etmektedir. *Müslim*'in farklı vecihten kitabına aldığı bir rivayetle de e bir sonraki ravi olan *Ebu'z-Zubeyr*'de birleşmektedir.⁵²⁸ Bu rivayetinde *İbn Kesîr*'in sekizinci asırda yaşamış bir muhaddis olarak on ravi ile *Hz. Peygamber*'e (s.a.v.) ulaşması, onun hocaları vasıtasıyla aldığı rivayetlerin âlî olduğunu da göstermektedir. Nitekim onun hocalarına temas ederken aralarında bir çok "muammerûn" ve "âlî isnad sahibi" muhaddislerin bulunduğu dikkat çekmiştir.

Bu hadisin farklı vecihlerini aşağıdaki şemada görmek mümkündür.

527) Bkz. *Ebu'l-Mehâsin, Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, s. 59.

528) Rivayet için bkz. *Müslim, Fezâilu's-Sahâbe* 163 [nr. 2496]; *Tirmizî, Menakıb* 57 [nr. 3860]; *Ebû Davud, Süne* 8 [nr. 3653]; *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, III, 350.

2) 753/1352 senesinde Kahire'den Dımaşk'a gelen dönemin halifesi *Mu'tezid billah Ebu'l-Feth b. Ebî Bekr* (740-763/1340-1362) ile görüşen *İbn Kesîr*, halifeye bizzat şeyhleri vasıtasıyla ulaştığı *İmam Ahmed'in Müsned'*inden bazı rivayetleri okumuştur.⁵²⁹

Müellifimizin *İmam Ahmed'den* nakletmiş olduğu rivayetlerin sened zinciri ise şöyledir:

İbn Kesîr → 'Izzuddîn İbnu'z-Ziyâ el-Hamevî → İbnu'l-Buharî → Zeyneb bint el-Mekkî → Ahmed b. Husayn → İbnu'l-Muzhib → Ebû Bekr b. Mâlik → 'Abdullah b. Ahmed → Ahmed b. Muhammed b. Hanbel.

İbn Kesîr ile *İmam Ahmed* arasında beş buçuk asırlık bir süre bulunmasına rağmen, yedi ravi ile *İmam Ahmed'e* ulaştığı görülmektedir. Buradan şu iki hususu tekrar hatırlatalım: Bu isnad da yukarıdaki gibi âlî bir isnaddır. Bunun yanı sıra müellifimiz, pekçok hadis kaynağını şeyhlerinden sema ve arz yoluyla almıştır.⁵³⁰

529) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIV, 257.

530) *İbn Kesîr*'in hadis hocaları içinde uzun ömür yaşayan (muammerûn) ve âlî isnad sahibi muhaddislerin bulunduğunu, onun hocalarını incelerken bazılarını değinmiştik. Yine müellifimizin semâ ve arz yoluyla pekçok muhaddisten hadis aldığını ve onlardan icazetname kazandığını belirtmiştik.

II. HADİSLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞ VE TESPİTLERİ

Rivayet ilimleri yönünden eşsiz güzellikte eserler veren *İbn Kesîr*, bir taraftan hadis usûlü ve ricaliyle ilgili meselelerin teorik yönünü incelemiş, diğer taraftan rivayetler üzerinde gerçekleştirdiği tespit, tahlil ve kritiklerle bu bilgilerin pratiğini ortaya koymuştur. Şimdi onun hadisle ilgili bazı görüş ve tespitlerine temas edelim.

A. Usûl ve Ricâle Dair Bazı Konulardaki Görüş ve Tespitleri

Hadis usûlüne dair *İbnu 's-Salah eş-Şehrezûrî'nin* (643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs* adlı meşhur eserini esas alarak ihtisar eden müellifimiz, bu eseri öz ve kullanışlı bir kitap haline getirmiştir. *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*⁵³¹ adını verdiği bu çalışmasında, *İbnu 's-Salah*'ın 65 Bab altında incelediği konuları yeniden tanzim etmiş; konuların bir kısmını kendi aralarında birleştirmiş ve ayrıca yeni başlıklar ilave ederek usûlle ilgili konuları daha derli toplu hale getirmiştir. Şimdi *İbn Kesîr*'in gerek bu eserinden, gerekse diğer eserlerinden derlediğimiz bazı görüş ve tespitleri inceleyelim.

1. Ma'nen Rivayet

Ma'nen rivayetin caiz olup olmadığı hususunda hadisçilerin farklı görüşlerine temas eden *İbn Kesîr*, bu konuda özetle şu değerlendirmeye yer vermiştir:

“Bazı mütehasıs âlimlerin, Rasûlullah'a ait lafızları müradifleriyle değiştirenlere - her ne kadar onlar, *Hz. Peygamber*'in söylemek istediğini îfaya muktedir olsalar bile- nasıl karşı çıktıklarını ve sahabeden başkası için mânen rivayetin caiz olamayacağı görüşünü savunduklarını gördük. Muhaddisler, bu görüşlerine gerekçe olarak; eğer cevaz verilse, bu defa herkes ma'nen rivayete yönelecek ve bu taktirde ravilere ve hadislere olan itimat sarsılacaktır, demişlerdir. Ne var ki, bir çok yönden yapılan bunca tarassut,

531) Eser matbûdur. Müstakil olarak ve üzerine yapılan şerhlerle birlikte muhtelif baskıları yapılmıştır. Çalışmamızda A. M. Şâkir'in *el-Bâ'isu'l-hasis şerhu İhtisari 'Ulûmi'l-hadîs* adını verdiği Kahire 1409/1989 baskısını esas aldık.

teşeddüt ve tazyike rağmen ma'nen rivayet, sahabeden sonra da -az ya da çok- vuku bulmuştur. Madem vuku bulmuştur, o halde ma'nen rivayet hususunda ravilerin şu şartları hâiz olup olmadıkları çok iyi tetkik edilmelidir: 1- *Ravi, sarf ve nahvi bilecek*, 2- *Lafzın medlûlüne ve maksatlarına vâkıf olacak*, 3- *Hz. Peygamber hiç lahn yapmadığı için, ravi de lahn yapmadan hadisi rivayet etmeye muktedir olacak*. Öte yandan rivayet ettiği [merfû] hadiste lahn yapan kimse, *Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin neticesi olarak cehennemdeki yerine hazırlanma gibi tehdidkâr ifadeyle*⁵³² karşı karşıya olduğunu da çok iyi düşünmesi gerekir.”⁵³³

2. Mürsel Hadis

Mürsel hadisin kabulü hususunda farklı görüşlere temas eden *İbn Kesîr*, bu konuda kendi kanaatini şöyle belirtmiştir (özetle):

“Kimi âlimler, sahabe ile büyük tâbîlere ait mürselerin dinde bir hüccet kabul edildiğini, fakat diğer kuşakların mürsel rivayetlerine o kadar itibar edilmediğini söylemişlerdir. Öte yandan *İbnu'l-Esîr* (606/1209) ve başkaları, gerek sahabe, gerek tabî mürselinin kabulünde ihtilaf olduğunu belirterek, bu konudaki tartışmalara temas etmişlerdir. Sahâbe ve büyük tâbîlerin mürselini hüccet kabul etmeyenler, onların (sahâbe ve büyük tâbîlerin) bazı tâbîlerden dinledikleri [merfû olmayan] şeyleri de rivayet etmeleri ihtimali üzerinde durmaktadırlar. Çünkü bazen büyüklerin yaşça küçük ravilerden ya da babaların oğullardan rivayet ettikleri vakidir.”⁵³⁴ Mesela *Hz. 'Ömer, İbn 'Ömer, 'Ali b. Ebî Tâlib, 'Abdullah b. 'Amr ve İbn 'Abbas* gibi sahabîlerin *Ka'bu'l-Ahbâr* 'dan rivayette bulduklarını görmekteyiz.”⁵³⁵

532) *Hz. Peygamber'e yalan isnad edenin cehennemle tehdit edilmesine dair pek çok muhaddis tarafından tahriç edilen hadisler vardır. Bu hadislerden bazıları için bkz. Buharî, 'İlm 39 [nr. 107]; Müslim, Mukaddime 3 [nr. 3]; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 159, 202, 214, III, 12, 46.*

533) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs, s. 141-144.*

534) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs, s. 49.*

Bu hususu tavzih sadedinde Zeynuddîn el-'Irâkî ve İmam Suyûtî gibi değerli hadis imamlarının bazı tespitlerini kaydedelim: Diğer kaynaklarda olduğu gibi *Buharî ve Müslim* 'de de bir çok sahâbe mürseli vardır. Zira pekçok sahabenin rivayetleri, kendisi gibi sahâbeden duyduğu hadisleri nakletmesi şeklindedir. Sahabenin hepsi ittifakla âdil ve sikadır. Ancak onların kendisi gibi sahabî olmayandan rivayet etmeleri nadir rastlanan bir durum olup, genellikle böyle bir şey vuku bulmuşsa, bu rivayeti kimden aldıklarını beyan etmişlerdir. Diğer taraftan, sahâbenin tabîinden naklettiği rivayetler -ekseriyet itibarıyla- merfû olmadığı gibi, yerine göre israiliyât ya da hikâyeler nevinden bir kısım haberlerden ibarettir. Bkz. 'Irâkî, *Takyîd*, 59; Suyûtî, *Tedrib*, s. 71.

535) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs, s. 196.*

Bundan başka mürsel-i hafî hakkında, bunun munkatî ve mu'dal hadisi de içine alan bir nevi olduğuna işaret eden *İbn Kesîr*, bu tür isnadlardaki illeti tespit etmenin her hadisçiye müyesser olmadığına dikkat çekerek şu hususu dile getirmiştir: “Ravinin tabakası, kimden hadis aldığı ve kimlerin kendisinden rivayet ettiği vb. hususlarda geniş bilgisi olmayan bir kimseye bir hadis arz edilir. O da rivayetin zahirine bakarak isnadını muttasıl, ricalini makbûl kimseler olduğunu zannederek hata eder. Halbuki o, raviler hakkında kimin kimlerle mülaki olup hadis aldığı, kimin ondan rivayet ettiğini bilmesi bir tarafa, kimin sahabî, kimin tabiîn ya da tebe-i tâbiînden olduğunu tefrik edecek rical bilgisine bile sahip değildir. Hem isnadî illetli kılan irsal, inkitâ, i'dâl ve idrâc gibi hususlar da vardır ki, o kimse bunların farkına varamaz. Neticede hadisi muttasıl ve makbûl zannederek hataya düşer. Bu itibarla, mürsel-i hafî gibi önemli illetler vardır ki, ancak hadis nakkâdlarından mahir olanlar bunun farkına varabilirler. Hocalarımdan *Hafız Mizzî* (742/1342) de bu sahanın uzmanlarındandı.”⁵³⁶

Biz de yaptığımız etüdlere istinaden *İbn Kesîr*'in de mürsel-i hafî ve diğer gizli illetleri tespitinde mahir bir hadisçi olduğunu ifade söyleyebiliriz. Nitekim onun gizli illetleri tespitindeki üstün maharetini ve bu konudaki uygulamalarını ileriki bahislerde misalleriyle birlikte göreceğiz.

3. *Tirmizî'nin “Hasen Sahîh” Tabiri*

İmam Tirmizî, bir çok rivayet hakkında “*Bu hadis hasen sahihtir (hâzâ hadîsun hasenun sahihun)*” şeklinde değerlendirmeler yapmasına rağmen, bununla hangi tür ya da hangi mertebedeki hadisleri kastettiği hususunda açık ve net bir izah yapmamıştır. Bu nedenle “*hasen sahih*” tabirine açıklık getirmeye çalışan muhaddisler, farklı görüş ve yorumlar ortaya koymuşlardır.⁵³⁷

536) *İbn Kesîr, İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 177.

537) Bu konudaki farklı yorum ve görüşlere temas eden *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* müellifi *İbn Receb el-Hanbelî*, bu değerlendirmeleri dört grupta incelemiştir. Bunları özetle sıralayalım:

Birincisi: *Tirmizî'nin “hasen sahih” tabiri*, mezkur hadisin ravilerinin sika kimseler olması ve rivayetin hasen dereceden sahih dereceye ulaşması demektir. Dolayısıyla *Tirmizî'nin* bu tür hadislerle mutlak olarak sahih demeyerek “hasen sahih” ibaresini kullanması, ricali her ne kadar sika kimseler olsa da, *Sahîhân* ravileri derecesine ulaşamadıklarından dolayıdır.

İkincisi: Bu tür rivayetin iki ayrı isnadî olup, birisi hasen, diğeri sahihtir. Dolayısıyla hadis, hem hasen, hem de sahih olarak mütalâa edilir. Bu, aynı zamanda *İbnu's-Salâh*'ın da tercih ettiği görüştür. Fakat bu görüş pek tutarlı değildir. Çünkü *Tirmizî*, bazı rivayetler için “Bu, hasen sahih

Müellifimizin bu konudaki yorumu ise şöyledir: “Bir hadis hakkında hem “hasen”, hem de “*sahîh*” ibaresinin birlikte kullanılması, o rivayetin *hasen* ile *sahîh* arasında bir mertebede bulunduğu mânâsına gelir. Öyle ki, *bazen hasen hadise sıhhat (sahîh olma) derecesi verildiği gibi, sahîh hadise de hasen hükmü verilebilmektedir.*⁵³⁸ Dolayısıyla *Tirmizî*'nin “*Bu hadis, hasen sahîhtir (hâzâ hadisun hasemun sahîhun)*” dediği rivayetler, hasenden üstün, fakat sahîhten aşağı bir mertebede olsa gerektir. Yani *Tirmizî*'nin nezdinde o hadis, hasen olmakla birlikte, sıhhatine hükmetmesi daha ağır basar. Ama *Tirmizî* bir hadis hakkında mutlak olarak “*Bu hadis sahîhtir (hâzâ hadisun sahîhun)*” demiş ise, sözkonusu rivayetin “*hasen sahîh*” dediği rivayetlerden *daha kavî* olduğu mânâsına gelir.”⁵³⁹

4. Sika ya da Zaif Ravinin Teferrüdü

İbn Kesîr, sika ravi ile sika olmayan ravinin teferrüd ettiği rivayetler hakkında şu değerlendirmeyi kaydetmiştir:

“Şayet sika ravi, başkalarının rivayet etmediği bir hadisi nakletmekle *teferrüd* ederse, *âdil*, *zâbit* ve *hafız* olması şartıyla onun bu rivayeti makbûl karşılanabilir. Her ne kadar onun teferrüdü lügat açısından *münker (ferd/garîb)* addedilse bile, şer'an makbûl sayılır ve *münkerdir* denilmez. Çünkü böyle ravilerin rivayetleri reddedilecek olursa, bu neviden çok miktarda hadis de beraberinde reddedilecek; neticede pek çok mesele delilsiz kalacaktır. Rivayetinde *teferrüd eden sika ravi, hafız olmayıp âdil ve zâbit* bir kimse ise,

garîb bir hadistir, bu vecihten başka nakledildiğini bilmiyoruz” demek suretiyle mezkûr rivayetin başka isnadının bulunmadığına da dikkat çekmektedir. Bu ise İbnu's-Salâh gibi kimselerin bu konudaki görüşlerine zıt düşmektedir.

Üçüncüsü: Müellifimiz *İbn Kesîr*'in temas ettiği görüşle örtüştüğü için burada zikretmeyeceğiz.

Dördüncüsü: *Tirmizî*, hasen sahîh tabiriyle şu üç vasfı kastetmiş de olabilir: İsnadında yalancılıkla müttehem ravi bulunmayan, şâz ve illetten uzak, birden fazla tarîki bulunan rivayetler. Hatta böyle bir rivayetin farklı tarikleri bulunsun ve bunlardan bazıları vâhî derecede olsa bile, bu rivayetin tariklerinin çok olması onu muteber hale getirir. Bkz. İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 609-611.

Fakat bu sonuncu görüşün *hasen sahîh* ibaresiyle kastedilen rivayet hakkında pek tutarlı olmadığı kanaatindeyiz. Her ne kadar İbn Receb, yukarıdaki değerlendirmelerden ikinci ve dördüncü görüş hakkında tutarlı olmadığını ifade etmişse de, tercihe şâyan olabilecek görüş hakkında kanaatini belirtmemiştir. Eğer bu görüşler içinde bir tercih yapılması sözkonusu ise, *İbn Kesîr*'in görüşünün diğerlerine göre daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

538) Müellifimiz, burada *sahîh ligayrihi* ile *hasen ligayrihi* mertebesindeki hadislerle işaret etmektedir.

539) İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 43-44.

bu ravinin teferrüd ettiği hadis *hasendir*. Eğer teferrüd eden ravi, *âdil ve zâbit* bir kimse olmayıp, üstelik rivayetinde *sika* kimselere de *muhalefet* etmişse, elbette onun teferrüd ettiği rivayet *münker/merdûd* olur. Hatta *âdil ve zâbit* olmayan bir ravinin rivayeti, *sika* kimselerin rivayetine muhalif olmasa bile, yine de o kimsenin *teferrüd* ettiği rivayete *münker/merdud* denir. Çünkü *zaîf ravilerin teferrüd ettiği* rivayetler, muhaddisler tarafından *münker* olarak nitelendirilmektedir.”⁵⁴⁰

Bu konuyla ilgili müellifimizin uygulamalarından birisini misal olarak inceleyelim:

Kâdî İsmâil b. İshâk, “*Fadlu's-salâti 'ale'n-Nebiy*” adlı kitabında *Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî* → ‘Ömer b. Hârûn → *Musa b. 'Ubeyde er-Rabezî* → *Muhammed b. Sâbit* → *Ebû Hureyre* tarîkıyla merfû olarak şu hadisi tahriç etmiştir: “*Allah'ın gönderdiği nebî ve rasüllere de salât getiriniz. Çünkü Allah beni gönderdiği gibi onları da göndermiştir.*”

İbn Kesîr’in bu rivayet hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “*Ömer b. Hârûn*⁵⁴¹ ile şeyhi *Mûsâ b. 'Ubeyde er-Rabezî*⁵⁴² *zaîf* ravilerdir. Her ne kadar bu hadisin, ‘*Abdurrezzak* tarafından *Süfyan es-Sevrî* → *Mûsa b. 'Ubeyde* → ... tarîkıyla farklı bir vechi bulunsa bile, bütün isnadlar *Mûsa b. 'Ubeyde*’de teferrüd etmektedir. *Mûsa b. 'Ubeyde*’nin *mecrûh* bir ravi olması ve bu isnadlarda *teferrüdü* sebebiyle bu hadis *zaîftir, münkerdir*.”⁵⁴³

540) İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 58.

541) Ömer b. Hârûn el-Belhî (194/810), *Tirmizî* ve *İbn Mâce*’nin ravilerinden olmakla birlikte *sika* kimselerden mu’dal şeyleri rivayet etmesi ve görmediği şeyhlerden rivayette bulunması (tedlis) sebebiyle cerh edilmiştir. Her ne kadar *İbn Mehdî* onun “hasenu’l-hadis” olduğunu söylese de, *Yahyâ b. Maîn*, *Ebû Hâtim*, *İmam Ahmed*, *Nesâî*, *Ebû Davud* ve *Dârekutnî* gibi muhaddisler “kezzâb” olduğunu belirtmişler ve hakkında ağır cerh ifadeleri kullanmışlardır. Söz konusu ravi hakkındaki leh ve aleyhteki değerlendirmelere temas eden *İmam Zehebî*, netice itibarıyla şu hususu kaydeder: “Onun ilim ve fazilet sahibi olmasının yanı sıra, zaîf ve münker hadisleri naklettiği vakidir. Ama bunları amden yaptığını zannetmiyorum.” Ravi hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 381; İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 90-91; İbn ‘Adiy, *Kâmil*, V, 30; Zehebî, *Mizân*, III, 228-229.

542) *Mûsâ b. 'Ubeyde er-Rabezî el-Medenî* (153/770), *Tirmizî* ve *İbn Mâce*’nin ravilerindedir. *İbn Sa’d* ve *Ya’kub b. Şeybe*, onun sadûk olmanın yanı sıra cidden zaîf bir ravi olduğunu söylemişlerdir. *İbn Maîn* ise onun hadisleriyle ihticac olunmaz demiştir. Söz konusu ravinin münkeru’l-hadis olduğunu ifade eden *İmam Ahmed*, ondan hadis nakletmenin caiz olmadığını dile getirmiştir. *Nesâî* ve *İbn ‘Adiy* ise onun şiddetli derecede cerh etmişlerdir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 390, II, 208; İbn ‘Adiy, *Kâmil*, VI, 333-337; Zehebî, *Mizân*, IV, 213; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 318.

543) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-‘azîm*, VI, 467 (Ahzâb 33/56 ayetinin tefsiri).

5. Rivayet yollarından “Vicâde”

İbn Kesîr, *vicâde* hakkında şöyle demiştir: “*Vicâde*, aslen rivayet bablarından birisi olmamasına rağmen -zarurete binaen- rivayet bablarına dahil edilmiştir. Çünkü *vicâde*, şahsın bir kitapta bulduğu şeyleri hikâyeye etmesidir. Bu itibarla kimi fakih ve muhaddisler *vicâde* ile nakledilen rivayetlerle amel etmeyi uygun görmemişlerdir. Her ne kadar âlimler arasında *vicâde* ile nakledilen bir rivayetle amel edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf bulunsa da, bu konuda mesela şu hadis muktezasınca amel edileceği kanaatindeyiz:

“Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına “*İman bakımından en faziletli olanlar kimlerdir?*” diye soru sorar, ashabı da “*Meleklerdir*” derler. Hz. Peygamber:

- *Melekler Rablerinin katında iken nasıl îman etmezler ki?* buyurur. Sahabe:
- O halde peygamber mi? dediklerinde Hz. Peygamber (s.a.v.):
- *Kendilerine vahiy inmekte iken onlar nasıl îmân etmezler ki?* buyurur. Sahabe:
- O halde biz miyiz? dediklerinde Hz. Peygamber:
- *Ben aranızda iken nasıl îmân etmezsiniz?* buyurur. Sonunda sahabe şöyle der:
- Öyleyse onlar kimdir Yâ Rasûlallah? Hz. Peygamber şu cevabı verir:
- *Onlar, sizden sonra gelecek kimselerdir ki, beni görmedikleri ve Kur’ân’ın*

nüzulüne şahit olmadıkları halde, sahifeler halinde buldukları şeyin (mushaf) içindekine inanırlar.”⁵⁴⁴

Ancak *İmam Şâfi’î* ve arkadaşlarından bazılarının *vicâde* yoluyla nakledilen rivayetlerin delil olarak kabul edilebileceğine görüşleri bulunmaktadır. Nitekim *İbnu’s-Salah*, sika bir ravinin *vicâde* yoluyla naklettiği rivayetle amel edilebileceği konusunda *Şâfi’î usulcülerinin* bazı görüşlerine yer vermiştir. Sonraki asırlarda ise rivayet şartlarının zorlaşması sebebiyle başkaları da *vicâde* ile nakledilen rivayetlerle amel etmeye yönelmişlerdir. Hatta müteahhirîn döneminde rivayet yolları içinde en çok uygulananı, *vicâde* ile rivayet etme metodu olmuştur.⁵⁴⁵

544) Rivayet için bkz. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XII, 87. Karş. Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, X, 65.

545) İbn Kesîr, *İhtisârü ’Ulûmi’l-hadîs*, s. 128-129; a. mlf., *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, I, 64 (Bakara 2/3 ayetinin tefsiri).

6. Ravilerin Tabakalara Ayrılması

Ravilerin tabakalara ayrılmasının tamamen ıstılâhî bir taksim olduğunu söyleyen *İbn Kesîr*, böyle bir tasnif yaparken mesela her bir tabakayı yüz sene, altmış üç ya da kırk sene gibi kesin rakamlara bağlamada ittifak olmadığını belirtmiştir. Müellifimiz, bundan sonra sözünü şöyle devam ettirmiştir: “Kimi muhaddisler, “*İnsanların en hayırlısı, benim muasırlarım, sonra onları takip edenler, daha sonra da onları takip edenlerdir.*”⁵⁴⁶ hadisini esas almış ve sahabenin hepsini bir tabaka, tâbiîni ikinci, tebe-i tâbiîni üçüncü tabaka vs. şeklinde taksim etmiştir. Kimi âlimler de sahabeyi ve tâbiîni kendi aralarında çeşitli tabakalara taksim ederek, sonraki kuşağı da yine kendi aralarında mütalâa etmişlerdir.”⁵⁴⁷

7. Mübhem Raviden İbhamın Giderilmesi

Bir isnadda mübhem olarak zikredilen bir ravinin, ilgili başka rivayetlerin araştırılmasıyla vuzûha kavuşturulabileceğini söyleyen *İbn Kesîr*, bunun bu konudaki en en geçerli bir metod olduğunu dile getirmiş ve şu açıklamayı kaydetmiştir: “Mesela “*Felanca kimse, babasından ya da dedesinden yahut amcasından rivayet etmiştir*” şeklinde zikri geçen şahısların bir başka tarîk ya da vecihte isimlerine rastlamanın mümkün olabileceğini ve bu sayede mübhem şahsın kim olduğunun tespit edilip güvenilir mi, yoksa zaîf ravi mi oldukları da kolayca anlaşılacaktır.”⁵⁴⁸

8. Hakkında “Meskûtun ‘anh/Seketü ‘anh” Denilen Ravinin Durumu

Bilindiği üzere, hadis nakkadları, bir ravi hakkında cerh ya da ta’dîl ifadesi kullanmamışlarsa, böyle bir ravi, “*meskûtun anh/seketü anh*” tabiriyle vasıflandırılır. Kimi muhaddisler, böyle bir ravinin hafif cerh ifadesine maruz kalan bir kimse olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiş, kimisi de bu görüşe katılmamıştır.

İbn Kesîr ise bu tabiri “*mestûru’l-hâl*” mânâsında yorumlamış ve bu şekilde

546) *Buharî*, Şehâdat 9 [nr. 2652], Fezâilu’s-sahâbe 1 [nr. 3651]; *Müslim*, Fezâilu’s-sahâbe 212 [nr. 2533].

547) *İbn Kesîr*, *İhtisâru ‘Ulûmi ‘l-hadîs*, s. 245.

548) *İbn Kesîr*, *İhtisâru ‘Ulûmi ‘l-hadîs*, s. 237.

vasıflandırılan kimsenin teferrüd ettiği rivayete itibar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Onun bu konudaki uygulamasını aşağıdaki misalde inceleyelim:

Hârut ve Mârut kıssasıyla ilgili olarak *İmam Ahmed'in Müsned'* de, *İbn Hibban*'ın *Sahih*'te tahric ettikleri⁵⁴⁹ merfû bir rivayette *Musa b. Cübeyr*⁵⁵⁰ adında “*meskûtu anh*” ravi bulunduğunu belirten *İbn Kesîr*, bu hususta şu değerlendirmeye yer vermiştir:

“*İbn Ebî Hâtim, Kitabu'l-Cerh ve't-ta'dîl*'de⁵⁵¹ *Musa b. Cübeyr*'i tanıtmasına rağmen, hakkında her hangi bir cerh ya da ta'dîl ifadesi kullanmamıştır. Kanaatimce bu tür ravilere “*mestûru'l-hâl*”⁵⁵² demek daha doğru olur. Bu durumdaki ravinin (*Musa b. Cübeyr*'in) teferrüt etmesi sebebiyle, bu hadisin isnadı illetlidir...”⁵⁵³

9. Diğer Bazı Konulardaki Görüş ve Tespitleri

a) Müellifimizin hadis uyduranlar hakkındaki bir değerlendirmesi şöyledir: “*Hz. Peygamber*'den (s.a.v.), “*Her kim kasıtlı olarak hakkımda yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın*”⁵⁵⁴ şeklinde tehdit ifade eden pek çok hadis varid olmasına rağmen, bazı cüretkâr kimseler hadis uydurmaktan geri durmamış ve hatta kendilerini şu ifadelerle müdafa etmeye çalışmışlardır: “*Biz, Hz. Peygamber*'in aleyhine değil, lehine yalan söylüyoruz.” Üstelik onların böyle bir gerekçeyle karşımıza çıkmaları, onların ne derece câhil olduklarını ve akıllarının kıt olduğunu, bunun yanı sıra fücür ve iftiralарının ne kadar ifrat olduğunu göstermektedir. Kaldı ki *Hz. Peygamber* (s.a.v.),

549) Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 134; İbn Hibban, *Sahih*, hadis no 1716.

550) Musa b. Cübeyr el-Ensari es-Sülemî: *Ebû Davud* ve *İbn Mâce*'nin hadis tahric ettiği ravilerdendir. *İbn 'Abbas*, *Ebû Ümâme*, *Sehl b. Huneyf*, *Nafi'* ve *'Abdullah b. Ka'b b. Mâlik*'den hadis nakleden *Musa b. Cübeyr*, kendisinden de oğlu *'Abdusselam* ile *Bekr b. Mudar*, *Zuheyr b. Muhammed*, *Sa'id b. Seleme*, *'Abdullah b. Lehî'a*, *Amr b. Haris* ve *Yahya b. Eyyûb* rivayette bulunur. *İbn Hibban*, onun sika, fakat fâhiş hatalar yapan ve muhalif (şâz) hadisleri nakleden kimse olduğunu belirtir. *İmam Zehebi* ona sikadır demiş, ama *İbn Hacer* onun mestûr olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. *Zehebî, Kâşif*, III, 182; *İbn Hacer, Takrîb*, s. 444.

551) Bkz. *İbn Ebî Hâtim, Kitabu'l-cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 139.

552) “*Mestûru'l-hâl*” ravinin hadislerine itibar edilip edilmeyeceği konusunda bazı ihtilaflar bulunsa da, muhaddislerin ekserisi, mestûr kimsenin teferrüd ettiği rivayetin muteber olmadığını ya da en azından ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bkz. *Suyûtî, Tedrîb*, s. 210.

553) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 199 (Bakara 2/102 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Bidâye*, I, 43. *Musa b. Cübeyr* sebebiyle bu hadisin muallel olduğuna dikkat çeken *İbn Kesîr*, muteber raviler tarafından gelen farklı vecihlerde bu rivayetin *İbn 'Ömer*'in *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan aldığı israilî bir haber olduğunu da belirtmiştir. *İbn Kesîr*'in bu rivayetler üzerindeki önemli tespit ve değerlendirmelerini israiliyât bahsinde inceledik. Tafsilat için ilgili kısma bakılabilir.

554) *Buharî*, Enbiyâ 50, 'İlm 39 [nr. 107]; *Müslim*, Mukaddime 3; *Ebû Davud*, 'İlm 11; *Tirmizi*, 'İlm 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214, III, 12, 46.

getirdiği dînin kemale ermesinde ve diğer hususlarda bu tür şeylere (lehinde hadis uydurulmasına) hiçbir zaman muhtaç değildir.

Öte taraftan, hadis uydurma hiç vaki olmamıştır diyerek bu hususu inkar eden bazı kelamcıların bulunduğu da hikaye edilmektedir ki, bana göre bunu söyleyen kimse ya yoktur, ya da şer'î ilimlerden son derece uzak birisidir. Ne var ki, onların bu görüşüne karşı çıkan kimi âlimler ise, Hz. Peygamber'in bu konudaki "Benim aleyhime yalan söylenecektir."⁵⁵⁵ sözünden delil getirerek şu yorumda bulunmuşlardır: "Eğer bu haber sahîh ise, her hâlükârda Hz. Peygamber (s.a.v.) üzerine yalan söyleme vuku bulacak demektir. Yok eğer bu haber yalan ise, bu defa böyle bir hadis uydurulmuş olmasına binaen zaten maksat hasıl olmuştur." Ancak kanaatimce böyle yorumlarla meseleyi izaha çalışmak, hadis imamları ve hafızları nezdinde en basit bir çözüm arayışıdır. Zira mahir hadisçilerin rivayetleri ayıklamadaki üstün gayretleri ve uygulamaları yanında sözkonusu (teorik plandaki) tartışmalar çok basit kalmaktadır."⁵⁵⁶

b) *İbnu's-Salah*'ın "Bir müçtehidin ulaştığı hadisin gereğince fetva vermiş olması ya da o hadisin muktezasınca amel etmesi, o hadisin sahîh olduğunu göstermez." sözünü nakleden *İbn Kesîr*, böyle bir rivayetin muteber sayılabilmesi için şu üç şartın bulunması gerektiğini kaydetmiştir: "Eğer bir meselede o hadisten başka bir rivayet yoksa, yahut sözkonusu rivayet, müçtehidin vereceği fetva/hüküm için delil olmaya elverişli ve o da bunu kullanmaya zorunlu ise, veyahut mezkûr rivayetin ifade ettiği hükmün muktezasınca bir amel ya da uygulama bulunmakta ise, bu takdirde o rivayetin müçtehid tarafından kullanılması mazur görülebilir."⁵⁵⁷

c) *İbn Kesîr*, Hz. Peygamber'in adının yazıldığı her yerde salât duasını da

555) Bu konuda A. M. Şâkir şu mütalâaya yer verir: "*İbn Kesîr*'in burada kaydettiği "Benim aleyhime yalan söylenecek (seyukzebu 'aleyye)" hadisini uzun süre araştırmama rağmen aslını bulamadım. Bkz. A. M. Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hâsis*, s. 80. Öte yandan bir çok tahriç erbabı da bu rivayetin aslı olmadığını söylemişlerdir. Mesela Allâme Celâluddîn el-Mahallî, *Şerhu Cem'il-Cevâmi' lis-Subkî*'de bu hadis hakkında şöyle der: "Subkî'nin de temas ettiği gibi, bu hadis ma'ruf değildir." Bkz. Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmil*, s. 143 (A. Ebû Gudde'nin dipnotu).

556) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 79-80.

557) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 96-97. Müellifimizin bu değerlendirmesi, zâif hadislerin ahkâm konusunda şartlı olarak delil kabul edilmesine ilişkin yorum ve değerlendirmelere benzemektedir. Muhaddisler, mevzû olmayan ya da şiddetli derecede zâif görülmemeyen hadislerle belli şartlarla ihtiyat olarak amel edilebileceğini söylemişlerdir. Onlar, bu konuda başlıca şu üç şartı öne sürmektedirler: Birincisi: Hadis, şiddetli derecede zâif olmamalıdır. İkincisi: Hadis, üzerinde amel edilen bir aslın tahtında münderic bulunmalıdır. Üçüncüsü: Zâif rivayetle ihtiyat olarak amel edilmelidir. Bkz. Suyûtî, *Tedrib*, 197-198.

yazmanın gerekli olup olmadığını tartışarak bu konuda şu değerlendirmeyi kaydetmiştir:

“Kimi âlimler, *Hz. Peygamber*’in adını yazdıktan sonra salât duasını yazmayı gerekli (vacip) saymış, kimisi de bunun müstehab olduğunu ifade etmişlerdir. Yazmayı gerekli görenlerin bu konudaki delili şu hadistir: *Kâdih b. Rahme*⁵⁵⁸ yoluyla *Nehşel* → *Dahhak* → *İbn ‘Abbas*’dan nakledilen merfû bir rivayet şöyledir: “*Her kim kitabet esnasında bana salât yazarsa, ismim orada bulunduğu müddetçe o kimsenin salâtı bana câridir.*” Her ne kadar bu rivayetin *İbn ‘Abbas* dışında *Ebû Bekr* ve *Ebû Hureyre*’den gelen tarikleri bulunduğu ifade edilmekte ise de, bu rivayetin bütün tarîkleri illetlidir ve sahîh hiç bir vechi yoktur. Nitekim hocalarımın *Hafız Zehebî* de bu rivayet hakkında “Bu hadisin mevzû olduğunu zannediyorum.”⁵⁵⁹ demiştir. Bunun yanı sıra *Hz. Peygamber*’in adıyla birlikte salât duasını yazmanın gerekli/vacip olmadığına dair *Hatîb el-Bağdâdî*’nin (463/1071) *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* adlı eserinde⁵⁶⁰ kaydettiği şu bilgilere sahibiz: “*İmam Ahmed b. Hanbel*’in bizzat eliyle yazdığı bazı hadis nüshalarında gördüm ki, o, *Hz. Peygamber*’in adını zikrettiği yerlerin ekserisinde salat duasını yazmamıştı. Yine bu konuda bana ulaşan bir habere göre; *İmam Ahmed*, genellikle *Hz. Peygamber*’in adını yazarken lafzen salat oku(makla yetini)yordu.”⁵⁶¹

B. Hadise İzah Getirmesi

1. Hadisi Hadisle Açıklaması

İbn Kesîr’in bazen bir hadisi diğer bir hadisle açıklamaya çalıştığı görülür. Onun bu uygulamalarından birkaçını inceleyelim.

Birinci misal: *İmam Ahmed*’in *Ebû Sa’îd* tarîkiyle naklettiği merfû bir hadiste

558) *Kâdih b. Rahmet ez-Zâhid* (ö. ?), Kûfeli ravilerdendir. *İbn Hibban* onun münker ve maklub hadislerinin olduğunu, sika kimselere maklub şeyleri nisbet ettiğini ve üstelik bunu bile bile yaptığını söyler. Bu itibarla onun metrûk ravi olduğuna dikkat çeker. *İmam Ezdî* ve başkaları, sözkonusu ravinin kezzâb olduğunu belirtir. *İbn ‘Adiy* onun mecrûh ve metrûk ravi olduğunu söyler. Bkz. *İbn Hibban, Kitâbu’l-mecrûhîn*, II, 229; *İbn ‘Adiy, Kâmil*, VI, 83; *Zehebî, Mîzân*, III, 399.

559) *Zehebî*’nin bu rivayet hakkındaki değerlendirmesi için bkz. *Zehebî, Mîzân*, III, 400.

560) Bkz. *Hatîb el-Bağdâdî, el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî*, I, 190.

561) *İbn Kesîr, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VI, 467 (Ahzâb 33/56 ayetinin tefsiri).

şöyle buyrulmuştur: “*Mennân (verdiği şeyi başa kakan kimse), ebeveynine itaat etmeyen ve şarap (içki) müptelası olan kimse cennete giremez.*”⁵⁶²

Müellifimiz, *Beyhakî*'nin *İbn 'Ömer* tarîkıyla merfû olarak naklettiği bir rivayette ise bu hususun şöyle anlatıldığını kaydeder: “*Allah'ın kıyamet günü yüzlerine bakmayacağı üç grup kimseler şunlardır: Verdiği şeyi başa kakan (mennân/minnet ettiren), ebeveynine itaat etmeyen ve şarap (içki) müptelası (mudminu'l-hamr) olanlardır.*”⁵⁶³

Müellifimiz bu rivayetlerdeki *şarap içki müptelası (mudmimu'l-hamr)* şeklinde ifade edilen kimselerin, mü'min olup da tevbe etmeden ölen kimseler olduğunu şu rivayetlerle irtibat kurarak izah etmiştir:

Buharî ve *Müslim*'in *İbn 'Ömer*'den müttefikan tahriç ettikleri bir rivayette Hz. *Peygamber (s.a.v.)* şöyle buyurmuştur: “*Dünyada hamr (şarap/içki) içen kimse tevbe etmezse, ahirette ondan (cennet şarabından) mahrum kalır.*”⁵⁶⁴

Müslim'in yine *İbn 'Ömer*'den naklettiği merfû bir rivayet ise şöyledir: “*Sarhoşluk veren her şey 'hamr (şarap/içki)'dir. Şarap (içki) müptelası olan kimseler, tevbe etmemiş ve içki içerek ölmüşse, ahirette ondan (cennet şarabından) içemeyeceklerdir.*”⁵⁶⁵

İkinci misal: Müellifimizin maktû olarak nakledilen rivayetlerden birisi hakkındaki uygulaması şöyledir:

Taberî'nin “*Beni ateşten, onu ise topraktan yarattın*” (A'râf 7/12) ayeti hakkında *Kâsım* → *Huseyn* → *Muhammed b. Kesîr* → *İbn Şûzeb* → *Matar el-Varrâk* tarîkıyla naklettiği bir haberde *Hasen el-Basrî* şöyle demiştir: “*İblis burada mukayese yapmaktadır ki, mahlukat içinde ilk mukayese yapan İblis olmuştur.*” Bu rivayetinin isnadının sahîh olduğunu belirten *İbn Kesîr*, yine *Taberî*'nin *Amr b. Mâlik* → *Yahya b. Selim et-Tâifî* → *Hişâm* yoluyla *İbn Sîrîn*'den onun bir yorumunu şöyle naklettiğini ifade etmiştir: “*İlk mukayese yapan İblis'tir. İnsanların güneş ve aya tapmaları da mukayese ile olmuştur.*” Müellifimiz bu rivayetinin de *İbn Sîrîn*'e kadar sahîh olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁶

562) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 44, III, 28.

563) *Beyhakî*, *Sünen*, VIII, 288.

564) *Buharî*, Eşribe 1 [nr. 5575]; *Müslim*, Eşribe 73 [nr. 2003].

565) *Müslim*, Eşribe 75-76 [nr. 2003].

566) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 388 (A'râf 7/12 ayetinin tefsiri). Karş. *Taberî*, *Tefsîr*, XII, 328.

2. Hadise Mantıkî İzah Getirmesi

İbn Kesîr, bazı rivayetler hakkında aklî ve mantıkî izahlara da yer vermiştir. O, izahı aklen mümkün olan hususlara izah getirerek bazı kapalılıkları gidermiştir.

Onun yer verdiği bir rivayet üzerinde yaptığı mantıkî bir izah şöyledir: Müellifimizin bildirdiğine göre, *Taberî*, Hz. 'Âişe'den mevkûf olarak şu rivayeti nakletmiştir: "Kevser havzının şırıltısını/uğultusunu duymak isteyen kimse kulaklarını parmak ucuyla kapasın ve o sesi duymaya çalışsın."⁵⁶⁷

İbn Kesîr bu rivayeti mantiken şöyle izah etmiştir: "Hz. 'Âişe'nin bu sözünden anlaşılacak mânâ, bizzat kevser havzının kendi şırıltısı/uğultusu değil, benzeri bir uğultunun duyulmasıdır."⁵⁶⁸

3. Hadisin Sebeb-i Vürûduna Temas Etmesi

"Vay o topukların cehennemden çekeceğine!"⁵⁶⁹ hadisini *Ebû Hureyre*, 'Abdullah b. 'Amr, Câbir ve 'Âişe başta olmak üzere on farklı tarikten kaydeden *İbn Kesîr*, sebeb-i vürûd yönünden bu rivayetin abdestini gerektiği şekilde almayan ve özellikle ayaklardan yıkanması gerekli olan yerleri iyi yıkamayan kimseler hakkında bir ikaz ve tehdit olarak varid olduğunu ifade etmiştir. Hadisin vürûd sebebi ve ifade ettiği ahkâmdan yola çıkan *İbn Kesîr*, bu rivayetlerin abdest ayetindeki [Mâide 5/6] ayakların yıkanması ya da meshedilmesi konusunda vuku bulan farklı yorumlara da önemli bir cevap niteliğinde olduğunu söylemiştir. *İbn Kesîr* sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bu ve benzeri hadislerin zahirinin de ifade ettiği üzere deriz ki: Eğer ayakları yıkamaksızın sadece mesh etmekle abdest yerine gelmiş olsaydı, hadislerde böylesi şiddetli tehdit ifadeleri bulunmayacaktı. Çünkü mesh etmek, ayağın tümünü değil, sadece üst kısmını kapsayan bir eylemdir. Halbuki tevatürle gelen bu rivayetler, abdestin tastamam alınması ve özellikle de ayakların çok iyi yıkanması üzerinde ciddiyet ve hassasiyetin gerekliliğini ifade etmektedir. Üstelik bu hadis, ayağın topuk gibi bölgelerinin iyi yıkanmaması münüsebetiyle vârid olmuştur. *İbn Cerîr et-Taberî* de *Tefsîr*'inde⁵⁷⁰ bu hususta güzel

567) *Taberî*, *Tefsîr*, XXX, 207.

568) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 521 (Kevser 108/1 ayetinin tefsiri).

569) *Buharî*, 'İlm 3, 31, Vudû' 29 [nr. 60, 96, 165]; *Müslim*, Tahâre 25-30 [nr. 240-242].

570) Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, X, 73-74.

şeylere temas etmektedir... O halde, sadece ayak üzerine mesh etmeyi yeterli gören Şîa ve aynı görüşü paylaşanların görüş ve yorumları isabetli değildir. Zira onların delilleri zaifdir ve tutarsızdır. Buna mukabil abdestin tam olarak alınması ve özellikle ayakların çok iyi yıkanmasını teşvik eden rivayetlerin yanı sıra, abdestin eksik yapılmasından ve ayakların yeterince yıkanmayışından ötürü tehdit ifade eden rivayetler, cumhurun görüşünün isabetli olduğunu, aksini savunanların ise isabetsiz olduğunu gösteren kuvvetli delillerdir.”⁵⁷¹

4. İki Rivayet Arasındaki Teâruzu Gidermesi

Birinci misal: Buharî ve Müslim’in Ebû Hureyre’den tahriç ettikleri bir rivayette; *birr sahabî, alış veriş yaptığı bir Yahudi ile münakaşa eder. Ancak münakaşa giderek hangi peygamberin daha üstün olduğu konusunda tartışmaya dönüşür. Yahudi yemin ederek “Allah âlemde Hz. Musa’yı üstün kılmıştır” der. Müslüman da “Sen Musa’nın Muhammed’den üstün olduğunu nasıl söylersin?” diyerek onu tokatlar. Yahudi onun hakkında davacı olur ve aralarındaki ihtilaflı Hz. Peygamber’e arz ederek yüzleşmek ister. Durumu arz ettiklerinde Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Allah’ın gönderdiği Peygamberler arasında üstünlük iddiasında bulunmayın. İnsanlar kıyamet günü bayıldığında ilk ayılan ben olacağım. Fakat Musa’yı arşın direğine tutunmuş bulacağım. Bilmiyorum o benden önce mi ayılacak, yoksa Tûr’da bayılmasına mukabil mi orada mükafatlandırılacak. Beni diğer peygamberlere tafdil etmeyin.”*⁵⁷²

İbn Kesîr, bu rivayetin Hz. Peygamber’in üstünlüğünü ifade eden diğer rivayetlere zıt düşmediğini ifade ederek, görünüşte teâruz ve tenâkuz olduğu zannedilen hususu bir kaç cihetten şöyle açıklamıştır:

“*Birincisi:* Bu olayın henüz Hz. Peygamber’in diğerlerine olan üstünlüğü kesinleşmeden önce gerçekleştiğini ifade edenlerin görüşüne katılmıyoruz.⁵⁷³ Çünkü Rasûlullah’ın bu sözü söylemesi, bir hazm-ı nefis ve tevazu örneğidir. O; Hâtemu’l-

571) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, III, 51 (Mâide 5/6 ayetinin tefsiri).

572) Buharî, *Enbiyâ* 35 [nr. 3414]; Müslim, *Fezâil* 159 [nr. 2373]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 47, 53.

573) İbn Kesîr’in bu kanaatini şu husus desteklemektedir: Hz. Peygamber Mekke döneminde mi’rac ile şerefleştirmiş, yani diğer peygamberlerden efdaliyeti ve rüçhaniyeti hicretten önce gerçekleşmiştir. Yukarıdaki olay ise Medine’de vuku bulmuştur. Bu itibarla Hz. Peygamber’in üstünlüğü henüz belirsizdi diyenlerin görüşü tutarlı olmasa gerekir.

enbiyâdır, âlemlere rahmettir, insanlığın dünya ve ahiretteki efendisidir. Elbette onun üstünlüğü kat'îdir, aksine ihtimal verilemez.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.v.), karşılıklı münakaşa ve düşmanlığın sözkonusu olduğu durumlarda kendi şahsının üstünlüğünün tartışılmasını istememektedir.

Üçüncüsü: Hz. Peygamber, bu sözyle insanların tarafgirlik ya da asabiyet (ırkçılık/milliyetçilik) duygularıyla bir peygamberi diğerinden üstün görmenin uygun olmadığına dikkat çekmiş ve böyle davranılmasından nehyetmiş olabilir.

Dördüncüsü: Yine buradan Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) şu hususa işaret etmiş olabileceği de düşünülebilir: İnsanlar, bir kişinin diğerini üstün tutma makamında değildir. Bu yetki ancak Yüce Allah'a mahsustur; dolayısıyla fertlere düşen vazife, Allah'a itaat etmek ve O'ndan gelen her hükme iman ile inkiyat etmektir."⁵⁷⁴

İkinci misal: "Biz onu mübarek (kutlu) bir gecede indirdik. O, öyle bir gecedir ki, her hikmetli iş, tarafımızdan bir emir ile o zaman yazılıp belirlenir" (Duhân 44/3-4) ayetlerinde işaret edilen gecenin Şaban'ın ortasındaki gece (Berat) ya da Kadir gecesi olduğu hususunda farklı rivayetlerin bulunduğuna dikkat çeken *İbn Kesîr*, bu rivayetler arasındaki teâruz ve tenâkuzu özetle şöyle beyan etmiştir:

Bu gecenin Şabanın ortasındaki (Berat) gece olduğunu iddia eden âlimlerin görüşleri ve delilleri tutarsızdır. Çünkü onların delil olarak öne sürdükleri merfû bir hadis bulunmakta ise de, bu hadis illetlidir. Şöyle ki; *'Abdullah b. Sâlih → Leys → Akîl → Zuhri → Osman b. Muhammed b. Muğîre b. Ahnes* târîkıyla mürsel olarak *Hz. Peygamber'e* nisbet edilen metin şöyledir: "*Şaban ayının ortasındaki gecede (Berat) o aydan itibaren diğer senenin Şaban ayına kadar gerçekleşecek bütün eceller (süre/müddet) takdir edilir. Hatta bir kişinin evlenmesi, evladının doğması, o yıl vefat edecekler içinde yer alıp almaması da bu gecede takdir edilir.*"⁵⁷⁵ Burada *Osman b. Muhammed b. Muğîre b. Ahnes*⁵⁷⁶ irsâl yapmıştır. Bu rivayeti destekleyen muteber ve mevsûl başka bir delil de yoktur. Onların dayandıkları rivayetlerden birisi de *'İkrime* 'den (~105/724) (onun bir

574) *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-'azîm*, I, 449 (Bakara 2/253 ayetinin tefsiri). Karş. a. mlf., *Bidâye*, I, 161, 291.

575) Rivayet için bkz. *Taberî, Tefsîr*, XXV, 65.

576) Tabîinden olan *'Osman b. Muhammed b. Muğîre b. Ahnes* (ö. ?), *Sünen-i Erba'a* ravilerindedir. Muhaddisler onun şahsen "sadûk" bir ravi olduğunu, fakat naklettiği bazı rivayetlerde vehim ve karışıklık bulunduğunu söylemişlerdir. Sözkonusu ravi, bu rivayeti mürsel olarak nakletmenin yanı sıra, teferrüd etmektedir. Bu nedenle müellifimiz, yukarıdaki isnadın illetli olduğuna dikkat çekmiştir. Ravi hakkında bkz. *Zehebî, Mizân*, III, 56; *İbn Hacer, Takrîb*, s. 386.

tefsiri olarak) gelmiştir. Ama bu konudaki gerek *İkrime* 'nin yorumu, gerek *Osman b. Muhammed b. Muğîre b. Ahnes* 'in mürsel rivayeti, Kur'ân'ın zahirine mutabık olmadığı gibi, delil yönünden de yeterli olmaktan uzaktır. Çünkü bizzat Kur'ân ayetleri, bunun Ramazan ayında olduğunu ve Kadir gecesinde gerçekleştiğini kat'î olarak beyan etmektedir. Mesela “*Biz Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik*” (Kadir 97/1), “*O Ramazan ayı ki, insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delillerini ihtiva eden Kur'ân o ayda indirildi.*” (Bakara 2/185) ayetleri gayet açıktır. Bundan başka seleften *İbn 'Ömer, Ebû Malik, Mücahid, Dahhâk* gibi kimselerin de aralarında bulunduğu ekseriyet, “*O, öyle bir gecedir ki, o zaman her hikmetli iş, tarafımızdan bir emir ile yazılıp belirlenir.*” (Duhân 44/4) ayetinde işaret edilen gecenin Kadir gecesini söylemişler ve bu ayeti şöyle yorumlamışlardır: “*Ertesi seneye kadar olacak olanlar, eceller, rızıklar vs. Levh-i Mahfuz'dan kâtiplere (meleklerle) Kadir gecesinde açıklanır.*”⁵⁷⁷ O halde biz de bu gecenin Kadir gecesini olduğu görüşünü tercih etmekteyiz.⁵⁷⁸

577) Bu konudaki rivayet ve görüşler için bkz. Taberî, *Tefsîr*, XXV, 63-66.

578) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 232 (Duhân 44/1-4 ayetlerinin tefsiri).

III. HADİS TENKİTÇİLİĞİ

Hafız İbn Kesîr, hadis tenkidinde de önemli otoritelerden birisidir. Hatta hadisçilik yönünden onun en önemli vasfı, dirayetli bir hadis kritikçisi (münekkid) olmasıdır. O, cerh ve ta'dîle önem veren, eserlerinde kaydettiği rivayetleri sened ve metin yönünden tenkit eden bir hadis nakkâdıdır.

Müellifimiz, tefsir ve tarihe dair geniş eserlerinde de cerh ve ta'dîl kaidelerini başarıyla uygulamıştır. O, münekkid bir müfessir, yorumcu bir müverrih ve nakkâd bir muhaddistir. Bu itibarla onun eserleri, rivayet ilimleri yönünden emsallerinden üstün tutulmaktadır.

İbn Kesîr'in hadis tenkitçiliğini, yine müellifimizin eserlerinden derlemiş olduğumuz müşahhas misallerle tahlil edelim.

A. Rivayetin Sıhhat ve Za'fiyetiyle İlgili Değerlendirmeleri

1. Rivayetin Sened Bakımından Muteber Olduğunu Belirtmesi

İbn Kesîr, kaydettiği bazı rivayetlerin ricâl ve isnadı hakkında değerlendirmeler yaparak, bunlardan muteber olanlara da temas etmiştir. Bu değerlendirmelerden bazılarını görelim.

Birinci misal: Ahmed b. Hanbel'in Esved b. Âmir → Ebû Bekr b. Hişâm → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre tarîkıyla merfû olarak tahriç ettiği bir rivayet şöyledir: “*Güneş, Yûşa b. Nûn'dan başkası için (uzun süre) tutulmamıştır. Nitekim o, beraberindekilerle bu sayede Beyt-i Makdis'e doğru serinlik içinde yol almıştır.*”⁵⁷⁹

İbn Kesîr, bu hadisin makbûl ve muteber olduğunu şöyle açıklamıştır: “*Ahmed b. Hanbel* bu rivayetinde teferrüd etmiştir. Bununla beraber isnadı, *Buharî'nin sıhhat şartına*⁵⁸⁰ uygundur.”⁵⁸¹

579) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 120.

580) *İbn Kesîr*'in temas ettiği gibi, isnaddaki ricalden Ebû Bekr b. Hişâm hariç, diğerleri Küttüb-i Sitte ravisidir. Ebû Bekr b. Hişâm ise *Buharî* ve *Ebû Davud*'un ricalindedir. Bu itibarla rivayet, *Buharî'nin şartına* göre sahîhtir. Raviler için bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 111, 483, 511, 625.

581) İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 286.

İkinci misal: İsrailoğullarının cumartesi yasaklarını çiğnemeleri sebebiyle cezalandırıldıklarına ve onların bu vaziyetlerinden diğer ümmetlerin ibret almaları gerektiğine işaret eden Bakara 2/65-66 ayetinin tefsiriyle ilgili olarak *İmam Ebû 'Abdillah b. Batta'nın Ahmed b. Muhammed b. Müslim → Babası Muhammed b. Müslim → Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî → Yezid b. Hârûn → Muhammed b. 'Amr → Ebû Hureyre'den* merfû olarak nakletmesine göre, *Rasûlullah* (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Yahûdilerin işledikleri hataları siz işlemeyin. Çünkü onlar, Allah'ın haram kıldığı şeyleri en bayağı hilelerle helal hale getiriyorlardı.*”

İbn Kesîr, “Bu isnad *ceyyiddir*. Ravilerden *Ahmed b. Muhammed b. Müslim, Hafız Hatîb el-Bağdâdî* (463/1071) tarafından *sika* olarak nitelendirilmiştir. Diğer raviler ise meşhur olup *sahih hadis şartlarına uygun*⁵⁸² kimselerdir.” demiştir.⁵⁸³

2. Rivayeti Farklı Tariklerden Destekleyip Muteber Sayması

İbn Kesîr, İsrailoğulları'na indirilen *kudret helvası (menn)* hakkında çeşitli rivayetlere ve âlimlerin görüşlerine temas ederek, özetle şu açıklamaya yer vermiştir:

“Kudret helvasının bir yiyecek çeşidi olduğunu ifade edenler çoğunlukta ise de, bunun bir içecek çeşidi olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Görünen o ki, kudret helvası, İsrailoğullarına, Allah tarafından bahşedilen yiyecek ve içecek türünden bilimum besinlerdir. Hatta kudret helvasının sade biçimde yenildiğinde yiyecek ve tatlı yerine geçmesi, suyla karıştırıldığında güzel bir içecek olması ve başka bir şeyle karıştırıldığında ise değişik bir besin türü haline gelmesi mümkündür. Dolayısıyla bu, sadece bir çeşit yiyecek olmasa gerektir. Nitekim kudret helvasıyla ilgili varid olan birçok rivayetten de böyle bir yoruma ulaşmamız mümkündür. Mesela *Sa'îd b. Zeyd*'den gelen merfû bir hadiste “*Medine hurması -diğer bir lafızda mantar- kudret helvasındandır. Suyu da göze şifadır.*”⁵⁸⁴ denilmiş olmasında da kudret helvasının bir kısım besin maddelerine şâmil olduğunu anlamaktayız. Bu hadis, birçok tarikten rivayet edilmiştir. Ancak bu

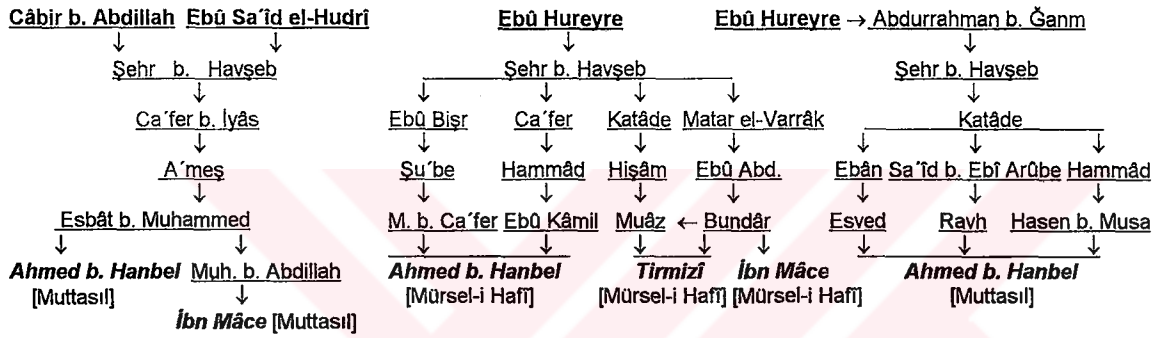
582) Ravilerden Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî, sadûktur; *Buharî* ile *Sünen-i Erba'a*'da hadisleri vardır. Diğerleri ise Kütüb-i Sitte ricâlinden *sika* kimselerdir. Raviler hakkında bkz. *İbn Hacer, Takrîb*, s. 126, 499, 606.

583) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 154 (Bakara 2/65-66 ayetinin tefsiri).

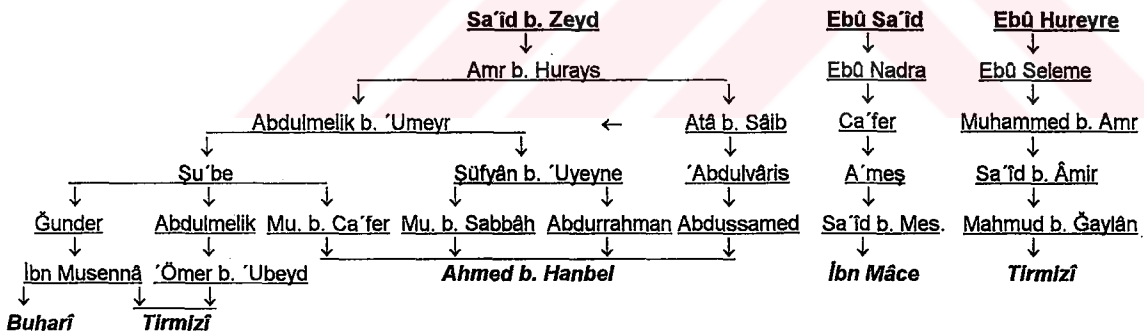
584) Bkz. *Müslim*, Eşribe 156 [nr. 2049]; *Tirmizî*, Tıb 22 [nr. 2146]; *İbn Mâce*, Tıb 8 [nr. 3453-3454]; *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, V, 346, 351.

rivayetler içinde *Şehr b. Havşeb*'in *Ebû Sa'îd el-Hudrî* ve *Câbir b. 'Abdillah*'dan naklettiği isnadlar muttasıl olmakla birlikte, *Ebû Hureyre*'den naklettiği rivayetinde inkitâ vardır. Çünkü *İmam Ahmed*'in kaydettiği bir rivayette *Şehr b. Havşeb* ile *Ebû Hureyre* arasında *Abdurrahman b. Ğanm*'in zikredildiğini görmekteyiz. Görünen o ki, *Şehr*, bir kaç sahabeden işterek hıfzettiği bu rivayeti, *Ebû Hureyre*'den de işitmiş gibi nakletmektedir. İsnadlar *Şehr b. Havşeb*'e kadar *ceyyiddir*. *Şehr* ise yalan söylemesine ihtimal vermeyeceğimiz sadûk ravilerdendir.⁵⁸⁵ Kaldı ki, onun bu rivayetini destekleyen muteber tarîk ve vecihler vardır.”⁵⁸⁶

Tirmizî, *İbn Mâce* ve *Ahmed b. Hanbel*'in *Şehr b. Havşeb* yoluyla tahrîç ettikleri⁵⁸⁷ bu rivayetin sened şeması ise şöyledir:

Şehr b. Havşeb'in bulunmadığı vecihlerin sened şeması ise şöyledir:⁵⁸⁸

585) *Ebû 'Abdirrahman Şehr b. Havşeb* (112/731), *Buharî* dışında *Kütüb-i Sitte*'de hadisleri bulunan bir ravidir. *Buharî*, *el-Edebu'l-müfred*'de onun bazı rivayetlerini tahrîç etmiştir. *İbn Hibban* ve *Yahyâ el-Kattân*, bu ravinin kavî olmadığını söylemişlerdir. *Şehr b. Havşeb* hakkındaki değerlendirmelere geniş yer veren *İmam Zehebî* ve *İbn Hacer*, onun şahsen sadûk; fakat bazı rivayetlerinde evhâm ve irsâl vaki olduğunu söylemişlerdir. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 361-362; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, IV, 36-37; *Zehebî*, *Mizân*, II, 283-285; *İbn Hacer*, *Takrîb*, s. 269.

586) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 135-138 (Bakara 2/57 ayetinin tefsiri).

587) *Tirmizî*, Tıb 21 [nr. 2146]; *İbn Mâce*, Tıb 8 [nr. 3455]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, II, 301, 305, 421, 488, 511.

588) Bu rivayetler için bkz. *Buharî*, Tıb 20 [nr. 5708]; *Tirmizî*, Tıb 21 [nr. 2147]; *İbn Mâce*, Tıb 8 [nr. 3455]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, I, 187, 188.

3. Sened Tenkidi Yapması

İbn Kesîr'in hadisçilik yönünden en seçkin özelliklerinden birisi de, kaydettiği rivayetleri sened yönünden tenkit ederek, illet ve za'fiyetlerine temas etmesidir. Onun bu konudaki tespit ve değerlendirmelerinden bazılarını inceleyelim.

a. Seneddeki zaîf ravilere dikkat çekmesi

Birinci misal: *İbn Ebî Hâtim* ve *İbn Merdûye*'nin; *Ebû Zûr'a er-Râzî* → *Şâz b. Feyyâz* → *'Ömer b. İbrahim* → *Katâde* → *Hasen* → *Semura b. Cündüb* tarîkıyla naklettikleri bir rivayet şöyledir: *Hiz. Adem ile Havva'nın ilk çocukları üst üste vefat edince, İblis onlara şu telkinde bulunur: "Eğer doğacak çocuğumuza 'Abdulhâris adını koyarsanız o ölmez. Adem ve Havva da bir sonraki çocuklarına 'Abdulhâris adını verdiler. Hiz. Peygamber (s.a.v.) demiştir ki: "İşte bu, şeytanın bir vahyi ve emretmesidir."*⁵⁸⁹

İbn Kesîr, bu rivayeti kaydettikten sonra şöyle demiştir: "Ravilerden *Şâz b. Feyyâz*'ın asıl adı *Hilâl b. Feyyâz*'dır. *Şâz* ise onun lakabıdır. O, hadiste çok hata yapan zaîf bir ravidir.⁵⁹⁰ Nitekim onun bu rivayeti de zaîftir."⁵⁹¹

İkinci misal: *Taberî*'nin *İbn Humejd* → *Seleme* → *İbn İshâk* → *Ebû Meryem* → *Minhâl b. 'Amr* → *'Abdullah b. Hâris* → *İbn 'Abbas* tarîkıyla naklettiği bir haber şöyledir (özetle): "Önce yakın akrabalarını uyar." (Şuarâ 26/214) ayeti indikten sonra *Hiz. Peygamber (s.a.v.)* yakınlarına tebliğde bulunmuş ama onun ümit ettiği akrabalarından hiç kimse onu dinine girmek istememişti. Sadece o topluluk içinde bulunan küçük yaşta *Hiz. 'Ali* ortaya atılarak *Hiz. Peygamber*'e iman ve ittiba ettiğini ifade eden cesaret dolu sözler sarfetmişti. Onlar da *Hiz. 'Ali*'yi küçümsemişler ve *Ebû Tâlib*'e "Şimdi de oğlunun sözüne mi itaat edeceğiz" demişlerdi.⁵⁹²

Bu isnaddaki *Ebû Meryem*'in *'Abdulgaffar b. Kâsım b. Kayş el-Ensâri en-Neccâri*⁵⁹³ adındaki *mecrûh* bir ravi olduğunu söyleyen *İbn Kesîr*, hadis imamlarından

589) *Taberî, Tefsîr*, XIII, 309-313.

590) *Hilâl (Şâz) b. Feyyâz el-Yeşkurî el-Basrî* (225/840): *Ebû Davud*, *Nesâî* ve *Ahmed b. hanbel*'in ravilerindedir. *Ebû Hâtim* onun sadûk olduğunu söylemiş, fakat *Buhârî*, *İbn Hibban* ve başkaları onu cerh etmişlerdir. *Zehebî* ve *İbn Hacer* de onun adalet yönünden sadûk bir kimse olduğunu, bunun yanı sıra zabt/hıfz yönünden çok hata yapan bir ravi olduğunu söylemişlerdir. Bkz. *İbn Hibban, Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 363-364; *Zehebî, Mîzân*, IV, 316; *İbn Hacer, Takrîb*, s. 263, 572.

591) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, III, 528 (A'râf 7/190 ayetinin tefsiri).

592) Bkz. *Taberî, Tefsîr*, XIX, 75.

593) *Ebû Meryem 'Abdulgaffar b. Kâsım* (ö. ?) hakkında *'Ali b. el-Medîni* ve *Ebû Davud kezzâb*

'Ali b. el-Medîni ve başkalarının onu "kezzâb" ve "Rafizîlikle müttehem" bir kimse olarak nitelendirdiklerini kaydetmiştir.⁵⁹⁴

Üçüncü misal: Yeminini bozan kimsenin keffaretiyle ilgili *İbn Mâce*'nin *Sünen*'de 'Abbâs b. Yezîd → Ziyâd b. 'Abdillâh el-Bukâî → 'Ömer b. 'Abdillâh b. Ya'lâ es-Sekafî → Minhâl b. 'Amr → Sa'îd b. Cübeyr → İbn 'Abbas târîkıyla tahric ettiği bir haber şöyledir: "Rasûlullah (s.a.v.) keffaret olarak hurmadan bir sâ⁵⁹⁵ verdi ve insanlara da böyle yapmalarını emretti."⁵⁹⁶

Bu rivayeti kaydeden *İbn Kesîr*, "Hadisin isnadında 'Ömer b. 'Abdillâh b. Ya'lâ es-Sekafî⁵⁹⁷ adında hadis nakkâdlarının ittifakla *metrûk* olduğunu söyledikleri bir ravi vardır."⁵⁹⁸ demiştir.

Dördüncü misal: Şâzekûnî'nin⁵⁹⁹ naklettiği bir rivayette; atlar için zekât gerekip gerekmediği hususu Hz. Peygamber'e sorulması üzerine "Hayır, ama ticaret için olursa zekat gerekir" buyurduğu ifade edilmiştir. Bu rivayeti kaydeden *İbn Kesîr*, Şâzekûnî'nin hadiste *zaif* ve *metrûk* bir kimse olduğuna dikkat çekerek sözünü şöyle sürdürmüştür: "Her ne kadar onun hâfız ve âlim bir şahsiyet olduğu ifade edilmekte ise de, teferrüd ettiği rivayetlere itibar edilmez."⁶⁰⁰

Beşinci misal: Taberânî'nin İbrahim b. Nâile el-Esbehânî → Şeybân b. Ferrûh → Nâfi' Ebû Hüzmûz → 'Atâ b. Ebî Rabâh → İbn 'Abbas târîkıyla naklettiği merfû bir rivayet şöyledir: "Size meleklerin efdalini haber vereyim mi? Meleklerin efdali Cibril,

olduğunu, İmam Ahmed, Yahyâ b. Maîn ve Nesâî metrûk olduğunu, İbn Hibban ise hadisleri maktûb yapması sebebiyle rivayetlerinin terkedildiğini ifade etmişlerdir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 50, 374; İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 143; İbn 'Adiy, *Kâmil*, V, 327; Zehebî, *Mizân*, II, 640-641.

594) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VI, 180 (Şuarâ 26/214 ayetinin tefsiri).

595) Sâ': 1040 dirhemlik (3,250 gr.'lık) hububat ölçegi, kile.

596) *İbn Mâce*, *Keffârât* 9 [nr. 2112].

597) 'Ömer b. 'Abdillâh b. Ya'lâ Sekafî (ö. ?), muhaddisler tarafından cerh edilen ve ittifakla metrûk, münker olduğu söylenen ravilerdendir. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 91-92; İbn 'Adiy, *Kâmil*, V, 34-35; Zehebî, *Mizân*, III, 211; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 414.

598) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, III, 164 (Mâide 5/89 ayetinin tefsiri).

599) Şâzekûnî (Süleyman b. Davud el-Minkarî, ö. ~ 234/849), birçok hadis imamı tarafından cerh edilen metrûk bir ravidir. *İbn Maîn* ve *İbn Ebî Şeybe* onun kezzâb olduğuna dikkat çekmişlerdir. *Ebû Hâtîm* onun metrûk olduğunu, *Nesâî* sika olmadığını söylemiştir. *İbn 'Adiy* ise, her ne kadar bazı rivayetleri müstakim olsa bile, hadislerinin kahir ekseriyetinin münker/metrûk olduğunu ve bilhassa hıfzından naklettiklerinde fahiş hatalar yaptığını, bunun yanı sıra hadis hırsızları olarak vasıflandırıldığını kaydetmiştir. Kütüb-i Sitte erbabı da onun hadislerini kitaplarına almamışlardır. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 118, II, 192; İbn 'Adiy, *Kâmil*, III, 295-298; Zehebî, *Mizân*, II, 205-206; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, III, 84-88.

600) İbn Kesîr, *Câmi'u'l-mesânîd*, hadis no: 6365.

peygamberlerin efdali Adem, günlerinki cuma, aylarinki Ramazan, gecelerinki Kadir, kadınların efdali de Meryem bint 'İmrân'dır."601

İbn Kesîr bu rivayet hakkında şöyle demiştir: "Bu isnad zayıftır; çünkü *Nâfi' Ebû Hürmüz*'ün⁶⁰² terkinde ittifak vardır. Nitekim *Yahya b. Maîn*, *İmam Ahmed*, *Ebû Zür'a*, *Ebû Hâtim* ve başkaları onun *kezzâb* olduğunu ifade ederek *hadislerini terk etmişlerdir*."⁶⁰³

Altıncı misal: *Ahmed b. Hanbel*'in *Müsned*'de *Affân* → *Hammâd* → *'Ali b. Zeyd* → *Yûsuf b. Mihrân* → *İbn 'Abbas* tarîkiyle merfû olarak tahriç ettiği bir hadis şöyledir: "Ademoğullarından hiç kimse yoktur ki, hata işlemesin ya da hataya yeltenmiş olmasın. Ancak *Yahya b. Zekeriyya* bundan müstesnadır."⁶⁰⁴

Bu hadisin zaîf olduğunu belirten *İbn Kesîr*, muhaddislerin *'Ali b. Zeyd b. Cud'ân*⁶⁰⁵ hakkında cerh ifadeleri kullandıklarını ve bazılarının onun hakkında *münkeru'l-hadîs* demiş olduklarını kaydetmiştir.⁶⁰⁶

Yedinci misal: *Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*'nin *Ebû Rabî'* → *Sellam b. Selîm* → *Zeyd el-Ammî* → *Yezîd er-Rakkâşî* → *Enes* tarîkiyle merfû bir rivayet şöyledir: "Allah, aşure günü denizi yarararak *İsrailoğulları*'nı kurtarmıştır."

İbn Kesîr bu rivayetin illetli olduğunu şöyle beyan etmiştir: "Bu hadis, bu vecihden garîbdir; çünkü *Zeyd el-Ammî*⁶⁰⁷ ile şeyhi *Yezîd er-Rakkâşî*⁶⁰⁸ zaîf

601) *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 77.

602) *Nâfi' Ebû Hürmüz es-Sülemî el-Basrî* (ö. ?), muhaddisler tarafından şiddetli cerh ifadelerine maruz kalan mecrûh ve metruk bir ravidir. Nitekim *Heysemî* de (*Mecma'u'z-zevâid*, II, 165, III, 140) bu ravi sebebiyle *Taberânî*'nin bu rivayetinin zaîf olduğuna işaret etmiştir. Ravi hakkında geniş bilgi için bkz. *Ahmed b. Hanbel*, *İtel*, II, 33; *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 57-59; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, VII, 48-50; *Zehebî*, *Mizân*, IV, 243; *İbn Hacer*, *Lisânu'l-mizan*, VI, 146.

603) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, I, 90.

604) *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, I, 254.

605) *'Ali b. Zeyd b. 'Abdillah b. Ebî Muleyke b. Cud'ân et-Teymî el-Basrî* (~ 131/749) *Sünen-i Erba'a* ricalindendir. Muhaddislerin ekserisi onu cerh etmiştir. Mesela *Yahya el-Kattân* onun hadislerini almaktan sakındığını, *Yahya b. Maîn* ise muteber ravi olmadığını söylemiştir. *İbn Hibban* onun çok vehim ve hata yapan, münker şeyleri meşhur kimselere nisbet eden ve terkinde ittifak bulunan ravi olarak cerh etmiştir. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 104-105; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, V, 195; *Zehebî*, *Mizân*, III, 127; *İbn Hacer*, *Takrîb*, s. 401.

606) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, V, 212 (Meryem 19/14 ayetinin tefsiri).

607) *Ebu'l-Havârî* künyesiyle de tanıtılan *Zeyd b. Havârî el-Ammî*'nin özellikle *Hz. Enes* ve *Mu'âviye b. Kurra*'dan mevzû ve asılsız şeyleri rivayet ettiği, bazı hadisleri maktûp yaparak aktardığı ifade edilir. Bu nedenle muhaddisler nezdinde onun naklettiği rivayetlere itibar edilmemiştir. Hatta *İbn Hibban*, onun hadislerinin kitaplarda dahi bulunmasını caiz görmemiştir. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 309; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, III, 198-199; *Zehebî*, *Mizân*, II, 102.

608) *Yezîd b. Ebân er-Rakkâşî el-Basrî* (~ 115/734), âbid ve sâlih bir insan olmasına rağmen, muhaddisler nezdinde zaîf bir ravidir. Bu ravinin *Hasen el-Basrî*'nin bazı sözlerini mevkûf ya da

ravilerdendir.”⁶⁰⁹

Sekizinci misal: Taberî'nin Ebû Humejd el-Hımsî → Yahya b. Sa'îd → Hafs b. Süleyman → Muhammed b. Sûka → Vebra b. 'Abdirrahman → İbn 'Ömer tarîkıyla naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber'in şöyle dediği bildirilmiştir: “Allah, salih bir mümin sebebiyle ev halkı ve komşularından yüz kişinin üzerinden belayı kaldırır.” Daha sonra İbn 'Ömer, “Eğer Allah bazı insanların şerrini bazıları ile önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu” (Bakara 2/251) ayetini okudu.” Bu hadisin diğer bir vechinde ise şöyle denilmiştir: “Allah, müslüman bir şahsın salahı sebebiyle onu, evlatlarını, torunlarını ve onların evlatlarını, hatta ev halkını ve çevredeki komşuları da salah ve afiyette kılar. Onlar, o kimse aralarında bulunduğu müddet Allah'ın himayesi altındadırlar.”⁶¹⁰

Her iki rivayetin za'îf olduğunu belirten İbn Kesîr, ravilerden Ebû Zekerıyya Yahya b. Sa'îd el-Attâr el-Hımsî'nin⁶¹¹ şiddetli cerh ifadelerine maruz kalan bir kimse olduğunu ve hadis imamlarının onun teferrüd ettiği rivayetleri terk ettiklerini söylemiştir.⁶¹²

b. Seneddeki ravinin mechûl/mübhem olduğunu belirtmesi

İbn Kesîr'in isnaddaki mechûl ya da mübhem bir ravinin durumuna temas etmesi hususundaki pekçok misalden bazılarını inceleyelim.

Birinci misal: İbn Mâce'nin, İbn Ebî Şeybe → Mu'âviye b. Hişâm → Hişâm b. Sa'd → 'Amr b. Osman → 'Âsım b. 'Ömer b. Osman → Urve → Hz. 'Âişe tarîkıyla naklettiği merfû bir rivayet şöyledir: “Dua etmeden önce iyiliği emredip kötülükten nehyedin; aksi takdirde duanız kabul olmaz.”⁶¹³

İbn Kesîr bu rivayeti şöyle tahlil etmiştir: “Bu hadis, İbn Mâce'nin teferrüd ettiği

merfû yapan, Hz. Enes'e ve başkalarına asılsız şeyleri nisbet eden metrûk bir kimse olduğu da ifade edilmektedir. Onun Basra'da kıssa anlatarak insanları ağlatan kassaslardan olduğu da nakledilir. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 98; İbn 'Adiy, *Kâmil*, VII, 257-258; Zehebî, *Mizân*, IV, 418; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 270.

609) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 129-130 (Bakara 2/51 ayetinin tefsiri).

610) Taberî'nin tahric ettiği bu rivayetler için bkz. Taberî, *Tefsîr*, II, 633-634.

611) Yahya b. Sa'îd el-Attâr el-Ensârî (ö. ?), pekçok hadis nakkâdı tarafından cerh edilen bir ravidir. Sadece Ebû Davud onun muteber bir kimse olduğunu söylemiş, ancak İbn Maîn, İbn Huzeyme, İbn Hibban, İbn 'Adiy ve başkaları bu ravinin mecrûh ve metrûk olduğunda ittifak etmişlerdir. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 123; İbn 'Adiy, *Kâmil*, VII, 193; Zehebî, *Mizân*, IV, 379.

612) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 448 (Bakara 2/251 ayetinin tefsiri).

613) İbn Mâce, Fiten 20 [nr. 4004].

zâif rivayetlerden birisidir. Hadisin illeti ise, meçhûl bir ravi olan *Âsım b. 'Ömer b. Osman*'dir.^{614,615}

İkinci misal: *İbn Merdûye'nin Ahmed b. 'Ali b. Hasen el-Mukri' → Muhammed b. İshâk es-Serrâc → Kuteybe b. Sa'îd → Nadr b. Zûrâre el-Kûfî → 'Abdullah b. 'Ömer el-'Ömerî - Nâfî* tarîkıyla kaydettiği bir rivayette, *İbn 'Ömer* (r.a.) şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) yemin keffaretini, evvelkilerin müddü ile bir müdd⁶¹⁶ olarak uygulardı.”

İbn Kesîr bu rivayetin illetine şöyle temas etmiştir: “*Nadr b. Zûrâre b. 'Abdilekrem ez-Zühelî el-Kûfî el-Belhî*⁶¹⁷, hâli meçhûl (mechûlu'l-hâl) bir ravidir. Nitekim *Ebû Hâtım*, “Her ne kadar bu raviden bazı kimseler hadis nakletse de, onun şahsı ve hali mechûldür” demiştir. Bundan başka adı geçen ravinin şeyhi *el-'Ömerî*⁶¹⁸ de zâif bir ravidir.”⁶¹⁹

Üçüncü misal: *Taberî, Bezzâr 'Abd b. Humeyd, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Taberânî, İbn Ebî 'Âsım ve Ziyâ el-Makdisî* gibi muhaddislerin *'Abdullah b. Halîfe* tarîkıyla Hz. 'Ömer'den naklettikleri bir hadis şöyledir: *Hz. Peygamber'e gelen yaşlı bir kadın, Allah'ın kendisini cennete koyması için dua etmesini ister. Hz. Peygamber ise önce Allah'ı takdis ve ta'zim eder, sonra da şöyle buyurur: "Allah'ın kürsüsü, yedi gökler ve yeryüzüdür. Kürsünün çıkardığı ses, yükün ağırlığından inleyen devenin iniltisi gibidir.*”⁶²⁰

Taberî gibi bazı muhaddislerin muteber olduğunu söyledikleri bu rivayetin illetli olduğuna dikkat çeken *İbn Kesîr*, bu konuda şu hususu dile getirmiştir: “Bu hadisin merfû olması ve sahih olması şâibelidir. Her ne kadar mezkûr muhaddisler bunu merfû olarak nakletmiş iseler de, aynı rivayetin mürsel vecihleri de bulunmaktadır. Üstelik bütün

614) *Âsım b. 'Ömer b. 'Osman* (ö. ?) hakkında muhaddisler, sadece *İbn Mâce*'de rivayeti bulunan ve hâli meçhûl bir kimse olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Zehebî, *Mizân*, II, 356; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 286.

615) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 153 (Mâide 5/79 ayetinin tefsiri).

616) Müdd, iki avuç dolusu kadar bir ölçüdür. Ağırlıkça da 875 gr. kadardır.

617) *Nadr b. Zûrâre b. 'Abdilekrem ez-Zühelî*'nin (ö. ?) mestûr ve meçhûl olduğu, bu itibarla hadislerinin terk edildiği; Kütüb-i Sitte'de hiç bir hadisinin yer almadığı ve sadece *Ebû Davud*'un *Merâsîl*'inde bir tek hadisinin bulunduğu ifade edilir. Bkz. Zehebî, *Mizân*, IV, 256; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 560.

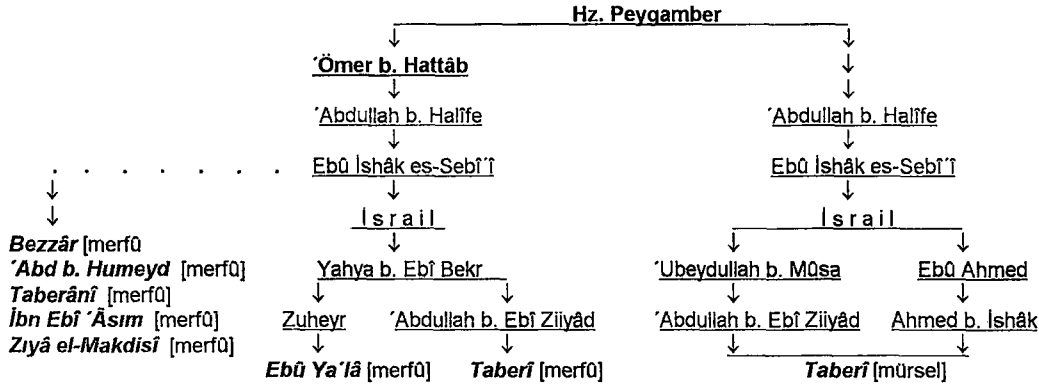
618) *Ebû 'Abdirrahman 'Abdullah b. 'Ömer b. Hafs b. 'Âsım b. 'Ömer b. el-Hattâb el-'Ömerî* (171/788), Hz. 'Ömer'in soyundan gelen ve *Sünen-i Erba'a*'da bazı hadisleri bulunan kişidir. Muhaddislerin çoğu, onun zâif bir ravi olduğunu söylemişlerdir. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 6-7; İbn 'Adiy, *Kâmil*, IV, 141-142; Zehebî, *Mizân*, II, 465; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 314.

619) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 165 (Mâide 5/89 ayetinin tefsiri).

620) Bu rivayet hakkında bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 10 vd.; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 222; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 85-86.

vecihlerde 'Abdullah b. Halife' teferrüd etmektedir. Onun 'Ömer b. Hattab'dan hadis işittiği ise tam olarak tesbit edilmiş değildir.⁶²¹ Üstelik 'Abdullah b. Halife'nin naklettiği bu rivayetin bazılarında çeşitli ziyade ya da noksanlıklar da bulunmaktadır. Burada olduğu bazı metinlerde garîb ve münker hususlar bulunmaktadır. Kanaatimce bu rivayet sahîh değildir.⁶²²

Bu rivayetin sened şeması ise şöyledir:

621) 'Abdullah b. Halife el-Hemdânî'nin (ö. ?), muhadram olduğu ve Kütüb-i Sitte'de sadece *İbn Mâce* 'de rivayetin bulunduğu bilinmektedir. *İbn Hibban* onu "*es-Sikât*"nda zikretmiş fakat *İmam Zehebî* gibi bir çok âlim, bu ravi hakkında *İbn Hibban*'ın mütesahil davrandığını belirterek, meçhul bir şahsın sika sayılmasının doğru olmadığını söylemişlerdir. Her ne kadar onun *H z. Ömer*'den naklettiği bu hadisle marûf olduğu ifade edilse de, *-İbn Kesîr* ve başkalarının temas ettiği üzere- şahsının ve halinin meçhul olması sebebiyle bu rivayeti de ihtiyatla karşılanmalıdır. Geniş bilgi için bkz. *Zehebî, Mîzân*, II, 414.

622) *İbn Kesîr, Tefsîru 'lKur'âni'l-Azîm*, I, 458 (Bakara 2/255 ayetinin tefsiri).

4. Metin Tenkidi Yapması

a. Metindeki garîb ve münker hususlara işaret etmesi

Birinci misal: Arş ve kürsü hakkında varid olan rivayetlerden bazılarını kaydeden *İbn Kesîr*, bu konuda *Ebû Davud*'un *Sünen*'inde tahric ettiği bir hadisin metin yönünden son derece garîb ve münker olduğunu ifade etmiştir. Bu rivayet şöyledir:

Ebû Davud'un, 'Abdula'lâ b. Hammad - Muhammed b. Musennâ ve Muhammed b. Beşşar ve Ahmed b. Sa'îd er-Ribâfî adlarındaki dört ravi yoluyla; Vehb b. Cerîr → Babası Cerîr → Muhammed b. İshâk → Yakub b. 'Utbe → Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im → Muhammed b. Cübeyr → Cübeyr b. Mut'im'den naklettiği bir rivayet şöyledir: "Kuraklık sebebiyle Hz. Peygamber'e gelen bir bedevi, Allah Rasûlünü Allah'a şefaataçı, Allah'ı da O'na şefaataçı yaparak Rasûlullah'dan yağmur duası talebinde bulunur. Allah hakkında böyle bir mukayese yapılmasını doğru bulmayan Hz. Peygamber, önce Allah'ı tesbih ve takdis eder; sonra da bedeviye hitaben "Biliyor musun Allah nerede?" diyerek bir elini ters kubbe yaparak bunu diğer elinin işaret parmağı üzerine koyar ve şöyle der: "O'nun arşı, O'nun gökleri üzerinde işte bu şekildedir. Arşın çıkardığı öyle bir ses vardır ki, bu ses, yükün ağırlığından dolayı zorlanan bineğin iniltisine benzer."⁶²³

Bu rivayeti kaydeden *Ebû Davud*, hadis nakkadlarından *Yahya b. Maîn* ile 'Ali b. el-Medîni'nin bu hadisi muteber gördüklerini belirterek, kendi nezdinde de bu rivayetin sahîh olduğuna kâildir. Fakat *İbn Kesîr*'in belirtmesine göre bu hadis, her ne kadar ravilerin ekserisi Kütüb-i Sitte ricalinden ve makbûl telakki edilen kimselerden olsa da, metin yönünden illetlidir. Müellifimiz, metindeki ifadelerin teccîm, teşbih ve tekyîf gibi Allah hakkında geçerli olmayan hususları ihtiva ettiği gerekçesiyle de bu rivayetin münker olduğuna dikkat çekmiştir.⁶²⁴

İbn Kesîr'in metin yönünden tenkit ettiği bu rivayetin sened yönünden de *Cübeyr b. Muhammed*⁶²⁵ sebebiyle *cerh* edilmiş olduğunu görmekteyiz.

İkinci misal: *İmam Ahmed*, *Müsned*'de; *Hayve b. Şurayh* → *Bakıyye* → *Bahîr b. Sa'd*

623) *Ebû Davud*, *Sünne* 18 [nr. 4726].

624) *İbn Kesîr*, *Tefsîru 'lKur'âni'l-'azîm*, I, 457-459 (Bakara 2/255 ayetinin tefsiri).

625) *Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im* (ö. ?), Kütüb-i Sitte'den sadece *Ebû Davud*'un ravisidir. *Zehebî*, onun yukarıda zikrettiğimiz hadisin ravisi olduğunu ifade ederek, bu ravinin teferrüdünü sebebiyle rivayetin za'fiyetine dikkat çekmiştir. Bkz. *Zehebî*, *Kâşif*, I, 180; *İbn Hacer*, *Takrîb*, s. 138.

→ Halid b. Ma'dân → Ubâde b. Sâmit tarîkiyla merfû olarak şu hadisi nakletmiştir: “Kadir gecesi, Ramazanın son on gecesindedir. Her kim o gecelerin sevabını umarak ihya ederse, Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar. Kadir gecesi, tek gecelerdedir. O gecenin alâmetleri şunlardır: Gökyüzü berraktır, ay parlaktır ve sabaha kadar yıldız kayması görülmez. O gece sakindir, hava mutedil; ne soğuk ne de sıcaktır. Gecenin sabahında güneşin ışıkları eşit yayılır ve güneşin dohınay gecesindeki gibi (kuvvetli) ışığı yoktur. O sabah güneşin doğumuyla birlikte şeytanın ortaya çıkmasına izin verilmez.”

İbn Kesîr, “Her ne kadar isnad yönünden bu rivayet hasen olsa da, metninde ğarâbet ve birçok elfâzında (lafızlarında) ise nekâret vardır.”⁶²⁶ diyerek bu hadisin sened yönünden muteber olmadığını belirtmiştir.

Bu misalde de görüldüğü gibi, müellifimizin eserlerinde kaydettiği pekçok rivayet üzerinde uyguladığı metin tenkitleri vardır. Özellikle onun *Tefsir* 'inde bu konuda pekçok misal bulmak mümkündür.⁶²⁷

b. Metnin şâz olduğunu belirtmesi

Birinci misal: İbn Ebî Hâtim'in *Tefsir*'de, Hâkim'in *Müstedrek*'te; Vehb b. İbrahim el-Fâmî → İsrâil b. Hâtim el-Mervezî → Mukâtil b. Hayyân → Esbağ b. Nubâte tarîkiyla Ali b. Ebî Tâlib'e nisbet ettikleri bir rivayet şöyledir: “Kevser suresi nazil olunca Rasûlullah (s.a.v.) ayetteki “ve'nhar” ifadesiyle neyin boğazlanacağını Cibril'e sorduğunda şu cevabı almıştır: “Burada Rabbin sana boğazlamayı emretmiyor; bilakis namaza başladığında ve rükû ile secdeye her gidişinde ellerini kaldırıp tekbir getirmeni emrediyor. Çünkü bizim ve yedi gökteki meleklerin namazı böyledir. Her şeyin bir zineti vardır. Namazın zineti de her tekbirde elleri kaldırmaktır.”⁶²⁸

Bu rivayetin *münker* olduğunu söyleyen İbn Kesîr, öte yandan 'Atâ el-

626) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 466 (Kadr suresi tefsiri).

627) Bu misallerden bazıları için bkz.: Fecr 89/14 ve Leyl 92/8 ayetiyle ilgili İbn Ebî Hâtim'in ve başkalarının naklettiği rivayetleri tenkidi; bkz. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 429, VIII, 441-442.

628) Rivayet için bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, I, 331, IV, 29; Hâkim, *Müstedrek*, II, 537-538.

Zehebî, *Telhîsu'l-Müstedrek*'te bu hadisin isnadında İsrâil b. Hâtim el-Mervezî adında rivayetlerine itimat edilmeyen ve münker şeyleri nakleden bir ravi olduğunu, bunun yanı sıra Esbağ b. Nubâte adında metrûk başka bir ravinin bulunduğu dikkat çekmiştir. *Zehebî* hadisin sahîh olmadığı gibi, Hâkim'in bu rivayeti muteber görmesinin de tutarlı bir görüş olmadığını kaydetmiştir. Bkz. *Zehebî*, *Telhîsu'l-Müstedrek (Müstedrek*'le birlikte), II, 538.

Horasânî'nin de “*ve'nhar*” ifadesini, “Rukûdan sonra göğsünü kaldır ve dik dur, boğazını da açığa çıkar” şeklinde yorumlarının bulunduğunu, ama gerek merfû, gerekse maktû olarak kaydedilen bu rivayetlerin muteber naslara şâz düştüğünü kaydetmiştir. Bundan başka ayetteki “*ve'nhar*” ifadesinden anlaşılan hükmün kurban kesmeye matuf bir emir olduğunu belirten müellifimiz, bunu destekleyen muteber delillere de yer vermiştir.⁶²⁹

İkinci misal: *Taberî*'nin *Ishâk b. Vehb el-Vâsîfî* → *Mes'ud b. Musa el-Vâsîfî* → *Nadr b. Huzeyme el-Vâsîfî* → *Şu'ayb b. Safvân* → *Muhammed b. Ka'b el-Kurazî* → *Ebû Hureyre* tarîkıyla naklettiği merfû bir rivayette; *Mutaffifin* 83/7-9 ayetlerindeki “*siccîn*” kelimesi hakkında *Hz. Peygamber* şöyle demiştir: “*Felak, cehennemde üzeri kapalı bir kuyudur. Üzeri açık kuyu ise siccîndir.*”⁶³⁰

İbn Kesîr bu rivayetin illetli olduğunu şöyle beyan etmiştir: “Bu hadis, cidden garîb ve münkerdir; sahîh değildir.⁶³¹ Metindeki bu ibare, hem Kur'an'ın zahirine, hem de Arapça'nın ifade ettiği mânâya uygun değildir... *Siccîn* kelimesi hakkındaki en uygun söz, bunun “*scn*” masdarından türeyen bir kelime olması itibarıyla, “zindan ya da hücre gibi dar bir yer” mânâsına geldiğini söylemektir.”⁶³²

Üçüncü misal: *İbn Ebî Hâtim*'in babası *Ebû Hâtim* vasıtasıyla *Muhammed b. Bekkâr* → *Ebû Ma'ser* → *Muhammed b. Ka'b el-Kurazî* ve *Sa'îd el-Makbûrî* → *Ebû Hureyre*'den naklettiği bir rivayette, *Hz. Peygamber* (s.a.v.) şöyle demiştir: “*Ramazan ayına sadece Ramazan demeyiniz. Çünkü Ramazan, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Eğer diyecekseniz Ramazan ayı (Şehru Ramazân) deyiniz.*”

Bu hadisin sened ve metin yönünden münker olduğuna dikkat çeken *İbn Kesîr*, ravilerden *Ebû Ma'ser*'in (*Necîh b. 'Abdirrahman el-Medenî*) her ne kadar siyer ve megazîde imam olsa da, hadisçiler nezdinde cerh edildiğini söylemiştir. Bu ravinin *İbn*

629) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VIII, 524 (Kevser 108/2 ayetinin tefsiri).

630) *Taberî, Tefsîr*, XXX, 61.

631) İsnaddaki ravilerin cerh ve ta'dîl yönlerinden durumları şöyledir: *Ishâk b. Vehb el-Vâsîfî* (~250/864), sadûktur; *Buharî* ve *İbn Mâce* 'de rivayeti vardır. *Mes'ud b. Musa el-Vâsîfî* (ö. ?) ile *Nadr b. Huzeyme el-Vâsîfî* (ö. ?) mechûl ravilerdir. *Şu'ayb b. Safvân* (ö. ?), *Müslim* ve *Nesai* 'de rivayeti bulunan makbûl bir ravidir. *Muhammed b. Ka'b el-Kurazî* (~120/738) ise sikadır, *Kütüb-i Sitte* imamları kendisinden hadis tahric etmiştir. Kanaatimizce ravilerden *Mes'ud b. Musa* ile *Nadr b. Huzeyme* 'nin mechûl kimseler olması sebebiyle bu rivayetin senedi illetlidir. Raviler hakkında bkz. *İbn Hacer, Takrîb*, s. 103, 267, 504.

632) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, VIII, 371 (*Mutaffifin* 83/7 ayetinin tefsiri).

'Adiy⁶³³ ve başkaları tarafından metrûk ve münkeru'l-hadîs olarak nitlendirildiğine işaret eden müellifimiz, mezkûr ravininin teferrüd ettiği bu rivayetin aynı zamanda muteber hadislere de zıt (şâz) düştüğünü belirtmiştir. *İbn Kesîr*'in bu konuda *Buharî* ve başkalarının tahriç ettiği sahîh merfû rivayetlerin yanı sıra, *İbn 'Abbas* ve *Zeyd b. Sâbit*'ten Ramazan ayı hakkında sadece Ramazan denilmesinin mahzurlu olmadığına dair sahabe sözlerinin de mervi olduğuna işaret etmiştir. Nitekim *İmam Buharî*, Ramazan isminin mutlak olarak kullanılabileceğine dair bir bab açarak; konuyla ilgili birçok sahîh rivayete⁶³⁴ yer vermiştir.⁶³⁵

Dördüncü misal: Bir rivayete göre; bir deve, kendisine eziyet eden sahibinden kaçarak *Hz. Peygamber*'e (s.a.v.) sığınır ve durumunu şikayet edersine bazı sesler çıkarır. *Hz. Peygamber* de onun şikayetini anlar ve yanındaki sahabilere haber verir. Deve, sahibine uzun süre hizmet verdiği halde, sahibinin kendisine kötü muamele ettiğini ve şimdi ise kesmeye çalıştığını anlatmak istemiştir. *Hz. Peygamber*, devenin sahibi geldiğinde ise bu hayvana iyi muamele yapmasını ve kesmemesini tavsiye eder. Rivayetin sonunda Rasûlullah'ın bu deveyi yüz dinar mukabilinde sahibinden satın alarak serbest bıraktığı da nakledilir. Buna mukabil deve, *Hz. Peygamber* ve O'nun ümmeti için dua eder; *Hz. Peygamber* de devenin dualarına âmîn diyerek söylediklerini sahabeye tefsir eder...

İbn Kesîr bu rivayeti kaydettikten sonra şöyle demiştir: "Bu hadisi *Ebû Muhammed 'Abdullah b. Hâmid el-Esbehânî el-Fakîh* (ö. ?), geniş hacimli tek ciltlik *Delâilu'n-Nubuvve*⁶³⁶ adlı eserinde tahriç etmiştir. Fakat bu hadis cidden garîbdir; metninde garîb ve münker hususlar vardır. Üstelik adı geçen musannif dışında *Delâilu'n-Nübüvve* müelliflerinden hiç birisi⁶³⁷ böyle bir kıssayı nakletmemişlerdir."⁶³⁸

633) Bkz. *İbn 'Adiy, Kâmil*, VI, 233, VII, 52.

634) *Buharî, Kitâbu's-savm*'ın 6. bâbı. Buradaki rivayetlerden bazıları şöyledir: "Ramazan gelince semanın (rahmet) kapıları açılır; cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulur.", *Buharî, Savm* 6 [nr. 1898-1899]; "Her kim Ramazanı iman ile ve (sevabını sadece Allah'dan) umarak oruçlu geçirirse, geçmiş günahları bağışlanır." *Buharî, Savm* 6 [nr. 1903] ve *İman* 29 [nr. 38].

635) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 310 (Bakara 2/185 ayetinin tefsiri).

636) *İbn Kesîr*'in burada temas ettiği müellif ('Abdullah b. Hâmid) ile kitabı *Delâilu'n-nubuvve* hakkında her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Muhtemelen bu eser kayıptır.

637) *İbn Kesîr*, her ne kadar *İmam Ahmed, Taberânî, Ebû Nu'ayn* ve *Beyhakî* gibi muhaddislerin çeşitli tariklerden naklettikleri bazı rivayetlerde, bir devenin *Hz. Peygamber*'i tanıyıp ona secde eder vaziyette selam verişini anlatılmakta ise de, yukarıda hikaye edilen kısmın bu rivayetlerin hiçbirisinde bulunmadığına dikkat çekmektedir. Neticede mezkûr müellifin teferrüd ettiği bu

M. Zâhid el-Kevserî, İbn Kesîr'in bu konudaki değerlendirmesi hakkında şu tahlile yer vermiştir: “Eğer fezâil ve menâkıb konularında (mervî olan zaîf rivayetlere karşı) muhaddislerin tavrı tesahül ve musamaha olmasaydı, *İbn Kesîr*, mezkur rivayet hakkında bu tenkidinden daha katı bir üslup kullanırdı. Çünkü bu rivayetin senedinde mechûl ve mecrûh kimseler vardır. Zira Sa’îd b. Ziyâd b. Kâid b. Ebî Hind ed-Dârî → Babası Ziyad → Babası Kâid b. Ebî Hind isnadıyla nakledilen bu kıssanın her üç ravisi de cerh edilen kimselerdir. *İbn Hibban* gibi hadis nakkâdları, Sa’îd b. Ziyâd hakkında *müttehem bi’l-kizb* gibi ağır cerh ifadeleri kullanarak⁶³⁹ onu zaîf raviler arasında tanıtmışlardır.”⁶⁴⁰

c. Metni tarih açısından tenkit etmesi

İbn Kesîr, müteahhirîn döneminde yetişen meşhur hadis hafızlarından olmakla birlikte, aynı zamanda dirayetli bir İslâm tarihçisidir. O, rivayetleri cerh ve ta’dîl yönünden kritiğe tâbi tutmanın yanı sıra, tarihî olaylar yönünden de analiz etmiştir. Hatta rivayetlerin tarihî gerçeklere uygun olup olmadığını tartışarak, tarihî gerçeklere zıt düşen haberlerin illetli yönüne temas etmiştir. Bu konudaki misallerden birinin görelim.

Ebû Nu’aym el-İsfehânî (430/1038), *Hilyetu’l-evliyâ* adlı eserinde *Zeyd b. Erkam*’dan merfû olarak şu hadisi nakletmiştir: “Allah, hiç bir nebi göndermemiştir ki, sonraki gelen, öncekinin yarısı kadar hayat sürmüş olmasın.”⁶⁴¹

Bu rivayetin sened yönünden illetli olduğunu belirten *İbn Kesîr*, bunun yanı sıra metindeki ifadenin de tarihî gerçeklere mutabık olmadığını şöyle dile getirmiştir:

“... Bu kaide, Hz. Peygamber ile Hz. İsa arasındaki yaş oranına muvafik değildir.⁶⁴² Hatta diğer peygamberler hakkında da tutarlı görünmemektedir. Dolayısıyla

rivayetin illetli olduğunu belirtmiştir. Bu konuda *İbn Kesîr*'in kaydettiği diğer rivayetler için bkz. *İbn Kesîr, Bidâye*, VI, 141-149. Karş.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 310, IV, 173; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, X, 19; Ebû Nu’aym, *Delâilu’n-nubuvve*, II, 380-386; Beyhakî, *Delâilu’n-nubuvve*, VI, 28-30; Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, IV, 310-311, IX, 4-8.

638) *İbn Kesîr, Bidâye*, VI/149-150.

639) Sa’îd b. Ziyad b. Kâid ed-Dârî (ö. ?) hakkında muhaddislerin ağır cerh ifadeleri bulunmakla birlikte, onun babası ve dedesinin de mechûl kimselerden olduğu belirtilir. Bu nedenle *İbn Hibban*, mezkûr isnadla gelen rivayetlerin muteber olmadığını ifade etmekle birlikte, asıl illetin Sa’îd b. Ziyâd’dan mı, yoksa babası ya da dedesinden mi kaynaklandığını tespit zorlandığını söylemiştir. Bkz. *İbn Hibban, Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 327-328; Zehabî, *Mizân*, II, 138.

640) Kevserî, *Makâlat*, s. 48.

641) Ebû Nu’aym, *Hilyetu’l-evliyâ*, V, 68.

642) *İbn Kesîr*'in temas ettiği üzere; bu kaide doğru olsaydı, *Rasûlullah*'ın altmış üç değil, onaltı buçuk sene ya da daha az bir süre yaşaması; Hz. İsa'nın da yüz yirmi altı yahut daha fazla bir süre

böyle bir hadis, *Hiz. Peygamber* 'e ait olamaz."⁶⁴³

5. Rivayetin Farklı Vecihlerini Karşılaştırıp Sahihini Sakiminden Ayırması

Müellifimizin bu konudaki değerlendirmelerinden birisine misal olması bakımından onun Garânîk kıssasıyla ilgili rivayetleri karşılaştırmasını inceleyelim.

Genellikle müfessirlerin "Senden önce hiç bir rasul veya nebî göndermedik ki, halkının hidayetini umarak gayret gösterdiğinde, şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek ve ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da ayetlerini sapasağlam, muhkem kılar. Zira Allah alîmdir, hakîmdir." [Hacc 22/52] ayetiyle Necm suresinin sonunda yer alan bazı secde ayetinin [Necm 53/63] tefsiri münasebetiyle Garânîk kıssasına değinmişlerdir. Muteber kaynaklarda bu kıssanın sadece şu üç tarifinde anlatılan kısmın doğru olduğunu belirten *İbn Kesîr*, bunun dışındaki ziyadelerin illetli olduğuna dikkat çekmiştir. Önce onun muteber olarak nitelendirildiği rivayetleri görelim, sonra da muteber olmayanları inceleyelim.

a) *'Abdullah b. Mes'ud rivayeti*: *Hiz. Peygamber* (s.a.v.), Mekke'de Necm suresini okudu ve secde etti. Onun Kur'an okuyuşunu dinleyen -mü'min ve kâfir- herkes onunla birlikte secdeye kapandı. Secde etmeyen bir kişi vardı ki, o da bir parça toprak alarak yüzüne dokundurdu ve 'Bu kadarı kâfidir' dedi. *İbn Mes'ud* der ki: Daha sonra o şahsın⁶⁴⁴ kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm.⁶⁴⁵

b) *Muttalib b. Ebî Vedâ'a*⁶⁴⁶ hadisi: "*Hiz. Peygamber* 'in Mekke'de Necm suresini okuduktan sonra secde ettiğini ve oradakilerin de O'nun secdesine iştirak ettiğini

yaşamış olması sözkonusu idi. Halbuki *Hiz. Peygamber* 'in altmış üç yaşında vefat ettiği, *Hiz. İsa* 'nın ise otuz üç yaşında göğe yükseltildiği bilinen bir husustur.

643) *İbn Kesîr, Câmi'u'l-mesânîd*, IV, 111 [nr. 2826]. Bu rivayetin kritiğini yapan *İbn 'Adiy* ve *'Ukaylî* gibi muhaddisler de, isnaddaki *Ebu'l-'Alâ Kâmil b. 'Alâ et-Temîmî* 'nin (ö. ?) zaîf bir ravi olması sebebiyle bu haberin illetli olduğunu beyan etmişlerdir. Her ne kadar bu ravinin *Nesâî* dışında *Sünen-i Erba'a* 'da bazı hadisleri bulunsa da, bir çok muhaddis onun şahsen sadûk, fakat hıfz ve rivayet yönünden çok hata yapan bir kimse olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. *İbn 'Adiy, Kâmil*, VI, 80-83; *'Ukaylî, Duafâ*, IV, 8; *Zehebî, Mîzân*, III, 400; *İbn Hacer, Tehzîb*, VIII, 466.

644) *Buhârî* bu şahsın *Ümeyye b. Halef* olduğunu ve *Bedir* harbinde kâfir olarak öldürüldüğünü söylemiştir. Bkz. *Buhârî, Sücûd* 1 [nr. 1070].

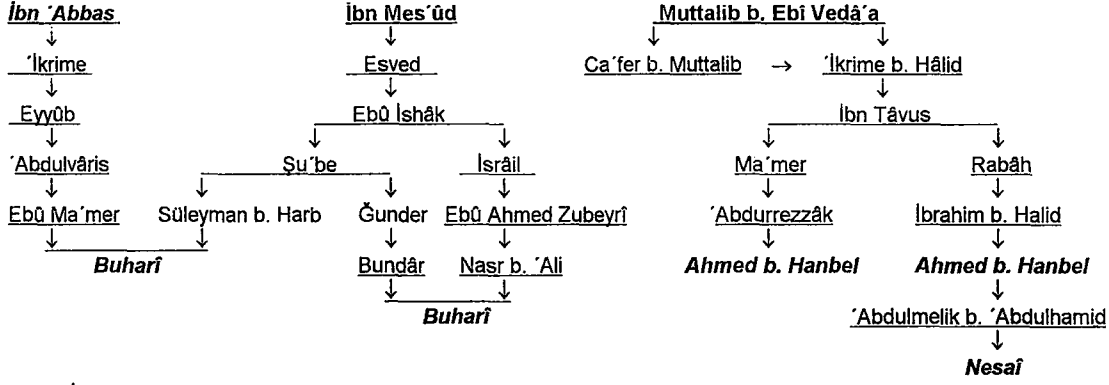
645) *Buhârî, Sücûd* 1 [nr. 1067, 1070]; *Ebû Davud, Sücûd* 3 [nr. 1406].

646) *Muttalib b. Ebî Vedâ'a*, *Hiz. Peygamber* 'i Mekke döneminde gören, fakat Mekke fethinde müslüman olan bir sahabîdir.

gördüm. Ben ise başımı kaldırıp (uzun süre) secde etmekten çekindim.”⁶⁴⁷

c) *İbn 'Abbas* hadisi: “Hz. Peygamber, Mekke’de Necm suresini okudu ve secde etti. O anda oradaki mü’min, kâfir, insan ve cin her kim varsa onunla beraber secde ettiler.”⁶⁴⁸

Bu üç rivayetin isnadları aşağıdaki şemada topluca gösterilmiştir:

İbn Kesîr'in Garânîk kıssasıyla ilgili bu rivayetlerden farklı olarak anlatılan ziyâdelerin sened ve metin yönünden illetli olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in putları övdüğü ya da şeytanın O'nun sesini taklit ederek bazı mahzurlu sözler söylediği vs. şeklinde bir kısım ziyâdeliklere yer verilmektedir. *İbn Kesîr*'in de illetli gördüğü bu tür rivayetler ise özetle şunlardır: Bezzâr (292/904), Garânîk kıssasıyla ilgili olarak *İbn 'Abbas*'a ulaşan isnadla Hz. Peygamber'in putları övdüğüne dair ziyadeli bir metin nakletmiş ve bu rivayet hakkında şu değerlendirmeyi kaydetmiştir: “Bu kıssa, *İbn 'Abbas* dışında başka hiçbir sahabî tarafından mevsûl olarak nakledilmemiştir. Bu isnaddaki *Ümeyye b. Hâlid*⁶⁴⁹ ise teferrüd etmiştir. Ama bu ravi, hadiste sika ve meşhurdur. Bu rivayetin Kelbî → Ebû Salih → *İbn 'Abbas*⁶⁵⁰ şeklinde farklı

647) *Nesâî*, İftitah 49 [nr. 957]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 420, IV, 215, VI, 400.

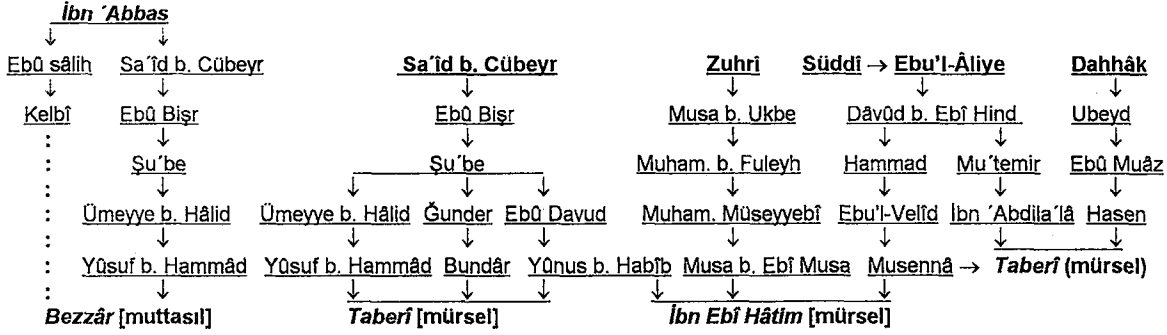
648) *Buhârî*, Tefsiru's-sûre 53/4 [nr. 4862].

649) *Ümeyye b. Hâlid b. Esved el-Kaysî* (~ 200/816), Basralı bir ravidir. *Müslim*, *Tirmizî*, *Ebû Davud* ve *Nesâî* kendisinden hadis tahric etmiştir. *Ebû Hâtim*'in onu tevsik etmesine karşılık, *İmam Ahmed* ve başkaları cerh etmişlerdir. *Ukaylî* ise bu ravinin mürsel veya munkatı olan bazı rivayetleri muttasıl/mevsûl hale getirerek naklettiğini ifade ederek, bunlardan birisinin de Garânîk kıssasıyla ilgili bu rivayet olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *İlel*, I, 107; *Ukaylî*, *Du'afâ*, I, 222; Zehebî, *Mizân*, I, 275; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 114.

650) Fakat Kelbî - Ebû Sâlih - *İbn 'Abbas* şeklindeki isnad, hadis kriterleri açısından merdût ve münkerdir. Şöyle ki: İlk başta *Ebu'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî* (146/763), hadis rivayetinde hiç güvenilmeyen ve Râfizilikle itham edilen kezzâb bir muhaddis ve müfessirdir. Her ne kadar bazı âlimler, *Kelbî*'nin tefsirinden istifade etmeyi uygun görseler de, diğer pek çoğu onun gerek tefsirini, gerekse bütün rivayetlerini reddetmiş, hatta naklettiği hiçbir şeyin alınmamasını tavsiye etmişlerdir. *Kelbî*'yi yakından tanıyan *Süfyân es-Sevrî*, bizzat *Kelbî*'den “Benim Ebû Sâlih - *İbn 'Abbas* tarafıyla naklettiğim haberlerin hepsi yalandır.” dediğini işittiğini, bu itibarla *Kelbî*'nin rivayetlerinden sakınılması gerektiğini söylemiştir. Ancak *Süfyân*'a “Peki sen

vecihten mevsûl olarak nakledildiğini de bilmekteyiz.”⁶⁵¹

İbn Kesîr, *Bezzâr*’ın kaydettiği bu rivayeti, *Taberî* ve *İbn Ebî Hâtîm* gibi muhaddislerin naklettikleri vecihlerle de mukayese ederek, aslında bu haberin *İbn ‘Abbas*’a ulaşmayan mürsel veya munkatı bir rivayet olduğunu belirtmiştir. Nitekim aşağıdaki şemada bu rivayetlerin isnadını topluca görmemiz mümkündür.⁶⁵²

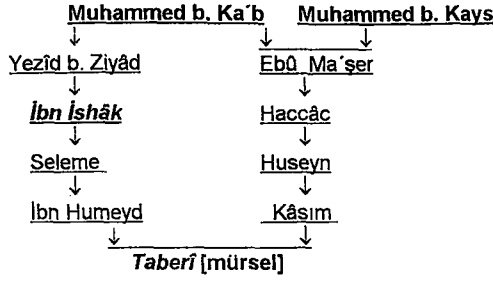
İslâm tarihçisi *İbn İshâk*, Hz. Peygamber’in putları övdüğüne dair Garânîk kıssasını anlatmış ve bu münasebetle Habeşistan’a hicret eden müslümanların, Kureyş müşrikleri İslâma girdi zannıyla Mekke’ye geri döndüklerini kaydetmiştir.⁶⁵³ Ancak bu rivayetin de diğerleri gibi munkatı/mürsel bir haber olduğunu söyleyen *İbn Kesîr*, gerek isnad, gerek metin yönünden bu haberlerin illet ve nekâretten hâlî kalmadığına dikkat çekmiştir. Bu rivayetin sened şeması ise şöyledir:

de bazen ondan nakilde bulunuyorsun” dediklerinde *Süfyân* cevaben “Ama ben *Kelbî*’nin doğrularını yalanlarından ayırmasını biliyorum” demek suretiyle rivayet ve dirayeteki hassasiyetine dikkat çekmiştir. *İbn Hibban* da *Kelbî* ve *Ebû Sâlih* hakkında şunları kaydetmiştir: “*Kelbî*, *Ebû Sâlih* yoluyla *İbn ‘Abbas*’dan nakilde bulunmuştur. Ancak *Ebû Sâlih*, bizzat *İbn ‘Abbas*’ı görmemiş ve ondan hadis işitmemiştir. *Kelbî* ise görüyoruz ki, *Ebû Sâlih*’den çok az şey işitmesine rağmen bir takım şeylere mesnet bulmak istediğinde [an *Ebî Sâlih* → an *İbn ‘Abbas*] tarikını kullanarak yalan ve yanlış şeyleri naklediyor. *Ahmed b. Hanbel* de *Kelbî*’nin tefsirinin yalan ve yanlış şeylerle dolu olduğunu söylemiş, hatta onun tefsirinden hiçbir haberi nakletmeyi uygun bulmamıştır. Hasılı, *Kelbî*’nin gerek adının ve gerekse naklettiği haberlerin kitaplarda dahi geçmesi doğru olmaz. Kaldı ki, Kur’ân tefsiri yapılacaksa, *Kelbî*’nin söz ve nakillerine ihtiyacımız yoktur.” Bkz. *Ahmed b. Hanbel*, *İlâhî*, I, 222; *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 256; *İbn ‘Adiy*, *Kâmil*, VI, 114-120; *Zehebi*, *Mizân*, III, 556; *İbn Hacer*, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 157.

651) Heysemî, *Bezzâr*’ın bu rivayetini naklettikten sonra, bu haberin isnad yönünden sahîh olmadığı gibi, mevsûl de olamayacağını söylemiştir. Bkz. Heysemî, *Mecmâ'u'z-zevâid*, VII, 114-115.

652) Bu rivayetler için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XV, 186-189.

653) *İbn Hişâm*, *Sîre*’de *İbn İshâk*’ın bu haberinden bahsetmemektedir. Fakat *İbn Hişâm*’ın eserini şerh eden *Suheyli* (581/1185), Habeşistan’a göç eden muhacirlerin Garânîk hâdisesi münasebetiyle geri döndükleri haberini *İbn İshâk*’a ulaşan isnadla nakleder. Bunun yanı sıra *Taberî* de bu rivayeti *İbn İshâk*’dan ve başkalarından mürsel olarak tahric etmiştir. Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XV, 186-187; *Suheyli*, *Ravzu'l-unf*, I, 229.

İbn Kesîr, haber yönünden muteber kaynaklarda yer almayan, sahîh ve muttasıl hiçbir vechi bulunmayan bu illetli rivayetlerin, sözkonusu meselede kesinlikle delil olamayacağını belirterek, kimi müelliflerin bu konudaki tartışmayı gereksiz uzattıklarını ve muteber olmayan bu haberleri doğru imiş gibi kabul ederek tekellüflü yorumlarla izah etmeye kalkıştıklarından yakındır. *İbn Kesîr*, *Kâdî 'İyâz*'ın (544/1149) *Şifâ*'da⁶⁵⁴ bu konuyu değişik yönlerden tartıştığına, bunun yanı sıra kimi âlimlerin vahye gölge düşürecek bazı yorumlara da yer verdiklerine temas ederek, İmam Bağavî'nin Tefsir'indeki şu değerlendirmesini misal olarak kaydetmiştir: “*Hz. Peygamber*’in Allah tarafından korunması (ismet) kat’î iken, bu hâdiseyi nasıl izah ederiz? suâline karşılık deriz ki: Şeytan, bir takım sözleri müşriklerin kulaklarına işittirmiş; onlar da bu ifadeleri *Hz. Peygamber*’in söylediği vehmine kapılmışlardır. Halbuki bu sözler şeytanın ilgasıdır ve nefsü’l-emirde *Hz. Peygamber*’den sadır olmamıştır.”⁶⁵⁵

Müellifimizin de temas ettiği gibi, bu konudaki bazı te'vil ya da tefsirler, ilahî vahye ve *Hz. Peygamber*’in sözlerine şeytanın karışabileceğine dair bir çok problemi de beraberinde getirmektedir. O halde *İbn Kesîr*’in yaptığı gibi, rivayet ilimleri yönünden, nakledilen Garânîk kıssasının asılsız ve muteber olmayan bazı haberleri ihtiva ettiğini ispatlamak kafidir.⁶⁵⁶ Zira bundan öte metindeki münker ve illetli hususları tavzihe ihtiyaç kalmamaktadır. Eğer sened yönünden illetli ve merdût olan bu tür rivayetlerin metinlerindeki müşkil hususlarına dair izahlar yapılacaksa, elbette bu konuda başka tenkit ve problemlere kapı açmadan, meselelerin daha dikkatli ve daha makul yollarla ele alınmalıdır.

654) *İbn Kesîr* burada *Kâdî 'İyâz*'ın görüş ve tespitlerini kaydetmemiştir. Bu konuda tafsilat için bkz. *Kâdî 'İyâz, Şifâ*, II, 107-111.

655) Bkz. *Tefsîru'l-Bağavî*, II, 115.

656) Garânîk kıssasıyla ilgili müellifimizin tespit ve tahlilleri hakkında geniş bilgi için bkz. *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 438 vd., VII, 443-444 (Hacc 22/52 ve Necm 53/56-62 ayetlerinin tefsîri); a. mlf., *Bidâye*, III, 88-89.

6. Rivayetin Münker ya da Mevzû Olduğuna Dikkat Çekmesi

Birinci misal: Taberânî'nin 'Abdullah b. Lehî'a'ya ulaşan isnadla onun Ebû Kubeyl → 'Abdullah b. 'Amr → Mu'âz b. Cebel tarîkıyla naklettiği uzun merfû bir hadiste; Yezîd b. Mu'âviye'nin ve ümmetin firavunu olarak nitelendirilen Velîd b. Yezîd'in zulümlerine. Hz. Hüseyin'in şehit edileceğine, Benî Ümeyye'den sonra Abbasoğulları'nın hükümlan olacağına dair gelecekten haber veren gaybî haberler yer almaktadır.

Bu hadis hakkında "Cidden zaîf ve münkerdir" diyen *İbn Kesîr*, muhaddisler içinde bu hadise mevzû hükmünü verenlerin de bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Râfizîler'in bu hadisi *İbn Lehî'a'ya telkîn yoluyla* ya da onun hadisleri içine *derc etmek* suretiyle yaygınlaştırmaya çalışmış olabileceklarine de dikkat çeken müellifimiz, *İbn Lehî'a'nın* bir yangında maliyla birlikte kitaplarını kaybetmesi neticesinde hafızasının bozulduğunu, bu itibarla hıfzından naklettiği rivayetlerde münker hususların bulunduđunu⁶⁵⁷ bildirmiştir.⁶⁵⁸

İkinci misal: Taberî'nin Huzeyfe b. Yemân'dan merfû olarak tahrir ettiği uzun bir hadise⁶⁵⁹ temas eden *İbn Kesîr*, bunun mevzû bir hadis olduğuna dikkat çekerek, şu değerlendirmeyi kaydetmiştir: "Hadiste az da olsa malumatı bulunan bir kimse, bu rivayetin mevzû olduğu konusunda şüphede etmez. şuna şaşmak gerekir; *İmam Taberî* gibi rivayet ilimlerinde ve tefsirde otorite olan bir âlim, nasıl olur da böyle asılsız bir habere itimat ederek (eserinde kaydederek) revaç buldurur? Hocam *Hafız Mizzî* (742/1342) de *Tefsîru't-Taberî*'deki bu hadisin mevzû ve mekzûb olduğunu belirterek, kitaba haşiyede (dipnot) koymuştur... Bu konuda varid olan diğer birçok rivayetler ise israiliyât kaynaklıdır. Bu rivayetleri uzun uzadıya kaydetmek suretiyle kitabın muhtevasını gereksiz bilgilerle uzatmayı uygun bulmuyorum. Her ne kadar bu haberlerin içinde nadiren de olsa bazı doğru haberler bulunsa bile, ekseriyeti onların zındıklarının uydurduğu (mevzû) rivayetlerdir. Ama biz, bütün hepsine karşı müstağni kalmayı tercih ederiz. Yüce Allah'a

657) 'Abdullah b. Lehî'a b. 'Ukbe el-Mısrî (174/790), *Tirmizî*, *Ebû Davud* ve *İbn Mâce*'de rivayetleri bulunan sadûk, fakat kitapları yandıktan sonra ezberinden naklettiği rivayetlerde ihtilat ve hatalar bulunan bir ravidir. Muhaddisler onun teferrüd ettiği rivayetleri terketmişlerdir. Bkz. İbn 'Adiy, *Kâmil*, IV, 144-154; Zehebî, *Mizân*, II, 475-483; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 327-331.

658) İbn Kesîr, *Câmi'u'l-mesânîd*, hadis no: 8634.

659) Taberî'nin İsrâ 17/6 ayeti münasebetiyle tefsirinde zikrettiği bu uzun rivayette *Buhtunnasr* ile *İsrailoğulları* arasında geçtiği ifade edilen uzun bir hikaye anlatılmaktadır. Ancak *İbn Kesîr* bu rivayete sadece işaret etmekle yetinmiş, metnini kaydetmemiştir. Rivayet hakkında geniş bilgi için bkz. Taberî, *Tefsîr*, XV, 22-24.

hamd ederiz ki, O, indirdiği Kur'an'la ve gönderdiği Peygamber ile bizi kitap ehlinin muteber olmayan kaynaklarına muhtaç bırakmamıştır.”⁶⁶⁰

Üçüncü misal: *İbn Ebî Hâtim'in Kays b. Hafs ed-Darimî → Delhem b. Dehşem el-İclî → Âiz b. Rabî'a en-Nemîrî → Kurra b. Du'mûs en-Nemîrî* kanalıyla naklettiği bir haberde; *Kurra b. Du'mûs*, beraberindeki bir heyetle *Hz. Peygamber*'e geldiklerini ve ayrılacakları esnada *Hz. Peygamber*'le aralarında şu mükâlemenin geçtiğini söylemiştir:

- Ya Rasûlallah, bize ne tavsiye edersin?
- Mâûnu geri çevirmeyin.
- Mâûn nedir?
- Taş, demir ve sudur.
- Ey Allah'ın elçisi, bu hangi demirdir?
- Bakır tencereleriniz ve çapa yaptığınız keser.
- Peki taş nedir?
- Taşlaşmış (ya da toprak veya taştan yapılmış) tencerelerinizdir.”

Önce bu hadisin *isnadında ve metninde garâbet* bulunduğu dikkat çeken *İbn Kesîr*, ardından bu rivayetin isnadındaki bazı *mechûl* raviler⁶⁶¹ sebebiyle bu rivayetin *münker* ve *mevzû* olduğunu belirtmiştir.⁶⁶²

Dördüncü misal: *Taberânî'nin şeyhleri Ahmed b. Rişdîn, Ca'fer b. Süleyman en-Nevfelî ve Ahmed b. Davud el-Mekkî* vasıtayısıyla *İbrahim b. Munzir → Muhammed b. Fuleyh → Babası Fuleyh b. Süleyman → Sa'îd b. Hâris → Ubeyd b. Huneyn → Katâde b. Nu'man*'dan nakletmiş olduğu merfû bir hadis şöyledir: “Allah, mahlukatı yarattıktan sonra sırt üstü uzanarak bir ayağını diğerinin üzerine attı ve şöyle buyurdu: *Mahlukatımdan hiç birinin böyle yapması (ayak ayak üstüne atması) uygun değildir.*”⁶⁶³

Bu rivayetin *şiddetli derecede zaîf ve münker* olduğuna dikkat çeken *İbn Kesîr*, Allah hakkında teccîm ve temsil ifade eden bu tür haberlerin ancak israiliyât kaynaklı olabileceğini; zira İslâm kaynaklarıyla bu tür haberlerin te'lifinin mümkün olmadığını söylemiştir. Ayrıca böyle bir haberin merfû olarak *Hz. Peygamber*'e nisbet edilmesine de

660) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 44 (İsrâ 17/6 ayetinin tefsiri). Karş. *Taberî, Tefsîr*, XV, 17-18.

661) Müellifimizin de temas ettiği gibi; bu isnaddaki ravilerden sadece *Kays b. Hafs* adındaki ravinin *Buhârî*'de hadisleri bulunan muteber bir ravi olduğu bilinmekte; fakat rical kitaplarında diğer ravilerin isim ya da durumları hakkında her hangi bir malumat bulunmamaktadır. *Kays b. Hafs* hakkında bkz. *İbn Hacer, Takrîb*, s. 456.

662) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 518 (Mâûn suresi tefsiri).

663) *Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir*, XIX, 13.

şiddetle karşı çıkan müellifimiz, bu metnin tamamen hakikat dışı ve *uydurma (mevzû)* bir söz olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁴

Yukarıdaki misallerden başka müellifimizin münker ve mevzû olduğuna temas ettiği pekçok rivayet değerlendirmesi bulunmaktadır. Bunlardan sadece şu iki misale işaret ederek diğer konuya geçeceğiz. “*Cibril bana mukavemet için keşkek yedirdi.*”⁶⁶⁵; “*Dua azaldığı zaman belalar iner. İdareci zulmettiği zaman yağmur yağmaz.*”⁶⁶⁶

B. Gizli İletleri Tespiti

Hadis nakkâdlarına göre, hadis tenkidinde maharet gerektiren en önemli hususlardan birisi de gizli illetleri tespit etmektir. Bu husus, sened ve metin tenkidi yönünden ciddi bir maharet ve mümâreseyi gerektirmektedir. Müellifimiz *İbn Kesîr* de bu sahanın uzmanlarından. Eserlerinden derlediğimiz misallerle onun gizli illetleri tespitindeki maharetini ve bu sahadaki bazı uygulamalarını görelim.

1. Ravinin Kimliği Hakkındaki İltibasa İşaret Etmesi

Ravilerden lakap, nisbe, künye ya da ünvanlarıyla iştihar eden kimseler hakkında açıklık getirilmesine ihtiyaç duyulan yerlerde gerekli izaha yer veren *İbn Kesîr*, bazen ravinin kimliğini tanıtır, bazen de başkalarıyla arada vuku bulan iltibasları gidermeye çalışır. Yeri geldikçe ravinin asıl ismine ve cerh ve ta’dîl yönünden durumuna da temas eder. Bu hususla ilgili onun şu değerlendirmelerinden birisini inceleyelim.

Fâtiha suresinin faziletiyle ilgili olarak *İmam Malik*’in *Muvatta*’da⁶⁶⁷ *’Alâ b.*

664) *İbn Kesîr, Câmi’u’l-mesânîd*, hadis no: 7861. Değerli muhaddis *Heysemî* (807/1405) de bu rivayetin illetli olduğunu ifade etmiştir. *Heysemî*, bu isnadın sened yönünden illetine şöyle temas etmektedir: “*Taberânî*’nin şeyhlerinden *Ahmed b. Rişdîn* zaîf bir ravidir. *Ca’fer b. Süleyman* ile *Ahmed b. Davud* ise mechûl kimselerdir. Dolayısıyla bu hadis, münker ve mualleldir.” Bkz. *Heysemî, Mecma’u’z-zevâid*, VIII, 100.

665) *İbn Kesîr, Câmi’u’l-mesânîd*, hadis no: 12216. Bu rivayetin cerh ve ta’dîl yönünden değerlendirmesi hakkında geniş bilgi için bkz. *İbn ‘Adiy, Kâmil*, II, 321.

666) *İbn Kesîr, Câmi’u’l-mesânîd*, hadis no: 8319. Bu rivayetin cerh ve ta’dîl yönünden değerlendirmesi hakkında bkz. *İbn Hacer, Lisânu’l-mizân*, VI, 1132.

667) *İmam Malik, Muvatta*’, Salât 37.

'Abdirrahman b. Ya'kûb el-Hurakî → Ebû Sa'îd → Übey b. Ka'b tarikiyla tahric ettiği merfû bir hadisi kaydeden *İbn Kesîr*, buradaki *Ebû Sa'îd* künyesiyle zikredilen ravinin kimliği hakkında iltibas vuku bulunduğunu şöyle belirtmektedir: "*İbnu'l-Esîr, Câmi'u'l-Usûl*'de bu isnaddaki *Ebû Sa'îd*'in sahabeden *Ebû Sa'îd b. Muallâ* olduğunu söylerken isabet etmemiştir. Bu ravinin doğrusu, *Ebû Sa'îd Mevlâ Huzâ'a*⁶⁶⁸ adındaki tâbiüdür."⁶⁶⁹

2. Muttasıl Olarak Nakledilen Rivayetin Munkatı Olduğunu Tespiti

Rivayetlerin isnadı ve ricali üzerinde titizlikle duran *İbn Kesîr*, senedde inkıtâ olup olmadığını beyan sadedinde önemli tespitlerde bulunmuştur. Sened tenkidi yönünden isnaddaki inkıtâ ve irsâl gibi bazı gizli illetleri tespit eden *İbn Kesîr*, muttasıl olarak nakledildiği zannedilen bir kısım isnadların, aslında munkatı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu konudaki bazı misalleri inceleyelim.

Birinci misal: *İbn Mâce*'nin, *Muhammed b. Sabbah* → 'Abdulaziz b. Muhammed → *Salih b. Muhammed b. Zaide* → 'Ömer b. 'Abdilaziz → *Ukbe b. Âmir el-Cühenî* tarikiyla naklettiği merfû bir rivayet şöyledir: "*Allah, bekçilik yapan mücahide rahmet etsin.*"⁶⁷⁰

Bu hadisin *munkatı* olduğunu söyleyen *İbn Kesîr*, 'Ömer b. 'Abdilaziz'in (101/720) genç yaşta vefat ettiğini ve sahabeden *Ukbe b. Âmir*'i (~60/680) görmediğini, dolayısıyla her iki ravi arasında *inkıtâ* bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁷¹

İkinci misal: *İbn Ebî Hâtim*'in *Ca'fer b. Ahmed b. Hakem el-Kuraşî* → *Katâde* → *Übey b. Ka'b* tarikiyla *Hz. Peygamber*'e nisbet ettiği merfû bir rivayette, *Hz. Âdem*'in *cennetteki yasak ağaca yaklaşması hikaye edilmektedir*.

Katâde b. Di'âme (~111/730) ile *Übey b. Ka'b* (~19/640) arasında uzun bir sürenin bulunduğunu gerekçe gösteren müellifimiz, onların mülaki olmaları bir tarafa, "Bu hadis *munkatıdır*, hatta *mu'dal* da olabilir" demek suretiyle bu isnadda bir ya da iki

668) İbnu'l-Esîr'in belirttiği sahabî Ebû Sa'îd b. Mu'alla el-Ensârî (~ 73/693), *Buharî*, *Ebû Davud*, *Nesâî* ve *İbn Mâce*'de hadisleri bulunan ravidir. *İbn Kesîr*'in dikkat çekmeye çalıştığı tabiidinden *Ebû Sa'îd Mevlâ Huzâa* (ö. ?) ise *Ebû Sa'îd Mevlâ 'Abdillah b. Âmir* adıyla bilinen ve *Ebû Hureyre* ile *Übey b. Ka'b* başta olmak üzere bazı sahabilerden hadis alan güvenilir bir ravidir. *Müslim*, *Nesâî*, *İbn Mâce*, *Ebû Davud (Merâsîl'de)* ve *İmam Malik* gibi muhaddisler onun bazı hadislerini tahric etmişlerdir. Bkz. Zehebî, *Kâşîf*, III, 340-341; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 644.

669) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 22-23 (Fâtiha suresinin tefsiri).

670) *İbn Mâce*, Cihad 11 [nr. 2770].

671) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 174 (Âl-i İmrân 3/200 ayetinin tefsiri).

ravinin düşmüş olduğuna dikkat çekmiştir.⁶⁷²

Üçüncü misal: *Hâkim'in Müstedrek'te, Muhammed el-Mahbûbî → Sa'îd b. Mes'ûd → Ubeydullah b. Mûsâ → Yahyâ b. Ya'lâ → Kâsım Ebû 'Abdirrahman → Mersed b. Ebî Mersed* tarîkıyla naklettiği bir rivayette; *Hz. Peygamber* (s.a.v.) şöyle demiştir: “*Namazlarınızın makbul olmasını arzu ediyorsanız, içinizden en hayırlı kimseyi imam seçin. Çünkü imam, sizinle Rabbiniz arasında bir elçidir.*”⁶⁷³

İbn Kesîr, bu rivayetin isnadındaki gizli illete şöyle temas etmiştir: “*Mersed b. Ebî Mersed, Hz. Peygamber* henüz hayatta iken vefat eden (şehit edilen) bir sahabîdir. *Kâsım Ebû 'Abdirrahman* ise bazı sahabeyi görmüş bir tâbiüdür.⁶⁷⁴ Ama onun *Mersed*'le mülâki olması ve ondan hadis nakletmesi mümkün değildir.⁶⁷⁵ Bu itibarla onun *Mersed* yoluyla *Hz. Peygamber* 'e nisbet ettiği bu rivayet illetlidir.”⁶⁷⁶

Dördüncü misal: *Avvâm b. Havşeb → 'Abdullah b. Ebî Evfâ* tarîkıyla nakledilen bir rivayette “*Hz. Peygamber* (s.a.v.) *Bilal kâmet okurken “kad kâmeti's-salâh” sözünü duyar duymaz ellerini kaldırıp (iftitah) tekbir alır ve namaza başlardı.*” denilmiştir.

İbn Kesîr bu rivayet hakkında şöyle demiştir: “*Avvâm b. Havşeb*, sahabeden *'Abdullah b. Ebî Evfâ* 'yı idrak etmemiştir.⁶⁷⁷ O halde bu rivayet *munkatıdır.*”⁶⁷⁸

672) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 115 (Bakara 2/36 ayetinin tefsiri).

673) *Hâkim, Müstedrek*, III, 222.

674) *Kâsım b. 'Abdirrahmân (Kâsım Ebû 'Abdirrahman, ö. 112/731), Sünen-i Erba'a* ravilerindedir. Hadis nakkâdlarından onu tevsik edenlerin yanı sıra, cerh edenler de vardır. *Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ebû Hâtım er-Râzî ve Tirmizî* onun garîb rivayetleri nakleden mecrûh bir ravi olduğunu belirtmişlerdir. *Ibn Hibban* da onun güvenilir bir ravi olmadığını ve özellikle vâhî ve münker rivayetleri sahabeye nisbet eden, bazen de hadisleri maktûb hale getiren bir ravi olduğunu söylemiştir. Görünen o ki, muhaddisler, *Kâsım*'ın infirad ettiği rivayetlere itibar etmemişlerdir. Üstelik onun münkeru'l-hadis bir ravi olduğunu söyleyen *Hâkim* de yukarıdaki rivayetini nakletmesine rağmen, illetine temas etmemiştir. Geniş bilgi için bkz. *Ahmed b. Hanbel, 'İlel*, II, 15; *İbn Hibban, Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 212, III, 27; *İbn 'Adiy, Kâmil*, VI, 36; *Zehebi, Mîzân*, III, 373; *İbn Hacer, Lisânu'l-mîzân*, IV, 462.

675) Muhacirûndan olan *Mersed b. Ebî Mersed (Mersed b. Kennâz), Bedir* harbine katılan ve *Raci' vak'asında* (3/625) şehit edilen bir sahabîdir. Muhaddislerin tespitine göre *Mersed*'den sadece *'Abdullah b. 'Amr* hadis nakletmiştir. Bkz. *İbnu'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe*, IV, 344; *Zehebî, Kâşif*, III, 130.

676) *İbn Kesîr, Câmi'u'l-mesânîd*, hadis no: 8370.

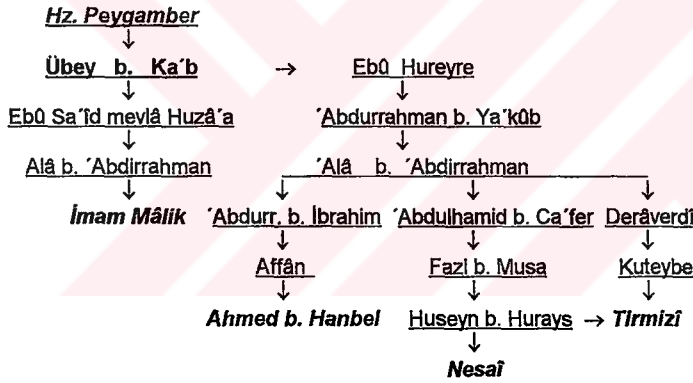
677) *Avvâm b. Havşeb eş-Şeybânî* (148/765), *Kütüb-i Sitte* ricalinden sika ravidir. Bununla beraber *İmam Ahmed* ve bazı muhaddisler onun *'Abdullah b. Ebî Evfâ* (87/707) ile mülaki olmadığını ifade etmişlerdir. Bkz. *Ahmed b. Hanbel, 'İlel*, I, 135, 161; *İbn Hacer, Takrîb*, s. 296, 443.

678) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 32 (Fâtiha suresinin tefsiri).

3. İsnaddaki Gizli İrsâli (Mürsel-i Hafî) Tespiti

İmam Malik'in 'Alâ b. 'Abdirrahman b. Ya'kûb el-Hurakî → Ebû Sa'îd → Übey b. Ka'b tarîkiyle naklettiği bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.), Übey b. Ka'b'ın elinden tutarak ona iltifat eder ve kendisine mescidden çıkmadan önce Tevrat, İncil ve Kur'ân'da misli indirilmeyen bir sureyi haber vereceğini müjdelir. Biraz sonra da bu faziletli surenin Fâtiha suresi olduğunu bildirir.⁶⁷⁹

İbn Kesîr bu rivayetle ilgili şu hususa dikkat çekmiştir: "İsnaddaki Ebû Sa'îd, tabîinden Ebû Sa'îd Mevlâ Huzâ'a'dır. Fakat onun Übey b. Ka'b ile görüştüğü ve ondan hadis işittiği bilinmemektedir.⁶⁸⁰ Bu itibarla isnadın mürsel-i hafî olması sözkonusudur. Şayet Ebû Sa'îd, Übey b. Ka'b'ı görmüş ve dönemine yetişmiş ise, bu defa rivayet, Müslim'in şartına göre sahîh olur.⁶⁸¹ Öte taraftan bu hadisin muteber isnadlarla gelen farklı vecihleri vardır ve yukarıdaki isnadı desteklemektedir. Mesela İmam Ahmed, Tirmizî ve Nesâî, bu rivayeti Ebû Hureyre'ye ve ondan da Übey b. Ka'b'a ulaşan isnadlarla⁶⁸² tahrîc etmişlerdir."⁶⁸³ Bu rivayetin sened şeması ise şöyledir:

679) İmam Mâlik, *Muvatta'*, Salât 37 [I, 91-92].

680) Tabîinden Ebû Sa'îd Mevlâ Huzâ'a (ö. ?), Ebû Sa'îd Mevlâ 'Abdillah b. Âmir adıyla da bilinen sika ve makbûl ravidir. Kendisinden Davud b. Kays ile İbn 'Aclân gibi kimseler hadis almıştır. Müslim, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Davud (Merâsîl'de) ve İmam Malik gibi muhaddisler, onun bazı hadislerini tahrîc etmişlerdir. Ebû Sa'îd Mevlâ Huzâ'a, özellikle Ebû Hureyre başta olmak üzere bazı sahabilerden hadis işitmiştir. Fakat Übey b. Ka'b'dan hadis aldığı bilinmemektedir. Ebû Hureyre'nin Übey b. Ka'b'dan aldığı bu hadisi muhtemelen sadece Ebû Hureyre'den işitmiş ve onun adını vermeden Übey b. Ka'b'a irsal etmiştir. Bu itibarla -İbn Kesîr'in de temas ettiği gibi- isnadda mürsel-i hafî vardır. Ravi hakkında bkz. Zehebî, *Kâşif*, III, 341; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 644.

681) Müellifimizin bu rivayet hakkında Müslim'in şartlarına göre sahîh olur, demesinin sebebi, isnaddaki ravilerden 'Alâ b. 'Abdirrahman ve Ebû Sa'îd'den İmam Müslim hadis tahrîc etmesine rağmen, *Buharî*'nin tahrîc etmemiş olmasıdır. Diğer raviler de *Kütüb-i Sitte* ricalinden sika kimseler olmasına binaen, bu rivayet -şayet munkatı değilse- Müslim'in şartına göre sahîh olur.

682) Tirmizî, Kur'ân 1 [nr. 3035]; Nesâî, İftitah 26 [nr. 912-913]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 211, V, 114. Tirmizî bu hadisi iki vecihten tahrîc etmiş ve "hasen sahîh" olduğunu söylemiştir.

683) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 22-23 (Fâtiha suresinin tefsiri).

4. Merfû Olarak Nakledilen Rivayetin Merfû Olmadığını Tespiti

İbn Kesîr, merfû olarak tahriç edilen bazı hadislerin farklı vecihlerini araştırmak suretiyle mevkûf ya da maktû olduğunu -hatta kimi israiliyât haberlerinin merfû olarak Hz. Peygamber'e nisbet edildiğini- tespit etmiştir. Müellifimizin bu konudaki önemli tespitlerinden bir kısmını aşağıdaki misallerde inceleyelim:

Birinci misal: *İbn Ebî Hâtim*'in 'Ali b. Hasen b. İşkâb → 'Ali b. 'Âsım → Sa'îd b. Ebî 'Arûbe → Katâde → Übey b. Ka'b tarikiyle naklettiği merfû bir rivayet şöyledir: "Hz. Âdem, yasak ağaca yaklaştıktan sonra hatasını anlar ve korkup kaçmaya başlar. Kaçarken saçları bir ağaca takılır. Âdem ağaca "Bırak beni!" diye seslenir. Ağaç da "Hayır, bana seni bırakmamam emredildi." der. O esnada "Ey Âdem, benden mi kaçıyorsun?" diye nida olunur. Âdem de "Hayır ya Rab, ancak Sana karşı utunduğım için dolayı kaçmaktaydım" der. Bunun üzerine Allah şöyle buyurur: "O halde benim semtimden çık! İzzetime yemin olsun ki bana isyan edenin bu mahalde kalmasına imkan yoktur. Eğer yeryüzü dolusunca senin gibi mahluk yaratsaydım ve sonra bunlar bana isyan etselerdi onları mutlaka âsîlerin yurduna yerleştirdim."

"Bu hadis garîbdir" diyen *İbn Kesîr*, şu gerekçeleri beyan etmek suretiyle rivayetin aslında merfû olmadığını tespit eder: "*İbn Ebî Hâtim*'in isnadında *inkitâ hatta i'dâl* (peşpeşe iki ravinin düşmesi) sözkonusudur. Zira *Katâde b. Di'âme* (~111/730), *Übey b. Ka'b*'ı (~19/640) görmemiştir. Bundan başka aynı kıssayı *Taberî* ve *İbn Merdüye*, *Übey b. Ka'b*'den mevkûf olarak tahriç etmişlerdir.⁶⁸⁴ Üstelik mevkûf olan isnad, merfû isnaddan daha kavîdir. Doğrusu bu haber, *Übey b. Ka'b*'a ait bir söz (mevkûf) olmasına ve hatta *Übey b. Ka'b*'in israiliyât kaynaklarından aldığı bir kıssa olmasına rağmen, Hz. Peygamber'e nisbet edilerek merfû yapılmaktadır."⁶⁸⁵

Bu rivayetin merfû ve mevkûf vecihlerini aşağıdaki şemada görüldüğü gibidir.

684) Rivayet için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, VIII, 143.

685) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, I, 115, III, 393 (Bakara 2/36 ve A'râf 7/22 ayetlerinin tefsîri).

İkinci misal: Müellifimizin belirttiğine göre; “İbadet yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina, Mekke’deki Kâbe’dir. O, pek feyizlidir, insanlar için hidayet rehberidir.” (Âl-i İmrân 3/96) ayetine yorum getiren birçok âlim, yeryüzündeki ilk binanın da Kâbe olduğunu söylemiş ve bu konuda *Beyhakî*’nin *Delâilu’n-Nübüvve*’de İbn Lehî’a → Yezîd b. Ebî Habîb → Ebû’l-Hayr → ‘Abdullah b. ‘Amr b. ‘Âs tarikiyle naklettiği şu merfû hadisi delil getirmişlerdir: “Allah, Âdem ile Havvâ’ya Cibril’i gönderdi ve Kâbe’yi bina etmelerini emretti. Âdem Kâbe’yi bina edince de onu tavaf etmesi emrolundu ve şöyle denildi: *Sen insanların ilkinis; bu beyt de insanlar için kurulan ilk evdir.*”⁶⁸⁶

İbn Kesîr sözüne şöyle devam etmiştir: “Bu isnadda *İbn Lehî’a*⁶⁸⁷ bulunmaktadır ki, onun teferrüd ettiği rivayetlere itibar edilmemiştir. Allahu a’lem, bu hadis hakkında söylenebilecek en uygun ifade, bunun ‘Abdullah b. ‘Amr b. ‘Âs’ın sözü [mevkûf] olmasıdır. Nitekim o, Yermûk savaşından sonra ehl-i kitabın haberlerini ihtiva eden iki deve yükü kitap elde etmiş ve onlardan bir kısım haberleri nakletmişti. Bu da o haberlerden birisi olsa gerektir. Bununla birlikte böyle bir haber, ravilerin zuhûl ve evhâmı neticesinde Hz. Peygamber’e nisbet edilmektedir... Öte taraftan her ne kadar Süddî ve başkaları, yeryüzünde ilk kurulan evin Kâbe olduğunu iddia etseler de, bu konuda sahîh olan görüş, Kâbe’nin ilk kurulan ev değil, ilk kurulan ma’bed olmasıdır. Nitekim *Taberî*’nin ve *İbn Ebî Hâtim*’in *Tefsîr*’de⁶⁸⁸ Hz. ‘Ali’den mevkûf olarak naklettikleri şu haber de bu görüşümüzü desteklemektedir: “Kâbe’den önce de evler vardı; ama Allah’a ibadet için kurulan ilk bina Kâbe’dir.”⁶⁸⁹

Üçüncü misal: *Tirmizî*, *Taberî*, *İbn Ebî Hâtim* ve *İbn Merdûye*, ‘Ali b. Ebî Tâlib’den merfû olarak; *Dârimî*⁶⁹⁰ ve *Ebû Nu’aym*⁶⁹¹ ise *Ebû Ümâme*’den merfû olarak şu hadisi tahric etmişlerdir: “Her kim azık ve bineğe malik olur da Beytullahı haccetmezse, o kimsenin Yahûdî ve Nasrânî olarak ölmesine hiç bir engel yoktur. Bu, Allah’ın Kur’ân’da “Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah’ı ziyaret etmek, Allah’ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayan Allah’ın hiç bir ihtiyacı

686) Beyhakî, *Delâilu’n-nubuvve*, V, 435.

687) ‘Abdullah b. Lehî’a b. Ukbe el-Mısrî (174/790) hakkında daha önce bilgi vermiştik.

688) Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, IV, 7.

689) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, II, 64 (Âl-i İmrân 3/96 ayetinin tefsiri).

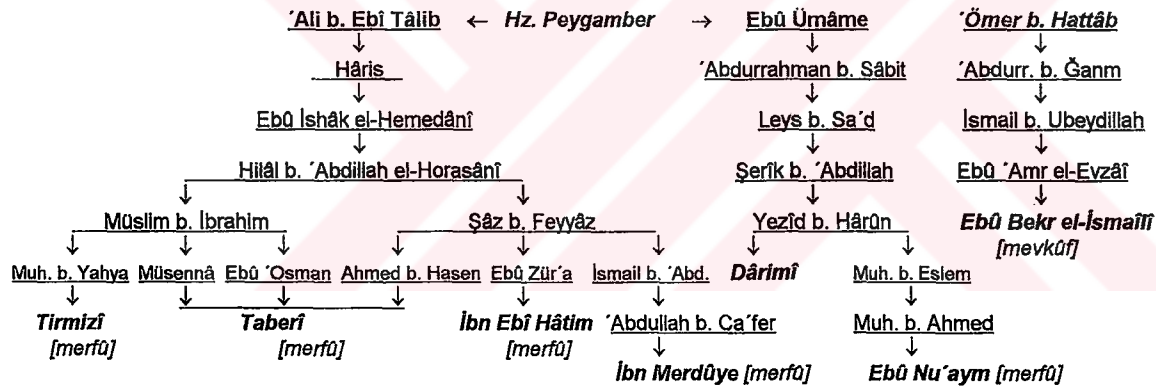
690) Dârimî, *Sünen*, Menâsik 2 [nr. 1733].

691) Ebû Nu’aym, *Hilye*, IX, 251.

yoktur. O, bütün âlemlerden müstağnîdir.” (Âl-i İmrân 3/97) buyurduğu husustur.”⁶⁹²

İbn Kesîr, bu rivayetin sened yönünden illetli olduğuna ve bazı zaîf ravilerin bu sözü Hz. *Peygamber*’e nisbet ederek [merfû olarak] nakletmelerinin doğru olmadığına dikkat çekerek, bunun ancak sahabe sözü olabileceğini [mevkûf] belirtmiştir. Bu kanaatini şu rivayetle desteklemiştir: *Ebû Bekr el-İsmâîlî el-Hâfız*,⁶⁹³ *Ömer b. Hattâb*’a ulaşan isnadla onun bu konudaki bir sözünü [mevkûf] şöyle nakletmiştir: “*Hacca gücü yetmesine rağmen haccetmeyen kimse, ister Yahûdî, ister Nasrânî olarak ölmüş farketmez.*” Bu isnad, Hz. *Ömer*’e kadar sahîhtir. *Sa’îd b. Mansûr* da *Hasen el-Basrî*’ye ve ondan Hz. *Ömer*’e ulaşan muteber bir isnadla onun bu sözünü şöyle nakletmiştir: “*İsterim ki, adamlarımı şehirlere salayım ve her kim hac için mal ve imkâna sahip olduğu halde haccetmiyorsa, onlardan cizye almalarını emredeyim; çünkü onlar müslüman değildirler, onlar müslüman değildirler.*”⁶⁹⁴

Aşağıdaki şemadan *İbn Kesîr*’in temas ettiği merfû ve mevkûf rivayetleri inceleyerek, müellifimizin merfû isnadların illeti hakkındaki tespitlerini kaydedelim.

İbn Kesîr, merfû olarak nakledilen isnadların illetine şöyle temas etmiştir: “*Ali b. Ebî Tâlib* tarafında *Hilâl b. 'Abdillah* adında mecrûh bir ravi vardır. *Buharî*, onun “*münkeru'l-hadis*”⁶⁹⁵ olduğunu söylemiştir. Nitekim *Tirmizî* de bu hadisin garîb olduğunu ve sadece bu vecihten bilindiğini; ravilerden *Hilâl*’in meçhûl, *Hâris*’in ise

692) *Tirmizî*, Hac 3 [nr. 809]; *Taberî*, *Tefsîr*, IV, 16-17.

693) *Ebû Bekr Muhammed b. İsmail b. Mihrân en-Neysâbûrî* (295/908), üçüncü asırda yetişmiş meşhur hadis hafızlarından. Onun *İmam Zührî*, *Malik*, *Yahya b. Sa'îd*, *Abdullah b. Dînar* ve *Musa b. 'Ukbe* gibi muhaddislerin rivayetlerini topladığı müstakil hadis cüzleri vardır. Bkz. *Ziriklî*, *A'lâm*, VI, 35.

694) Ancak *Sa'îd b. Mansûr*’un bu rivayetini *Sünen*’inde bulamadık.

695) *İmam Buharî*’nin “*münkeru'l-hadis*” dediği raviler hakkında şu izaha yer verir: “Her kim hakkında “*münkeru'l-hadis*” demiş isem, o raviden hadis nakletmek caiz değildir.” Bkz. *Zehebî*, *Mizân*, I, 5.

hadiste *zaif* görülen bir kimse olduğunu belirtmiştir. *İbn 'Adiy* ise *Hilâl b. 'Abdillah*'ın sadece bu hadisiyle bilinen *zaif* bir ravi olduğunu ve ayrıca sözkonusu rivayetin gayri mahfûz olduğunu bildirmiştir.⁶⁹⁶ *Ebû Ümâme* tarifinde ise *Şerîk b. 'Abdillah*⁶⁹⁷ adındaki ravi -her ne kadar *makbûl bir ravi* olarak bilirse de- rivayetinde çok hata yapan bir kimsedir.⁶⁹⁸

Dördüncü misal: *Taberî'nin İshâk b. Ebî İsrâîl → Hişâm b. Yusuf → Ümeyye b. Şibl → Hakem b. Ebân → 'Ikrima → Ebû Hureyre* tarifıyla tahriç etmiş olduğu merfû bir rivayet şöyledir: “Hz. Musa bir defasında acaba Allah uyur mu diye içinden geçirir. Allah da ona hakikati talim için bir melek gönderir. Melek, ilk başta onu üç gece uykusuz bırakır, sonra da iki eline cam kadeh vererek bunları kırmadan ayakta tutmasını ister. Bir müddet sonra uyuklamaya başlayan Musa (a.s.), elindeki kadehlerin birbirine dokunmasıyla sürekli uyanır ve ellerini birbirinden uzak tutmaya çalışır. Fakat uykusunun ağırlaşmasıyla birlikte elleri gevşeyen Hz. Musa, kadehleri yere düşürür ve irkilerek uyanır. Allah, bununla Hz. Musa'ya şunu misal vermiştir; eğer O uyuklasa ya da uyusa, gök ve yer tutunamayıp düşerler.”⁶⁹⁹

Bu rivayetin farklı vecihlerini karşılaştıran *İbn Kesîr*, “Doğrusu bu hadis cidden garîbdir; nebevî olmaktan ziyade israiliyât kaynaklı bir habere benzemektedir. Farklı tariflerden bunun merfû değil, mevkûf bir haber olduğunu görmekteyiz. Mesela aynı kıssayı *'Abdurrezzak* ve *İbn Ebî Hâtim*, *İbn 'Abbas*'a ulaşan isnadlarla onun bir sözü olarak [mevkûf] tahriç etmişlerdir. Sahabe de muhtemelen bunu israilî haberlerden almıştır. Görünen o ki, bu rivayet israiliyâttır, merfû bir hadis değildir.”⁷⁰⁰ demiştir.

Bu rivayetin merfû ve mevkûf vecihlerini aşağıdaki şemada görmek mümkündür.

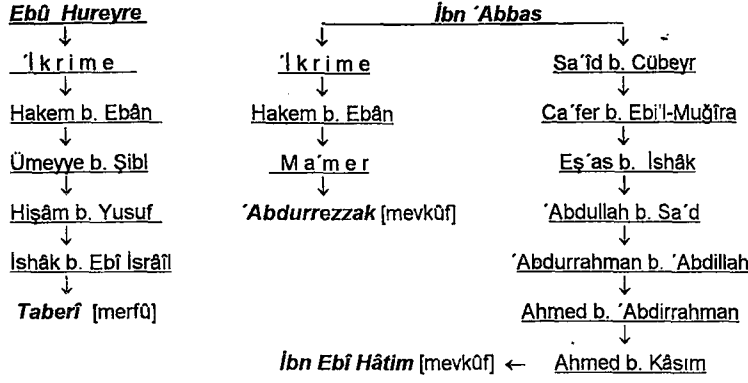
696) *İbn 'Adiy, Kâmil*, VII, 120.

697) *Şerîk b. 'Abdillah* (~140/758) hakkında bkz. *İbn Hacer, Takrîb*, s. 266.

698) *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, II, 70 (Âl-i İmrân 3/97 ayetinin tefsiri).

699) *Taberî, Tefsîr*, III, 7-8.

700) *İbn Kesîr, Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-'azîm*, I, 456 (Bakara 2/255 ayetinin tefsiri). *İbn Kesîr*'in işaret ettiği üzere, bu rivayet mevkûf -hatta israiliyât kaynaklı- olmasına rağmen, bazı ravilerin dikkatsizliği sebebiyle merfû yapılmıştır. Muhtemelen bu konudaki illet, *İshâk b. Ebî İsrâîl el-Mervezî*'den (diğer adı *İbrahim b. Kamacra*) kaynaklanmaktadır. O, şahsen sadûk olmakla birlikte, rivayetlerinde evhâm ve ihtilatlar olması sebebiyle muhaddisler tarafından cerh edilen bir ravidir. Bu ravi hakkında geniş bilgi için bkz. *İbn Hibban, Kitâbu 'l-mecrûhîn*, I, 132; *Zehebî, Mizân*, I, 177, *İbn Hacer, Takrîb*, s. 100.

Beşinci misal: Âl-i İmrân 3/39 ayetinde geçen Hz. Yahya'nın "gayet zâhid" anlamındaki "hasûr" sıfatı hakkında İbn Ebî Hâtım'ın Muhammed b. Gâlib el-Bağdadî → Sa'îd b. Süleyman → 'Abbâd b. Avvâm → Yahya b. Sa'îd → Sa'îd b. Müseyyeb → İbnu'l-Âs⁷⁰¹ tarifıyla naklettiği bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) yerden bir çubuk aldı ve şöyle dedi: "Yahya'nın zekeri işte bu çubuk gibi (ince) idi."

Müfessir ve muhaddislerin bu tür haberlere itimat ederek nakletmelerini hayretle karşılayan İbn Kesîr, ilk etapta bunun Kur'ân'a, sünnete, akl-ı selime ve peygamberler hakkındaki vasıflara muhalif olduğunu kaydeder. Akabinden bu haberin merfû olarak Hz. Peygamber'e nisbet edilmesinin tutarlı olmadığını belirterek, farklı vecihleri araştırıldığında, bu metnin ancak mevkûf ya da maktû bir söz olduğunun çok iyi anlaşıldığını, hatta bununla da kalmayıp israiliyât kaynaklarına dayanan bir haber olduğuna dikkat çekerek meseleyi izah maksadıyla şu rivayete yer verir: "İbn Ebî Hâtım'ın Ahmed b. Sinan → Yahyâ el-Kattân → Yahya b. Sa'îd el-Ensârî → Sa'îd b. Müseyyeb yoluyla naklettiği bir haberde 'Abdullah b. 'Amr b. 'Âs şöyle demiştir [mevkûf]: "Allah'ın yarattığı mahlukat içinde Yahya b. Zekeriyya'dan başka Allah'a günahsız kavuşan kimse yoktur." Bu haberin ravisi Sa'îd b. Müseyyeb, bu sözün ardından "O, seyyid ve hasûrdur" (Âl-i İmrân 3/39) ayetini okudu ve yerden bir çubuk alarak şöyle dedi: "Buradaki "hasûr"un mânâsı, zekeri şu çubuk gibi (ince) olan kimsedir." Bu haberi başkalarına aktaran Yahya el-Kattan da Sa'îd b. Müseyyeb'in bu tarifini işaret parmağının bir kısmını göstermekle tavsîf etmiştir.

İbn Kesîr bu konudaki değerlendirmelerini şöyle sürdürür: "Buradaki mevkûf ve maktû isnad, merfû olandan daha kavîdir. Ama 'Abdullah b. 'Amr b. 'Âs'ın israiliyât

701) İbn Kesîr, ilk başta "Buradaki ravinin 'Abdullah b. 'Amr b. 'Âs mı, yoksa babası 'Amr b. 'Âs mı olduğu pek açık değildir" diyerek İbn Ebî Hâtım'ın bu isnadı muğlak zikretmesini tenkit eder.

kaynaklarından aldığı bu haber, ravilerin dikkatsizliği sebebiyle Hz. Peygamber'e nisbet edilerek merfû bir hadis gibi nakledilmektedir... *Kâdı 'Iyâz* (544/1149), *Şifâ*'da⁷⁰² sözkonusu rivayetin münker ve illetli olduğunu belirterek bu konuda güzel şeyler söylemiştir. Şu da var ki, Allah'ın kendisiyle Hz. Yahya'yı sena ettiği "hasûr" sıfatını, kadınlara hiç yaklaşmayan, zekeri normal olmayan ya da iktidarsız kişi mânâsında yorumlamak büyük bir hatadır. Dirayetli müfessirler ve nakkâd âlimler bu tür haber ve yorumlara karşı çıkmalıdır. Zira normal insanlar hakkında bile kusur sayılabilecek vasıfların özellikle peygamberler gibi seçkin ve mükemmel şahsiyetler hakkında kullanılması, çirkin bir yakıştırmadan başka bir şey değildir. Esasen "hasûr"un mânâsı; günahlardan masum kalan, son derece zâhid, sadece sınırlı (helal) olan şeylere arzu gösteren kimse demektir. Bundan başka "hasûr"; nefsini şehvâtten alıkoyan ya da kadınlara karşı şehvet duymayan kimse mânâsına da yorumlanabilir. Ama iktidarsızlık (cimaya gücü yetmemek), insan için bir noksanlıktır. Peygamberler ise, âzâları tam, bedenî noksanlıkları bulunmayan, ahlak ve davranış yönünden ise mükemmel insanlar oldukları malumdur. O halde, asıl fazilet, kişilerde kuvve-i şehviye olmakla birlikte, bunu kontrol altına alabilmektir. Bu ise ya *İsa (a.s.)* gibi mücahede-i nefsiyye ile olur, ya da *Yahya (a.s.)* gibi *Allah'ın kifâyetiyle (tekeffülüyle)* olur. Şu kadar var ki, iktidarı olmakla birlikte helal ve haram yönünden mükellef olduğu vazifeleri hakkıyla yerine getirmek ve Rabbinin kendisine verdiği yüksek dereceye güvenip vazifeden el çekmemek, övülen nebevî vasıflardandır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu hususta en yüksek mertebeyi/makamı ihraz edenlerdendir. Zira hanımlarının çokluğu hiç bir zaman O'nu, Rabbine ibadetten alıkoymamıştır. O, hanımlarına riyaset ederek istikamet üzere onları idare etmenin yanı sıra, hem hanımlarının haklarını gözetmiş, hem de esas vazifesi olan tebliğ, ibadet ve tâat gibi hususları aksatmamıştır.

Hasılı, bu ayetten maksat, Hz. Yahya'nın kadınlara yaklaşmadığını anlatma maksadıyla onun "hasûr" olduğunu bildirmek değil; aksine Hz. Yahya'nın fuhşiyat ve çirkinliklerden masum olduğunu beyan etmektir. Bu ise Hz. Yahya'nın helal olan kadınlarla evlenmesine, onlarla mukarenetine ve onlardan çocuk sahibi olmasına mani değildir. Kaldı ki -bir önceki ayette- Hz. Zekeriyya'nın "Rabbim! Bana senin tarafından tertemiz ve hayırlı bir zürriyyet ihsan eyle. Şüphesiz Sen duaları işitip icabet edensin."

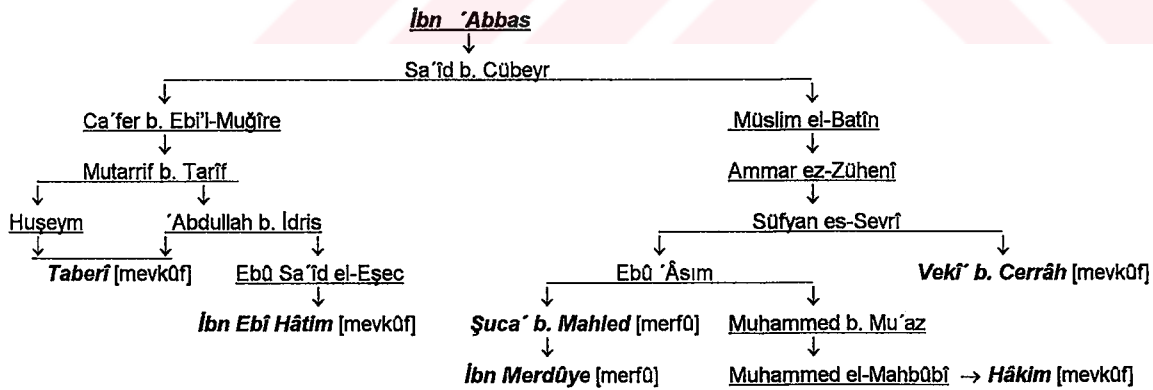
702) Bkz. *Kâdı 'Iyâz, Şifâ*, I, 111.

(Âl-i İmrân 3/38) şeklindeki makbûl duası zikre konu edilmektedir. Buradan Hz. Zekeriyya'nın kendisi için hayırlı evlat ve zürriyyet istediğini ve soyunun devam etmesini dilediğini anlamaktayız. Bu ise Hz. Yahya'nın selîm bir fitrat üzere bulunduğuna işaret eder.⁷⁰³

Altıncı misal: “O'nun kürsüsü gökleri ve yerleri içine alır.” (Bakara 2/255) ayeti münasebetiyle bazı rivayetlere temas eden *İbn Kesîr*, bu konuda müfessir *Şucâ' b. Mahled el-Fellâs* (235/849) ve *İbn Merdûye*'nin (410/1019) *İbn 'Abbas*'dan rivayet ettikleri merfû bir hadis üzerinde durulması gerektiğini belirterek, bu rivayetin illetli olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber'e nisbet edilen bu rivayet şöyledir: “Allah'ın kürsüsü, iki ayaklarımı koyduğu yerdir. Arşın keyfiyetini ise sadece Allah bilir.”

Bu rivayetin ardından *Vekî' b. Cerrâh*, *Taberî*, *İbn Ebî Hâtim* ve *Hâkim*'in *İbn 'Abbas*'dan *mevkûf* olarak tahric ettikleri⁷⁰⁴ rivayetleri kaydeden *İbn Kesîr*, *Şucâ' b. Mahled*'in hataen ya da dikkatsizlik neticesinde *İbn 'Abbas*'a ait bu sözü Hz. Peygamber'e nisbet ettiğini ve aynı vecihten rivayeti tahric eden *İbn Merdûye*'nin de kendisine tabi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu rivayetin sahabe tarafından israiliyât kaynaklarından alınan bir haber olabileceği ihtimali üzerinde de duran *İbn Kesîr*, netice itibariyle bunun mevkûf olmaktan ziyade, maktû bir rivayet olmasının daha doğru olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁵

Bu rivayetin merfû ve mevkûf vecihleri aşağıdaki şemada gösterilmiştir:

Yedinci misal: “Fakat Allah kendilerine kusursuz bir çocuk verince, annesi de babası da ölçüyü kaçırap verdiği çocuk sebebiyle şirke bulaştılar. Tuttular Allah'a bir

703) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 30-31 (Âl-i İmrân 3/39 ayetinin tefsiri).

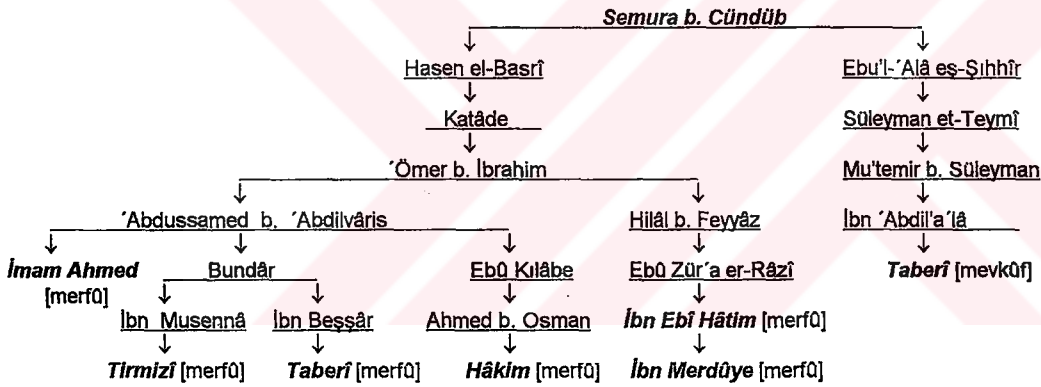
704) Bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 11-12; Hâkim, *Müstedrek*, II, 282.

705) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 458 (Bakara 2/255 ayetinin tefsiri),

takım şerikler yakıştırdılar. Halbuki Allah onların yakıştırdıkları her türlü ortaktan münezzehtir.” (A’râf 7/190) ayetinde işaret edilen ebeveynin Hz. Âdem ile Havva olduğu hususunda bazı rivayetler bulunmaktadır. Nitekim *İmam Ahmed*’in *Müsned*’de *Tirmizî*’nin *Sünen*’de, *Taberî*’nin *Tefsir*’de *İbn Ebî Hâtim* ile *İbn Merdûye*’nin *Tefsir*’de *Semura b. Cündüb*’den merfû olarak tahriç ettikleri bir hadis şöyledir:

*Adem ile Havva’nın doğan çocukları üst üste vefat edince, İblis onlara şu telkinde bulunur: “Eğer doğacak çocuğumuza ‘Abdulhâris adını koyarsanız o ölmez.” Adem ve Havva da bir sonraki çocuğa ‘Abdulhâris adını koyarla ve bu çocuk yaşar. Hz. Peygamber (s.a.v.) demiştir ki: “İşte bu, şeytanın bir vahyi ve emretmesidir.”*⁷⁰⁶

Pek çok ilim erbabının gözünden kaçan gizli illetleri büyük bir maharetle tespit etmesini bilen *İbn Kesîr*, bu rivayetin aslen mevkûf -hatta israiliyât kaynaklı bir haber-iken malesef merfû olarak nakledildiğini ifade ederek, aynı rivayetin mevkûf vecihlerini kaydederek, merfû olan rivayetin illetlerine temas eder. (Burada önce rivayetin farklı vecihlerini şemada verelim; ardından *İbn Kesîr*’in değerlendirmelerini kaydedelim.)

İbn Kesîr, bu rivayetin üç yönden illetli olduğunu şöyle belirtmektedir:

Birincisi: Merfû olan rivayetlerin bütün vecihlerinde teferrüd eden *Ömer b. İbrahim el-Basrî*⁷⁰⁷ mecrûh bir ravidir. *Yahya b. Maîn*’in onun güvenilir bir kimse

706) *Tirmizî*, *Tefsîru’s-sûre* 8 [nr. 3272]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, V, 11; *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 545. Karş. *Taberî*, *Tefsîr*, XIII, 309-313. *Tirmizî*, bu hadisin hasen garîb olduğunu ve *Ömer b. İbrahim*’in teferrüd ettiğini söylemiştir. *Hâkim* ise bu rivayetin *Buharî* ve *Müslim*’in şartlarına uygun olup tahriç etmediklerini kaydetmiştir. *Zehebî* de *Telhîsu'l-Müstedrek*’te *Hâkim*’in bu görüşüne uymuş ve *sahîhtir* demiştir.

707) *Ömer b. İbrahim el-Basrî* (ö. ?), *Tirmizî*, *Nesâî* ve *İbn Mâce*’de rivayetleri bulunan bir ravidir. Muhaddisler onun şahsen sadûk bir kimse olduğunu, fakat münker birçok rivayetin bulunduğu ve özellikle *Katâde*’ye münker rivayetleri isnad etmesi sebebiyle *Katâde*’den naklettiği hadislere itibar edilmediğini söylemişlerdir. Bu ravi hakkında geniş bilgi için bkz. *İbn Ebî Hâtim*, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 98; *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, II, 89; *Zehebî*, *Mizân*, III, 178 vd.; *İbn Hacer*,

olduğunu söylemesine karşılık, *Ebû Hâtim er-Râzî* ve başkaları, bu şahsın teferrüd ettiği rivayetlere itibar edilmeyen *metrûk* bir ravi olduğunu söylemişlerdir.

İkincisi: Bu hadis, merfû olmayıp Semura'nın sözüdür [mevkûftur]. Nitekim aynı rivayeti *Taberî*, *İbn 'Abdila'lâ* tarîkıyla *Semura b. Cündüb*'den mevkûf olarak tahrîf etmiştir. Öte yandan bu kıssayı *Mücahid*, *Sa'id b. Cübeyr*, *'İkrime*, *Katâde* ve *Suddî* gibi bir çok müfessir, *İbn 'Abbas*'ın bir sözü olarak [mevkûf] nakletmişlerdir. Hem de *İbn Ebî Hâtim*, *İbn 'Abbas*'a ulaşan bir isnadla, *İbn 'Abbas*'ın bu haberi *Übey b. Ka'b*'dan işittiğini nakletmektedir ki, buradan sözkonusu haberin *Übey b. Ka'b*'da son bulunduğunu anlamaktayız.⁷⁰⁸

Üçüncüsü: Bütün bunlardan başka Hasen el-Basrî'den onun mezkur ayeti farklı bir mânâda yorumladığına dair muteber nakiller bulunmaktadır. Mesela *Taberî*'nin *Ibn Vekî* → *Sehl b. Yusuf* → *'Amr* tarîkıyla *Hasen el-Basrî*'den naklettiği bir yorum şöyledir: “Kendilerine çocuk vermesinden sonra Allah'a ortak koşanlar, Hz. Âdem ile Havva değil, aksine daha sonraki zürriyyetidir. Öyle ki, Allah'a ortak koşanlardan batıl din mensuplarının yanı sıra, Yahudi ve Hıristiyanlar da vardır.”⁷⁰⁹ O halde şu bir gerçek ki, yukarıdaki merfû rivayetin isnadında yer alan *Hasen el-Basrî*, *Semura*'dan merfû bir hadis nakletmiş olsaydı, kendisi böyle bir tefsire udûl etmeyecekti. Nitekim bu kâide, umum selef müfessirlerinin metodudur. Zira onlar Rasûlullah'dan gelen me'sûr bir tefsir varsa, bu konuda kendi re'ylerine udûl etmezlerdi. Üstelik *Hasen el-Basrî* gibi Allah'a karşı son derece takva ve verâ sahibi seçkin bir âlim için böyle bir şeye ihtimal verilemez. Hem *Hasen*'den onun kendi görüşü olarak nakledilen bu tefsir, isnad yönünden daha kavîdir ve aynı zamanda ayetin zahirine daha uygundur. Hatta onun bu yorumu, ayet hakkındaki yorumların en güzeldir. Nitekim mezkûr ayetin sonundaki “*Allah onların şirk koştuğu şeyden münezzehtir*” ifadesinin zâhirinden de onların Âdem ile Havva olmadığını, bilakis daha sonraki insanlardan Allah'a şirk koşan kimseler olduğunu anlamak da zor olmasa gerektir. Bu ise *Hasen el-Basrî*'nin tefsirinin uygun olduğunu gösterir... Bütün bunlara binaen deriz ki, sözkonusu merfû rivayetlerin hepsi de aslında sahabeye kadar ulaşan birer mevkûf haberdir. Onlar da bunu ehl-i kitabdan iman etmiş

Takrîb, s. 410.

708) *İbn 'Abbas*'dan gelen rivayetler için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XIII, 310 vd.

709) Rivayet için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XIII, 314.

olan *Ka'bu'l-Ahbâr* ya da *Vehb b. Münebbih* gibi (israiliyât rivayetlerini müslümanlar arasında yaygın hale getiren) kimselerden almış olsa gerektir.”⁷¹⁰

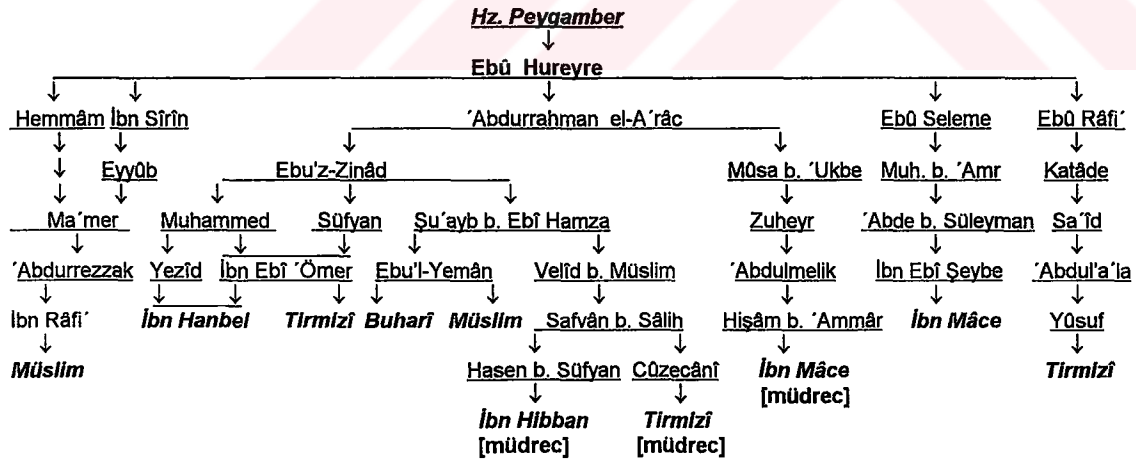
5. Rivayetteki İdrâcı Tespiti

Birinci misal: Allah'ın doksan dokuz ismi (el-Esmâu'l-husnâ) hakkında vârid olan rivayetleri tahlil eden *İbn Kesîr*, bu isimlerin merfû olarak nakledilip nakledilmemesi hususunda bazı şâibeli haberler bulunduğuna dikkat çekmiş ve neticede bu isimlerin hadis metnine derc edilen (müdreç) ibareler olduğunu söylemiştir. O, doksan dokuz ismin *Buharî*, *Müslim* ve *Müsned* gibi muteber kaynaklarda zikredilmediğine, fakat *İbn Hibban*, *Tirmizî* ve *İbn Mâce*'nin tahriç ettikleri metinlerin sonunda ziyâde olarak kaydedildiğine dikkat çekerek, bu ziyâdelerin merfû olamayacağını belirtmiştir.

Buharî, *Müslim* ve *İmam Ahmed*'in tahriç ettikleri rivayetin metni şöyledir: “Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa/hifzederse cennete girer. Allah tekdir, teki sever.”

Fakat *Tirmizî*, *İbn Mâce* ve *İbn Hibban*'in kaydettikleri metinde ise, buna ilave olarak doksan dokuz ismin hangileri olduğu tek tek zikredilmiştir.⁷¹¹

Bu rivayetin isnadlarını -müdreç olan ve olmayan vecihlerine işaret ederek- aşağıdaki şemada inceleyelim.

710) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 528-530 (A'râf 7/190 ayetinin tefsiri).

711) Rivayetler için bkz. *Buharî*, Da'avât 68 [nr. 6410], *Tevhîd* 12 [nr. 7392], *Şurût* 18 [nr. 2531]; *Müslim*, Zikr 5, 6 [nr. 2677-2678]; *Tirmizî*, Da'avât 82 [nr. 3428-3430]; *İbn Mâce*, Du'â 10 [nr. 3860, 3861]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, II, 258, 267, 314; *İbn Hibban*, *Sahîh*, hadis no: 592. *Tirmizî*, ziyâdeli olan bu metni şöyle değerlendirmiştir: “Bu hadis bu vecihten garîbdir. Bundan başka Ebû Hureyre'den gelen diğer vecihlerin bir çoğunda doksan dokuz isim zikredilmemiştir.”

Bu isimlerin bazı raviler tarafından Kur'an'dan seçilerek hadisın sonuna derc edilmiş olabileceği ihtimali üzerinde duran *İbn Kesîr*, Allah'ın isimlerinin sadece mezkûr doksan dokuz isimle inhisar edilmesinin doğru olmadığına dikkat çekerek, muteber rivayetlerde Hz. Peygamber'in daha başka isimlerle de dua ettiğini ve bazı şumullü duaların kendisinden mervî olduğunu kaydeder.⁷¹²

Sened şemasında da görüldüğü üzere; *Tirmizî* ve *İbn Hibban*'ın Safvân b. Sâlih - *Velîd b. Müslim* târîkıyla *Sahîhân* ravilerine ulaştığı isnad, metin yönünden müdrec olarak rivayet edilmiştir. Bu rivayetteki idrâc, Safvân ya da şeyhi Velîd'den kaynaklanmış olsa gerektir. Nitekim *Sünen-i Erba'a* ricalinden olan her iki ravi, kimi muhaddisler tarafından sika sayılmakla birlikte, kimilerine göre çok *tedlis* ve *tesviye* yaptıkları gerekçesiyle cerh edilmişlerdir.⁷¹³

Müdrec olan diğer vecih ise, *İbn Mâce*'nin *Hişâm b. Ammâr* → *'Abdumelik b. Muhammed* → *Zuheyr b. Muhammed* târîkıyla *Sahîhân* ravilerine ulaştığı isnadıdır. Buradaki *Hişâm*'ın sadûk olmakla birlikte yaşlandıktan sonraki rivayetlerine itibar edilmediği; *'Abdumelik*'in “*leyyinu'l-hadis*” olduğu, *Zuheyr*'in ise “*kesret-i galat*” ifadeleriyle cerh edilmiş oldukları bilinmektedir. İçlerinde en şiddetli cerhe maruz kalan ravi, *'Abdumelik b. Muhammed*'dir.⁷¹⁴ Muhtemelen merfû olmayan kısım, mecrûh ravilerden birisi tarafından metnin sonuna derc edilmiştir.

Bunun yanı sıra, *Tirmizî* ile *İbn Hibban*'ın ikinci raviden itibaren ittifak ederek nakletmiş oldukları *müdrec metin* ile, *İbn Mâce*'nin *müdrec metni* birbiriyle örtüşmemektedir. Mesela bir metinde zikredilen bazı isimler, diğer metinde bulunmamaktadır. Bu isimlerin yerine başka isimler zikredilmiştir. Dolayısıyla metindeki bu tutarsızlıklar da rivayetin müdrec olduğuna bir gerekçe gösterilebilir.

712) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 515-517 (A'râf 7/180 ayetinin tefsiri). Müellifimizin burada temas ettiği rivayetlerden birisi de şudur: *İmam Ahmed*'in *İbn Mes'ûd*'dan tahric ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) bir defasında şöyle dua etmiştir: “Allahım! Sen'in zâtına verdiği veya yüce katında saklayıp da kimseye bildirmediğin bütün isimlerinle Seni takdis eder, Sana niyâz eder ve (hâcâtımı) yine Sen'den isterim...” Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 391, 452.

713) *Velîd b. Müslim* (195/812), *Sünen-i Erba'a*'da rivayetleri bulunan zâif ravidir. *İbn Hibban* ve *İbn Hacer* onun müdellis olduğunu, çok tedlis ve tesviyede bulunduğunu söylerken, *Zehebî* buna ilave olarak bilhassa “an” ile naklettiği rivayetlerden sakınılması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 91; Zehebî, *Mizân*, IV, 348; a. mlf., *Kâşif*, III, 242; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 276.

714) Raviler hakkındaki cerh ve ta'dîl ifadeleri için bkz. İbn 'Adiy, *Kâmil*, V, 217-223; Zehebî, *Mizân*, II, 84, 663, IV, 302; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 301-302; a. mlf., *Takrîb*, s. 217, 365, 573.

İkinci misal: Müellifimiz, “Sûr hadisi” olarak nitelendirilen; İsrâfil tarafından sûra üflenmesiyle başlayıp, kıyamet sahneleri ve ahiret ahvaline ait tabloların anlatılmasıyla devam eden, cennet ya da cehenneme gidecek olanların yerlerine ulaşmalarıyla son bulan uzun bir rivayet hakkında sened ve metin yönünden şu tenkide yer vermiştir:

“*Taberânî, et-Tivâlat*⁷¹⁵ adlı eserinde *Ahmed b. Hasen el-Mısrî* → *Ebû ‘Âsim en-Nebîl* → *İsmail b. Râfi* → *Muhammed b. Ziyâd* → *Muhammed b. Ka’b el-Kurazî* → *Ebû Hureyre* yoluyla Hz. Peygamber’e nisbet ettiği uzun bir rivayeti kaydettikten sonra “Bu meşhur bir hadistir” demiştir. Ama bu hadis *ciddin garîbdir*. Her ne kadar muteber bazı rivayetlerde bu uzun metindeki hususların bir kısmına yer yer rastlasak bile, bu uzun metnin *lafızlarında nekâret* vardır. İsnadında ise Medine ehlinde kassacı (kassâs) olarak bilinen *İsmail b. Râfi* teferrüd etmiştir. Adı geçen ravi hakkında cerh ve ta’dîl yönünden farklı görüşler bulunmaktadır. *İsmail*’i ta’dîl eden bazı muhaddislerin yanı sıra, *Ahmed b. Hanbel*, *Ebû Hâtim*, *‘Amr b. ‘Ali el-Fellâs* gibi birçok nakkâd, onun hadislerinin münker olduğuna delil getirerek bu ravinin hadiste *metrûk* olduğunu söylemişlerdir.⁷¹⁶ *İbn ‘Adiy* de bu şahsı *zaîf raviler* içinde değerlendirmiş ve naklettiği rivayetlerin muteber olmadığını söylemiştir.⁷¹⁷ Doğrusu *İsmail b. Râfi*’in teferrüd ettiği bu rivayet, müdrecedir. Muhtemelen o, konuyla ilgili birçok hadis metnini bir araya toplamak suretiyle (idrac/montaj) böylesine uzun bir metin elde etmiştir.”⁷¹⁸

715) *Taberânî*’nin bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte bu hadisin bazı kısımlarını *Taberî*’nin *Tefsir*’inde görmekteyiz. Bkz. *Taberî, Tefsîr*, XX, 13, XXIII, 10.

716) *İsmail b. Râfi* b. *Uveymir* (~ 144/761), *Tirmizî* ve *İbn Mâce*’nin ricalindedir. Kendisi salih bir kimse olarak vasıflanılmakla birlikte, hadisleri maktûb yapması gibi sebeplerle rivayetlerine münker hükmü verilmektedir. *Yahya b. Maîn*, *İbn Mehdî*, *İmam Ahmed*, *Dârekutnî* ve *İbn Hibban* gibi pek çok muhaddis onun metrûk olduğunda ittifak eder. Bkz. *Ahmed b. Hanbel*, *İlel*, I, 349; *İbn Hibban*, *Kitâbu’l-mecrûhîn*, I, 124; *Zehebî*, *Mizân*, I, 227; *İbn Hacer*, *Tehzîb*, I, 258.

717) Bkz. *İbn ‘Adiy*, *Kâmil*, I, 280-281.

718) *İbn Kesîr*, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, III, 276-282 (En’am 6/73 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Nihâye*, I, 223. Müellifimizin tefsirde kaydettiği bu uzun rivayet, büyük ebatlarda beş-altı sahife kadardır. Metnin bu denli uzun olmasından da onun müdreced olduğunu anlamak zor olmasa gerekir. Öte yandan *İbn Kesîr*, cerh ve ta’dîl yönünden bu rivayeti tafsilatıyla ele aldığı müstakil bir çalışması bulunduğu bahsetmiştir (Cüz’ fi hadîsi’s-sûr). Fakat onun bu risalesi günümüze ulaşmamıştır.

C. Bazı Muhaddisler ve Eserleri Üzerindeki Değerlendirmeleri

İbn Kesîr, bazı hadis kaynakları ve müellifleri hakkında tahlil ve değerlendirmelere temas ederek; bazen kaynak ya da müellifi tenkit etmiş, bazen de kaynaklar arasında mukayese yapmış, bu konuda önemli görüş ve değerlendirmelere yer vermiştir. Bunlardan bazılarını inceleyelim.

1. İmam Ahmed ve “Müsned”i

a) *Ahmed b. Hanbel*'in *Enes, Câbir, İbn 'Abbas, İbn 'Ömer, Ebû Hureyre* ve *'Âişe* 'yi muksirûn raviler olarak nitelendirdiğini ifade eden *İbn Kesîr*, bunlara katılmakla birlikte, *Ebû Sa'îd el-Hudrî, İbn Mes'ûd* ve *'Abdullah b. 'Amr* 'ın da bu kategoriye dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre müellifimizin dokuz sahabîyi “muksirûn” olarak vasıflandırdığı görülmektedir.⁷¹⁹

Kanaatimizce *İmam Ahmed, Müsned*'ine aldığı ve binden fazla rivayeti olan sahabîleri muksirûn olarak kabul etmektedir. O, *Ebû Sa'îd el-Hudrî*'nin 958, *İbn Mes'ud*'un 902 ve *Abdullah b. 'Amr*'ın ise 727 hadisine yer verdiği için, onları muksirûn ravilere dahil etmemiştir.

İbn Kesîr ise, *Câmi'u'l-mesânîd* adıyla derlediği *Müsned*'inde, adı geçen sahabîlerin sırasıyla 1293, 948 ve 789 rivayetine yer vermekte⁷²⁰ ve onları da muksirûn kategorisine dahil etmektedir.

b) *Ahmed b. Hanbel*'in *İbn Mes'ûd*'un 31/652 senesinde -erken yaşlarda- vefat etmesi sebebiyle “*Abâdile-i Erba'a*” (*'Abdullah b. 'Amr, İbn 'Ömer, İbn 'Abbas* ve *İbnu'z-Zübeyr*) içinde ona yer vermediğine dikkat çeken müellifimiz, durum ne olursa olun özellikle de *İbn Mes'ûd*'un hem fakîh, hem muhaddis, hem Kur'an'ı çok iyi bilen seçkin bir âlim olması itibarıyla daha evleviyetle bu kategoriye dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷²¹

c) *Müsned*'de sıhhat açısından *Müslim*'in hatta *Buharî*'nin hadislerine denk sayılabilecek bir çok sahîh hadis bulunduğunu ifade eden *İbn Kesîr*, bir kısım rivayetlerin

719) Bkz. *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 187-188.

720) Bkz. *İbn Kesîr, Câmi' u'l-mesânîd*, XXVI, 700; XXVII, 752; XXXIII, 777.

721) *İbn Kesîr, İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 188-189.

Kütüb-i Sitte’de tahriç edilmeyen *zevâid* hadisler olması itibariyle de *Müsned*’in kaynak olma yönünden hem zengin, hem de orijinal bir eser olduğuna dikkat çekmiştir.⁷²²

Öte yandan *Ebû Musa Muhammed b. Ebî Bekr el-Medenî* gibi bazı alimlerin *Müsned* hakkında “O sahîh bir kitaptır” demesini *zaîf* ve *tutarsız* bir görüş olarak değerlendiren *İbn Kesîr*, *Müsned*’deki bütün hadisleri *sahîh* kabul etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Her ne kadar *Müsned*’de pek çok *sahîh* ya da *hasen* derecede muteber rivayetler bulunsa bile, bunun yanı sıra, *zaîf*, *münker* ve *mevzû* rivayetlerin de mevcut olduğunu söyleyen müellifimiz, mesela bu eserdeki Mery, Askalan ve Hıms gibi beldelerin faziletiyle alakalı rivayetlerin⁷²³ nekâretinin çok bariz olduğunu ve daha başka konularda da münker/mevzû bazı rivayetlerin bulunduğunu⁷²⁴ kaydetmiş; bir çok hadis nakkâdının da kendisiyle aynı görüşü paylaştığını sözlerine eklemiştir.⁷²⁵

Bu konuda müellifimizin tenkit ettiği rivayetlerden *Askalan* beldesiyle ilgili olarak

722) İbn Kesîr, *İhtisârü ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 27. *İbn Kesîr*’in bu tespitini doğru bulan son dönem hadisçilerinden muhakkik *Ahmed Muhammed Şâkir*, *Müsned*’in sünnete ait önemli ve büyük bir kaynak özelliği taşıdığını ve ayrıca *Müsned*’le alakalı çalışmalarında müşahade ettiği üzere içinde Kütüb-i Sitte’ye *zevaid* pek çok sahîh hadisin mevcut olduğunu belirtir.

723) Beldelerin faziletiyle ilgili *İbn Kesîr*’in münker olduğuna temas ettiği rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 357, III, 225, V, 328.

724) Mesela bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 254, II, 207, V, 11.

725) İbn Kesîr, *İhtisârü ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 31. *Müsned*’deki rivayetlerin sıhhat yönünden değeri hakkında farklı görüş ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Mesela *İbnu’l-Cevzî*, *Mevzû’ât* adlı eserinde, *Ahmed b. Hanbel*’in *Müsned*’indeki bazı rivayetlere mevzû hükmünü vermiştir. Fakat *İbn Hacer* ve *Suyûtî* gibi âlimler, bu konuda *İbnu’l-Cevzî*’nin acele hüküm verdiğini ifade ederek onu tenkit etmişlerdir. *İbn Kesîr*’den bir müddet sonra gelen değerli hadis kritikçilerinden *Hafız Zeynuddîn ‘Irâkî* ise bu konuda şöyle bir tespite yer vermiştir: “*Müsned*’de *zaîf* rivayetler olduğu gibi *mevzû* rivayetler de bulunmaktadır. Kaldı ki, *İmam Ahmed*’in kendisi de *Müsned*’deki hadislerin tamamının sahîh olduğunu iddia etmemiş, yeri geldikçe bazı ravilerin *za’if* rivayetlerine işaret etmiştir. Ben de müstakil bir cüzde *Müsned*’deki rivayetlerden mevzû olanları bir araya getirdim.” Bkz. ‘Irâkî, *Takyîd*, s. 42-43. M. Zâhid el-Kevserî de ‘Irâkî’nin bu değerlendirmesini şu sözlerle desteklemiştir: “*İmam Ahmed*, *Müsned*’deki rivayetleri tam olarak ayıklamadan vefat etmiştir. Bu itibarla *Müsned*’de bazı münker rivayet mevcuttur.” Bkz. Kevserî, *Makâlât*, s. 57. *Zeynuddîn ‘Irâkî*’nin işaret ettiği münker ya da mevzû rivayetlerden birkaçı şöyledir: ‘*Abdurrahman b. ‘Avf*’in emekleyerek cennete gireceğine dair Hz. ‘*Âişe* yoluyla Hz. *Peygamber*’e nisbet edilen rivayet [bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 115]; *Velîd*’in bu ümmetin firavunu olduğuna dair rivayet [bkz. *Müsned*, I, 18]. Ama ‘*Irâkî*’den sonra *Hafız İbn Hacer*, “*el-Kavlü’l-musedded fi’z-zeb an Müsnedi’l-İmam Ahmed*” adını verdiği risalesinde, *Müsned*’de mevzû hadis vardır diyenlere şiddetli karşı çıkarak, tenkit edilen yirmi dört rivayete mevzû demenin doğru olmadığını tartışmıştır. Ne var ki *İbn Hacer*’in bazı rivayetleri kurtarmaya çalışması tutarlı görülmemektedir. *İbn Kesîr*’in üstadı *İbn Teymiyye*’nin bu konudaki şu yorumu da oldukça makul ve yerindedir: “Şayet *Müsned*’deki “*mevzû hadis*”ten maksat “*senesinde kezzâb vardır*” demekse, böyle rivayetlerin *Müsned*’de bulunduğunu iddia edemeyiz. Yok eğer “*mevzû*”dan kastolunan şey, Hz. *Peygamber*’in (s.a.v.) söylemediği sözler ise, ravilerin hatası veya sû-i hıfzı gibi bir takım arızalardan kaynaklanan bu tür hadisler *Müsned*’de sözkonusu olduğu gibi, *Sünen* kitaplarında da bir hayli mevcuttur.” Bkz. *İbn Teymiyye, et-Teveşül ve’l-vesîle*, s. 44.

İmam Ahmed'in Ebu'l-Yemân → İsmail b. 'Ayyâş → 'Amr b. Muhammed → Ebû 'Ikâl → Enes b. Mâlik tarîkıyla merfû olarak naklettiği hadis şöyledir: "Askalan, insanın gidip yerleşebileceği iki faziletli beldeden birisidir. Çünkü kıyamet günü oradan yetmiş bin kişi diriltilecektir ki, onlar için hesaba çekilme yoktur. Yine oradan elli bin mücahit, kesik başlarını ellerine almış ve damarlarından kan akar bir vaziyette şehitler safında yer alacaklar ve Allah'a mülaki olduklarında şöyle diyecekler: "Rabbimiz, bize Peygamberlerine va'dettiğin şeyi ver, bizi kıyamet günü hüsrana uğratma. Çünkü Sen, va'dinden caymazsın" (Âl-i İmrân 3/194). Allah şöyle buyuracak: "Kullarım doğru söyledi. Onları beyaz nehirde yıkayın." O şehitler de tertemiz ve bembeyaz olarak nehirden çıkacaklar ve cennette diledikleri yere gideceklerdir."⁷²⁶

İbn Kesîr "Bu hadis, Müsned'deki münker rivayetlerden birisidir. Nitekim bazı muhaddisler de bunun mevzû olduğunu söylemişlerdir." demiştir.⁷²⁷

Müellifimizin nekâretine işaret etmekle yetindiği bu rivayetin cerh ve ta'dil yönünden bazı illetlerine değinelim:

İsnaddaki Ebu'l-Yemân, İsmail b. 'Ayyâş ve 'Amr b. Muhammed, şahsen sadûk ravilerden sayılmakla birlikte, hıfz yönünden *leyyinu'l-hadîs* oldukları ve diğer bazı cerh ifadelerine maruz kaldıkları bilinmektedir.⁷²⁸ Bunun yanı sıra isnadda daha şiddetli cerh ifadelerin maruz kalmış Ebû 'Ikâl (Hilâl b. Zeyd b. Yesâr el-Basrî el-Askalânî) adındaki bir ravinin bulunduğu da dikkat çekmektedir. Kanaatimizce hadisin illeti de bu raviden kaynaklanmaktadır. Özellikle Buhârî, Ebû Hâtim, Nesaî, İbn 'Adiy ve İbn Hibban gibi muhaddisler tarafından orta derecede cerh edilen Ebû 'Ikâl, bazı nakkâdlarca *vaddâ'* ve *metrûk* bir ravidir. İbn Hibban, Ebû 'Ikâl'in Hz. Enes'in söylemediği şeyleri de ona nisbet eden *münkeru'l-hadîs* ve *metrûk* bir ravî olduğunu söylemiştir.⁷²⁹ Nitekim kaydettiğimiz bu rivayet de Ebû 'Ikâl'in Hz. Enes yoluyla Hz. Peygamber'e nisbet ettiği isnadlardan birisidir. Bundan başka şu husus da mezkûr ravinin bu rivayeti uydurmuş

726) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 225.

727) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 162 (Âl-i İmrân 3/194 ayetinin tefsiri). Bu rivayetin mevzû olduğunu beyan eden muhaddislerle değerlendirmeleri için bkz. İbn 'Adiy, *Kâmil*, I, 298, V, 21; İbnu'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 53-54; 'Irâkî, *Takyîd*, s. 43; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 61; Suyûtî, *el-Leâliu'l-masnû'a*, I, 239; 'Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a*, s. 159.

728) Bkz. Zehebî, *Mîzân*, I, 240-244, III, 286, IV, 589,

729) İbn Hibban ve diğer muhaddislerin değerlendirmeleri hakkında bkz. İbn Hibban, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 86-87; İbn 'Adiy, *Kâmil*, VII, 117-118; Zehebî, *Mîzân*, IV, 313-314; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 70.

olabileceğini hatıra getirmektedir; rical kaynakları, *Ebû 'Ikâl*'in Askalan'a yerleşen ve uzun süre bu beldede ikamet eden bir ravi olduğunu bildirmektedir. Muhtemelen bu ravi, Askalan beldesini ve halkını öven böyle bir hadisle büyük bir şöhrete kavuşmaya amaçlamıştır.

2. Tirmizî ve "Sünen"i

İbn Hazm ez-Zâhirî'nin (456/1064) "*Muhammed b. İsa et-Tirmizî* de kim ki?" diyerek *İmam Tirmizî*'yi *mechûl* saymasına şiddetle karşı çıkan *İbn Kesîr*, *Tirmizî*'yi şu sözlerle savunmuştur: "Kütüb-i Sitte erbabından birisi olan *Ebû İsa et-Tirmizî*, meşhur muhaddislerdendir. Onun *Sünen*'i ise pek çok beldede ulemanın müracaat ettiği bir kaynaktır. *İbn Hazm*'ın onu *mechûl* sayması, âlimler nezdinde *Tirmizî*'ye halel getirmediği gibi, kıymetini de düşürmez. Aksine *İbn Hazm*'ın hadis ilmindeki durumuna halel getirir."⁷³⁰

Başka bir münasebetle *İbn Hazm*'ın *Ebû Mu'ayd* adındaki bir raviyi de *mechûl* olarak değerlendirmesini tenkit eden *İbn Kesîr*, bu meseleyi *Tirmizî* ile de irtibatlandırmak suretiyle şu hususa dikkat çekmiştir: "*Ebû Mu'ayd Hafs b. Gaylân ed-Dımaşkî*⁷³¹, *Mekhûl* gibi meşhur raviler başta olmak üzere bir çok şeyhten hadis almış, kendisinden de on kadar ravi hadis nakletmiştir. Ne var ki *İbn Hazm*, iyice araştırıp hakkında kesin bir malumat elde etmeksizin bu raviyi *mechûl* saymakta ve -rivayetleri kendisine uygun gelmediği için- *Sünen* sahibi *Tirmizî* hakkında söylediği gibi "*mechûldür*" diyerek cerh etmektedir."⁷³²

Tirmizî'nin meşhur hadis imamı ve sika bir muhaddis olduğunu ikrar eden *İbn Kesîr*, bununla beraber onun *Sünen*'inde (*Câmi*) bir çok zaîf hadise yer verdiğini de

730) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, XI, 66. *İmam Zehebî* de *İbn Hazm*'a karşı *İmam Tirmizî*'yi şöyle savunmuştur: "*Câmi*' sahibi hafız, *allâme Ebû İsa et-Tirmizî*'nin sika olduğunda icma vardır. Bu hususta *İbn Hazm*'ın "O *mechûl* birisidir" sözüne bakılmaz. Sanki *İbn Hazm* bu ifadeyle *Tirmizî*'yi hiç duymamış ya da onun *Câmi*' (*Sünen*) ve *İlel* gibi eserlerinden haberdar olmamış gibi davranmaktadır." Bkz. *Zehebî*, *Mizân*, III, 678.

731) Rical kitaplarında *Hafs b. Gaylân ed-Dımaşkî*'nin *Nesâî* ve *İbn Mâce*'de rivayetleri bulunan, fakih ve sıdk sahibi ravi olduğu bildirilmektedir. Pek çok muhaddis onu tevsik etmesine karşılık, bazıları zaîf saymıştır. Ancak her halukârda makbûl ravi olduğunda ittifak vardır. Diğer taraftan *İbn Kesîr*'in *Hafs b. Gaylân* hakkında *İbn Hazm*'a yönelttiği tenkit yerindedir. Çünkü sözkonusu ravi, hiç bir muhaddis nazarında *mechûl* sayılmamıştır. Geniş bilgi için bkz. *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, II, 394-395; *Zehebî*, *Mizân*, I, 568; *İbn Hacer*, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 390, *Takrîb*, s. 174.

732) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 241.

söylemiştir. Öte yandan *Hâkim* (405/1014) ve *Hatîb el-Bağdâdî* (463/1071) gibi muhaddislerin, genellikle Sahîhân için kullanılan “*el-Câmi’u’s-Sahîh*” ibaresini, sıhhatine kail olarak *Sünen-i Tirmizî* hakkında da kullanmalarını eleştiren müellifimiz, “Bu görüş, kanaatimce her ikisinin de tesâhülünden kaynaklanmaktadır. Çünkü bildiğimiz kadarıyla *Tirmizî*’nin kitabında çok sayıda münker hadis⁷³³ mevcuttur.” demiştir.⁷³⁴ Nitekim *Tirmizî* de bizzat tahriç ettiği rivayetlerin akabinden sened ve metin yönünden illetli gördüğü bazı hususlara temas etmiş, hatta kitabına aldığı bazı rivayetlerin garîb ve münker olduğunu söylemiştir. Bu münasebetle *İbn Kesîr*, onun kitabına *el-Câmi’u’s-sahîh* denilmesine karşı çıkmakta; bunun yerine *Sünenü’l-Tirmizî* ya da *Câmi’u’t-Tirmizî* ifadelerini kullanmaya özen göstermektedir.

3. Ebû Davud’un “Sünen”i

Ebû Davud’un “Bu kitabıma aldığım rivayetlerden hakkında sükut ettiklerim *sâlih*ti; eğer *zaîf/illetli* olanlar varsa onları beyan ettim”⁷³⁵ sözü hakkında *İbn Kesîr*’in bazı görüş ve yorumlarına daha önce temas etmiştik.⁷³⁶ Burada *Ebû Davud* tarafından tahriç edilen bir rivayet üzerinde müellifimizin bazı değerlendirmelerini kaydedelim.

Ebû Davud, “*Gün gelir, gök sahifesini, tıpkı kâtibin yazdığı kağıdı [sicil] dürüp rule yapması gibi düreriz.*” (Enbiya 21/104) ayetindeki “*sicil*” ibaresi hakkında *İbn ‘Abbas*’a ulaşan bir isnadla onun şu sözünü nakletmiştir: “*Sicil, Hz. Peygamber’in katibidir*”⁷³⁷

Bu rivayeti kaydeden *İbn Kesîr*, bunun yanı sıra *Hatîb el-Bağdâdî*’nin de *Nâfi*’ tarîkıyla *İbn ‘Ömer*’den aynı rivayeti [mevkûf olarak] tahriç ettiğini belirtmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İki tarîkı bulunan ve özellikle bunlardan birisi *Ebû Davud* gibi büyük bir muhaddis tarafından tahriç edilen bu rivayet, cidden münkerdir; sahîh değildir. Hocam *Hafız Mizzî* (742/1342) de bu hadisin *mevzû* olduğunu söylemiştir.

733) Nitekim *İbn Kesîr*’in *Tirmizî*’den naklettiği bazı rivayetleri münker/mevzû olarak nitelendirdiğine şahit olmaktayız. Mesela bu konuda bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, VI, 249; a. mlf., *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, VIII, 463 (Kadr suresi tefsiri). Karş. *Tirmizî*, *Tefsîru’s-sûre* 88 [nr. 3570].

734) *İbn Kesîr*, *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 31.

735) Bkz. *İbnu’s-Salâh*, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 55.

736) Müellifimize yöneltilen tenkitlerde bu değerlendirmeleri ve konuyla ilgili Hafız ‘Irâkî’ nin tenkidini tahlil etmiştik.

737) *Ebû Davud*, *İmare* 6 [nr. 2935]; *Hatîb Bağdâdî*, *Tarîhu Bağdâd*, VIII, 175.

Esasen bu rivayetleri kitabına alan *Taberî* de bunun *gayr-ı mahfuz* bir rivayet olduğunu, zira *Hz. Peygamber*'in katiplerinin çok iyi tespit edilmiş olup içlerinde *Sicil* adında birisine rastlanmadığına dikkat çekmiştir.⁷³⁸ Bununla beraber sahabeye dair eser telif eden *İbn Mende* (395/1005), *Ebû Nu'aym* (430/1038) ve *İbnu'l-Esîr* (630/1232) gibi müellifler, her nasılsa *Sicil* adındaki bir sahabînin biyografisine yer vermişlerdir.⁷³⁹ Üstelik bu müellifler, *İbn 'Ömer* ve *İbn 'Abbas*'a nisbet edilen mezkûr rivayetlere dayanarak *Sicil*'in "*Kâtibu'n-Nebî/Vahiy Kâtibi*" olduğunu söylemişlerdir. Oysa *Sicil* adında hiç bir sahabî yoktur. Yoktur ki, böyle bir isimde vahiy katibi bulunabilsin. Netice itibariyle, ayetteki bu ifade hakkında en doğru tefsir, "*sicil*"'in bir "*sahabî*" değil, "*sahîfe*" mânâsına geldiğidir. Üstelik *İbn 'Abbas* başta olmak üzere, *Mücahid* ve *Katâde* gibi müfessirlerden gelen haberlerde, onların bunu *sahîfe* mânâsında tefsir ettikleri de nakledilmektedir. Ben, bu konuda müstakil bir cüz telif ederek⁷⁴⁰ rivayetleri tafsilatıyla ele aldım."⁷⁴¹

4. *Nesâî'nin Sıhhat Şartlarıyla İlgili İbn Seken ve Hatîb el-Bağdâdî'nin Görüşlerini Değerlendirmesi*

Nesâî'nin (303/915) *Sünen*'i hakkında *Hafız Ebû 'Ali b. Seken* (353/964) ve *Hatîb el-Bağdâdî* (463/1071) gibi muhaddisler, "Bu kitap sahihtir; rical hususunda *Nesâî*'nin şartları *Müslim*'den daha ağırdır" demelerini isabetli bulmayan *İbn Kesîr*, özetle şu hususu dile getirmiştir: "*Sünen-i Nesâî*'de şahsı veya hâli meçhul [meçhûlu'l-ayn, meçhûlu'l-hâl] raviler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra *Nesâî*, bazı mecrûh ravilerin hadislerini de tahriç etmiştir. Bu itibarla *Nesâî*'nin *Sünen*'inde *zaîf*, *muallal* ve *münker* birçok rivayet bulunmaktadır."⁷⁴²

738) Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XVII, 79.

739) Bkz. *İbnu'l-Esîr*, *Üsdü'l-gâbe*, II, 326.

740) *İbn Kesîr*'in işaret ettiği bu müstakil çalışma kayıptır. Nitekim *İbn Kesîr*'in *Eserleri* bölümünde "*Cüz' fi'r-radd alâ hadîsi's-sicill*" adıyla bu çalışmasına temas edilmişti.

741) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, V, 302; a.mlf., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 378 (Enbiyâ 21/104 ayetinin tefsiri).

742) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 31.

5. Diğer Bazı Kaynaklar Hakkındaki Değerlendirmeleri

a. Hâkim ve "Müstedrek"i

Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) *Müstedrek*'ini, *Buharî* ve *Müslim*'in şartlarına uygun olan rivayetleri toplama gayesiyle te'lif ettiğini ifade eden *İbn Kesîr*, fakat bu konuda onun *mütesâhil* davrandığını belirtmiştir. Hatta birçok mecrûh raviden hadis nakletmesine rağmen bu isnadların *Sahîhân* ya da birisinin şartına uygun olduğunu söylemekle *Hâkim*'in hata ettiğine dikkat çeken *İbn Kesîr*, sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Şüphesiz *Müstedrek*'teki hadislerin tamamı *sahîh değildir*. Her ne kadar *Hâkim*'in tahriç ettiği hadislerin bir kısmının *Sahîhân* ya da birisi tarafından tahriç edilen rivayetler mertebesinde olduğu kabul edilse bile, içlerinde *sahîh müstedrek* olan rivayetler çok azdır. Bundan başka *Hâkim*'in kaydettiği bazı hadisler, *Sahîhân* ya da birisi tarafından tahriç edilmiş olmasına rağmen, *-Hâkim* bunları iyi tespit edememiş olsa gerek- tahriç edilmediğini ifade etmiştir.⁷⁴³ Hasılı, onun *istidrâk* gayesiyle yer verdiği rivayetler içinde *sahîh* olan hadislerin sayısı azdır, ekserisi *hasen* veya *zaîfir*. Hatta *Hâkim*'in *sahîh* dediği rivayetler içinde *mevzû* olanları bile vardır. Bu konuda hocalarımın *Hafız Zehebî* (748/1347), *Müstedrek* üzerine yaptığı bir çalışmada, *Hâkim*'in tahriç ettiği rivayetleri büyük bir ciltte ihtisar ederek bu rivayetlerin sıhhat durumlarını beyan etmiştir.⁷⁴⁴ Kanaatimce *Müstedrek*'te yüz civarında münker rivayet bulunmaktadır."⁷⁴⁵

İbn Kesîr'in kaydetmiş olduğu bazı *Müstedrek* hadisleri hakkında sened ve metin yönünden yaptığı önemli tespitler de vardır. Bunlardan bazılarını müellifimizin hadis tenkitçiliğini ele alırken inceledik.⁷⁴⁶

743) Mesala *Hâkim*, *Buharî*'nin İ'tisam 25'te *İbn 'Abbas*'dan tahriç ettiği bir rivayetin farkına varmamış olmalı ki, *Müstedrek*'te [II, 262-263] aynı rivayeti kaydettikten sonra bunun *Sahîhân* şartlarına uygun olduğunu, ancak tahriç etmediklerini söylemiştir.

744) *İmam Zehebî*'nin *Telhîsu'l-Müstedrek* adını verdiği ihtisar çalışması, *Müstedrek*'le birlikte matbûdur.

745) *İbn Kesîr*, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadis*, s. 29.

746) *İbn Kesîr*'in bu konudaki uygulamalarından bazı misaller için bkz.: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 108, III, 528, VIII, 462, 524 (Bakara 2/34, A'râf 7/190, Kadr 97/1, Kevser 108/2 ayetinin tefsirinde naklettiği rivayetler) ve a. mlf., *Bidâye* VI, 249'da incelediği rivayet. Bu rivayetleri karşı *Müstedrek*, II, 11, 538, 545.

b. İbn Huzeyme ve İbn Hibban ile "Sahih"leri

İbn Kesir'in *sahih* ve *muteber* hadis kitapları üzerine yaptığı değerlendirmelerden birisi de şöyledir: "*Sahih hadis* tahrıcinde *İbn Huzeyme* (311/923) ve *İbn Hibban el-Bustî* (354/965), itina gösterdikleri *es-Sahih* adlı kitaplarında, *Hâkim*'in (405/1014) *Müstedrek*'ine nisbetle daha isabetli, isnâd ve metin itibarıyla daha *muteber* rivayetlere yer vermişlerdir."⁷⁴⁷

Bununla beraber *İbn Huzeyme* ve *İbn Hibban*'ın *Sahih*'lerinde yer alan bütün rivayetlerin sıhhatli olmadığını öne süren *İbn Kesir*, mezkûr kaynaklarda hasen ve zaif derecedeki hadislerin yanı sıra, bazı münker ve mevzû rivayetlerin de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Mesela yaptığı değerlendirmelerden birisinde müellifimiz, *İbn Huzeyme*'nin *Ziyâd b. Yahya* → *Mu'ammer b. Muhammed b. Ubeydillah* → *Muhammed b. Ubeydillah* → *Ubeydullah b. Ebî Râfi'* tarîkiyle naklettiği şu merfû rivayetin *sahih* ve *muteber* olmadığını belirtmiştir: "*Sizden birinizin kulağı çınladığı zaman beni hatırlayıp bana salât getirsin ve şöyle desin: Beni anmakta olan kimseyi Allah hayırla ansın.*"⁷⁴⁸ Bu rivayet muktezasınca kimi âlimlerin, kulağı çınlayan kimsenin Hz. *Peygamber* üzerine salât getirmesini müstehap saydıklarını ifade eden *İbn Kesir*, sözkonusu rivayetin garîb ve illetli olduğunu; isnad yönünden *sahih* olmadığını⁷⁴⁹ belirterek, bu konuda böyle bir rivayetin delil olamayacağını söylemiştir.⁷⁵⁰

İbn Kesir, bazı eserlerinde kaydettiği değerlendirmelerde, *Sahihu İbn Hibban*'daki bazı rivayetlerin *sahih* olmadığına dikkat çekmiştir.⁷⁵¹

747) *İbn Kesir*, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 27.

748) *İbn Huzeyme*, *Sahih*, II, 112. Ayrıca bkz. *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 301.

749) Bu isnadda *Mu'ammer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Medenî* (ö. ?) adında mecrûh ravi vardır. Kütüb-i Sitte içinde sadece *İbn Mâce*'de hadisi bulunan *Mu'ammer b. Muhammed*, hadis imamları tarafından şiddetli cerh ifadelerine maruz kalmıştır. *Buharî*, onun *münkeru'l-hadîs* olduğunu söyler ki, *Buharî*'nin bu ifadesi, sözkonusu kimseden hadis nakletmek caiz değildir, demektir. *İbn Hibban* onun babası vasıtasıyla maktûb ve münker şeyleri naklettiğini ifade ederek, hadisleriyle ihticac etmek bir tarafa, ondan hadis nakletmenin mahzurlu olduğuna dikkat çekmiştir. *İbn 'Adiy* ise onun bütün rivayetlerine mutabaat olunmadığını ve metrûk bir ravi olduğunu söylemiştir. Bkz. *İbn Hibban*, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, III, 38-39; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, VI, 450-451; *Zehebî*, *Mizân*, IV, 156-157.

750) *İbn Kesir*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VI, 467 (Ahzâb 33/56 ayetinin tefsiri).

751) *İbn Kesir*'in bu konudaki değerlendirmelerden bazıları hakkında bkz. *İbn Kesir*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 199 (Bakara 2/102 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Bidâye*, I, 43. Karş. *İbn Hibban*, *Sahih*, hadis no 1716. (*İbn Kesir*, buradaki rivayetin merfû olmayıp, bilakis *İbn 'Ömer*'in *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan aldığı israilî bir haber olduğunu delilleriyle beyan etmiştir. Ayrıca *İbn Hibban*'ın isnadındaki *Musa b. Cübeyr*'i cerh ederek bu rivayetin *sahih* olmadığını söylemiştir. Bu hadisi israiliyât bahsinde inceledik. Tafsilat için ilgili kısma bakılabilir.)

İbn Hibban'ın *Sahih*'inde tahrîc etmesine rağmen, *İbn Kesir* tarafından cerh edilen diğer bir

c. Ziyâ el-Makdisî ve “Kitabu'l-Muhtâra”sı

İbn Kesîr, Ziyâuddin Muhammed b. 'Abdilvahid el-Makdisî'nin (643/1245) sahîh hadislerine yönelik te'lif ettiği *el-Muhtâra (el-Ehâdisu'l-ciyâdi'l-muhtâra min mâ leyse fi 's-Sahîhayn ev ehadihima)* adlı eseri hakkında şöyle demiştir: “Bu kitap, rivayet ilimleri yönünden güzel şeyleri ihtiva etmesi ve sıhhat şartlarına uygun olması itibariyle *Hâkim*’in *Müstedrek*’ine nisbetle daha üstündür. Ancak bu eser yarım kalmıştır. Müellifin bu eseri tamamlamış olmasını çok isterdim.”⁷⁵²

rivayet hakkında bkz. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 515-517 (A'râf 7/180 ayetinin tefsiri). Karş. *İbn Hibban, Sahîh*, hadis no: 592.

752) İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 170; a. mlf., *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 29.

V. İBN KESİR VE İSRİLİYÂT

İbn Kesîr, israiliyât haberleri üzerinde ciddi etüdler yapan ve bu konuda önemli tahlil ve tespitler ortaya koyan değerli bir hadis kritikçisidir. O, kendi dönemine kadar hadis, tefsir ve tarih kaynaklarında yer alan israiliyât haberlerinin korkunç boyutlara ulaştığını çok iyi gözlemlemiş ve buna karşı bazı çözümler getirmeyi amaçlamıştır. Bu gayeyle rivayet ilimleri yönünden önemli bilgileri ihtiva eden eserlerinde, israiliyât meselesini sık sık irdeleyerek bu konuda gerekli gördüğü tespit ve tahlilleri kaydetmiştir.

Burada önce *İbn Kesîr*'in israiliyâta karşı umumî bakışını ve israilî haberleri tasnifini inceleyelim. Sonra da onun israilî haberler hakkındaki cerh ve ta'dîl yönünden önemli tespit ve tahlillerini kaydedelim.

A. İbn Kesîr'in İsrailiyâta Bakışı

Ehl-i kitaba bir şey sormayı ya da onlardan bir şey nakletmeyi nehyeden hadislerin yanı sıra, bu hususta cevaz ifade eden rivayetler de vardır. İsrailiyâtın nakli konusundaki leh vealeyhteki delillere temas eden *İbn Kesîr*, bu meseleye güzel bir bakış açısı getirmiştir. Müellifimizin israiliyât haberleriyle ilgili değişik yerlerde temas ettiği bilgilerden derlediğimiz değerlendirmeleri inceleyelim.⁷⁵³

*Hiz. Peygamber (s.a.v.) üzerine yalan isnad etmeksizin ehl-i kitabın sözlerinin nakledilebileceği hususunda başta Buharî gibi mevsuk hadis kitaplarında bulunan merfû bir rivayet şöyledir: "Benden bir ayet bile olsa tebliğ edin. İsrailoğullarından da naklederseniz bunda bir beis yoktur. Her kim kasıtlı olarak hakkımda yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın"*⁷⁵⁴ Bu nebevî izne binaen bazı sahabîler, ehl-i kitaba ait haberleri rivayet etmişlerdir. Mesela 'Abdullah b. 'Amr, Yermûk Vak'ası'nda ehl-i kitaba ait iki deve yükü kitap elde etmiş ve bunlardan bir kısım haberleri nakletmiştir.

Fakat israiliyât haberleri, i'tidâd (destek) için değil, istişhad için nakledilebilir. Zira

753) Bu konuda bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 5-6, II, 121-123; a. mlf., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 14, VII, 44.

754) *Buharî*, Enbiyâ 50 [nr. 3461]; *Tirmizi*, 'İlm 13 [nr. 2806-2807]; *Ebû Davud*, 'İlm 11 [nr. 3662-3663]; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 202, 214, III, 12, 46.

bu tür haberler, sahîh ve sakîmi ile hakkında sükut edilenler olmak üzere üç çeşittir. Öte yandan, her ne kadar bazı haberlerin naklinde beis görülme bile, pek çoğunun bize fevkaladeden sağlayacağı faide olmadığı, hatta zararlarının daha ziyade olduğu bilinmelidir. Dolayısıyla mümkün mertebe kitapların israiliyâttan arındırılması gerekir.

Umumiyetle ehl-i kitab alimleri, aralarında çok defa ihtilafa düşmüşlerdir. Hatta onların ihtilaf ettikleri hususları nakleden bir çok İslâm âlimi de bu ihtilaflara yenilerini eklemiştir. Mesela *Ashab-ı Kehf*'in sayısı, isimleri, köpeklerinin rengi, Hz. *İbrahim* için diriltiren kuşların adı, Hz. *Musa*'nın asasının hangi ağaçtan olduğu, Allah'ın Hz. *Musa*'ya üzerinden seslendiği ağacın nevi, ölü sığıra ne ile vurulduğu gibi Kur'an'da müphem bırakılıp da tayin edildiği takdirde mükelleflerin dünya ve ahiretleri için bir faide temin etmeyecek olan meselelerde ihtilaflara yol açmaktadır. Dolayısıyla bunları belirlemede fazla bir fayda bulunmadığını belirterek, şu hususu hatırlatalım: Biz, ihtiyaç duyduğumuzdan veya delil saydığımızdan değil, konuyu süslemek için bazı israiliyât haberlerini kaydedeceğiz. Zira bizim asıl dayandığımız kaynak, Allah'ın kitabı ve Rasûlünün sahîh/hasen nakille gelen sünnetidir.

Ehl-i kitabın aralarındaki fikir ayrılıklarını naklederken şu hususa da dikkat edilmelidir: Mesela Kur'an ayetleri, onların ihtilaflarından birisine şöyle temas eder: *"Karanlığa taş atar gibi "Mağara ehli üçtür, dördüncüleri köpekleridir" derler. Yahut "Beştir, altıncıları köpekleridir" derler. Yahut "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" derler. De ki, onların sayısını en iyi bilen Rabbimdir. Onları pek az kimseden başkası bilemez. Bunun için (Ey Muhammed) onlar hakkında (bu kısaca anlatılanın dışında) kimse ile tartışma ve onlar hakkında kimseden birşey sorma."* (Kehf 18/22). Bu ayet, aynı zamanda bize bu makamda layık olan edebi ve buna benzer hususlardaki gereken üslubu da öğretmektedir. Çünkü ayet, onlardan üç söz hikaye ederek ilk ikisini çürütmekte ve üçüncüsünde sükut etmektedir. Bu da üçüncüsünün doğru olduğuna delâlet eder. Üçüncü görüş doğru olmayıp batıl olsaydı, diğer ikisinin çürütüldüğü gibi bu da çürütülecekti. Ayetin sonundaki *"De ki, onların sayısını en iyi bilen Rabbimdir"* ifadesiyle de *Ashab-ı Kehf*'in sayısını bilmede her hangi bir faide mülâhaza edilmediğine işaret edilmekte ve bunu ancak Allah'ın muttali kıldığı çok az kimse bilir denilmektedir. Yine *"Onlar hakkında (bu kısaca anlatılanın dışında) kimseyle tartışma..."* ifadesiyle Kur'an, faydasız şeylerle boşuna uğraşıp kendinizi yormayın ve bu hususta onlara birşey sormayın, buyurmaktadır. Çünkü onlar, gayb için zanda bulunmaktan başka birşey

bilmiyorlar.

O halde ihtilaflı hususları nakletmede takip edilecek en güzel yol, bu kabil sözleri çok iyi kavramak; bunlardan muteber olanlarla olmayan hususlar hakkında uyarıda bulunmak ve ihtilaftaki faide ile semereleri zikretmektir. Zira faidesiz şeylerde tartışmak ve ihtilafları uzatmak, insanları daha önemli şeylerle meşgul olmaktan alıkoyar.

Bir mesele hakkında söylenen sözleri iyi kavramaksızın sadece o meseledeki ihtilafı nakleden kimse, ya hataya düşer ya da naklettiği şeyi eksik aktarmış olur. Çünkü bazı durumlarda doğru, terk edilen kısımda kalmış olabilir. Eğer kişi, ihtilaf edilenin hangisi doğru, hangisi batıl olduğuna işaret etmeksizin mutlak olarak hikaye ederse, bu durumda da kusurlu olur. Şayet sahîh olmayanı, kasten sahîh sayarsa, bu defa kasıtlı olarak yalan söylemiş olur. Bunu bilmeyerek yaparsa, hataya düşmüş olur. Aynı şekilde faydasız meselelerde ihtilafları zikreden veya mânâ bakımından bir ya da iki görüşe raci olabilecek lafızları çoğaltarak nakleden bir kimse, vaktini boşa harcamış ve sahîh olmayan meseleleri çoğaltmış olur. Bu ise mahzurludur.

İsrailiyât haberlerinin nakline cevaz veren rivayetler, her halukârda o haberlerin sahîh olduğuna inanılarak naklini gerektirmez. Nitekim *Buhari*'nin *Ebû Hureyre*'den naklettiği şu sözden de bu konuda ihtiyatlı davranmak gerektiği tavsiye edilmektedir. *Ebû Hureyre* demiştir ki: "Ehl-i kitab, Tevrat'ı İbranice okumakta ve ehl-i İslâm'a Arapça tefsirini yapmakta idi. Bunun için *Rasûlullah (s.a.v.)* şöyle buyurmuştu: "*Ehl-i kitabı (naklettikleri şeyde) ne tasdik, ne de tekzip edin. Ancak bu hususta şöyle deyin: Biz Allah'a, bize ve size indirdiğine inandık. Bizim de sizin de ilahınız tektir. Biz O'na teslim olanlarız.*"⁷⁵⁵ *İmam Ahmed*'in *Müsned*'inde de bu hadisin benzerleri mevcuttur.⁷⁵⁶

Öte yandan gerek Kur'an ayetlerinin, gerekse bu ve benzeri hadislerin bildirdiği üzere; ehl-i kitabın kendilerine indirilen kitapları elleriyle tahrif ve tebdil ettikleri, sû-i te'vilde buldukları haber verilmektedir. Özellikle onların kendi dillerinde tam olarak anlamakta güçlük çektikleri muharref şeyleri -Arapça gibi- başka bir dile çevirmeye kalkışmaları, ne kadar tutarlı ve muteber sayılabilir ki? O halde onların Arapçaya yaptıkları çevirilerde yığınla hata ve evham vardır. Üstelik onların bozuk maksatlarını, soğuk ve soluk görüşlerini, kitaplarında yer alan kötü tabirlerle çirkin tebdil ve tağyirlerini

755) *Buhari*, İ'tisam 25 [nr. 7362], Tevhid 51 [nr. 7542].

756) Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 387, IV, 136.

hesaba katacak olursak, elbette pek çok yönden israiliyât haberlerini nakletmenin mahzurları ortaya çıkacaktır.

Dolayısıyla bu bağlamda biz, İsrailoğulları'nın yalan, yanlış, uydurma, tahrif ve tağyir edilmiş haberlerine bakacak ve onları delil alacak değiliz. Zaten israiliyât haberlerinin ekseriyeti mensuh ya da muharreftir. Mesela Tevrat, bir taraftan kesretle tahrif ve tebdile maruz kalarak çirkin tabirlerle doldurulurken, diğer taraftan bir kısım hak ve hakikata ait şeyler çıkarılarak gizlenmiştir. Tevrat'ın metin ve şerhlerine bakan kimselerin onun içindeki bozuk ifadelerden, çirkin tabirlerden, lafız ve mânâ itibariyle batıl ve münker hususlardan bu gerçeği anlaması güç olmasa gerektir.

Kaldı ki *Hz. Peygamber*'den sonra kısa bir müddet geçmesine ve üstelik bu ümmetin seçkin hadis hafızları, âlimleri ve imamları olmasına rağmen, *Hz. Peygamber*'in söylemediği şeyleri uyduran bir kısım kimselerin ortaya çıkararak iftirada buldukları da bir gerçektir. Buna mukabil ehl-i kitabın kaynakları üzerinden uzun müddet geçtiği halde ve de İsrailoğulları içinde iyiyi kötüden ayırt edecek alimlerin hemen hiç bulunmaması ve üstelik onların din adamlarının da haramları açıktan işlemeleri gibi hususlardan sonra nasıl olur da kitapları tahrif ve tebdilden sâlim kalır? Bu durumda *Hz. Peygamber*'in onlardan rivayete cevaz veren “... *İsrailoğullarından rivayet edin, bunda beis yoktur...*” beyanını şöyle anlamak daha uygun olsa gerektir: Eğer akıl o haberi hayal mahsulü görüp batıl olduğuna hükmederse ya da yalan olduğu zannı galip gelirse, bu tür haberler kabul edilmez. Ama ne var ki, selef ve halef müfessirlerinden büyük bir kısmı, yüce Kur'an'ın tefsirine dair ehl-i kitaptan pekçok şey nakletmişlerdir. Halbuki pekçok meselede ehl-i kitabın haberlerine hiç ihtiyaç yoktur.

Taberî'nin *İbn Mes'ûd*'dan naklettiği bir hadiste *Hz. Peygamber* (s.a.v.) şu uyarıda bulunur: “*Ehl-i kitaba hiç bir şey sormayın. Onlar dalâlet içerisinde buldukları için, sizi asla hidayete ulaştıramazlar. Hem onlara bir şey sorduğunuzda - verilecek cevabı tasvip ya da tekzip etmekle- ya bir batılı tasdik ya da bir hakikati yalanlamış olursunuz.*”⁷⁵⁷

Değerli sahabî *İbn 'Abbas* da kendi döneminde bir kısım insanların ehl-i kitaba ve onların haberlerine alâka göstermelerine karşılık şu hususu hatırlatma ihtiyacını hisseder: “*Sizin kitabınız Kur'an, Allah Rasûlü'ne yeni indirilmiş iken ve üstelik onda hiç bir*

757) *Taberî, Tefsîr, I, 22.*

karışıklık olmadığını ve insicam içinde bulunduğunu görerek okuduğumuz halde, nasıl oluyor da (bununla yetinmeyip) bazı şeyleri ehl-i kitaba merak edip sormaya kalkışıyorsunuz? Halbuki Kur'an şunu da haber vermektedir ki, onlar elleriyle yazdıkları şeylerle kitaplarını tebdil ve tağyir ettiler ve sonra da bu Allah'ın katından inmiştir diyerek onun ayetlerini çok düşük ücret mukabilinde sattılar. Dikkat edin ki, Allah'dan size gelen ilim, aynı zamanda onlara soru sormaktan sizi nehyetmektedir. Hem Allah'a kasem ederim ki, onlardan hiç kimsenin size indirilen şeyi sorduklarını görmedim."⁷⁵⁸

Hz. 'Ali'den de şu benzer ifadeler nakledilir: "Sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberleri ile aranızdaki ihtilafların kesin çözümleri Kur'an'da zikredilmiştir. O, bir hükümdür; şaka götürmeyen bir hakikattir. Şunu iyi bilin ki, bir zorbadan çekinerek Kur'an'ı terkeden kimseyi Allah helak eder; Kur'an'dan başka şeyde hidayet arayana ise dalalete sürükler."⁷⁵⁹

Kaldı ki, bizdeki deliller ve haberler çok defa bize kâfidir. Zira yüce kitabımız Kur'an'ın haber verdiği ve Hz. Peygamber'in beyan buyurduğu şeyler, bizi diğer dinlerin kaynaklarına müracaat etmeye muhtaç bırakmamıştır. Nitekim Allah, Kur'an'da "*İşte böylece sana geçmiş mühim olaylardan bir kısmını anlatıyoruz. Tarafımızdan sana da bir zikir (Kur'an) verdik.*" (Taha 20/99) buyurmak suretiyle geçmişteki mahlukatın haberleriyle mazide kalan ümmetlerin durumlarını, dostlarına ve düşmanlarına nasıl muamele ettiğini haber vermektedir. Hz. Peygamber de bütün bunları, kendi ümmetine sadra şifa verecek bir şekilde beyan buyurmuştur. Nitekim şu hadisler, bu hususa işaret etmektedir:

Buharî, 'Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Rasûlullah (s.a.v.) bir defasında oturduğu yerden kalkıp hutbe irad buyurdu. Öyle ki, bize yaratılışın başlangıcından itibaren cennetliklerin yerlerine, cehennemliklerin de yerlerine ulaşmalarına kadar her şeyi anlattı. Bunları ezberleyebilen ezberledi, unutan da unuttu."⁷⁶⁰ Bu rivayetin benzeri, *Ebû Sa'îd el-Hudrî, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Zeyd el-Ensârî'den de rivayet edilmiştir.*⁷⁶¹

758) *Buharî, İ'tisam* 25 [nr. 7363].

759) *Darimî, Fezâilu'l-Kur'an* 1 [nr. 3211].

760) *Buharî, Bed'u'l-halk* 1 [nr. 3192].

761) *Tirmizî, Fiten* 24 [nr. 2286]; *Ebû Davud, Fiten* 1 [nr. 4240]; *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, IV, 254,

B. İsrailiyât Haberlerini Tasnifi

İsrailiyât haberlerini muteber olan ve olmayan rivayetler açısından üç gruba ayıran müellifimiz, rivayet ve dirayet yönünden ortaya koyduğu tahlil ve tespitlerle de bu konuya güzel bir sistem getirmiştir. Bir taraftan israiliyât haberlerini nakletmenin caiz olduğunu ifade eden, diğer taraftan ise bunları nakletmenin mahzurlu bulunduğunu belirten rivayetlere temas eden *İbn Kesîr* -bunlara yukarıda değinmiştik -, neticede bu haberlerin şu üç kategoride mütalâa edilebileceğini söylemiştir:

Birincisi: Elimizdeki kaynaklara zıt düşmeyip uygunluk arz eden ve doğruluğunu te'yit eden deliller sayesinde makbûl olduğunu bildiğimiz rivayetler.

İkincisi: İslâm kaynaklarına zıt düşmeyen, fakat doğru olup olmadığını te'yit eden delil olmaması sebebiyle hakkında sükut gereken rivayetler. Bu tür haberler, daha çok bizdeki mücmel ve muhtasar meseleleri izah etmeye yönelik rivayetlerdir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, her ne kadar birinci ve ikinci kategorideki haberlerin nakline cevaz verilmiş olsa da, bu cevazın bir ruhsat olarak değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çeken *İbn Kesîr*, makbûl zannedilen haberlerin naklinde ifrata gitmemeyi ve hatta mümkün oldukça onlardan müstağni kalmayı tavsiye etmiştir.

Üçüncüsü: Kur'an, sünnet ve akl-ı selime ters düşün, batıl ve yalan olduğu bilinen rivayetlerdir. Bu tür haberleri nakletmenin uygun ve caiz olmadığını belirten *İbn Kesîr*, özellikle sakıncası görülen böylesi rivayetleri sırf illet ve nekâretlerine dikkat çekmek için kitabına alacağını ifade etmiştir.⁷⁶²

Bu bağlamda müellifimizin konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerden birisini inceleyelim: Müfessirlerin bakara kıssasıyla ilgili olarak [Bakara 2/67-73 ayetlerinde] pek çok israiliyât haberine yer verdiklerini dile getiren *İbn Kesîr*, neticede bu rivayetler hakkında şu kanaatini belirtir: "Bu tür haberler, *Ebû 'Ubeyde*, *Ebu'l-Âliye* ve *Süddî* gibi selef müfessirleri tarafından nakledilmektedir. Fakat muhteva yönünden bu konuda pek çok ihtilafli görüş vardır. Her ne kadar bu ihtilafları nakletmek caiz görülse de, biz, bu haberleri ne tam mânâsıyla tasdik, ne de tekzip ederiz. Bunlardan ancak bizim yanımızda

V, 153, 162, 341, 385.

762) Bkz. *İbn Kesîr*, *Bidâye*, I, 5-6, II, 121-123; a. mlf., *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 14 (Müellifin mukaddimesi).

bulunan doğru mikyaslara uyanlara itimat ederiz.”⁷⁶³

Burada da görüldüğü üzere müellifimiz, cerh ve ta'dil yönünden israiliyât haberleri hakkında uyguladığı tarif ve taksimatıyla ifrat ve tefritten uzak bir yol çizmektedir. Zira o, bu konuda israiliyât haberlerini duyarsızca nakledenlerin ifratkâr tutumlarından uzak bir metod takip etmenin yanı sıra, bütünüyle de israiliyâta karşı olanların tefritlerinden sâlim bir yol izlemektedir. Bu itibarla onun eserleri, israiliyât haberlerinin sahîhini sakiminden ayırması, bunlar üzerinde cerh ve ta'dil yönünden tutarlı tenkit ve analizler yapmış olması gibi özelliklerinden dolayı takdire şâyandır. Bundan başka müellifimiz, nakli caiz olmayan türden bir takım batıl ve haberlerin geçmiş kaynaklarda -illetine ve nekâretine dikkat çekilmeden- duyarsızca nakledilmesini de şaşkınlıkla karşılamaktadır. Bu nedenle israiliyât haberlerini mümkün merteye ayıklamayı hedefleyen *İbn Kesîr*, eserlerinde nakli uygun olmayan haberleri en asgariye indirmesini bilmiştir. Ayrıca kaydettiği rivayetleri istişhad ya da ibret maksadıyla zikrettiğine dikkat çekerek, bunlardan muteber olmayanları beyan etmiştir. O, gerek kaydettiği israiliyât haberleriyle ilgili, gerekse diğer kaynaklarda zikredilen haberlerle ilgili yaptığı önemli açıklamalarıyla okuyucuyu bilgilendirip mahzurlu gördüğü hususlara karşı uyarmıştır.

C. İsrailiyât Haberlerine Dair Yaptığı Bazı Cerh ve Ta'dil Uygulamaları

1. Ka'bu'l-Ahbâr'ın Bazı Rivayetlerini Tenkidi

İbn Kesîr, özellikle israiliyât haberlerini aktaranların öncüsü ve seçkini olarak nitelendirdiği *Ka'bu'l-Ahbâr* (*Ka'b b. Mâti*, ö. 32/652) hakkında özetle şu bilgilere yer vermiştir: “Daha öncesi bir Yahudi bilgini iken Hz. 'Ömer döneminde İslâmı kabul eden *Ka'bu'l-Ahbâr*, ehl-i kitaba ait malumatını İslâm dünyasına taşımakla şöhret bulmuştur. Şüphesiz onun naklettiği rivayetlerde uygun ve doğru sayılabilecek haberler olsa da, batıl olanlar da vardır. Nitekim Hz. 'Ömer de onun bazı tutarsız nakillerine karşı çıkıp azarlamış, fakat hakka uygun ve te'vili mümkün olan haberlerine karşı ses çıkarmamıştır. Kendisi, samimi bir müslüman olmakla birlikte, naklettiği haberlere karşı halkın büyük

763) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 157 (Bakara 2/67 ayetinin tefsiri).

ilgi ve rağbet göstermesi, onu israiliyâtı nakletmede aşırılığa sevk etmiştir. Muhtemelen *İbn 'Abbas* da halkın *Ka'bu'l-Ahbâr* gibi kitap ehline rağbet göstermesini mahzurlu görmüş olmalı ki, bu konuda halka bazı ikazlar yapma ihtiyacı hissetmiştir.⁷⁶⁴

Taberî'nin *Sa'id b. Ebî Hilal* tarifıyla naklettiği bir haberde ise; *Mu'âviye b. Ebî Süfyan*, *Ka'bu'l-Ahbâr*'a “Sen *Zülkarneyn* hakkında onun atını Süreyya yıldızına bağladığını söylemişsin, doğru mu?” diye sormuş, *Ka'b* da şu cevabı vermişti: “Eğer ben bunu söylemişsem (bunda ne sakınca olabilir, zira) Allah onun hakkında “Biz ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik” (Kehf 18/84) buyurmuyor mu?”⁷⁶⁵

İbn Kesîr bu rivayeti kaydettikten sonra şöyle yorumlamıştır: “Burada *Mu'âviye*, *Ka'b*'ı hatalı bulan bu sorgulamasıyla doğru olanı yapmaktadır. Çünkü o, başka bir defasında “*Ka'b*'ın naklettiği şeylerde yalancı olup olmadığını tetkik ve imtihan etmeliyiz” demek suretiyle de onun her sözüne itibar etmemek gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim *Buharî*'nin *Humejd b. 'Abdirrahman*'dan tahrîç ettiği bir rivayet şöyledir.⁷⁶⁶ “*Mu'âviye*, Kureyşli bazı dostlarıyla Medine'de hadis müzakere ederken söz *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan açılır ve *Mu'âviye* şöyle der: “*Ka'b*, ehl-i kitabdan nakilde bulunan kimselerin en doğru sözlü olanıdır. Bununla beraber biz, onun (kasden yapmasa bile) yalan söyleyip söylemediğini tetkik etmeliyiz.”⁷⁶⁷ Her ne kadar *Ka'b*, mezkur ayeti, *Zülkarneyn*'in atını Süreyya yıldızına bağlamasıyla tefsir etmede kendi sahifesinde bulunduğu bazı haberle istişhad etse bile, onun bu yorumu muteber olmadığı gibi, hakikate de mutabık değildir. Zira insanoglunun böyle bir şeyi yapmasına imkan yoktur. Hem onun israiliyât haberlerini ihtiva eden sahifeleri, tebdil, tahrif ve tashîf edilmiş pekçok uydurma malumattan ibarettir. Ne var ki, israiliyâtle birlikte bir çok kötü âdet, fitne ve fesadın da içimize girip yerleştiğini müşahade etmekteyiz. Kaldı ki bizim, *Allah* ve *Resûlünün* bildirdiklerinden öte o tür haberlere de ihtiyacımız yoktur.⁷⁶⁸

İbn Asakir'in *Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî* → *'Abdullah b. Salih* → *Mu'âviye b. Safvan* → *Halid b. Ma'dân* tarifıyla naklettiği bir haberde ise, *Hz. Mu'âviye*, *Ka'bu'l-Ahbâr*'a Beyt-i

764) *Buharî*'nin *İbn 'Abbas*'dan naklettiği bu söze daha önce temas etmiştik.

765) Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XVI, 10.

766) *Buharî*, İ'tisam 25 [nr. 7361].

767) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, II, 23.

768) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 186 (Kehf 18/84 ayetinin tefsiri).

Makdis'deki kayanın keyfiyetini sorduğunda şu cevabı almıştır: “Kaya hurma ağacının üzerinde; hurma ağacı cennet ırmaklarından bir ırmağın üzerindedir. Hurma ağacının altında ise *Meryem bint İmran* ve *Âsiye bint Muzahim* vardır ki, onların her ikisi de kıyamete kadar cennet ehlinin gerdanlıklarını dizmekle meşguldür.” Bu rivayeti kaydeden *İbn Kesîr*, “*Ka'b*'in bu haberi, İsrailoğulları'ndan bir takım zındık ya da cahil kimselerin uydurduğu yalan ve yanlış sözlerden alınıp nakledilen bir rivayetten başka bir şey değildir.” demiştir.⁷⁶⁹ *İmam Zehebî* de bu rivayetin farklı bir versiyonuna temas ederek, bunun batıl bir haber olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁰

Müellifimiz, bazen *Ka'b*'dan gelen haberlerin illet ve nekâretine işaret etmekle yetinerek mahzuruna binaen metnini kaydetmemiştir. Mesela Kadir gecesinde meleklerin Cibril'e arkadaşlık yapmak ve mü'minlere dua etmek için Sidretü'l-Muntehâ'dan yeryüzüne inmelerine dair *İbn Ebî Hâtim*'in *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan naklettiği uzun bir rivayete temas eden müellifimiz, bunun garîb ve münker bir haber olduğuna işaret ederek kitabına almamıştır.⁷⁷¹

Bazen de *Ka'bu'l-Ahbâr*'ın naklettiği haberlerin merfû yönü olmamasına rağmen, merfû olarak nakledilmesine ve yanlışlıkla *Hz. Peygamber*'e nisbet edilmesine dikkat çekmiştir. Mesela; *Taberî* ve *İbn Ebî Hâtim*'in, *Yakub b. Muhammed ez-Zuhrî* → *Kâid mevlâ 'Abdillâh b. Ebî Râfi* → *Ibrahim b. 'Abdirrahman* tarifıyla *Hz. 'Âişe*'den naklettikleri merfû bir rivayet şöyledir: “Eğer Allah, Nûh kavminden birisine merhamet etmiş olsaydı, emzikli anneye merhamet ederdi. *Hz. Nûh*, kavmi içinde bin ya da dokuzyüelli sene yaşadı. O, yüz senesini ağaç yetiştirmekle ve sonra da bu ağaçlardan gemi yapmakla geçirdi. Kavmi ise kendisini her gördüğünde alay ediyor ve bu gemiyi deniz olmayan yerlerde nasıl yüzdüreceğini sorarak gülüyorlardı. *Hz. Nûh* da onlara “Yakında göreceksiniz” diye cevap veriyordu. Gemi tamamlanınca sular yükselmeye başladı. Bir anne, çocuğunu alarak dağa tırmandı. Sular dağın tamamını kaplamaya başlayınca çocuğu omzuna koydu. Sular kadının boyunu aşınca bu defa çocuğu elleriyle kaldırabildiğince

769) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, II, 58.

770) *İmam Zehebî*, bu rivayetin *Muhammed b. Mahled er-Ruaynî* tarafından *Ubade b. Samit* yoluyla *Hz. Peygamber*'e nisbet edildiğine de dikkat çekerek, bunun batıl bir haber olduğunu söylemiştir. Ayrıca *Zehebî*, *Muhammed b. Mahled*'in *İbn 'Adiy* gibi hadis nakkâdları tarafından şiddetli cerh edilen *metrûk* ve *kezzâb* bir ravi olduğunu da belirtmiştir. Bkz. *Zehebî*, *Mizan*, III, 32; *İbn 'Adiy*, *Kâmil*, VI, 256-257.

771) Bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 466 (Kadr suresi tefsiri).

yukarı kaldırdı. Nihayet sular bütün hepsini garketti ve kurtulan olmadı. Eğer Allah, Nûh kavminden birisine merhamet etmiş olsaydı bu kadına merhamet ederdi.”⁷⁷² İbn Kesîr, bu rivayet hakkında şöyle demiştir: “Doğrusu bu hadisin merfû olarak nakledilmesi garîbdir. Çünkü aynı kıssa, *Ka’bu’l-Ahbâr*, Mücahid ve başkalarından (maktû olarak) gelmektedir. O halde bu haber hakkındaki en uygun söz, *Ka’bu’l-Ahbâr* gibi kimselerden alınan bir israiliyât haberi olduğudur.”⁷⁷³

Diğer taraftan müellifimiz, *Ka’bu’l-Ahbâr*’ın naklettiği haberlerden, kitap ya da sünnete uygun olanları makbûl saymıştır. Mesela, Ye’cûc ve Me’cûc’le ilgili *Taberî* ve *İbn Ebî Hâtim*’in *Ebu’s-Sayf* tarafıyla *Ka’bu’l-Ahbâr*’dan naklettikleri bir haberi makbûl sayan *İbn Kesîr*, bu rivayet hakkında şöyle demiştir: “Bu, *Ka’bu’l-Ahbâr*’ın vâkıf olduğu sahîh israiliyât haberlerinden en güzel olanıdır. Çünkü bu haber, bizdeki sahîh rivayetlere mutabıktır. Nitekim onun bu haberi, *İmam Ahmed* ve *Buharî*’nin *Ebû Sa’îd el-Hudrî*’den tahric ettikleri merfû bir rivayete⁷⁷⁴ mutabıktır.”⁷⁷⁵

2. Vehb b. Münebbih’in Bazı Haberlerini Tenkidi

İbn Kesîr, *Vehb b. Münebbih*’den gelen bazı israiliyât haberlerini cerh ve ta’dîl yönünden değerlendirmek suretiyle, bu haberlerin illet ve nekâretine temas etmiştir. Bu konuda bazı misalleri inceleyelim.

Birinci misal: *Taberî*’nin *’Abd b. Humeyd* tarafıyla *Vehb b. Münebbih*’den naklettiği bir haber şöyledir: “Hz. İsa muhasara edilince Allah on yedi havariden birisini İsa’ya benzetti. Zira Hz. İsa’yı öldürmeye gelenler onun ortaya çıkmasını, yoksa hepsini öldüreceklerini söylemişlerdi. O da havarilerine cennet karşılığı kim nefsini feda edecek diye sormuş ve bir havari kendisini feda etmek üzere öne atılmıştı. Allah da onun sûretini Hz. İsa’ya benzetmişti. Nitekim onu öldürenler, bizzat İsa’yı öldürdüklerini iddia ederek çarmla asmışlardı. Halbuki Allah o gün İsa’yı göğe kaldırmıştı.”⁷⁷⁶

İbn Kesîr, bu rivayetin israiliyât kaynaklı bir haber olduğuna dikkat çekerek, özetle şu hususu dile getirmiştir: “*Vehb b. Münebbih*’in bu rivayeti, siyak itibariyle cidden

772) *Taberî, Tefsir*, V, 122.

773) İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 106-107.

774) Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 27.

775) İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-’azîm*, V, 371 (Enbiyâ 21/96 ayetinin tefsiri).

776) Bkz. *Taberî, Tefsîr*, IX, 369.

garîbdir. *İbn Cerîr* ise *Vehb b. Münebbih*'den buna benzer şeyleri farklı tariklerle nakletmiş ve *İsa*'nın şeklinin (silüet) bütün havarilerine verildiği görüşünü tercih etmiştir. *İbn İshâk* da bu konuda değişik haberler nakletmiştir. Fakat bu rivayetlerin bütünü de isnad ve metin yönünden garîb ve münker pekçok hususu ihtiva etmektedir. Hem havarilerin sayısı, Hz. *İsa*'nın şeklinin kime benzetildiği gibi hususlarda çelişkili pekçok haber vardır. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu ise ancak Allah bilir.”⁷⁷⁷

İkinci misal: *İbn Ebî Hâtim*'in *Vehb b. Münebbih*'den *Zülkarneyn*'in sîresi, seyahatleri, *Ye'cuc ve Me'cuc*'un vasıfları gibi konuları ihtiva eden uzun bir rivayet nakletmesine dikkat çeken *İbn Kesîr*, bunun hakikat dışı bir üstûre ve hikayeden ibaret olduğunu söylemiştir. Bu haberlerin sened ve metin yönünden muteber olmadığını belirten *İbn Kesîr*, ayrıca bu tür hakikat dışı haberlere -tenkit ve açıklama yapmaksızın- yer veren müellifleri şaşkınlıkla karşılamıştır.⁷⁷⁸

Üçüncü misal: *İbn Kesîr*, Bakar 2/35-36 ayetlerinin tefsiri münasebetiyle şöyle demiştir: “Kimi müfessirler, Hz. *Âdem* ile *Havva*'nın cennetten çıkarılması olayında şeytanın yılan suretinde onlara görünmesi gibi kıssalara yer vermişlerdir. Ne var ki bu kıssalar, *Vehb b. Münebbih*'den nakledilen israiliyât haberleridir. Biz bu haberlere itibar edecek değiliz. Hem şeytanın ya da vesvesesinin cennete girmesi nasıl sözkonusu olur ki?”⁷⁷⁹

Dördüncü misal: *İbn Kesîr*, Neml 27/38-44 ayetlerinde anlatılan Hz. *Süleyman*'ın *Belkıs*'a ait bir tahtı huzuruna celbetmesi ve *Belkıs*'ı billurdan yapılmış şeffaf zeminden sarayın içine alması gibi hususlarla alakalı olarak nakledilen bir rivayet hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Bu konuda *İbn Ebî Şeybe*'nin *Huseyn b. 'Ali - Zaide* → *Ata b. Sâib* → *Mücahid* tarîkıyla *İbn 'Abbas*'dan naklettiği ve içinde Kur'an'da zikredilmeyen bir kısım hikaye ve sözlerin bulunduğu uzun bir rivayet vardır. Hatta *İbn Ebî Şeybe*, “Bu hadis, hadislerin en güzellerinden birisidir” demiştir. Halbuki bu rivayet, münker ve garîbdir. Muhtemelen bu, *Atâ b. Sâib*'in⁷⁸⁰ *İbn 'Abbas*'a nisbet ettiği evhamdan ibaret bir kıssadır. Bir de bu tür

777) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, II, 401 (Nisâ 4/157 ayetinin tefsiri).

778) Bkz. *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 192, 367 (Kehf 18/93-94 ve Enbiyâ 21/96 ayetinin tefsiri).

779) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 114 (Bakara 2/35-36 ayetinin tefsiri).

780) *Atâ b. Sâib es-Sekâfi el-Kûfi* (136/754), *Buhârî ve Sünen-i Erba'a* ravisidir. Muhaddisler onun şahsen sadûk olduğunu, fakat bazı rivayetlerinde karışıklık yaptığını söylemişlerdir. Bkz. *İbn*

kıssaların ehl-i kitabın sahifelerinde bulunup da *Ka'bu'l-Ahbâr* ve *Vehb b. Münebbih* gibi kimselerin nakletmesiyle onlardan alınan haberlerden olması kuvvetle muhtemeldir. Doğrusu bu ümmete naklettikleri olur olmaz, tutarlı tutarsız, acaib ve garaib türden, tahrif ve tebdil ile neshe maruz kalmış israiliyât haberlerini nakletmeleri sebebiyle Allah, *Ka'bu'l-Ahbâr* ve *Vehb b. Münebbih*'i affetsin. Esasen şu husus çok iyi bilinmelidir ki, Allah, daha sahîh, daha faydalı, gayet açık ve beliğ beyanlarla bizi her hususta müstağni kılmıştır ve bizi ehl-i kitaba ait nakillere muhtaç bırakmamıştır. Minnet ve şukranlarımız Allah'adır.⁷⁸¹

3. Harût ve Marût Kıssasıyla İlgili Haberleri Tenkidi

Harût ve Marût kıssası hakkında hadis ve tefsir kaynaklarında merfû, mevkûf ve maktû birçok rivayet bulunmaktadır. Hatta bu rivayetlerden bazıları israiliyât kaynaklı bir haber olmasına rağmen, *Hz. Peygamber*'e nisbet edilerek merfû addedilmiştir. Nitekim *İbn Kesîr*, *Ahmed b. Hanbel* ve *İbn Hibban* gibi muteber kaynaklarda merfû olarak tahriç edilen ve üstelik pekçok muhaddis tarafından sahîh olduğu ifade edilen bir rivayet hakkında ilginç tahlil ve tespitler yapmıştır. Müellifimiz, bu merfû rivayetin *Hz. Peygamber*'e nisbetinin sahîh/doğru olmadığını, bunun gerçekte mevkûf ya da maktû bir haber olduğunu, hatta bununla da kalmayıp *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan gelmesiyle israiliyât haberlerine dayandığını beyan etmiştir.

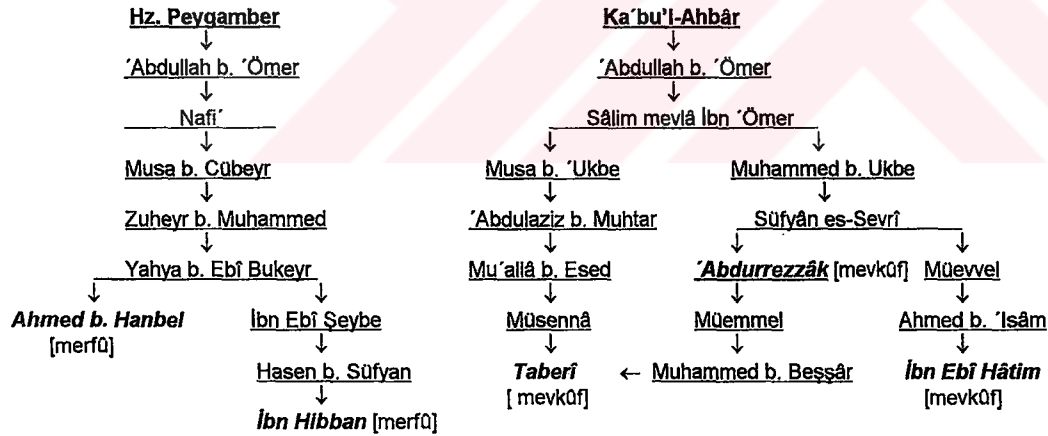
İmam Ahmed ve *İbn Hibban*'ın *İbn 'Ömer* tarîkıyla *Hz. Peygamber*'e nisbet ettikleri rivayet ise şöyledir: “Allah Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde melekler dediler ki: Ey Rabbimiz! Koyduğun nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahluk mu yaratacaksın? Oysa biz Sana devamlı hamd ile ibadet etmekte ve (noksanlıklardan) Seni tenzih etmekteyiz. Allah: Ben sizin bilmediğiniz pekçok şey bilirim, buyurdu. Melekler: Rabbimiz! Biz Âdemoğlundan daha itaatkâruz, dediklerinde Allah şöyle buyurdu: O halde meleklerden ikisi gelsin de onları yeryüzüne indirdiğimde onların ne işler karıştıracağını görün. Melekler bu vazife için aralarından Harût ve Marût adlı iki meleği seçtiler. Onlar da yeryüzüne gönderilir. Bu melekleri karşısına Zühre adında

Hacer, Takrîb, s. 391.

781) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VI, 206 (Neml 27/38-44 ayetinin tefsiri).

güzel bir kadın çıkar. Harût ve Marût ona rağbet göstererek sahip olmak isterler. Zühre de onlara şirk ifade eden bazı kelimeleri söylemedikçe kendisini teslim etmeyeceğini belirtir. Melekler buna karşı çıkarak Allah'a şirk koşamayacaklarını yeminle beyan ederler. Zühre onlardan ayrılır ve başka bir karşılaşmada yanındaki çocuğu göstererek, bu çocuğu öldürmedikçe bana malik olamazsınız, der. Harût ve Marût ise bunu yapamayacaklarını ifade ederler. Bunun üzerine kadın şarap dolu iki kadeh uzatarak, bunları içmedikçe kendisini teslim etmeyeceğini söyler. Sonunda Harût ve Marût şarabı içerler ve sarhoş olurlar. O vaziyette iken Zühre ile zina yaparlar ve çocuğu da öldürürler. Daha sonra kadın onlara şöyle der: Vallahi sarhoş olunca kesinlikle yapamayız deyip şiddetle kaçındığımız şeyleri birer birer yapar oldunuz ve geriye yapmadık cürüm bırakmadınız. Neticede Hârût ve Mârût adlı melekler, dünya azabı ya da ahiret azabından birisiyle cezalandırılma hususunda muhayyer bırakılırlar. Onlar da dünya azabıyla cezalandırılmayı tercih ederler.”⁷⁸²

İbn Kesîr, aynı rivayetin mevkûf/maktû olarak da rivayet edildiğini ifade ederek, merfû rivayetin isnad yönünden illetli olduğunu söylemiştir. Önce merfû ve mevkûf/maktû rivayetlerin sened zincirini şemada görelim. Sonra da İbn Kesîr'in cerh ve ta'dîl yönünden tahlil ve tespitlerine temas edelim.

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği ve İbn Hibban'ın kitabına alarak “sahîhtir” dediği bu merfû rivayetin illetli olduğuna dikkat çeken İbn Kesîr, Musa b. Cübeyr⁷⁸³ adındaki

782) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 134; İbn Hibban, *Sahîh*, hadis no 1717.

783) Musa b. Cübeyr el-Ensarî es-Sülemî (ö. ?): İmam Ahmed, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin ravilerindedir. İbn 'Abbas, Ebû Ümâme, Sehl b. Huneyf, Naf ve 'Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'den hadis nakleden Musa b. Cübeyr, kendisinden de oğlu 'Abdusselam ile Bekr b. Mudar'ın yanı sıra Zuheyr b. Muhammed, Sa'îd b. Seleme, 'Abdullah b. Lehî'a, 'Amr b. Haris ve Yahya b. Eyyûb gibi

“*mestûru'l-hâl*”⁷⁸⁴ bir rayinin *teferrüdü* sebebiyle bu isnadın *illetli* olduğunu söylemiştir. Öte yandan *Abdurrezak, Taberî ve İbn Ebî Hâtim*'in aynı kıssayı yine *İbn 'Ömer* vasıtasıyla, fakat *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan mevkûf/maktû olarak nakletmiş bulduklarını⁷⁸⁵ kaydeden müellifimiz, *mestûr* ve *mechrûh* bir ravi olan *Musa b. Cübeyr*'in mevkûf isnadlarda bulunmadığına dikkat çekerek, mevkûf isnadların merfû olana nisbetle daha kavî olduğunu belirtmiştir. *İbn Kesîr*, merfû rivayetin illetinin *Musa b. Cübeyr*'den kaynaklandığını, bu ravinin aslen *İbn 'Ömer*'in *Ka'bu'l-Ahbâr*'dan naklettiği bir sözü - bilerek ya da bilmeyerek- Hz. *Peygamber*'e nisbet ettiğini tespit etmiştir. Böylece müellifimiz, Harût ve Marût kıssasının merfû bir hadis zannedilmesine rağmen, hakikatte dönüp dolaşıp *Ka'bu'l-Ahbâr* vasıtasıyla İsrâîloğullarına ait kitaplardan nakledilen asılsız bir hikaye olmaktan öteye geçmediğini beyan etmiştir.

Bundan başka müellifimiz, Harût ve Marût ile Zühre hakkında farklı bazı efsanelerin anlatıldığını ifade ederek, *Taberî*'nin Hz. *'Ali*'den naklettiği mevkûf bir habere temas etmiştir. Bu habere göre; Zühre'nin Fars ehlinden güzel bir kadın olduğu ve Harût ile Marût adlı iki meleği kendisine meftun ettiği ve onlardan okuduğu zaman göklere yükselebileceği sihirli kelimeleri kendisine öğretmelerini istediği anlatılmaktadır. Kıssanın sonunda ise Zühre'nin bu sihirli kelimeleri öğrenip göklere yükselmeye çalıştığı, fakat gökyüzünde bir yıldız haline getirilmek suretiyle cezalandırıldığı ifade edilmektedir. Hatta bu kıssaların bazıları, Zühre (Venüs) adlı gezegenle de irtibatlandırılmaktadır.⁷⁸⁶

İbn Kesîr, buna benzer asılsız kıssaların kaynaklarda yer aldığına dikkat çekerek, özetle şu hususu belirtmiştir. “Doğrusu Harût ve Marût hakkında sahabe ve tabiine nisbet edilen pek çok haber vardır. *Mücahid, Süddî, Hasen el-Basrî, Katade, Ebu'l-Âliye, Zührî, Rabî' b. Enes, Mukâtil* gibi selef müfessirlerine nisbet edilen kavillerin yanı sıra müteahhir müfessirlerden de bir hayli nakiller gelmiştir. Halbuki bunların hemen hepsinde meleklerin ismetine ve Kur'an ile sünnet naslarına muhalif pekçok münker ve illetli haber

kimseler nakilde bulunmuşlardır. *İbn Hibban* onun *güvenilir bir ravi* olduğunu belirtmiş, ancak bazı rivayetlerinde *karışıklık* ve *şâz* hususların bulunabildiğini söylemiştir. *İmam Zehebi* mezkûr ravininin *sadûk bir kimse* olduğunu belirtmiş, ama *İbn Hacer* onun bu değerlendirmesine katılmayarak bu şahsın *mestûr bir ravi* olduğunu söylemiştir. Bkz. *Zehebi, Kâşif*, III, 182; *İbn Hacer, Takrîb*, s. 444.

784) Muhaddisler, “*mestûru'l-hâl*” ravinin *teferrüd* ettiği rivayetlerin muteber olmadığını ya da en azından ihtiyatla karşılanması gerektiği ifade etmişlerdir. Bkz. *Suyûtî, Tedrîb*, s. 210.

785) Bkz. *Taberî, Tefsîr*, I, 455-457.

786) Bkz. *Taberî, Tefsîr*, I, 456-458.

bulunmaktadır. Esasen bu kıssalar, bütün tafsilatıyla İsrailoğulları'nın haberlerine dayanmaktadır. Yine belirtmeliyiz ki, bu hususta sâdik-ı masdûk, hevasından bir şey konuşmayan Hz. *Muhammed*'e (s.a.v.) dayanan merfû, sahîh hiç bir nakil yoktur. Keza Kur'an ayetlerinin zahirinde belirtilen izahın ötesinde Harût ve Marût hakkında muteber sayılabilecek hiç bir tafsilat yoktur. O halde bu konuda biz, sadece ve sadece Allah'ın Kur'an'da bize bildirdiği kadarına inanırız. Her şeyin en doğrusunu bilen yine O'dur.⁷⁸⁷

4. Ye'cûc ve Me'cûc ile Zülkarneyn Hakkındaki Bazı Haberleri Tenkidi

Bazı kaynaklarda Ye'cûc ve Me'cûc'ün Türklerle irtibatlandırıldığı ve bu hususta çeşitli haber ve yorumların kaydedildiği görülmektedir. Ancak bu haberler, sıhhatli delile dayanmadığı gibi, şahısların yorumlarından öteye de geçmemektedir. *İbn Kesîr* de *Ye'cûc ve Me'cûc ile Zülkarneyn* kıssasıyla ilgili rivayetlere temas ederek, bu rivayetlerin durumları hakkında önemli tespit ve tahliller yapmıştır. Müellifimizin bu konuda değişik yerlerde temas ettiği rivayet ve değerlendirmeleri inceleyelim:

Zülkarneyn, büyük sıradağlar arasındaki bir geçitten Ye'cûc ve Me'cûc'un beldelere saldırarak bozgunculuk yaptığı, nesilleri ve ekinleri fesada verdiği mevkiye ulaşır... *Ye'cûc ve Me'cûc*, Hz. *Âdem*'in (a.s.) soyundandır... Bu konuda *İmam Nevevî*'nin *Şerhu Müslim*'de bazı kimselerden naklettiği tuhaf bir haberde ise Ye'cûc ve Me'cûc'ün *Âdem*'den çıkan bir meninin toprakla karışımından yaratıldığı, dolayısıyla onların *Âdem* soyundan gelse bile *Havva*'dan olmadığı şeklinde asılsız şeyler anlatılmaktadır.⁷⁸⁸ Bu haberler, hurâfattır; ne akılla, ne de nakille bağdaşmayan garip hikayelerdir. Üstelik bunların birçoğu, ehl-i kitabın kendilerine ait kuruntu sözlerinden ibaret olup, itimat edilmeyen haberlere dayanmaktadır.⁷⁸⁹

Öte yandan Zülkarneyn'in sîresi, set yapması, Ye'cûc ve Me'cûc'un vasıfları gibi konularda *Taberî* ile *İbn Ebî Hâtim*'in *Vehb b. Münebbih*'den naklettikleri uzun rivayetler vardır ki,⁷⁹⁰ bunlar da tamamen acâip ve garâip türünden, illet ve nekâret dolu

787) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 198-203 (Bakara 2/102 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Bidâye* I, 43.

788) Bkz. *Nevevî*, *Şerhu Sahîhi Müslim*, III, 97.

789) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 191 (Kehf 18/93-94 ayetinin tefsiri).

790) Bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XVI, 14-18; XVII, 88 vd.

haberlerdir. İsnad ve metin itibariyle sahîh yönü yoktur.⁷⁹¹

Bu konuda *İmam Ahmed* ve *Tirmizî*'nin *Semura b. Cündüb* tarifıyla *H. Peygamber*'e nisbet ettikleri bir hadis şöyledir: “*Nûh'un üç oğlu vardır. Bunlardan Sâm Arapların, Hâm Siyahilerin, Yâfes Rûmların babasıdır.*”⁷⁹²

Bezzâr da *Sa'îd b. Müseyyeb* yoluyla *Ebû Hureyre*'den merfû olarak şu haberi nakletmiştir: “*Nûh'un Sam, Ham ve Yâfes adında üç oğlu vardır. Sam'ın evlatları, Arab, Faris ve Rûm'dur ki, bunlarda hayır vardır. Yâfes'in evlatları, Ye'cûc ve Me'cûc, Türk ve Sakalibe (Slavlar)dır. Bunlarda hayır yoktur. Ham'ın evlatları ise Kıbtîler, Berberîler ve Siyâhîler'dir.*” *Bezzâr*, bu rivayetin akabinden şöyle demiştir: “Bu vechin dışında *Ebû Hureyre*'den nakledilen merfû bir hadis bilmiyoruz. Kaydettiğimiz isnadda ise *Muhammed b. Yezîd b. Sinân*, babasından naklettiği bu rivayetinde teferrüd etmiştir. Fakat *Muhammed b. Yezîd*'den bir çok ilim ehli hadis naklederek onun rivayetlerine itimat etmişlerdir. Bu rivayetin benzeri, *Sa'îd b. Müseyyeb*'den mürsel olarak da nakledilmiştir.”⁷⁹³

İbn Kesîr sözünü şöyle sürdürmüştür: *Taberî*'nin *Yahya b. Sa'îd* tarifıyla naklettiği bir haberde, *Sa'îd b. Müseyyeb* şöyle demiştir: “*Nûh'un Sâm, Hâm ve Yâfes adında üç oğlu vardır. Bunların da üçer evladı vardır: Sâm'ın evlatları Arab, Faris ve Rûm'dur. Yâfes'in evlatları Türk, Sakalibe (Slavlar), Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Ham'ın evlatları ise Kıbt, Sûdan ve Berber'dir.*”⁷⁹⁴

Kimi yorumcular, bu rivayetlere dayanarak *Ye'cûc ve Me'cûc'ün, Türkler'in atası olan Yâfes'in neslinden geldiğini* söylemişlerdir. Kimisi de *Zülkarneyn*'in onları yaptığı setin gerisinde *terk* etmesiyle irtibat kurarak, bu nedenle onlara *Türk* adının verildiğini iddia etmişlerdir. Ne var ki bu ifadeler, şahısların yorumlarından öteye geçmemektedir.⁷⁹⁵

Bu rivayetlerin sened zincirleri ise aşağıdaki şemada görülmektedir:

791) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 192, 367 (Kehf 18/93-94 ve Enbiyâ 21/96 ayetinin tefsiri).

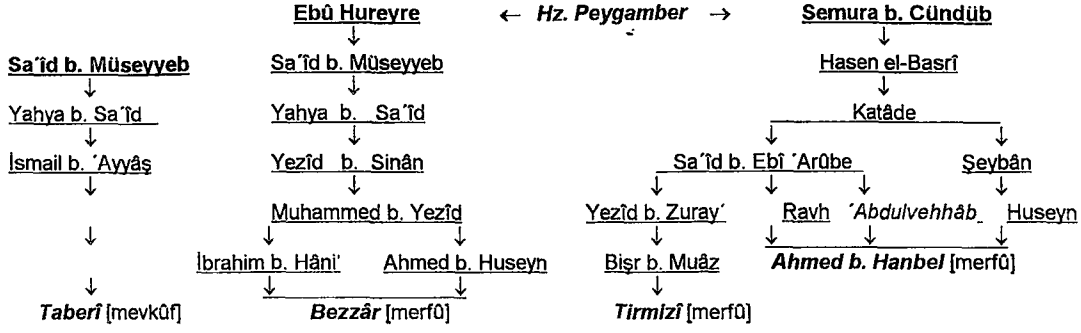
792) *Tirmizî*, *Menâkıb* 69 [nr. 3931]; *Ahmed b. Hanbel*, *Müsned*, V, 9, 11; *Taberânî*, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 254; *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 546, IV, 463. Karş. *Heysemî*, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 193.

Burada müellifimizin dikkatinden kaçan bir hususu hatırlatalım: Onun kaydettiği metindeki “*Yâfes Türk'ün babasıdır*” ibaresi, adı geçen kaynaklarda “*Yâfes Rûm'un babasıdır*” şeklinde varid olmuştur. *İbn Abdilber*, bu hadisin *İmran b. Husayn*'den da rivayet edildiğini belirtmiş ve şu yoruma yer vermiştir: “*Hadisteki Rum'dan kastolunan topluluk, soyları Rûmî b. Lubtî b. Yunan b. Yâfes b. Nûh'a dayanan Yunan milletidir.*”

793) *Bezzâr*'ın bu rivayeti hakkında bkz. *Heysemî*, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 193.

794) Rivayet için bkz. *Taberî*, *Tefsîr*, XVI, 17, XVII, 88.

795) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 367 (Enbiyâ 21/96 ayetinin tefsiri).

İbn Kesîr sözünü şöyle tamamlar: “Bir önceki rivayettten de anlaşılan o ki, merfû olarak *Hz. Peygamber*’e nisbet edilen rivayetler, aslen merfû olmayıp *Semura b. Cündüb* ya da *Sa'îd b. Müseyyeb* gibi şahısların sözüdür (mevkûf/maktû). Bu konuda sahîh ve muteber sayabileceğimiz hiç bir merfû rivayet yoktur. Üstelik *Bezzâr*’ın merfû olarak naklettiği rivayette yer alan *Yezîd b. Sinân er-Rahavî*, zaîf bir ravi olup hadislerine itimat edilmez.⁷⁹⁶ Öte yandan Tevrat metinlerinde *Hz. Nûh*’un *Ken'an* adında tufanda boğulan bir oğluyla tufandan önce vefat etmiş *Âbir* adındaki bir başka oğlundan söz edilmektedir. Bununla beraber yine Tevrat metinlerinde yukarıda sözkonusu edilen *Nûh*’un üç oğlunun tufan esnasında eşleriyle birlikte gemide oldukları da bildirilir. Ne var ki, *Ye'cûc* ve *Me'cûc*’un soyu ile *Nûh*’un üç oğlu hakkında varid olan rivayetler, aslında israiliyât kaynaklı birer haber olmalarına rağmen, bazı ravilerin bu haberleri -bilerek ya da bilmeyerek- *Hz. Peygamber*’e nisbet etmeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca şahıslara ait bazı söz ve yorumların da hadis metinleri içine girerek nakledildiğine de şahit olmaktayız.”⁷⁹⁷

796) Nitekim müellifimizin de temas ettiği gibi, *İbn 'Adiy* ve *Heysemî* gibi hadis kritikçileri de *Bezzâr*’ın rivayetindeki *Muhammed b. Yezîd b. Sinan er-Rahavî* adlı şahsın şiddetli derecede cerh ifadelerine maruz kalan bir ravi olması sebebiyle bu rivayetin illetli olduğunu söylemişlerdir. Bkz. *İbn 'Adiy, Kâmil*, VI, 260-261; *Heysemî, Mecma'u'z-zevâid*, I, 193.

797) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 108-109. Karş. a. mlf., *Nihâye*, I, 151 vd.

5. Kâf Dağıyla İlgili Rivayetleri Tenkidi

Bir çok müfessir, Kâf suresinin ilk ayeti münasebetiyle *Kâf Dağı* olarak nitelendirilen bazı tuhaf haberlere yer vermişlerdir. Bu haberlerin İslâmî kaynaklarla bir ilgisi bulunmadığına dikkat çeken *İbn Kesîr*, sözünü şöyle tamamlamıştır:

“Seleften birçok âlim, Kâf Dağı hakkında pekçok şeyler nakletmişlerdir. Ama bu haberlerin tümü israiliyât kaynaklıdır. Hatta bu haberler, onların zındıkları tarafından uydurulan hurafe hikayelerden ibarettir. Ne var ki onlar, bu tür haberlerle insanların inanç ve itikatlarında karışıklıklar meydana getirmektedirler. Bu itibarla biz, her konuda olduğu gibi, böylesi haberler karşısında da basiretli ve temkinli olmalıyız.”⁷⁹⁸

6. Mâide (Sofra) Kıssasını İsrailiyât Haberleriyle Mukayese Etmesi

İbn Kesîr, Tevrat ve İncil gibi ehl-i kitabın kaynaklarına da vâkîf⁷⁹⁹ değerli bir müelliftir. Onun israilî haberleri büyük bir ciddiyetle ele aldığı ve bu konuda önemli tespit ve tenkitler yaptığını gördük. Aşağıdaki misalde ise, İslâm kaynaklarında zikredilen fakat ehl-i kitap tarafından bilinmeyen mâide kıssası hakkındaki tespitlerini inceleyelim:

Kur'an'da nakledilen ve özellikle Hıristiyan dünyasını yakından alâkadar eden mâide (sofra) kıssasının (Mâide 5/112-115) Hıristiyan kaynaklarında bulunmadığına dikkat çeken *İbn Kesîr*, bu konuda özetle şunları söylemiştir:

Kur'an'a ait ihbar-ı gaybî hükmündeki bu haber, Hıristiyan kaynaklarında yer almamaktadır. Ayrıca onların din adamları da bundan habersizdir. Eğer bu konuda onların malumatı bulunsaydı, elbette tevatür derecesinde -ya da en azından âhad yolla- bir kısım nakiller bulunacaktı. Her ne kadar Kur'an ayetlerinde bu kıssaya temas edildiği görülse de, sofranın inip inmediği, zamanı, keyfiyeti vs. gibi konular müphem bırakılmıştır. Bu itibarla selef müfessirleri tarafından farklı yorumlar yapılmıştır. Mesela *Mücahid*, maide kıssasının sadece bir darb-ı meselden ibaret olduğunu ifade ederek, sofranın inmediğini söylemiştir. *Mücahid*'le aynı görüşü paylaşan *Hasen el-Basrî* de ayette zikre konu edilen -eğer bundan sonra nankörlük ederlerse en şiddetli cezaya maruz kalacaklarına dair- tehdit ifadesinden yola çıkarak, Havarîler'in bu ısrarlarından

798) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 44 (Kâf 50/1 ayetinin tefsiri).

799) *İbn Kesîr*'in Tevrat ve İncil metinlerine vukûfu hakkında bkz. a. mlf., *Bidâye* I, 108,

vazgeçtiklerini, dolayısıyla sofranın inmediğini söylemiştir. Fakat sahabe, tabiîn ve sonraki dönem müfessirlerinden birçokları ise sofranın indiği görüşünü dile getirmişlerdir. Nitekim seleften gelen bir kısım haberlerde, sofranın mahiyeti ve iniş keyfiyeti hususunda bir hayli tafsilat mevcuttur. Bunun yanı sıra -ravilerin hatası sebebiyle- Hz. Peygamber'e nisbet edilen *muallal* rivayetlere de rastlamaktayız. Ne var ki, bu rivayetlerin hiç birisi *merfû* olarak *sahîh* ve *sâbit* değildir. Dolayısıyla bu rivayetler, mevkûf ya da maktû olup şahısların yorumlarından öteye geçmemektedir... Netice itibariyle diyebiliriz ki; gerek ayetlerin siyak ve sibakından ve delalet ettiği mânâdan, gerekse selefe ait âsârdan anlaşılan o ki, sofranın *'İsa b. Meryem'*in duasına icabeten Allah tarafından indirilmiştir. Bu görüş, -Allah daha iyi bilir- doğru olanıdır. *Taberî de Tefsir*'inde⁸⁰⁰ bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir: “Allah sofranın indiğini “Ben onu yukarıdan size indiririm, fakat bundan sonra her kim nankörlük edip kâfir olursa, onu dünyada hiç kimseye yapmayacağım derecede cezalandırırım.” (Mâide 5/115) kelamıyla haber vermektedir. Allah'ın va'di ve va'di hakır, doğrudur.”⁸⁰¹

7. Diğer Bazı Konulardaki Rivayetleri Tenkidi

Müellifimizin israilî haberlere yönelik önemli tespit ve tahlillerinden derlediğimiz birkaç misali inceleyelim.

Birinci misal: Müellifimiz, tufan esnasında Nûh kavminden gemiye binenlerin yiyeceklerinin tükenmesiyle yanlarındaki tahıl cinsinden bir kısım artıkları değerlendirdikleri -ki günümüzde bunlarla yapılan bir yemeğe aşûre adı verilmektedir- ya da tahılları öğüterek kavut haline getirip beslendikleri, öte yandan geminin karanlık olması sebebiyle gözlerini takviye için sürme sürdükleri... şeklinde bir çok asılsız şeylerin kutsallaştırıldığına dikkat çekmektedir. Bu konuda sahîh ve muteber hiç bir haberin olmadığını belirten *İbn Kesîr*, nakledilen şeylerin netice itibariyle İsrailoğullarının itimat edilmeyecek ve iktida olunmayacak munkatı rivayetlerine dayandığını dile getirmiştir.⁸⁰²

Bu misalde de görüldüğü gibi, *İbn Kesîr*, eserlerinde naklettiği bazı israiliyât

800) Bkz. *Taberî, Tefsîr*, XI, 228-231.

801) *İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 319-326 (Mâide 5/115 ayetinin tefsiri); a. mlf., *Bidâye* II, 79-80.

802) *İbn Kesîr, Bidâye*, I, 111.

haberlerinin akabinden bunların asılsız olduğuna işaret ederek, bir kısım hurafelere karşı halkı uyarmaktadır. Müellifimiz, İslâm âleminde yaygın olan bazı örf ve adetleri irdelemenin yanı sıra, bunların geçmiş ümmetlerin sünneti ya da İslâma ait bir şeâir gibi telakki edilmesinin doğru olmadığına ve hele bu tür âdetleri kutsallaştırmanın ise hiç uygun olmadığına da dikkat çekmektedir.

İkinci misal: İbn Kesîr, "Hani biz meleklere: Âdem'e secde edin, demiştik; İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi..." (Kehf 18/50) ayetinin tefsiriyle ilgili bazı rivayetlere temas eden İbn Kesîr, özetle şu hususu belirtmiştir:

İblis'in isyan etmeden önceki durumuyla ilgili seleften pekçok nakil gelmiştir. Fakat bunların çoğu israiliyâttır. Dikkatli tetkik edildiğinde bu haberlerin muteber ve asılsız olduğunu anlamak zor olmasa gerektir. Zira o rivayetler içinde öyleleri de vardır ki, elimizdeki mevcut naslara zıt düşmekte ve pek çok yönden yalan olduğu çok iyi anlaşılmaktadır. Geçmiş kavimlerin haberlerine dair Kur'an'da gerektiği kadarıyla bilgi mevcuttur. Kaldı ki, ehl-i kitaba ait kaynaklar, tebdil/tahrif, ziyade ve noksanlıktan hali kalmamıştır. Bunun yanı sıra içindeki haberler üzerine uydurulmuş tutarsız pekçok yorum ve izahlar da bu olumsuzlukları had safhaya ulaştırmıştır. Üstelik ehl-i kitabın bizdeki gibi hadisleri tedvîn ve tahrîr eden, sahihiyle sakimini birbirinden ayıran, münker, metrûk, mevzû ve mekzûb hususları tespit eden, ravileri cerh ve ta'dîl yönünden tenkit eden nakkâd alimleri yoktur. Yoktur ki, kendilerindeki tahrifatı ve batıl şeyleri nefyedebilsinler. Bizde ise rivayet mekanizmasının güzel işlemesiyle Peygamberlerin sonuncusu ve insanlığın efendisi olan Rasûlullah'ın (s.a.v.) yüce makamı korunmuş; O'nun üzerine yalan isnad edilmesi veya söylemediği şeylerin O'na izafe edilmesi gibi hususların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Allah dirayetli âlimlerimizden razı olsun, makamlarını cennet-i firdevs kılsın.⁸⁰³

Üçüncü misal: Ahmed b. Hanbel'in, Yezîd b. Hârun → Avvâm b. Havşeb → Mevlâ 'Abdillah b. 'Amr → 'Abdullah b. 'Amr tarîkıyla naklettiği bir rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) batmakta olan güneşi gösterdi ve şöyle dedi: "O, Allah'ın kızgın cehenneminde batmaktadır. Eğer Allah'ın emri güneşe mâni olmasaydı güneş yerdeki bütün varlıkları yakardı." ⁸⁰⁴

803) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 165 (Kehf 18/50 ayetinin tefsiri).

804) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 207.

İbn Kesîr bu hadisin illetine şu şekilde işaret etmiştir: “Bu rivayette garâbet vardır. İsnaddaki *Mevlâ 'Abdillah b. 'Amr, mübhem bir ravidir.*⁸⁰⁵ Ayrıca bu metin, merfû olmaktan ziyade *'Abdullah b. 'Amr'ın sözü (mevkûf)* olsa gerektir. Hatta bunun israiliyât kaynaklı bir haber olduğunu söylemek daha doğrudur. Çünkü *'Abdullah b. 'Amr, Yermük* savaşı esnasında ehl-i kitaba ait iki deve yükü kitap ele geçirmiş ve onlardaki bazı haberleri nakletmişti. Bu rivayet de onlardan birisi olsa gerektir.”⁸⁰⁶

Dördüncü misal: Hz. *Musa*'nın çetin imtihanlara maruz kaldığını bildiren Tâhâ 20/25-40 ayetlerinin tefsiriyle ilgili *Nesai*'nin *Sünen-i Kübrâ*'da, *Taberî* ve *İbn Ebî Hâtim*'in *Tefsir*'de *İbn 'Abbas*'dan merfû olarak naklettikleri⁸⁰⁷ uzun bir rivayete (*Fütûn hadisi*) temas eden *İbn Kesîr* bu konuda şu tespit ve değerlendirmeye yer vermiştir:

“Bütün kaynaklar bu rivayeti *Yezîd b. Hârûn* yoluyla *İbn 'Abbas*'a ulaşan (tek) tarikten rivayet etmişlerdir. *Yezîd b. Hârûn*⁸⁰⁸ ise bu rivayetinde teferrüd etmiştir. Kanaatimce bu hadis, mevkûftur. Her ne kadar metnin çok az bir kısmı merfû sayılsa bile, çoğu *İbn 'Abbas*'ın sözüdür. Öyle görünüyor ki *İbn 'Abbas* da bunu İsrâiloğulları'ndan bazı haberlerin nakledilmesine cevaz verilmesine binaen, *Ka'bu'l-Ahbâr* gibi kimselerden almıştır. *Hocam Hafız Mizzî* (742/1342) de bu rivayetin israiliyât kaynaklı bir haber olduğunu belirtmiştir.”⁸⁰⁹

Beşinci misal: *Meleklerin, şeytanın ve Âdem*'in yaratılış keyfiyeti hakkında varid olan hadislere temas eden *İbn Kesîr*, *İbn 'Abbas* ve *İbn Mes'ûd* gibi sahabîlere nisbet edilen bazı rivayetler hakkında şu değerlendirmeyi kaydetmiştir:

“Bunlar cidden garîb rivayetlerdir ki, içinde sözkonusu edilen hususlar muteber değildir. Her ne kadar bu rivayetlerin isnadı, *İbn 'Abbas* ile *İbn Mes'ud* gibi sahabîlere ulaşmış ve iştihar etmiş olsa bile, metinlerine pek çok israiliyât karışmıştır. Hatta içindeki bir kısım sözler *müdreç* olup ya sahabe sözü değildir, ya da mezkur sahabîler ehl-i kitabdan müslüman olan şahıslardan almıştır. *Hâkim*, *Müstedrek*'te kaydettiği bu

805) Rical kaynaklarında da *Mevlâ 'Abdillah b. 'Amr* hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

806) *İbn Kesîr*, *Bidâye*, II, 98.

807) *Taberî*, *Tefsîr*, XVI, 125-127.

808) *Yezîd b. Hârûn b. Zâzân* (206/822), *Kütüb-i Sitte* ricalinden olup muhaddisler tarafından sika, mutkin ve âbid bir ravi olarak nitelendirilmiştir. Ama *İbn Kesîr*'in temas ettiği bu rivayet, muhtemelen onun yaşlılık döneminde naklettiği ve gerçekte *İbn 'Abbas*'ın sözü olmasına rağmen, merfû olarak Hz. *Peygamber*'e nisbet ettiği bir haberdir. Nitekim bu ravinin doksan yaşlarında vefat ettiği bildirilmektedir. Bkz. *İbn Hacer*, *Takrîb*, s. 606.

809) *İbn Kesîr*, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 274-286 (Tâhâ 20/25-40 ayetinin tefsiri).

rivayetler hakkında “*Buharî* ve *Müslim*’in şartına uygundur, fakat tahriç etmemişlerdir”⁸¹⁰ demiştir ki, bu konuda *Hâkim*’in görüşüne katılmamız mümkün değildir.”⁸¹¹

Altıncı misal: Kur’an ayetleri, *Âd kavminin* beldeler içinde nimet ve ihtişam yönünden benzerine rastlanmayan *İrem*’de yaşadıklarını, fakat isyanları sebebiyle helak edildiklerini bildirmiştir (Fecr 89/6-8).

Bu konuda *İbn Ebî Hâtim*’in acip ve garîb bazı kıssaları içeren rivayetleri tahriç etmiş olduğunu söyleyen *İbn Kesîr*, bu haberlerin ne isnad, ne de metin yönünden sahîh olmadığını belirtmiştir. Özellikle bu rivayetlerin metinlerine münker ve tutarsız haberlerin karıştığına dikkat çeken müellifimiz, zâhiren bir hakikatı varmış gibi anlatılan hikayelerin sahîh yönünün bulunmadığını, hatta bu haberlerin israiliyât ve hurafe olduğunu; ehl-i kitabın zındıklarının bu tür haberlerle cahil kimseleri meşgul ettiklerini, hatta bunun yanı sıra ilim erbabından da birçoklarını peşlerine düşürmeye çalıştıklarını hatırlatarak, dirayetli kimselerin onlara ödün vermeyeceğini söylemiştir. Öte yandan büyük müfessirlerin bu tür asılsız haberleri duyarsızca nakletmelerine anlam veremediğini kaydeden *İbn Kesîr*, hususiyle birçok müellifin bunları nakletmesine bakılarak aldanılmaması gerektiğine de dikkat çekmiştir.⁸¹²

810) *Hâkim*, *Müstedrek*, II, 261-262. Burada *Hâkim*, *İbn ‘Abbas* tarafıyla iki hadis nakletmiştir. *Zehebî* de *Telhîsu ‘l-Müstedrek*’te *Hâkim*’in görüşüne katılarak bu rivayetlerin sahîh olduğunu söylemiştir.

811) *İbn Kesîr*, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-‘azîm*, I, 107-108 (Bakara 2/34 ayetinin tefsiri).

812) *İbn Kesîr*, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-‘azîm*, VIII, 418 (Fecr 89/7 ayetinin tefsiri).

SONUÇ

Hafız İbn Kesîr, VIII/XIV. asırda Memlûklar'ın hakimiyeti döneminde Şam bölgesinde yetişmiş meşhur bir Arap âlimidir. O, hadis ilimleri başta olmak üzere, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi sahasında temayüz etmiş bir ilim otoritesidir.

Müellifimizin yetiştiği asır, siyasî ve sosyal açıdan oldukça hareketli olaylara sahne olmuştur. Özellikle Haçlı seferleri ve Moğol istilası gibi haricî olayların sık sık zuhur ettiği bir dönem olan bu asır, dahilî bazı kargaşaların, taht kavgalarının ve tabii âfetlerin de eksik olmadığı bir dönemdir. Her ne kadar Memlûklar Devleti bazı iç ve dış çalkantılarla sarsılsa da, müellifimizin yaşadığı asrın ilk yarısında istikrarlı bir dönem yaşanmış; halkın sosyo-ekonomik durumu düzelmiş, ilim mahfillerinde ve ilmî faaliyetlerde bir canlanma görülmüştür. Gerek idarecilerin girişimiyle, gerekse faaliyet gösteren vakıflar gibi hayır kuruluşlarının katkısıyla pekçok medrese ve ilim mahfilleri inşa edilmiştir. Buna paralel olarak talebe ve hoca yönünden ilim meclislerinin, son bir kaç asrın kemiyet ve keyfiyet yönünden en bol dönemini yaşadığı ifade edilebilir. Bu itibarla VIII/XIV. asır, ilmî faaliyetler açısından da oldukça velûd bir dönem olmuştur.

İbn Kesîr'in yaşadığı *Dımaşk* şehri, o dönemin en gözde ilim merkezlerinden birisi idi. Müellifimizden bir asır öncesi Bağdat'ın Moğollar tarafından harap edilmesiyle *Dımaşk*, Şam bölgesinin en önemli ilim ve kültür merkezi haline gelmişti. Merkez Kahire'ye bağlı bir eyalet olan ve Memlûk sultanlarının tayin ettiği nâiblerle yönetilen *Dımaşk*'ta pekçok ilim mahfili faaliyet göstermiştir. O dönemlerde medrese, dâru'l-hadis, dâru'l-Kur'ân gibi yüksek tahsil yapılan müesseselerin yanı sıra, mektepler, kütüphaneler ve camiler de birer ilim mahfili olarak işlerlik kazanmıştır. Özellikle tarihî *Emevî Camii*, küçük bir ilim şehri andırıyordu. Ayrıca doğudan ve batıdan (Mağrip ve Endülüs ülkelerinden) *Dımaşk*'a göç eden âlimlerin etkisiyle ilmî faaliyetler daha da artmıştı. O dönemdi dinî ilimlerde ve tabii ilimlerde pekçok âlim yetişmiş, eşsiz eserler te'lif edilmişti.

Mütedeyyin bir ailede neş'et eden *İbn Kesîr*, üç yaşlarında babasını kaybetmiş, *Dımaşk*'ta oturmakta olan büyük ağabeyi *Şeyh 'Abdulvehhâb* tarafından himaye görmüştü. İlk fikhî bilgileri ağabeyinin yanında tamamlayan *İbn Kesîr*, *Dımaşk*'ın seçkin âlimlerinden ders okumuştur. On bir yaşında Kur'an hafızı olan *İbn Kesîr*, fıkıh ve usûl-i fikha yönelmiş, fikhî bazı eserler üzerinde şerh ve tahriç çalışması yapmış, dönemin

meşhur fakihlerinden icazet almıştır. Bu arada rivayet ilimlerine yönelerek pekçok hocadan hadis dersleri almıştır. Onun hocaları arasında *Şeyhulislâm İbn Teymiyye*, *Şeyhulislâm Burhân el-Fezârî*, *Hafız Mizzî* ve *Hafız Zehebî* gibi dönemin meşhur sîmaları bulunmaktadır. Gerek bu hocalarından, gerekse diğer hocalarından hadise dair yüzlerce cilt kitap ve cüz okuyan *İbn Kesîr*, güçlü hafızasıyla ve parlak zekasıyla genç yaşta hadis hafızı olmuştur. Rical ve tarih ilminde de temayüz eden müellifimiz, bunun yanı sıra seçkin ve otorite bir müfessir olarak şöhret bulmuştur.

Dımaşk'ın bazı medreselerinde müderrislik yapan *İbn Kesîr*, düzenlemiş olduğu bazı ilim mahfillerinde hadis ve tefsir dersleri okutmuştur. Onun yetiştirmiş olduğu birçok değerli talebesi, kendisinden sonra önemli hizmetler ifa etmişlerdir.

Hafız İbn Kesîr, genç yaştan itibaren eser telif etmeye yönelmiştir. Eşine ender rastlanan bu değerli eserleri, onun sağlığında şöhret bulmuş, hatta günümüzde de itibarından bir şey kaybetmemiştir. Geniş muhtevalı ve sistematik eserleri, onun ne derece velûd bir dimağa sahip bir şahsiyet olduğunu ve değişik ilimlerde mütebahhir bir âlim olduğunu gösteren en yanıltmaz şahitlerdir.

Geçmişten günümüze intikal eden tefsirler arasında Taberî Tefsiri'nden sonra en makbul ve en muteber kaynak, müellifimizin *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'azîm*'idir. Tefsir sahasında eser vermiş *İmâm Suyûtî* ve *Şevkânî* gibi müfessirler de onun bu tefsirin eşsiz olduğunu ve bir benzerinin telif edilmediğini belirtmişlerdir. Dirayetli bir müfessir ve muhaddis olan *İbn Kesîr*'in bu tefsiri, rivayetlerin bol oluşu, cerh ve ta'dîl yönünden önemli tahlil ve tenkitlere temas edilmiş olması, hadislerin illet ve za'fiyetlerine dikkat çekilmiş olması gibi pekçok özellikleri ihtiva etmesiyle en muteber rivayet tefsiri olarak şöhret bulmuştur.

İbn Kesîr'in İslâm târihi ve biyografi sahasındaki meşhur eseri *el-Bidâye ve'n-nihâye* de eşine ender rastlanan kaynaklardan birisidir. Geçmişte olduğu gibi günümüz ilim dünyasında da onun bu eseri büyük rağbet görmektedir.

Rivayet ilimlerinde otorite olan *İbn Kesîr*'in müsned tarzında derlemiş olduğu *Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen* adlı eseri, kendisinden önceki pekçok hadis kaynağını ihtiva etmesi ve herbir sahabînin rivayetlerini topluca bir arada vermesi yönünden önemli bir kaynaktır. Her ne kadar bu eser, geçmiş kaynaklardan derlenerek hazırlanmış bir hadis ansiklopedisi olsa da, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklarda zikredilen rivayetleri ihtiva etmesi yönüyle orijinal bir değeri vardır. Daha öncesi elyazma halinde bulunan bu eser,

yakın bir dönemde 38 cilt halinde neşredilmiştir. İlim dünyası bu değerli eseri henüz yenilerde tanıma imkanı bulmuştur.

İbn Kesîr'in hadis ricâline dair te'lif ettiği geniş bir eseri olan *et-Tekmil fi ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhil* ise elyazma olarak bulunmaktadır. Ancak bu yazmaların bazı cüzleri eksiktir. Bu değerli eser üzerinde yapılan çalışmaların devam ettiğini öğrenmiş bulunmaktayız. En kısa zamanda bu nüshaların neşredilerek günümüz ilim erbabının istifadesine sunulmasını ümit ediyoruz.

Müellifimizin bazı kitaplarının te'lifi esnasında eksik kalması, diğer bazılarının ise günümüze kadar intikal etmemesi bizi üzen bir gerçektir. Bu hususun ilim dünyası adına da büyük bir kayıp ve eksiklik olduğu kanaatindeyiz.

İbn Kesîr, cerh ve ta'dil ilminde imamdır. O, rical tenkidinde sözüne itibar edilen önemli bir şahsiyettir. Hadisçilik yönünden müellifimizin temayüz eden özelliklerinden birisi de onun maharetli bir hadis tenkitçisi olmasıdır. O, sadece hadisleri nakille yetinmemiş, cerh ve ta'dil yönünden sened ve metin üzerinde önemli tenkitler yapmıştır. Kaydettiği rivayetlerin sıhhat durumlarını incelemiş, illet ve nekâretini beyan etmiş, gizli illetlerine varıncaya kadar önemli tahlil ve tespitlerde bulunmuştur.

Bunun yanı sıra eserlerinde israiliyat haberlerine karşı ciddi bir tavır takınan müellifimiz, okuyucuyu mümkün merteye israilî ya da asılsız olan haberlerden korumaya çalışmıştır. O, tefsir, tarih ve hadis kaynaklarına girmiş bulunan pekçok israilî haberleri başarıyla ayıklamış, hatta merfû ya da maktû olarak şöhret bulmuş birçok hadisin aslen israiyyat kaynaklı haberler olduğunu tespit etmiştir. Müellifimiz, takdire şâyan çalışmalarıyla rivayet ilimleri sahasındaki fevkalâde yararlı olmuştur.

İ'tikâd yönünden *Eş'arî mezhebine* mensup olan *İbn Kesîr*, amelde ise *Şâfi'î mezhebindendir*. Müellifimiz, *İmaduddin, hâfız (hadis hafızı), muhaddis, müfessir, fakih, nakkâd, müderris* gibi unvanlarla anılmıştır. Gerek muasırlarından, gerekse sonraki dönemde *İbn Kesîr*'i değerlendirmeye tabi tutan âlimler, onun rivayet ilimlerindeki üstünlüğüne; tefsir, hadis, fıkıh ve usûldeki otoritesine dikkat çekmişlerdir.

Müellifin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş çalışmaların yapılmasını ve yayımlanmamış eserlerinin tahkik edilerek neşredilmesini arzu etmekteyiz. Ayrıca onun kaybolan kitaplarına da ulaşılarak ilim dünyasına kazandırılmasını temenni ediyor ve bu büyük şahsiyeti rahmetle anıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, [I-VIII], (Thk.: Muhammed Selîm İbrahim, 'Ali Nâsîf el-Bikâ'î, 'Ali Hasen et-Tavîl, Semîr Huseyn Ğâvî), Beyrut 1413/1993, el-Mektebu'l-İslâmî.
- *Kitâbu'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, [I-II], (Thk. ve tlk.: Talat Koçyiğit - İsmail Cerrahoğlu), İstanbul 1987, el-Mektebu'l-İslâmî.
- Ahmed. Muhammed Şâkir (1377/1958), *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu İhtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1409/1989, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- 'Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî (1162/1750), *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs an mâ işteher mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, [I-II], Beyrut 1351, Daru İhyâ't-türâs el-'Arabi.
- 'Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *İkdu'l-cumân fî târihi ehli'z-zemân*, [I-IV], (Thk. 'Abdurrezzak Tantavî), Kahire 1409/1989.
- *'Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buharî*, [I-XV], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (458/1066), *Delâilu'n-nubuvve ve ma'rifeti ahvâli sâhibi's-şerî'a*, [I-VI], Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye, Beyrut 1408/1988.
- *es-Sünenü'l-kubrâ*, [I-X], ('Alâuddîn 'Ali b. 'Osman el-Mardînî İbnu't-Türkmânî'nin ö. 745/1344 *el-Cevheru'n-nakiy* adlı zeyliyle birlikte), Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, [I-II], İstanbul 1974, Bilmen Yay.
- Brockelmann, Carl, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, [I-II], Leiden 1943.
- Buharî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâ'îl (256/870), *el-Cami'u's-Sahîh*, [I-VIII], Beyrut 1411/1991, Daru'l-Fikr.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, [I-II], Ankara 1988, D.İ.B. Yay.
- Cezerî, Muhammed b. Muhammed (833/1429), *Tabakâtu'l-kurrâ'*, Beyrut 1400/1980, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- Dârekutnî, 'Ali b. 'Ömer (385/995), *es-Sünen*, [I-IV], (Tlk. Ebu't-Tayyib el-Azîmâbâdî; Thk. 'Abdullah Hâşim Yemânî), Medine 1386/1966, Daru'l-Mehâsin.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdirrahman (255/869), *es-Sünen*, [I-II], (Thk. ve tlk. Mustafa el-Buğa), Dimaşk 1412/1991, Daru'l-Kalem.

- Dâvûdî, Muhammed b. 'Ali b. Ahmed (945/1441), *Tabakâtu'l-müfessirîn*, [I-II], (Thk. Muhammed 'Ali 'Ömer), Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (275/888), *es-Sünen*, [I-II], (Thk. ve tlk. Kemal Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1988, Müessesetu'l-Kütüb es-sekâfiyye.
- *Suâlâtu Ebî 'Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Thk. ve tlk. Muhammed Kâsım 'Omerî), Medine 1403/1983, el-Mektebu'l-'Arabî es-Su'ûdî.
- *el-Merâsîl*, (Thk. ve tlk. Şa'ayb el-Arnaûd), Beyrut 1408/1988, Müessesetu'r-Risâle.
- Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Ali ed-Dımaşkî (765/1364), *Zeylu Tezkirati'l-huffâz*, (Thk. ve tlk. Husâmuddîn el-Kudsî), Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- Ebû Nu'aym el-Esbehânî, Ahmed b. 'Abdillah (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, [I-X], Beyrut 1409/1988, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- *Delâilu'n-nubuvve*, [I-II], (Thk.: Muhammed Ravvâs Kal'acî, 'Abdulber 'Abbâs), Beyrut 1412/1991, Daru'n-Nefâis.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletu'l-ehâdis ed-da'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhâ fi'l-umme*, [I-IV], Riyad 1407/1987, Mektebetu'l-Ma'ârif.
- Fayda, Mustafa, "*Busrâ Beldesi*", T.D.V.İ.A., c. VI, Ankara 1992, T.D.V. Yay.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, [I-IV], (Nşr. Yûsuf 'Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut, tsz., Daru'l-Ma'rife.
- *el-Medhal ile's-Sahîh*, Beyrut 1404/1984, Müessesetu'r-Risâle.
- Hamevî, Yâkût b. 'Abdillah (626/1228), *Mu'cemu'l-buldân*, [I-V], Beyrut, tsz., Daru Sâder.
- Hasen İbrahim Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, [I-V], Beyrut 1967, Daru İhyai't-türâs.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali (463/1071), *Târîhu Bağdâd*, [I-XVIII], Beyrut, tsz., Daru'l-Kitâb el-'arabî.
- *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, Beyrut 1406/1986, Daru'l-Kitâb el-'arabî.
- *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, [I-II], Riyad 1403/1983.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, [I-XII], Ankara 1988, Çağ Yay.

- Heysemî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ebî Bekr (807/1404), *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, [I-X], Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâidi İbn Hibban*, (Thk. Muhammed 'Abdurrezak Hamza), Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, [I-V], (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1981, Boğaziçi Yay.
- 'Irâkî, Zeynuddîn 'Abdurrahîm b. Huseyn (806/1403), *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (Ta'lik ve zeyl. Muhammed Râğîb et-Tabbâh), Beyrut 1405/1984, Daru'l-Hadîs.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Ömer Yûsuf b. 'Abdillâh el-Kurtubî (463/1070), *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, [I-IV], Kahire, tsz., Nahdatu Mısır.
- İbn 'Adiy, Ebû Ahmed 'Abdullah b. 'Adiy (365/976), *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, [I-VIII], Beyrut 1409/1988, Daru'l-Fikr.
- İbn 'Asâkir, Takiyyudîn Ebû'l-Kâsım 'Ali b. Hasen b. Hibetillâh (571/1175), *Târîhu Dımaşk*, [I-XXIX], (İht. İbn Manzûr), Dımaşk 1408/1988, Daru'l-Fikr.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac 'Abdurrahman b. 'Ali el-Kuraşî (597/1200), *el-Mevzû'ât*, [I-III], (Thk. 'Abdusselam Muhammed Hârûn), Beyrut 1413/1992, Daru'l-Fikr.
- *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, [I-VIII], Beyrut 1407/1987, el-Mektebu'l-İslâmî.
- İbn Ebî Hâtım er-Râzî. Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed et-Temîmî (327/939), *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, [I-IX], Beyrut 1371/1952, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Sa'adât Mubârek b. Muhammed el-Cezerî (606/1209), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, [I-V], (Thk.: Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed Tannâhî), Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- İbnu'l-Esîr, 'Izzuddîn Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (630/1232), *el-Kâmil fi't-târih*, [I-XIII], (Thk. M. b. Muhammed b. 'Abdilkerîm eş-Şeybânî, Beyrut 1399/1979, Daru Sâder.
- *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, [I-V], Beyrut, tsz., Daru İhyai't-türâs.
- *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*, [I-III], Beyrut 1408/1988.

- İbn Fehd el-Mekkî, Takıyyuddîn Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Hâşimî (871/1467), *Lahzu'l-elhâz bi zeyli Tabakâti'l-huffâz* (*Zeylu Tezkirati'l-huffâz* ile birlikte), Beyrut 1403/1983, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. 'Ali (852/1448), *el-Fethu'l-bârî bi şerhi'l-Buharî*, [I-XVII], Beyrut 1407/1987, Matba'atü's-selefiyye.
- *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, [I-IV], Beyrut 1328, Daru Sâder.
- *Tehzîbu't-Tehzîb*, [I-XII], Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- *Takrîbu't-Tehzîb*, (Thk ve tlk. Muhammed 'Avvâme), Haleb 1412/1992, Daru'r-Raşîd.
- *Lisânu'l-nîzân*, [I-VIII], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, [I-IV], Beyrut, tsz., Daru'l-Cil.
- *İnbâu'l-gumr bi enbâi'l-'umr fi't-târîh*, [I-IX], Beyrut 1406/1986, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Kitabu'l-İber ve dîvanu'l-mubtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem*, [I-VII], Beyrut 1391/1971.
- *Mukaddimetu İbn Haldûn*, Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed (456/1064), *el-Muhallâ*, [I-X], (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ' ebnâi'z-zemân*, [I-VIII], Beyrut 1397, Daru Sâder.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî (354/965), *es-Sahîh*, [I-VI], Beyrut 1404/1984, Daru'l-Fikr.
- *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, [I-III], Haleb 1396, Daru'l-Va'y.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdumelik (213/828), *es-Sîratu'n-nebeviyye*, [I-IV], (Thk. ve tlk.: Mustafâ es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, 'Abdulhafiz Şelebî, Ma'rûf Zurayk), Beyrut 1412/1992, Daru'l-Hayr.
- İbnu'l-'Imâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhay el-Hanbelî (1089/1679), *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, [I-VIII], Beyrut 1399/1979, Daru'l-Fikr.

- İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. İyâs (930/1524), *Bedâi'u'z-zuhûr fi vakâi'i'd-duhûr*, [I-V], (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire 1403/1983.
- İbn Kâdî Şuhbe, Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer ed-Dımaşkî (851/1448), *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, [I-IV], (Tlk. 'Abdul'alîm Hân), Beyrut 1407/1987, 'Âlemu'l-Kütüb.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkı'în*, [I-IV], Daru'l-Cil, Beyrut 1973.
- *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, [I-V], Beyrut 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Ömer b. Kesîr (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Thk.: Ahmed Ebû Mulhim, 'Ali Necîb 'Atvî, Fuâd es-Seyyid, Mehdî Nasiruddîn), [I-XIV], Beyrut 1407/1987, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- *'Alâmâtu yevmi'l-kıyâme*, (Thk. 'Abdullatîf 'Âşûr), Kahire 140/1980, Mektebetu'l-Kur'ân.
- *Bidâyetu'l-halk*, (Nşr. İbrahim Muhammed el-Cemel), Beyrut 1405/1985, Daru'l-Kitâb el-'Arabî.
- *Câmi'u'l-mesânîd ve's-sünen el-hâdî li akvami's-sünen*, [I-XXXVII], (Thk. 'Abdulmutî' Emîn Kal'acî), Beyrut 1414/1994, Daru'l-Fikr.
- *Delâilu mu'cizati'n-nebî*, (Thk. Muhammed 'Abdulaziz), Kahire 1412/1992, Mektebetu'l-Kur'ân.
- *Fezâilü'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1987, Daru'l-Ma'rife.
- *Kur'an'ın Faziletleri*, (Trc. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1978, Türdav Yay.
- *el-Fusûl fi'htisâr sîreti'r-rasûl*, (Thk. ve tlk.: Muhammed el-İd el-Hadravî, Muhyiddîn Mestû), Dımaşk 1402/1982, Daru İbn Kesîr.
- *Haccetu'l-vedâ'*, (Thk. Mustafa 'Abdulvâhid), Beyrut 1406/1986, Daru'l-Kur'ân.
- *el-İctihâd fi talebi'l-cihâd*, (Thk. 'Abdullah b. 'Abdirrahîm 'Useylân), Riyad 1402/1982, Daru'l-Livâ.
- *İhtisaru 'Ulûmi'l-hadîs*, (Thk. ve tlk. Salih Muhammed Avîza), Beyrut 1409/1989, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- *İrşâdu'l-fakîh ilâ ma'rifeti edilleti't-Tenbîh*, (Thk. Behcet Yûsuf Hamd), Beyrut 1416/1996, Müessesetu'r-Risâle.
- *Kıyasu'l-enbiyâ*, (Thk. 'Abdulkadir Ahmed 'Atâ), Beyrut 1402/1982, Daru İhyâit-türâs el-'Arabî.

- *Kıyasu'l-enbiyâ*, [I-II], (Nşr. Mustafa 'Abdulvahid), Kahire 1388/1968, Matba'atu Dâri't-te'lif.
- *Mevlidu Rasûlillah*, (Thk. Salâhuddîn el-Muneccid), Beyrut 1397/1977, Daru'l-Kitab el-cedîd.
- *Mevlidu Rasûlillah*, (Thk. Mahmud el-Arnaûd), Dımaşk 1407/1987, Daru İbn Kesîr.
- *Menâkıbu'l-İmam eş-Şâfi î*, (Thk. Halil İbrahim Molla Hatır), Riyad 1992, Mektebetu'l-İmam eş-Şâfi î.
- *Müsnedu'l-fârûk emîri'l-mü'minîn 'Ömer b. el-Hattâb ve akvâluh 'alâ ebvâbi'l-ilm*, (Thk. 'Abdulmutî' Emîn Kal'acî), [I-II], Mansure 1412/1992, Daru'l-Vefâ.
- *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, [I-II], (İht. Muhammed Kerîm Râcih), Beyrut 1987, Daru'l-Ma'rife.
- *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, [I-III], (İht. Muhammed 'Ali es-Sâbûnî), Beyrut, tsz, Daru'l-Kalem-Mektebetu Cidde.
- *en-Nihâye ev el-fiten ve'l-melâhim*, [I-II], (Thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Kahire, tsz, Daru'l-Kütüb el-hadîse.
- *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim (Nihâyetu'l-bidâye ve'n-nihâye)*, [I-II], (Thk. İsmâ'îl b. Muhammed el-Ensârî), Kahire 1407/1987, el-Mektebetu'l-Kayyime.
- *Sıfatu'l-cenne ve mâ fihâ mine'n-na'ım el-mukîm*, (Thk. Yûsuf 'Ali el-Budeyvî), Dımaşk 1989.
- *es-Sîratu'n-nebeviyye*, [I-II], (Thk. Mustafa 'Abdulvahid), Beyrut 1396/1976, Daru'l-Ma'rife.
- *Şemâilu'r-rasûl ve delâilu nübüvvetih ve fedâiluh ve hasâisuh*, (Thk. Mustafa 'Abdulvâhid), Beyrut 1386/1967, Daru'l-Ma'rife.
- *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfi'iyîn*, (Thk. Muhammed Zeyn, Ahmed 'Ömer Hâşim, Muhammed Garb), Kahire 1413/1993, Mektebetu's-Sekâfe.
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, [I-VIII], (Thk.: Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, 'Abdulazîz Ğuneym), İstanbul 1984, Daru Kahraman.

- *Tuhfetu't-tâlib bi ma'rifeti ehâdisi Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (Thk. 'Abdulganî el-Kubeysî), Mekke 1406/1986, Daru Hira.
- Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, Ege Ü. Edb. Fak. Yay.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), *es-Sünen*, [I-II], (Thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Beyrut 1410/1990, Daru'l-Fikr.
- İbn Mansûr, Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mekkî (227/841), *es-Sünen*, [I-V], (Thk. ve tlk. Sa'd b. 'Abdillah b. 'Abdilazîz), Beyrut 1414/1993, Daru's-Samî'î.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram el-İfrikî el-Mısırî (711/1311), *Lisânu'l-'arab*, [I-XV], Beyrut 1410/1990, Daru'l-Fikr.
- İbn Nâsiriddîn ed-Dımaşkî, Muhammed b. Ebî Bekr (842/1438), *er-Raddu'l-vâfir alâ men ze'ame bi enne men semmâ İbn Teymiyye kâfir*, (Thk. Zuheyr eş-Şâvis), Beyrut 1393/1974, el-Mektebetu'l-İslâmî.
- İbn Receb el-Hanbelî, 'Abdurrahmân b. Ahmed (795/1393), *Şerhu 'İlelu't-Tirmizî*, [I-II], (Thk. Hemmâm 'Abdurrahîm Sa'îd), Ürdün 1407/1987, Mektebetu'l-Menâr.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' (230/844), *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, [I-VII], Beyrut 1405/1985, Daru Sâder.
- İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osman b. 'Abdirrahman eş-Şehrezûri (643/1245), *'Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetu İbni's-Salâh)*, (Thk. ve şrh. Nûruddîn 'İtr), Dımaşk 1404/1984, Daru'l-Fikr.
- İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî el-Atabekî (874/1470) *en-Nucûmu'z-zâhira fî mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, [I-XVI], Kahire 1963, Daru'l-Kütüb el-Mısriyye.
- *el-Menhelu's-sâfi ve'l-mustevfi ba'de'l-vâfi*, [I-IV], (Thk.: M. Muhammed Emin, Sa'îd 'Abdulfettah 'Âşûr), Kahire 1984-1986, Daru'l-Kütüb.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm (728/1328), *Mecmû'u'l-fetâvâ el-kubrâ*, [I-XXXVIII], Kahire 1408/1988, Daru Ümmi'l-kurâ.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî (1339/1923), [I-II], *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn (Hediyyetu'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn min keşfi'z-zunûn)*, Beyrut 1982, Daru'l-Fikr.

- Kâdî 'Iyâz, Ebu'l-Fazl 'Iyâz ('Ayyâz) el-Yahsûbî (544/1220), *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, [I-II], Beyrut 1409/1988, Daru'l-Fikr.
- Kârî, 'Ali b. Muhammed b. Sultan (1014/1606), *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a (el-Mevzû'âtu'l-kubrâ)*, Beyrut 1405/1985, Daru'l-Kütüb.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. 'Abdillah el-Kostantinî (1067/1656), *Kesfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, [I-IV], Beyrut 1402/1982, Daru'l-Fikr.
- Kaya, Mahmut, "Esîr", T.D.V.İ.A., c. VI, Ankara 1992, T.D.V. Yay.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1345/1930), *er-Risâletu'l-mustatrafe*, İstanbul 1986, Kahraman Yay.
- Kehhâle, 'Ömer Rizâ, *Mu'cemu'l-müellifin*, [I-IV], Beyrut 1415/1985.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlât*, Kahire 1414/1994, el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-turâs.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, [I-XX], Beyrut 1408/1988, Daru'l-Kütüb el-'ilmiyye.
- Leknevî, Muhammed 'Abdulhay, *el-Ecvibetu'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşra el-kâmile*, (Tlk. 'Abdulfettah Ebû Gudde), Haleb 1384/1964, Mektebu'l-matbû'a el-İslâmiyye.
- *er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Thk. ve tlk. 'Abdulfettah Ebû Gudde), Beyrut 1407/1987, Mektebu'l-matbû'a el-İslâmiyye.
- Makrizî, Takıyyuddîn Ahmed b. 'Ali (845/1441), *es-Sülûk fî ma'rifeti duveli'l-mulûk*, (Nşr. M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1934.
- Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvatta'*, [I-II], (Thk. ve tlk. M. Fuâd 'Abdulbâkî), Kahire 1410/1990, Daru'l-Hadîs.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaluddîn Yûsuf b. 'Abdirrahman (742/1342), *Tuhfetu'l-eşraf bi ma'rifeti'l-etrâf*, [I-XIII], (Thk. 'Abdussamed Şerafuddin), Bombay 1965, Daru'l-Kayyime.
- Mubârekfûrî, Ebu'l-'Alî Muhammed 'Abdurrahman b. 'Abdirrahîm (1353/1934), *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, [I-X], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- Muhammed Besyûnî Zağlûl, *Mevsû'atu etrâfi'l-hadîs en-nebevî*, [I-XI], Beyrut 1410/1989, Daru'l-Fikr.
- Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*, İstanbul 1986, Çağrı Yay.
- Münâvî, Muhammed 'Abdurraûf b. Tâci'l-'ârifin el-Mısrî (1031/1622), *Feyzu'l-kadîr*

- şerhu Câmi 'i's-sağîr*, [I-VI], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- Muneccid, Salâhuddîn, *Mu 'cemu'l-muerrihîn ed-Dimaşkıyyîn ve âsârihim el-mahtûta ve'l-matbû'a*, Beyrut 1398/1978, Daru'l-Kitâb el-cedîd.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261/874), *el-Câmi 'u's-sahîh*, [I-V]; Daru'l-Hayr, Beyrut 1414/1994.
- Nesaî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb (303/915), *es-Sünen*, [I-VIII], Beyrut 1412/1992, Daru'l-Ma'rife.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277), *Şerhu Sahîhi Müslim*, [I-XVIII], Beyrut 1414/1994, Daru'l-Hayr.
- Nu'aymî, 'Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimaşkî (927/1521), *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, [I-V], (Thk. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, Mektebetu's-Sekâfe.
- Özaydın, Abdülkerim, "*el-Bidâye ve'n-nihâye*", T.D.V.İ.A., c. VI, Ankara 1992, T.D.V. Yay.
- Paksoy, Kadir, "*Sened ve Metin Yönünden Sa'lebe Hadîsinin Tenkidi*", Harran Üniv. İlh. Fak. Dergisi, sayı IV, Şanlıurfa 1998.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Ömer et-Teymî el-Bekrî (606/1209), *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-kebir)*, [I-XXXII], Beyrut, tsz., Daru İhyâu't-türâs el-'Arabî.
- Sa'îd 'Âşûr, *el-'Asru'l-memâlikî fî Mısır ve's-şâm*, Kahire, tsz., Daru'n-Nehda.
- Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. 'Abdirrahman (902/1496), *el-Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, Beyrut 1404/1984, Daru'l-Fikr.
- *el-Makâsıdu'l-hasene fî beyâni kesîr mine'l-ehâdis el-muştehirâ ale'l-elsine*, Kahire 1412/1991, Mektebetu'l-Hancı.
- *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Kahire 1373/1953, el-Mektebetu'l-Kudüsî.
- Sem'ânî, 'Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Teymî (562/1167), *el-Ensâb*, [I-VI], Beyrut 1408/1988, Müessesetu'l-kütüb es-sekâfiyye.
- Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. 'Ali (771/1370), *Tabakâtu's-şafi'iyye el-kubrâ*, [I-X], Beyrut 1396/1976, Daru İhyâi'l-kütüb el-'Arabiyye.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedrîbu'r-râvî şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut 1414/1994, Daru'l-Fikr.

- *Zeylu Tabakâti'l-huffaz*, (Thk. ve tlk. Husâmuddîn el-Kudüsî), Beyrut 1403/1983, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- *Târîhu'l-hulefâ*, Beyrut 1983.
- *Esbâbu'n-nüzûl*, Kahire, tsz., Daru'l-Menâr.
- *Esbâbu vurûdi'l-hadîs (el-Luma' fî esbâbi'l-hadîs)*, (Thk. Yahyâ İsmail), Kahire 1408/1988, Daru'l-Vefâ.
- *ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, [I-VIII], Beyrut, tsz., Daru'l-Ma'rife.
- *el-Leâliu'l-masnû'a*, [I-II], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- Suheyli, Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman b. 'Abdillah el-Has'amî (581/1185), *er-Ravdu'l-unf*, [I-IV], Mısır 1971.
- Şevkânî, Muhammed b. 'Ali (1250/1834), *Neylu'l-evtâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr şerhu Munteka'l-ahbâr*, [I-VIII], Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- *el-Bedru't-tâli' bi mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'*, [I-II], Beyrut tsz.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (360/970), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, [I-XXV], (Thk. Hamdî 'Abdulmecîd es-Selefi), Beyrut 1405/1985, Daru İhyâi't-türâs el-'Arabî.
- *el-Mu'cemu's-sağîr*, [I-II], (Thk. ve tlk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1406/1986, Müessesetu'l-Kütüb es-sekâfiyye.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, [I-XXX], Mısır 1388/1968, Matba'atu Mustafa el-Babî el-Halebî.
- *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk (Târîhu't-Taberî)*, [I-X], (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire, tsz., Daru'l-Ma'ârif.
- Tehânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1392/1972.
- Taşköprü Zâde, Ahmed b. Mustafa (968/1661), *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, [I-III], Beyrut 1405/1985, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevra (279/892), *es-Sünen*, [I-V], Beyrut 1414/1994, Daru'l-Fikr.
- 'Ukaylî, Ebu Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-Mekkî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, [I-IV], Beyrut, tsz., Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî (488/1075), *Esbâbu'n-nuzûl*, (Tlk.

- Mustafa Deyb el-Buğa), Beyrut 1408/1988, Daru İbn Kesîr.
- Wensinck, A. J. ve Mensing, J. P., *Concordance (el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâz'l-hadîs en-nebevî)*, [I-VIII], İstanbul 1988, Çağrı Yay.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Murtazâ (1205/1790), *İthâfu's-sâdeti'l-muttakîn bi şerhi İhyâi 'ulûmi'd-dîn*, [I-XIV], Beyrut 1409/1989, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed (748/1347), *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, [I-IV], Beyrut, tsz., Daru'l-Fikr.
- *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-kutubi's-sitte*, [I-III], (Thk. ve tkl.: 'İzzet 'Ali 'Îd 'Atıyye, Musa Muhammed 'Ali), Kahire, tsz., Daru'l-Kütüb el-hadîse.
- *Tezkiratu'l-huffaz*, [I-IV], (Thk. ve tkl. Husâmuddîn el-Kudsî), Beyrut 1403/1983, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, [I-XXIII], Beyrut 1406/1986, Müessesetu'r-Risâle.
- *Târihu'l-islam ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Beyrut 1408/1988.
- *el-Mu'cemu'l-muhtas*, (Thk. 'Abdurrahmân es-Suveyyfî), Beyrut 1413/1993, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye.
- *Mu'cemu's-şuyûh (el-Mu'cemu'l-kebîr)*, [I-II], (Thk. Muhammed el-Cîb el-Eyle), Tâif 1408/1988, Mektebetu's-Siddîk.
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, [I-II], Beyrut, tsz., Daru'l-Kalem.
- Zerkeşî, Bedruddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Bahadır el-Mısırî eş-Şâfi'î (794/1391), *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, [I-IV], Kahire 1377/1957, Daru İhyâi'l-kütüb el-'Arabiyye.
- Ziriklî, Hayruddîn (1976), *el-A'lâm kâmûsu terâcîm li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arab ve'l-musta'ribîn ve'l-mustaşrikîn*, [I-VIII], Beyrut 1992, Daru'l-İlm li'l-melâyîn.
- ez-Zuhaylî, Muhammed, *İbn Kesîr ed-Dimaşkî*, Dimaşk 1415/1995, Daru'l-Kalem.